

**AZƏRBAYCAN HÜQUQŞÜNASLARI
KONFEDERASIYASI**

MEHRİBAN QARAYEVA

AVROPA KONVENSIYASININ 5-ci MADDƏSİ:

**AZADLIQ VƏ
TOXUNULMAZLIQ HÜQUQU**

**MƏHKƏMƏ PRAKTİKASINDA
TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ**

*Əsər Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyası
tərəfindən çapa tövsiyə edilmişdir.*

BAKİ – 2016

Baş məsləhətçi:

Əli Hüseynov, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, AR Milli Məclisinin Hüquq Siyasəti və Dövlət Quruculuğu Komitəsinin sədri, Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri.

Elmi redaktor:

Mustafayeva A.İ., hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru.

Rəyçilər:

Hüseynov L.H., hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, AR Milli Məclisi Aparatı Dövlət quruculuğu üzrə qanunvericilik şöbəsinin müdiri.

Əliyev E.Ə., hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Dövlət Universiteti “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrası.

Adilov N.A., hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədr müavini, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutunun vətəndaş və siyasi hüquqlar şöbəsinin müdiri.

Qarayeva M.C. “Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi: Azadlıq və Toxunulmazlıq hüququ. Məhkəmə praktikasında tətbiqi məsələləri”. Bakı, 2016, 280 səh.

Əsərdə müəllif tərəfindən Avropada insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsi “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin “Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ” kontekstində nəzəri və praktik cəhətdən nəzərdən keçirilir.

Kitabdan hakimlər, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, eləcə də hər bir vətəndaş, tələbə, müəllim və digər mütəxəssislər faydalana bilərlər.

M Ü N D Ə R İ C A T

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası. Maddə 5. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ	5
İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına dair 4 sayılı Protokol. Maddə 1. Borca görə azadlıqdan məhrum etmənin qadağan olunması	6
I. Ümumi xarakterli müddəalar	7
II. Azadlıqdan məhrum etmə faktının baş verib-vermədiyini müəyyənləşdirmək üçün meyarlar. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi	18
III. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün “qanunilik”, “hüquqi müəyyənlik” və “əsaslı şübhə” şərtləri	27
IV. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq şəxsin qanuni həbsə alınması	47
A. Səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin həbsi. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin a) yarım bəndi ..	47
B. Məhkəmə qərarına və ya hüquqi öhdəliyə riayət etməməyə görə həbsə alınma. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin b) yarım bəndi	61
C. Həbs qətimkan tədbiri. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin c) yarım bəndi	65
D. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin həbsi. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin d) yarım bəndi	96
E. Tibbi və sosial səbəblərə görə həbs (yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizm və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin həbsi). Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin e) yarım bəndi	111
F. Əcnəbinin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə və ya barəsində deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin həbsi. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin f) yarım bəndi	139
V. Konvensiyanın 5-ci maddəsində tutulan və həbsə alınan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş təminatlar	171
1. Tutulmanın səbəbləri haqqında məlumat. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi	171

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin dərhal hakim və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin yanına gətirilmək və ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququnun təmin edilməsi. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi	176
A. Dərhal hakimin yanına gətirilmək hüququ	176
B. Ağlabatan müddət ərzində mühakimə və ya məhkəməyə qədər azad edilmə hüququ	189
C. Həbs üçün dörd əsas qəbul edilən səbəblər	206
(a) Ədalət mühakiməsindən yayınma və qaçıb gizlənmə riski	208
(b) Təqsirləndirilən şəxsin azad olunduğu təqdirdə ibtidai araşdırmanın və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə maneə törədəcəyi riski	213
(c) Təqsirləndirilən şəxsin digər cinayət əməlləri törədəcəyi riski	220
(d) Təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydanı pozma riski	222
3. Həbsin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququ. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi	224
4. Qeyri-qanuni həbsə görə kompensasiya hüququ. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi	251
İstinad edilən işlərin siyahısı	254
Konvensiyanın 5-ci maddəsinin pozuntusu ilə bağlı Azərbaycana qarşı çıxarılmış qərarlar	269
İstifadə olunmuş qanunvericilik	271
İstifadə olunmuş beynəlxalq sənədlər	273
Ədəbiyyat	276
İnternet resursları	277

İNSAN HÜQUQLARININ VƏ ƏSAS AZADLIQLARIN MÜDAFİƏSİ HAQQINDA AVROPA KONVENSIYASI¹

MADDƏ 5

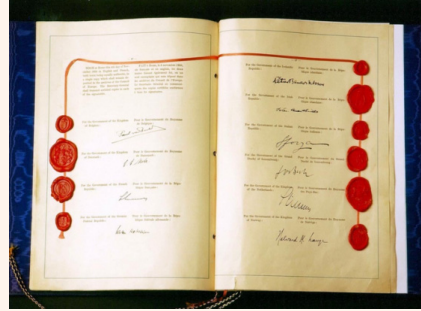
AZADLIQ VƏ TOXUNULMAZLIQ HÜQUQU

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

Heç kəs aşağıdakı hallardan və qanunla müəyyən olunmuş qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

(a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin qanuni həbsə alınması;

(b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədi ilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına gətirilməsi məqsədi ilə və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud pozuntunu törətdikdən sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

(d) yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyə nəzarəti üçün qanuni qərar əsasında həbsə alınması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması;

(e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin qanuni həbsə alınması;

(f) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə və ya barəsində deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

2. Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir.

¹ «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası (bundan sonra – Konvensiya), Roma, 4.XI.1950, 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş, 25 dekabr 2001-ci il № 236-IIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir, <http://e-qanun.az>

3. Bu maddənin 1-ci bəndinin «c» yarım bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin qarşısına gətirilir və əqləbatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.

4. Tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəs onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə

salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilirsə, azad edilmək hüququna malikdir.

5. Bu maddənin müddələrinin pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin kompensasiya hüququ var.

İNSAN HÜQUQLARININ VƏ ƏSAS AZADLIQLARIN MÜDAFİƏSİ HAQQINDA AVROPA KONVENSIYASINA DAİR 4 SAYLI PROTOKOL²

MADDƏ 1

BORCA GÖRƏ AZADLIQDAN MƏHRUM ETMƏNİN QADAĞAN OLUNMASI

Heç kəs yalnız hər hansı bir müqavilə öhdəliyini ödəmək iqtidarında olmadığına görə azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

² Strasburq, 16 sentyabr 1963-cü il.

I. ÜMUMİ XARAKTERLİ HÜQUQİ MÜDDƏALAR

Şəxsiyyət azadlığının təşkilinin fundamental aspektlərini əhatə edən yaşamaq hüququ, azadlıq hüququ, şəxsi toxunulmazlıq, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, mənzil toxunulmazlığı, hərəkət və yaşamaq yeri seçmək azadlığı, vicdan azadlığı insanın şəxsi mülki hüquq və azadlıqlarına aid olmaqla hər bir cəmiyyətin demokratik və humanistik prinsiplərini ifadə edir.

Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının³ (bundan sonra – Konvensiya) 5-ci maddəsinin birinci bəndində daha aydın şəkildə təsbit edilmişdir ki, hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz.

BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş «Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Topplusu»nun⁴ ikinci prinsipinə görə: «...həbs, tutulma və ya azadlıqdan məhrum etmə yalnız qanunun müddəalarına ciddi riayət etməklə səlahiyyətli vəzifəli şəxslər tərəfindən və yaxud bu məqsəd üçün qanunla müvəkkil olunmuş şəxslər tərəfindən həyata keçirilir.»

³ «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası, Roma, 4.XI.1950, 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş, 25 dekabr 2001-ci il № 236-IIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir, <http://e-qanun.az>

⁴ BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş «Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Topplusu».

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası⁵ da Konvensiyaya tam uyğun olmaqla nəzərdə tutur ki, hər kəsin azadlıq hüququ vardır. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər. (Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I və II hissələri).

Konstitusiyanın III fəslə insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmaqla müasir dövrdə beynəlxalq standartlarla tam üst-üstə düşür. Konstitusiyada Azərbaycanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun tərkib hissəsi kimi tanınır, beynəlxalq hüquq normalarının Konstitusiya və referendumla qəbul olunmuş qanunlar istisna olmaqla, digər qanunlardan üstünlüyü ifadəsini tapır. Konstitusiya insan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq müqavilələrə xüsusi status verərək bəyan edir ki, “bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir”. (m.12)

Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin I hissəsinin və 28-ci maddəsinin, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanununun⁶ 4-cü maddəsinin mənasına görə azadlıq hüququ əsas insan hüquqları sırasına daxil olmaqla hər kəsə doğulduğu andan məxsusdur, ayrılmazdır və ən əhəmiyyətli sosial neməti özündə əks etdirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsi insan hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi və qorunmasını qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcu kimi müəyyənləşdirir.

Azadlıq hüququ insanın muxtariyyətinə özbaşına müdaxilənin yolverilməzliyini təmin edir və həm fərdin hərtərəfli inkişafı, həm də cəmiyyətin demokratik təşkili üçün şərait yaradır. Azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması yalnız Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin və onunla birbaşa əlaqəli olan “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçiril-

⁵ *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul edilmişdir, 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir.*

⁶ *“Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Qanunu, 24.12.2002 tarixli, 04-IİKQ nömrəli.*

məsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun 4-cü maddəsinin tələblərinə, ümumhüquq prinsiplərinə, habelə zərurilik və mütənasiblik meyarlarına riayət etməklə və bu hüququn mahiyyətini dəyişməməklə tətbiq oluna bilər⁷.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 200-dən artıq beynəlxalq konvensiyaya, o cümlədən insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı 70-dən çox beynəlxalq sənədə tərəfdar çıxmış və bu sahədə beynəlxalq öhdəliklərin həyata keçirilməsində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir.

Azərbaycan 2001-ci il yanvar ayının 25-dən etibarən Avropa Şurasının üzvüdür və Avropa İnsan Haqları Konvensiyası bizim ölkəyə münasibətdə 15 aprel 2002-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın 34-cü maddəsinə əsasən, elə həmin tarixdən Azərbaycan Respublikası ərazisində olan bütün şəxslər İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinə (bundan sonra – Məhkəmə) müraciət hüququ əldə etmişlər.

Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına daxil olmaqla özünün qanunvericiliyi və onun tətbiqi təcrübəsini Avropa standartlarına uyğunlaşdırmaq barədə öhdəlik götürdü. Bu ölkənin qanunverici, icra və məhkəmə orqanlarından əlavə səylər göstərməyi tələb etməklə bərabər müəyyən fayda ilə də nəticələnir. Dövlətin Avropa Şurasının üzvü olması və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin (bundan sonra – Məhkəmə) yurisdiksiyasını tanımasından ilkin olaraq Azərbaycan vətəndaşları faydalanır: vətəndaşlar Avropa Məhkəməsinə çıxış əldə etmiş, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının iş fəaliyyətinə olan tələblər daha da yüksəlmişdir.

Müasir dövrdə yeni dünya standartlarının tətbiqi insanla vətəndaşın qarşılıqlı əlaqəsinin yeni tərəflərini ortaya çıxarmağa imkan verir. Bu gün artıq dövlət və vətəndaş arasında bərabər tərəfdaşlıq zərurət daşıyır. Qanunverici və icraedici hakimiyyət gündəlik həyatda özünü göstərən hüquq və azadlıqlarla bağlı normaları işləyib hazırlayır. Ancaq bu normaların daha da inkişaf etdirilməsi lazımdır. Bunun üçün isə, hakimiyyət orqanları təkcə ölkədaxili qanunvericiliyə deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş prinsiplərə və beynəlxalq hüquq normalarına cavab verən hüquq və azadlıqlar sistemini formalaşdıran prinsiplərə uyğun işləməlidir. Dövlətdaxili qanunlar

⁷ Ə.Əliyev. *İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi*. Bakı-2009.

beynəlxalq müqavilələrə uyğun gəlmədiyi təqdirdə, hər bir vətəndaşın dövlətin ratifikasiya etdiyi beynəlxalq normalara birbaşa müraciət etmək hüququ vardır, çünki mübahisəli hallarda bu normaların üstün tutulması qəbul edilmişdir.

Bununla bağlı imzalanmış «Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.⁸ Fərmanda Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

«Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi və Ali Məhkəməsinə insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etmək tövsiyə edilmişdir.⁹

Məhkəmənin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Konvensiyada nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçi-

⁸ «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı.

⁹ «Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli 1880 №-li Sərəncamı, «Respublika» qəzetində dərc edilmişdir (29 dekabr 2006-cı il, № 293).

nin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. Məhkəmənin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Konvensiya normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Konvensiya iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir. Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən dövlətin Konvensiya əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər.

«Milli məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin yaxşılaşdırılması barədə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2004)6 sayılı tövsiyəsi»¹⁰ iştirakçı-dövlətlərə tövsiyə olunur ki, Məhkəmənin presedent hüququ nöqteyi-nəzərindən, Konvensiyanın pozulması ilə əlaqədar tutarlı şikayəti olan hər bir kəs üçün milli məhkəmə müdafiəsi vasitələrini, eləcə də bu vasitələrin şikayətin mahiyyəti üzrə qərar çıxarılmasına və aşkar edimiş hər hansı pozuntu ilə bağlı adekvat kompensasiya ödənilməsinə gətirib çıxaracaq dərəcədə səmərəli olmasını təmin etsinlər.

Tövsiyədə həmçinin göstərilir ki, səmərəli məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin mövcudluğunun ilkin şərti Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqların milli hüquq sistemində təmin edilməsidir. Bu kontekstdə, Konvensiyanın bütün üzv dövlətlərin milli hüquq sistemlərinin ayrılmaz hissəsinə çevrildiyi mütərəqqi hal kimi qeyd olunmuşdur. Tövsiyədə Məhkəmənin presedent hüququnun nəşri və yayılması (zəruri olduqda isə, aidiyyəti olan dövlətin milli dilinə tərcümə edilməsi vasitəsilə) vacib hesab edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hü-

¹⁰ «Milli məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin yaxşılaşdırılması barədə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2004)6 sayılı tövsiyəsi» (2004-cü il mayın 12-də Nazirlər Komitəsinin 114-cü iclasında qəbul olunmuşdur), www.coe.int

quqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında¹¹ məhkəmələrə izah etmişdir ki, «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası normaları hüququn digər normalarından təcrid olunmuş şəkildə deyil, beynəlxalq hüququn müvafiq normaları nəzərə alınmaqla təfsir və tətbiq edilməlidir. Beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası normalarının təfsiri zamanı onun konteksti ilə yanaşı müqavilənin sonrakı tətbiqi təcrübəsinə istinad edilməlidir. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi zəruri hallarda həm Konvensiyada nəzərdə tutulmuş insan hüquqlarının pozuntusunun, həm də ərizəçi üçün onun zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə xüsusi, həmçinin eyni xarakterli pozuntuların gələcəkdə baş verməsinin qarşısının alınması üçün ümumi xarakterli tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları yalnız onun icraatında olan işlərin həllinə deyil, həmçinin geniş mənada Konvensiya normalarının izah edilməsinə, qorunmasına, inkişafına xidmət edir və bu yolla dövlətlərin Konvensiya iştirakçısı kimi daşdıqları öhdəliklərə riayət olunmasına yardım göstərir. Məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirərkən, dövlətin Konvensiya əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməlidirlər.

Məhkəmə Medvedev və digərləri Fransaya qarşı¹² iş üzrə qərarında bildirir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi azadlıq və toxunulmazlıq hüququnu müdafiə edir. Konvensiyanın tələbinə görə bu hüquq demokratik cəmiyyətdə ən mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məhkəmənin qənaətinə görə, Konvensiyanın 5-ci maddəsində təsbit olunmuş azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, Konvensiyanın 2, 3 və 4-cü maddələri ilə birlikdə, fərdin fiziki toxunulmazlığını qoruyan əsas hüquqlar arasında birinci sırada durur və bu baxımdan onun əhəmiyyəti çox böyükdür. Onun əsas məqsədi şəxsin azadlıqdan özbaşına və ya əsassız olaraq məhrum

¹¹ «Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5 №-li Qərarı, <http://www.judicialcouncil.gov.az/>

¹² Medvedev və digərləri Fransaya qarşı Məhkəmənin Qərarı, № 3394/03, 29 mart 2010-cu il.

edilməsinin qarşısını almaqdır. (*Assanidze Gürcüstana qarşı*¹³, *İlaşku və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı*¹⁴).

Hər kəsin bu hüququnun müdafiəsi təmin edilməlidir. Bu onu nəzərdə tutur ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilmiş şərtlər istisna olunmaqla, heç kəsin azadlığı məhdudlaşdırılmamalı və ya məhdudlaşdırılması davam etdirilməməlidir. Azadlıq hüququndan Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə təmin olunmuş istisna siyahısı məhdud xarakterlidir və bu istisnaların yalnız dar təfsiri sözügedən müddəanın məqsədinə uyğundur.

Məhkəmə bildirir ki, «qanunla müəyyən olunmuş prosesə» riayət olunub-olunmamasını da əhatə edən həbsin «qanuniliyi» məsələsində Konvensiya əsasən milli qanunvericiliyə, müvafiq olduqda tətbiq olunan digər hüquqi standartlara, o cümlədən, beynəlxalq hüquqda olan mənbələrə istinad edir. Konvensiya bütün işlər üzrə sözügedən qanunvericilik normalarının maddi və prosessual qaydalarına riayət etmək öhdəliyi yaratmaqla yanaşı, həmçinin, tələb edir ki, azadlığın hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə, yəni fərdi şəxsin özbaşınalıqdan müdafiə olunmasına uyğun olmalıdır.

Məhkəmə vurğulayır ki, azadlığın məhdudlaşdırılması ilə bağlı məsələlərdə hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin olunması xüsusilə vacibdir. Bu səbəbdən Konvensiya ilə müəyyən olunmuş «qanunilik» standartına cavab vermək üçün milli və beynəlxalq hüquqda azadlığın məhdudlaşdırılmasının şərtləri açıq-aydın müəyyən edilməli və qanunvericilik normasının tətbiqi qabaqcadan gözlənilən olmalıdır.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və beynəlxalq-hüquqi aktların tələblərinə əsaslanaraq cinayət-prosessual qanunvericiliyi cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlləri törətməkdə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət təqibinin və müdafiəsinin hüquqi prosedurlarını müəyyən etmişdir (CPM-in 1.1-ci maddəsi¹⁵).

¹³ *Assanidze Gürcüstana qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 8 aprel 2004-cü il tarixli Məhkəmənin Qərarı.*

¹⁴ *İlaşku və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 8 iyul 2004-cü il tarixli Qərarı.*

¹⁵ *Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 14 iyul 2000-cü il tarixli 907-IQ nömrəli "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il, № 8 (II kitab), maddə 585) ilə təsdiq edilmişdir.*

Cinayət mühakimə icraatının əsas prinsipləri və şərtlərinin təyinatı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qanunsuz məhdudlaşdırılması hallarından onun müdafiəsinin təmin edilməsi, habelə hər bir cinayət təqibinin qanuniliyinin və əsaslılığının müəyyən edilməsi kimi CPM-in 9.1.2.-9.1.3.-cü maddələrində öz əksini tapmışdır.

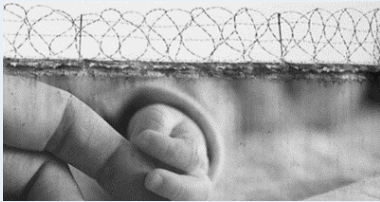
Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərin Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər (CPM-in 12.1-ci maddəsi).

Cinayət-prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər (CPM-in 14.1-ci maddəsi).

Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ Konvensiyanın 5-ci maddəsində bu hüququn mütləq olmadığı, həbsə və ya tutulmaya yol verilən hallar sadalanaqla yanaşı, eyni zamanda 2-5-ci bəndlərdə azadlıqdan məhrum edilən insanın qanunsuz və əsassız həbsinə və ya tutulmasına qarşı prosesual müdafiədən istifadə etmə imkanları nəzərdə tutulur.

5-ci maddənin 1-ci bəndinin "a"—"f" yarımbəndlərində azadlıqdan məhrum etməyə yol verən altı kateqoriya hallara aid olan müddəalar kifayət qədər ətraflı qeyd edilir.

Azadlıq və toxunulmazlıq hüquqlarını bərabərləşdirərək Məhkəmə qeyd edir ki, şəxsi toxunulmazlıq hüququ belə bir təminatı əhatə edir ki, ayrı-ayrı şəxslər yalnız qanunla nəzərdə tutulan prosedur əsasında həbs edilməli və tutulmalıdır.

Bu ideya Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 9-cu maddəsində də öz əksini tapmışdır: "Heç kim qanunsuz həbs edilə və ya həbsdə saxlana bilməz. Heç kim qanunla müəyyən edilən əsaslara və proseduralara uyğun olmayan qaydada azadlıqdan məhrum edilə bilməz."

Lakin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında şəxsin həbsdə saxlanmasına yol verilən əsaslar konkret olaraq sadalandığından Paktın nəzərdə tutulan adı "qanunsuz" azadlıqdan məhrum etmə ilə müqayisədə daha obyektiv və geniş norma kimi çıxış edir.

Konvensiyanın 5-ci maddəsində sadalanan azadlıqdan məhrum etməyə yol verən altı hal tam siyahıdır və onların şərtləri dar mənada şərh olunur. Beləliklə, 5-ci maddə həmin halların dairəsinə daxil olmayan azadlıqdan məh-

rumentməyə, hətta azadlıqdan məhrum etmə dövlətdaxili hüquqda nəzərdə tutulduğu və düzgün tətbiq edildiyi halda belə yol vermir.

Məhkəmənin presedent hüququnda həbs, barəsində tətbiq edildiyi şəxsin məruz qaldığı məhrumiyətlərin xarakteri və həcminə görə qətimkan tədbirlərinin ən ciddi və ən ağırıdır. Cinayət mühakimə icraatının gedişində ibtidai həbsin qanuniliyi və əsaslığı əlamətlərinin əhəmiyyəti həlledicidir. Hər bir azadlıqdan məhrum edilmə nəinki milli hüququn əsas prosesual normalarına müvafiq olmalı, həm də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə cavab verməli, yəni insanı hakimiyyətin özbaşınalığından müdafiə etməlidir (Kurt Türkiyəyə¹⁶ qarşı iş).

Dövlət tərəfindən şəxsin ləyaqətinin sosial dəyər kimi qəbul edilməsi hər kəsin azadlıq hüququna özbaşına müdaxilənin yolverilməzliyini təmin edir və həm fərdin hərtərəfli inkişafı, həm də cəmiyyətin demokratik təşkili üçün şərait yaradır.

İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 1-ci maddəsində göstərilir ki, bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar.

John Locke:

(English) All people have "natural rights" of life, liberty and property. Government was to protect these, if it didn't overthrow it.

Hər bir şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ onun dünyaya gəlməsi ilə ona mənsub olan əsas təbii hüquqlarıdır. Bu hüquqların qanuni əsas və zərurət olmadan məhdudlaşdırılması yolverilməzdir.

Göründüyü kimi, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına yalnız qanuni əsaslar mövcud olduqda və bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında yol verilir.

Qanunverici azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hüquqi qaydasını və əsaslarını müəyyən etməklə, dövlətin ədalət mühakiməsi yolu ilə cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərinin mühafizə edilməsini və hər bir şəxsin azadlıq hüququnun təmin edilməsini ön plana çəkir.

Bu mənada ilk növbədə qeyd olunmalıdır ki, qətimkan tədbiri qismində tətbiq edilən həbs öz sərtliyinə, səbəb olduğu məhrumiyətlərin həcminə və ciddiliyinə görə təqsirləndirilən şəxsin Konstitusiyanın 28 və 32-ci

¹⁶ Kurt Türkiyəyə qarşı iş üzrə 28.05.1998-ci il tarixli Avropa Məhkəməsinin Qərarı.

maddələrində təsbit edilmiş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Buna görə də, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar həbs qətimkan tədbirini seçərkən, CPM-də nəzərdə tutulmuş hüquqi prosedura riayət etməklə yanaşı, təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid olunmasının zəruriliyini də əsaslandırmalıdırlar.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” 09 iyul 2010-cu il tarixli Qərarında¹⁷ göstərilmişdir ki, həbs qətimkan tədbiri ən son prosessual məcburiyyət tədbiri olduğu və digər qətimkan tədbirlərinə nisbətən şəxsin konstitusiya hüquq və azadlıqlarını daha artıq məhdudlaşdırdığı üçün həmin qətimkan tədbiri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə dönmədən riayət edilməsi mühüm rol oynayır.

Azadlıq hüququnun insan həyatında rolu, həmin hüququn məhkəmələr tərəfindən təmin edilməsinin vacibliyini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Plenumu “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında¹⁸ məhkəmələrə tövsiyə etmişdir ki, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən Konvensiyanın müddəalarına və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsaslanmaqla həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və həbs qətimkan tədbiri başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

Təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə

¹⁷ “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair” Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 09 iyul 2010-cu il, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/>

¹⁸ «Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5 №-li Qərarı, <http://www.judicialcouncil.gov.az/>

olmalıdır. Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq edilə bilər.

03 noyabr 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumu təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara baxılarkən qanunların düzgün tətbiq olunması məqsədilə «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Qərar¹⁹ qəbul etdi.

Məhkəmələrin diqqətinin təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlara Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyinə cəlb edilməli olması Qərarın 1-ci bəndində qeyd edildi və göstərildi ki, həbs qətimkan tədbirinin prosesual tədbirlər sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlara baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməsin.

Məhkəmələrin nəzərinə həmçinin çatdırıldı ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır.

¹⁹ «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 03 noyabr 2009-cu il.

II. AZADLIQDAN MƏHRUMETMƏ FAKTININ BAŞ VERİB-VERMƏDİYİNİ MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏK ÜÇÜN MEYARLAR

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz...”

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi qeyd edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsi əsas hüquq, konkret olaraq şəxsin dövlətin onun hüquq və ya azadlığına qanunsuz müdaxiləsindən qorunmasını təsbit edir.

5-ci maddənin 1-ci bəndi “azadlıq hüququnu” təsbit etməklə şəxsin fiziki azadlığını ehtiva edir.

Onun məqsədi heç kəsin qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməməsini təmin etməkdir. Bu norma hərəkət azadlığının adi məhdudlaşdırılması hallarına tətbiq edilmir. Belə məhdudlaşdırılmalara 4 sayılı Protokolun 2-ci maddəsi tətbiq olunur (*Krenqa Rumuniyaya qarşı*²⁰, *Engel və başqaları Niderlanda qarşı*²¹).

*Engel və başqaları Niderlanda qarşı*²¹).

Məhkəmə bildirir ki, 5-ci maddə təməl insan hüququnu, yəni şəxsin azadlıq hüququna dövlətin əsassız müdaxiləsinə qarşı şəxsin müdafiəsini təsbit edir (bax: *Aksoyun işi* üzrə qərar²²). **5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a)-(f) yarımbəndlərində şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə imkan verən əsasların tam siyahısı verilir və bu əsasların siyahısına düşməyən azadlıqdan məhrumetmə qanuni deyil** (bax: *Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı*²³).

²⁰ *Creanga v. Romania*, § 92; www.coe.int, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²¹ *Engel and Others v. the Netherlands*, § 58, www.coe.int, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*

²² *Aksoyun işi* üzrə qərar, 76-cı bənd, www.coe.int, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²³ *Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı* [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 13229/03, 43-cü bənd, AİHM 2008.

Lakin Konvensiya anlamında azadlıqdan məhrum etmə tutulma və ya ittiham hökmündən sonra həbslə nəticələnən klassik hallarla məhdudlaşmır və digər formalara malik ola bilər (*Quzzardi İtaliyaya qarşı*²⁴, § 95).

Azadlıqdan məhrum etmə faktının baş verib-vermədiyini müəyyən-ləşdirmək üçün başlanğıc məsələ kimi müvafiq şəxsin konkret vəziyyəti götürülməli və konkret işdə ortaya çıxan bütün amillər, sözügedən tədbirin növü, müddəti, nəticələri və tətbiqi qaydası nəzərə alınmalıdır.

Məhkəmə bütövlükdə vətəndaşlar üçün qoyulan və 5-ci maddənin tətbiq edilmədiyi ümumi məhdudiyətlərlə konkret fərd üçün qoyulan və 5-ci maddənin tətbiq edildiyi məhdudiyətləri fərqləndirir. Şəxslərin yaşayış yerlərini hakimiyyət orqanlarında qeydiyyatda aldirmaları, yol hərəkəti qaydalarına əməl etmələri barədə tələblər və s. 5-ci maddənin qüvvəsi altına düşməyən ümumi xarakterli məhdudiyətlərin tərkib hissəsidir. Azadlığa qoyulan bəzi ümumi məhdudiyətlər, məsələn, fəvqəladə vəziyyət şəraitində tətbiq edilən komendant saati da bu kateqoriyaya aiddir. Həbsxana daxilində tətbiq edilən həbs şəraitinə təsir edən intizam tədbirləri də azadlıqdan məhrum edilmə hesab edilmir. Normal hallarda belə tədbirlərə qanuni həbs şəraitinin dəyişdirilməsi kimi baxılmalıdır və bu, Konvensiyanın 5 § 1-ci maddəsinin tətbiq dairəsinə aid deyil (*Bollan Birləşmiş Krallığa qarşı*).

Bununla yanaşı, hakimiyyət orqanları şəxsi həbsxanada, polis kamerasında və ya başqa yerdə saxlayarkən və onu məhdud fiziki məkanda qalmağa məcbur edərkən Məhkəmə bu halda 5-ci maddəni tətbiq edir. Bu cür məhdudiyətlər Konvensiya baxımından azadlıqdan məhrum etməni bildirsə də, tutulmanın qanuniliyi qiymətləndirilərkən ilk növbədə yol verilən əsaslar və prosessual hərəkətlər nəzərə alınır.

Məsələn, *Enelin* işində²⁵ ərizəçilər, yüngül həbs və ağırlaşdırıcı həbs şəraiti daxil olmaqla, hərbi intizam cəzasına məruz qalmışlar, lakin həmin şərait ərizəçilərin adı hərbi borclarını yerinə yetirmələrinə mane olmurdu. Məhkəmə qərara gəldi ki, bütövlükdə hərbi qulluq və ərizəçilərə təyin edilən cəza onların hərəkət azadlığını məhdudlaşdırsa da, bu məhdudiyətlər 5-ci maddə baxımından azadlıqdan məhrum etmə sayılmaq üçün o qədər də sərt deyildi.

²⁴ *Quzzardi İtaliyaya qarşı*, § 95, www.coe.int, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²⁵ www.coe.int

Lakin ciddi həbs təyin edilməsinə gəldikdə, Məhkəmə qərara gəldi ki, azadlıqdan məhrumetmə 5-ci maddənin tələbi baxımından kifayət qədər sərt olub.

Bir çox hallarda Məhkəmə 5-ci maddəni konkret faktlar toplusuna tətbiq etməyin mümkünlüyü ilə razılaşmır. *Nilsenin işi*²⁶ on iki yaşlı oğlanın, öz iradəsi əleyhinə, anasının xahişilə psixiatriya şöbəsinə salınmasına aid idi. Komissiya bu nəticəyə gəldi ki, ərizəçinin həmin şöbədə öz otağı olsa da və ona qısa müddətdə evdə olmağa və məktəbə getməyə icazə verilsə də, ərizəçinin iradəsinin əleyhinə olaraq şöbəyə yerləşdirilməsi istər saxlanmaya haqq qazandırmaq üçün gətirilən mühüm əsaslar baxımından, istərsə də ərizəçinin bu cür saxlanmaya etiraz etməsinin mümkünsüzlüyü baxımından Konvensiya ilə qadağan edilən azadlıqdan məhrumetmə idi. Lakin Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, uşağın xəstəxanaya yerləşdirilməsi "uşağın maraqları naminə onun anası tərəfindən qəyyumluq hüquqlarının məsuliyyət daşımaqla həyata keçirilməsi" olduğundan 5-ci maddə tətbiq edilə bilməz.

Nəzərə almaq lazımdır ki, azadlıqdan məhrumetmə və azadlığın məhdudlaşdırılması arasındakı fərq mahiyyətlə deyil, sadəcə intensivlik dərəcəsi ilə bağlı məsələdir (baxın: *Quzzardi İtaliyaya qarşı*²⁷ və *Ostin və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı*²⁸, *Adil Soltan oğlu Qəhrəmanov Azərbaycanca qarşı*²⁹).

Belə ki, *Bloxin Rusiyaya qarşı*³⁰ iş üzrə ərizəçinin otuz gün müddətində qapalı olan həbs müəssisəsinə yerləşdirilməsi və icazə olmadan oranı tərk etməməsi üçün nəzarətdə

²⁶ *Nilsenin işi*, www.coe.int, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²⁷ *Quzzardi İtaliyaya qarşı iş* (*Guzzardi v. Italy*, 6 November 1980, § 92, Series A no. 39), *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²⁸ *Ostin və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı* (*Austin and Others v. The United Kingdom [GC]*, nos. 39692/09, 40713/09 and 41008/09, § 57, ECHR 2012), *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

²⁹ *Adil Soltan oğlu Qəhrəmanov Azərbaycanca qarşı*, 26291/06 nömrəli ərizə, *Qərardad*, 2013-cü il 15 oktyabr.

³⁰ *Bloxin Rusiyaya qarşı* (14.11.2013-cü il tarixli Qərar (I Bölmə), *Blokhin v. Russia*, no. 47152/06, *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 9/2013).

saxlanması, orada nəzarət buraxılış məntəqəsinin və məhbusların qaçmasının qarşısının alınması üçün həyacan signalının olması, məhbusların çox ciddi, demək olar daimi nəzarət altında olması, daxil olanda onların ciddi axtarışa məruz qalması və onların bütün əşyalarının müsadirə edilməsi, intizam növbə qrupları tərəfindən təmin edilməsi və pozuntuların intizam sanksiyaları ilə cəzalandırılması kimi elementləri müəyyən etmiş Avropa Məhkəməsi azadlıqdan məhrum etmənin açıq göstərdiyini qeyd etdi.

Məhkəmə qeyd edir ki, zahiri görüntülərin arxasına nəzər salınmalı və barəsində şikayət edilən vəziyyətin reallıqları araşdırılmalıdır (bax: *Van Droogenbroek (Van Droogenbroeck) Belçikaya qarşı*³¹).

Belə ki, *Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycana qarşı*³² işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, şikayətçi MTN-in binasında daxil olduqdan sonra onun əlləri qandallanmasa da, o, bağlı kameraya salınmasa da, yaxud hərəkətləri fiziki cəhətdən hər hansı digər formada məhdudlaşdırılmasa da, orada onu MTN-in yüksək vəzifəli iki əməkdaşı müşayiət edirdi və içəriyə daxil olduqdan sonra oranı tərk etməkdə daha sərbəst deyildi. Bundan başqa, şikayətçinin ailəsini onun həbsi barədə məlumatlandıran

məktub onun həbsi barədə rəsmi protokolun tərtib edilməsindən bir neçə saat əvvəl göndərilmişdi. O, MTN-in binasına gətirildikdən sonra bir neçə saat ərzində dindirilməmişdi və buna görə də, iddia etmək olmazdı ki, həmin müddətdə onun orada olmasını şahid qismində dindirilmək üçün gəlmək vəzifəsi tələb edirdi (əks qərar, *mutatis mutandis*, bax: *İliya Stefanov (Iliya Stefanov) Bolqarstana qarşı*³³). Hökumət şikayətçinin faktiki həbsinin vaxtını şübhə altına alsa da, görünür, şikayətçinin MTN-in binasına daxil olduğu andan faktiki olaraq azadlıqdan məhrum edildiyini qəbul edib, yaxud istənilən halda, buna açıq etirazını bildirməyib. Məhkəmə hesab etdi ki, 19 oktyabr 2005-ci ildə təxminən saat 14-dən başlayaraq dövlət orqanları açıq-aydın şikayətçini həbsə alınmış şəxs hesab ediblər və o, 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada "azadlıqdan məhrum edilib".

³¹ *Van Droogenbroek (Van Droogenbroeck) Belçikaya qarşı*, 24 iyun 1982-ci il, 38-ci bənd, *A Seriyaları*.

³² *Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycana qarşı (Şikayət 37138/06, qərar, 9 noyabr 2010-cu il)*.

³³ *İliya Stefanov (Iliya Stefanov) Bolqarstana qarşı, № 65755/01, 71-75-ci bəndlər, 22 may 2008-ci il*.

Məhkəmə hesab edir ki, *hətta şəxs özü həbsxanaya salınmasını istədikdə belə, azadlıq hüququ onun 5-ci maddənin təmin etdiyi müdafiədən yararlanmaqdan məhrum edilməsinə yol verməyəcək dərəcədə vacib hüquqdur* (bax: *De Vilde, Ooms və Versip (De Wilde, Ooms and Versyp) Belçikaya qarşı*³⁴).

Belə ki, *[Eldar] Salayev (Salayev) Azərbaycanca qarşı*³⁵ işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, şikayətçi dindirilmək üçün könüllü gəlmişdi. Şikayətçinin MTN-in binasına gəlişindən sonra baş vermiş hadisələrə gəldikdə, şikayətçinin dindirilməsi və üzləşdirilməsi barədə hər hansı protokol olmadığına, yaxud onun MTN-in binasına gəlişindən sonra hər hansı prosessual hərəkətlər həyata keçirilmədiyinə görə bu hadisələrin dəqiq hallarını müəyyən etmək çətindir.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, şikayətçinin qolları qandallanmasa da, o, qapalı kameraya salınmasa da və ya hər hansı başqa formada fiziki məhdudiyətlərə məruz qalmasa da, görünür, ailə üzvləri ilə və ya özünün seçdiyi

vəkillə əlaqə yaratmaq imkanına malik olmayıb. Bu məsələ ilə bağlı Məhkəmə Hökumətin belə bir arqumentini qəbul edə bilmədi ki, şikayətçi şahid otağında yerləşdirilib və həmin otaqda telefon xətti olub. Hadisələrin bu fərziyyəsi şikayətçinin dövlət tərəfindən təyin olunmuş vəkillə təmin olunması faktına və onun vəziyyəti ilə bağlı həmin vəkilin qeydlərinə ziddir. Hökumət həm də öz arqumentini təsdiqləyən hər hansı sübut təqdim etməmişdi. Məhkəmə həmçinin bu arqumenti də qeyri-real hesab etdi ki, şikayətçinin şübhəli şəxs qismində qırx səkkiz saat müddətinə həbsə alınması barədə protokol tərtib edilənə qədər şikayətçi MTN-in binasını tərk etməkdə sərbəst olub. Konkret olaraq, şikayətçi MTN-in binasını tərk etməkdə həqiqətən sərbəst idisə, şikayətçinin hər hansı səbəb olmadan nəyə görə saat 14.30-dan 17.10-dək (dindirmənin başa çatdığı vaxtdan üzləşdirmənin başladığı vaxtadək olan dövr) MTN-in binasında qaldığına dair əğlabatan izahat təqdim edilməmişdi. Buna görə, Məhkəmə hesab etdi ki, 27 oktyabr 2005-ci ildə təxminən saat 10-dan şikayətçi 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada "azadlıqdan məhrum edilib".

³⁴ *De Vilde, Ooms və Versip (De Wilde, Ooms and Versyp) Belçikaya qarşı, 18 iyun 1971-ci il, 65-ci bənd, A Seriyaları, № 12 Avropa Məhkəməsinin Qərarları.*

³⁵ *Salayev (Salayev) Azərbaycanca qarşı (Şikayət № 40900/05, Qərar, 9 noyabr 2010-cu il).*

Məhkəmə qeyd edir ki, **5-ci maddənin 1-ci bəndi ərizəçilərin üzərində çox qısa, otuz dəqiqədən artıq olmayan müddətdə axtarış aparılması (Qillan və Kinton Birləşmiş Krallığa qarşı³⁶) və ya qırx beş dəqiqədən artıq olmayaraq polis şöbəsində saxlanılması (Şimovolos Rusiyaya qarşı³⁷) ilə bağlı olan azadlıqdan məhrum etmə hallarına da tətbiq oluna bilər.**

Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə göstərir ki, hərəkətin hansı kontekstdə edilməsi nəzərə alınmalı olan mühüm amildir. Belə ki, müasir cəmiyyətdə insanların ümumi maraqlar naminə hərəkət və ya azadlığının məhdudlaşdırılmasına dözməyə dəvət olunduqları hallara tez-tez rast gəlinir (*bax: yuxarıda qeyd edilmiş Ostin və Digərləri işi*).

Bu baxımdan sərnəşin təyyarə ilə səfər etməyi seçən zaman bir sıra təhlükəsizlik məqsədilə yoxlamaların aparılmasına razılığını vermiş olur. Bu təhlükəsizlik yoxlamaları xüsusilə şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin yoxlanılmasını və ya baqajda axtarış aparılmasını, həmçinin şəxsiyyətinin

müəyyən edilməsi üçün əlavə yoxlamanın aparılması və ya uçuşa təhlükə yaratmadığını müəyyən edilməsi üçün gözləməni əhatə edə bilər. Məhkəmə bu baxımdan qəbul edir ki, sərnəşin vəziyyətin aydınlaşdırılması üçün sərhəd xidmətinin əməkdaşları tərəfindən aeroportda sərhəd nəzarətindən keçən zaman saxlanıldıqda və bu saxlama sırf müvafiq formallıqların başa çatdırılması üçün zəruri olan müddətdən artıq deyildirsə, Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə bağlı məsələ ortaya çıxmır. Buna görə də, Məhkəmə hər bir oxşar işdə ərizəçinin aeroportda saxlanmasının sırf vəziyyətin aydınlaşdırılması ilə bağlı müvafiq formallıqların başa çatdırılması üçün zəruri olan müddətdən artıq olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün ərizəçinin saxlanma şəraitini araşdırır.

Belə ki, *Adil Soltan oğlu Qəhrəmanov Azərbaycanla qarşı*³⁸ işdə ərizəçi sərhəd nəzarətindən keçən zaman adı Dövlət Sərhəd Xidmətinin (DSX)

³⁶ *Qillan və Kinton Birləşmiş Krallığa qarşı (Gillan and Quinton v. the United Kingdom)*, no. 4158/05. § 57, ECHR 2010.

³⁷ *Şimovolos Rusiyaya qarşı Şimovolos Rusiyaya qarşı (Shimovolos v. Russia)*, no. 30194/09. §§ 48-50, 21 June 2011) *Avropa Məhkəməsinin Qərarları*.

³⁸ *Adil Soltan oğlu Qəhrəmanov Azərbaycanla qarşı işdə (Qərardad, 26291/06 nömrəli ərizə, 2013-cü il 15 oktyabr, İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 9/2013)*.

məlumat bazasında “saxla” statusu altında olduğundan saxlanılmış, onun ölkəni tərk etməsinə icazə verilməmiş və o, vəziyyətin aydınlaşdırılması üçün xidməti otağa aparılmışdır. Ərizəçinin dövlət sərhədindən keçməsinin qarşısının alınması barədə protokol tərtib edilmiş və onun baqajı DSX-nin əməkdaşları tərəfindən yoxlanılmışdır. Onu əlləri qandallanmamış və xüsusi saxlama kamerasına salınmamışdır. Lakin ərizəçinin DSX-nin xidməti otağında olan zaman otaqdan sərbəst çıxma bilmək imkanının olmadığı barədə təərflər arasında mübahisə yoxdur. Təərflər eyni zamanda mübahisə etmirlər ki, vəziyyətin aydınlaşdırılmasından sonra ərizəçi dərhal DSX-nin xidməti otağından buraxılmışdır və o, bundan sonra aeroportu sərbəst tərk edə bilərdi. Ərizəçinin DSX-nin xidməti otağında ümumi qalma müddəti dəqiq olaraq məlum olmasa da, ərizəçinin saxlanmanın təxminən dörd saat, Hökumətin isə yalnız təxminən iki saat davam etməsi barədə məlumatlarından belə aydın olur ki, o, bir neçə saatdan artıq çəkməmişdir.

Hətta ərizəçinin dediklərinin düzgün olduğu güman edilsə belə, Məhkəmə qət etdi ki, heç nə ərizəçinin DSX-nin xidməti otağında saxlanmasının onun baqajının yoxlanılması və vəziyyətin aydınlaşdırılması məqsədilə müvafiq inzibati formallıqların yerinə yetirilməsi üçün sırf zəruri olan müddətdən artıq davam etdiyini sübut etmir.

Məhkəmə bununla bağlı qeyd etdi ki, hazırkı işdə DSX-nin əməkdaşı ərizəçini saxlayan zaman əsaslı olaraq inanmışdır ki, ərizəçinin şəxsiyyəti ilə bağlı əlavə yoxlama aparılmasına ehtiyac vardır. Belə ki, inzibati səhv nəticəsində olsa da, ərizəçinin adı DSX-nin məlumat bazasında “saxla” statusu altında yerləşdirilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, DSX ərizəçini yalnız əlavə yoxlamanın aparılması üçün zəruri olan müddətə saxlamışdır. Axtarış aparıldıqdan və vəziyyəti araşdırıldıqdan sonra o, aeroportu sərbəst tərk edə bilərdi. Xüsusilə ərizəçinin sırf axtarıqların aparılması və müvafiq inzibati formallıqlara əməl olunması üçün zəruri olan vaxtdan artıq müddətə DSX-nin xidməti otağında qalmağa məcbur edildiyi sübuta yetirilməmişdir (baxın: *Foka Türkiyəyə qarşı*³⁹).

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, sərhəd nəzarətindən sonra ərizəçinin Rusiya ərazisinə girməsindən imtina edildiyi, Şeremetyevo aeroportunda tranzit zonasında olan otağa salındığı və burada gecələdiyi *Nolan və K. Rusiyaya qarşı*⁴⁰ işindən fərqli olaraq hazırkı işdə ərizəçi vəziyyətinin aydınlaşdırılmasından sonra dərhal aeroportu sərbəst şəkildə tərk edə bilərdi.

³⁹ *Foka Türkiyəyə qarşı (Foka v. Turkey)*, no. 28940/95, § 77, 24 June 2008, *Avropa Məhkəməsinin Qərarı*.

⁴⁰ *Nolan və K. Rusiyaya qarşı (Nolan and K. v. Russia)*, no. 2512/04, §§ 20-26, 12 February 2009.

Buna görə də Məhkəmə hesab etdi ki, sərhəd xidmətinin ölkəni tərk etməyə icazə verməməsindən sonra ərizəçinin DSX-nin xidməti otağında saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin mənasında azadlıqdan məhrum etmə hesab olunmur.

Bu işdən fərqli olaraq *Riad və İdiab Belçikaya qarşı*⁴¹ iş üzrə ərizəçilər fələstinli vətəndaşları Belçikanın Brüssel Milli hava limanına enmişlər. Onlar bildirmişlər ki, həyatları təhlükədə olan Livandan gəlmişlər. Vizanın olmama-

sını nəzərə alaraq, onlara Belçikaya daxil olmaq icazəsi verilməmiş və onlar dərhal hava limanının daxilində olan tranzit mərkəzə yerləşdirilmişlər. Onlar sığınacaq üçün ərizə vermişlər və 2003-cü ilin yanvarın sonlarında qeyri-müəyyən vəziyyətdə olan əcnəbilər üçün qapalı mərkəzə köçürülmüşlər. Bu zaman maraqlı şəxslərin vəkili məhkəmənin təmin etdiyi azadlığa buraxılma barədə ərizə vermişdir. Buna baxmayaraq, həmin gün onlar çıxarılmalarının gözlənilməsi ilə Brüssel Milli hava limanının tranzit zonasına köçürülmüşlər. Ərizəçilər tranzit zonasında saxlandığı şəraiti izah edirlər: orada hər hansı otaq və yataq yeri olmayıb və onlar orada yerləşən məciddə qalıblar; onlar bir neçə gün yemədən və içmədən və yalnız xidmətçi personaldan və ya hava limanını idarə edənlərdən yemək almaqla orada qalıblar; onların tualetə getmək və ya paltarlarını yumaq imkanı olmayıb; onlar çox vaxt hava limanının polisinin nəzarəti altında olublar, bir neçə dəfə tək nəfərli kameralara yerləşdiriliblər və öz arzuları ilə ölkədən çıxarılmanı qəbul etdirmək məqsədi ilə bir neçə saat yemək və içmək verilmədən saxlanılıblar, sonradan tranzit zonasına veriliblər. Ərizəçilərlə bağlı 14 fevral 2003-cü ildə Məhkəmə Belçika Dövlətinə tapşırıb ki, ərizəçiləri azad buraxsın və tranzit zonanı məhdudlaşdırmadan hər saata görə cərimə olaraq 1.000 € müəyyən edib. Ertəsi gün maraqlı şəxslər bu yerləri tərk etmişlər, lakin, şəxsiyyəti yoxlayandan sonra onlar ərazini tərk etmək qaydası barədə məlumatlandırılıb və dərhal qeyri-müəyyən vəziyyətdə olan əcnəbilər üçün başqa mərkəzə yerləşdirilmişlər. 2003-cü ilin mart ayının əvvəlində ərizəçilər polislərin müşayiəti altında Beyrut reysi ilə ölkədən çıxarılmışlar.

⁴¹ *Riad və İdiab Belçikaya qarşı* (24.01.2008-ci il tarixli Qərar (I Bölmə), *Riad and İdiab v. Belgium*, № 29787/03, 29810/03, *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 3/2008).

Məhkəmə göstərdi ki, ərizəçilərin tranzit zonasında saxlanması onların ölkəyə daxil olmalarına aid deyildir, lakin, bir aydan artıq müddətdən sonra, o, açıq-aydın şəkildə onların azadlığa buraxılmasına dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlardan sonra davam edib. Bundan başqa, qeyri-müəyyən müddətə qərara alınan saxlanılma müvafiq olaraq iki həftə və on bir gün müddətində

davam edib. Faktiki olaraq bu saxlanılma azadlıqdan məhrum etməyə bərabər olub. Ərizəçilər üçün öz arzuları ilə ölkəni tərk etmək imkanı özlüyündə azadlıqlarına müdaxiləni istisna edə bilməzdi. Daxili məhkəmə bu vəziyyəti qanunsuz və hüquqi dövlətə zidd hesab edib.

Məhkəmənin presedent hüququna görə, bir tərəfdən, azadlıqdan məhrum olunması üçün istinad olunan əsasla, digər tərəfdən, saxlanılmanın yeri və rejimi ilə əlaqə mövcud olmalıdır.

Beləliklə, ərizəçilər, hər hansı humanitar və sosial müşayiət olmadan qalmaq üçün zəruri şəraiti olmayan həmin transit zonasında saxlanılmışlar. Bu mənada, həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, saxlanılmanın bu tədbirləri ölkədə olmaqla bağlı olmayan digər hallardan irəli gələn hüquq pozuntularına görə əcnəbi vətəndaşlara tətbiq edilirdi. Hökumət izah edə bilmədi ki, tranzit zonaya keçirilmə və orada saxlanılma hansı qanuna əsaslanırdı.

Məhkəmə qeyd etdi ki, konkret qanun müddəasına və ya qüvvədə olan məhkəmə qərarına və əlaqənin çətinliklərini görən konkret hüquqi müşayiətə icazə verən məhdudlaşdırılmış məhkəmə nəzarətinə əsaslanmadan nəzərdə tutulmamış və qeyri-müəyyən müddət ərzində fərdin «saxlanması» faktı hüquqi təminat prinsipinə ziddir. Beləliklə də iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

III. KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN “QANUNİLİK”, “HÜQUQİ MÜƏYYƏNLİK” VƏ “ƏSASLI ŞÜBHƏ” ŞƏRTLƏRİ

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndindəki “qanuni” və “qanunla müəyyən olunmuş qaydada” ifadələri mahiyyətcə milli qanunvericiliyə istinadı bildirir və oradakı maddi-hüquqi və prosessual normalara riayət etmək öhdəliyini bəyan edir.

Daxili qanunvericiliyi şərh və tətbiq etmək ilk növbədə dövlət orqanlarının, xüsusən məhkəmələrin işi olsa da, həmin qanunvericiliyə riayət edilməməsi Konvensiyanın pozuntusuna səbəb olduğu hallarda, Məhkəmə milli qanunvericiliyə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamaq üçün müəyyən səlahiyyətlərini tətbiq edə bilər (digər qərarlar arasında bax: *Duiyeb (Douiyeb) Niderlanda qarşı*⁴²).

Bununla yanaşı “qanunilik” şərti təkcə milli qanunvericiliyin maddi və prosessual hüquq normalarının uyğunluğunu deyil, bütövlükdə 5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş və şəxsi özbaşınalıqdan müdafiə edən məhdudiyətlərin məqsəduyğunluğunu nəzərdə tutur (*Vinterverp Niderlanda qarşı*⁴³, *Bumar Belçikaya qarşı*⁴⁴, *Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı*⁴⁵).

Həbsdə saxlanmanın müddəti məhkəmə qərarına əsaslanırsa, prinsipcə, “qanuni” hesab edilir (*Benhem (Benham) Birləşmiş Krallığa qarşı*⁴⁶).

Məhkəmə vurğulayır ki, söhbət azadlıqdan məhrumetmədən gedirsə, ümumi prinsip olan hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilməsi xüsusilə vacibdir. Buna görə də, azadlıqdan məhrumetmənin Konvensiyada nəzərdə tutulan qanunilik standartına cavab verməsi üçün daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrumetmə şərtlərinin aydın müəyyən

⁴² *Duiyeb (Douiyeb) Niderlanda qarşı [Böyük Palatanın qərarı], № 31464/96, 4 avqust 1999-cu il.*

⁴³ *Vinterverp Niderlanda qarşı, 24 oktyabr 1979-cu il tarixli Avropa Məhkəməsinin Qərarı.*

⁴⁴ *Bumar Belçikaya qarşı Avropa Məhkəməsinin Qərarı.*

⁴⁵ *Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı (Şikayət № 16159/03, qərar, 16 oktyabr 2008-ci il).*

⁴⁶ *Benhem (Benham) Birləşmiş Krallığa qarşı Avropa Məhkəməsinin Qərarı, 10 iyun 1996-cı il, 42-ci və sonrakı bəndlər, Qərar və Qəraradlar Toplusu, 1996-III.*

edilməsi və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görməyin mümkün olması önəmlidir.

Həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar şəxsin hər hansı konkret hərəkətin doğuracağı nəticələri mövcud şəraitdə ağılabatan dərəcədə öncədən görə bilməsinə imkan yarada bilmək üçün kifayət qədər aydın olmalıdır (*Baranovski (Baranowski) Polşaya qarşı*⁴⁷).

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

7.0.38. *qətimkan tədbiri* – bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən şübhəli, yaxud təqsirləndirilən şəxsin hüquqlarını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla onun haqqında seçilən prosesual məcburiyyət tədbiridir;

7.0.38-1. *həbs yerləri* – tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxsin saxlanılması üçün nəzərdə tutulmuş müvəqqəti saxlama yerləri, istintaq təcridxanaları və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrin qarnizon *hauptvaxt*larıdır;

7.0.39. *tutulma* – bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin azadlığını qısa müddətə məhdudlaşdırmaqla onun müvəqqəti saxlanılma yerində saxlanılmasıdır;

7.0.40. *həbs* – qətimkan tədbiri qismində bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbs yerlərində saxlanılmasıdır.

Şəxsin tutulmasını tənzimləyən müddəalar və qətimkan tədbirlərinin anlayışı, tətbiqi əsasları, qaydası və müddətləri Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin (CPM) XVI- XVII fəsilələrinin maddələrində öz əksini tapmışdır.

CPM-in 154.1-ci maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə onların barəsində seçilən prosesual məcburiyyət tədbiridir.

Qətimkan tədbirlərinin növləri isə CPM-in 154.2-ci maddəsində göstərilmişdir. Bu maddənin, habelə Məcəllənin 154.3 və 154.4-cü maddələrinin məzmunlarından göründüyü kimi həbs, ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri yalnız təqsirləndirilən şəxsə, qalan qətimkan tədbirləri isə həm təqsirləndirilən, həm də şübhəli şəxsə tətbiq edilə bilər.

Həbs qətimkan tədbiri müstəntiqin vəsatəti əsasında və ibtidai araşdırma prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız məhkəmənin qərarına əsasən seçilə bilər (CPM-in 156.2-ci maddəsi).

⁴⁷ *Baranovski (Baranowski) Polşaya qarşı Avropa Məhkəməsinin Qərarı, № 28358/95, AİHM 2000-III.*

CPM-n 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qanunçuluq prinsipinə görə məhkəmələr və cinayət prosesinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, bu Məcəllənin, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına ciddi əməl etməlidirlər (CPM 10.1.).

Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin cinayət təqibi üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində məsuliyyətə cəlb edilməsinə, tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi gətirilməsinə və digər prosesual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına, habelə məhkum edilməsinə, cəzalandırılmasına, hüquq və azadlıqlarının digər formada məhdudlaşdırılmasına yol verilmir (CPM 10.2.).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarına o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun (CPM 10.3.).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün tövsiyə xarakteri daşıyır (CPM 10.4.). Qanunun bu maddəsində göstərilən tələblərin pozulması ilə aparılan prosesual hərəkətlərin və qəbul olunmuş qərarların hüquqi qüvvəsi yoxdur (CPM 10.5.).

Məhkəmə hesab edir ki, daxili qanunvericiliyə uyğunluq özlüyündə yetərli deyil: 5-ci maddənin 1-ci bəndi tələb edir ki, bununla yanaşı, azadlıqdan məhrumetmə həm də 5-ci maddənin məqsədinə, yəni fərdləri özbaşnalıqdan müdafiə etmək məqsədinə uyğun olsun.

Bu bir təməl prinsipdir ki, heç bir əsassız həbs 5-ci maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilməz və 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan əsassız həbs anlayışı həbsin milli qanunvericiliyə uyğun olmaması anlayışının həddlərindən kənara çıxır, belə ki, azadlıqdan məhrumetmə daxili qanunvericilik baxımından qanuni olsa belə, əsassız ola və deməli, Konvensiyaya zidd ola bilər (Saadi (Saadi) Birləşmiş Krallığa qarşı⁴⁸, Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycanca qarşı⁴⁹).

⁴⁸ Saadi (Saadi) Birləşmiş Krallığa qarşı [Böyük Palatanın qərarı], № 13229/03, 67-ci bənd, AİHM 2008.

⁴⁹ Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycanca qarşı, şikayət 37138/06, qərar, 9 noyabr 2010-cu il.

Bununla bağlı Məhkəmə ümumi prinsiplərə istinad edərək bildirir ki, adətən şəxsi azadlıqdan məhrum etmək səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanlarından gözlənilir ki, onunla davranışlarında vicdanla hərəkət edəcəklər.

Belə ki, **fərdi onun fiziki azadlığından məhrum etmək və ya buna hər hansı digər şəkildə təsir göstərmək niyyəti hadisələrin normal axarında dövlət orqanları tərəfindən gizlədilməməlidir və ehtiyac olduqda həmin fərdin ixtiyarında dövlət orqanlarının hərəkətlərinə etiraz etməyə və öz azadlığını qorumağa yönələn qanuni hüquqi müdafiə vasitələri olmalıdır** (bax: *mutatis mutandis*, (bax: *mutatis mutandis*, *Konka (Conka) Belçikaya qarşı*⁵⁰, *Botsanonun (Bozano) işi*⁵¹, *Giorgi Nikolaişvili (Giorgi Nikolaishvili) Gürcüstana qarşı*⁵²).

Hətta şəxsin faktiki həbsə alınması ilə onun həbsə alınmış şəxs qismində statusunun rəsmiləşdirilməsi arasında qısa müddətli fasilənin mümkünliyünü (*mutatis mutandis: I.I. (I.I.) Bolqarıstana qarşı*⁵³) və işdə şəxsə qarşı əsaslı şübhənin olduğunu fərz etsək belə,

Məhkəmə bir faktı nəzərdən qaçıra bilmir ki, şəxs onun həbsə alınmış şəxs qismində statusunu təsdiqləyən rəsmi qərar olmadan bir neçə saat azadlıqdan məhrum edilib, açıq-aydın vəkil yardımı ala bilməyib, ailəsinə dərhəl məlumat vermək imkanından məhrum olub, yaxud şəxsi azadlığı və toxunulmazlığı ilə bağlı onda hər hansı müəyyənlik hissi olmayıb (*bununla bağlı CPM-in 90, 91 və 153.2-ci maddələrinin tələblərinə bax*).

Bu mülahizələri nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edir ki, şəxsin həbsinin halları və həbsdə saxlanıldığı ilk saatlar əsassız həbsə alma əlamətlərinə aiddir.

Məhkəmə qeyd edir ki, şəxsin cinayət törətdiyinə dair əsaslı şübhə olduqda daxili qanunvericilik hüquq-mühafizə orqanlarına

⁵⁰ *mutatis mutandis, Konka (Conka) Belçikaya qarşı, № 51564/99, 41-42-ci bəndlər, AIHM 2002-1.*

⁵¹ *Botsanonun (Bozano) işi üzrə yuxanda adı çəkilən qərar, 55-ci bənd.*

⁵² *mutatis mutandis, Giorgi Nikolaişvili (Giorgi Nikolaishvili) Gürcüstana qarşı № 37048/04, AIHM 2009.*

⁵³ *müqayisə et, mutatis mutandis: I.I. (I.I.) Bolqarıstana qarşı, № 44082/98, 90-cı bənd, 9 iyun 2005-ci il.*

məhkəmə qərarı olmadan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi tutaraq həbsə almaq, ona qarşı cinayət işinə başlamaq və onu həbsdə saxlanmanın davam etdirilməsi barədə qərar çıxarmaq səlahiyyətinə malik olan hakim yəninə gətirmək səlahiyyəti verir.

Burada önəmli olan təkcə "şəxsin azadlıq hüququ deyil", həm də "toxunulmazlıq hüququ"dur (Botsano (Bozano) Fransaya qarşı⁵⁴ və Vassink (Wassink) Niderlanda qarşı⁵⁵).

Həbsə alınmanın səbəbləri barədə təqsirləndirilən şəxsə məlumat verilmədən şəxsin həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş təminatların tamamilə inkar olunması deməkdir və bu maddənin ən ağır pozuntusunu təşkil edir. **Həbsin tarixi, vaxtı və yeri, həbs olunan şəxsin adı, həbsin əsasları və həbsi həyata keçirən şəxsin adı kimi məlumatların qeyd olunmaması qanunçuluq tələbinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə zidd hesab olunmalıdır.** Burada ərizəçinin tutulma protokolunun olmadığı və dövlət orqanları tərəfindən təqdim olunmuş sənədlərdə ziddiyyətli məlumatların göstərildiyi *Xalikovanın Azərbaycana qarşı işində (Xalikova v. Azerbaijan⁵⁶)* Avropa Məhkəməsinin ərizəçinin 19 noyabr 2010-cu il tarixində polis tərəfindən təxminən 9 saat 10 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsinin qanunsuz və özbaşına olması və beləliklə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulması barədə gəldiyi nəticəsi qeyd edilməlidir. Belə ki, bu işdə Nuriyə Xalikova şikayət etmişdir ki, 19 noyabr 2010-cu il tarixində səhər saatlarında bir neçə polis nəfəri də daxil olmaqla bir qrup şəxs onun mənzilinə gəlmiş və qapını açmağı əmr etmişdir, o isə bundan imtina etmiş, bundan sonra həmin şəxslər qapını qırmış və onun iradəsinə zidd olaraq mənzilə daxil olmuşlar. Xalikova səbəblərini bilmədən tutulmuş və heç bir protokol tərtib olunmadan axşam buraxılmışdır. Mənzilinə qayıtdıqda o, mənzilinin söküldüyünün şahidi olmuş və əşyalarının anbara aparıldığı barədə məlumatlandırılmışdır. Ərizəçinin yaşadığı bina üç gündən sonra tamamilə sökülmüşdür. Hökumətin arqumentlərinə əsasən, xanım Xalikova bir neçə başqa şəxslə birlikdə onların köçürülməsinə qarşı qanunsuz nümayişdə iştirak etdiyinə görə polis şöbəsinə aparılmışdır.

⁵⁴ *Botsano (Bozano) Fransaya qarşı, 18 dekabr 1986-cı il. 54-cü bənd, A Seriyaları, № 111.*

⁵⁵ *Vassink (Wassink) Niderlanda qarşı, 27 sentyabr 1990-cı il, 24-cü bənd, A Seriyaları, № 185-A.*

⁵⁶ *Xalikova Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 22.10.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə № 42883/11.*

Hökumətin bu arqumenti ərizəçi tərəfindən təqdim edilmiş video yazılarla ziddiyyət təşkil etmişdir. “Çəkilməmiş video yazıdan isə görünür ki, polis ərizəçinin mənzilinin qapısını qıraraq içəri daxil olduqda o, öz mənzilində idi və heç bir nümayişdə iştirak etmirdi. Bundan başqa, video yazılardan ərizəçinin həmin an özünü pis hiss etdiyi və təcili tibbi yardım çağırıldığı aydın görünür. Təcili tibbi yardım gəldikdən sonra o, polis tərəfindən tibbi yardım göstərilməsi üçün mənzildən çıxarılmışdır. Belə olan halda, Məhkəmə təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsin polis tərəfindən iddia olunduğu kimi qanunsuz nümayişdə necə iştirak edə bilməsini başa düşmür⁵⁷ – bu Məhkəmənin hazırkı arqumentlə bağlı mülahizəsi idi.

Burada Məhkəmə qeyd etdi ki, AİHM-nin bir sıra işlərdə gəldiyi nəticəyə əsasən 5-ci maddənin 1-ci bəndi ərizəçilərin otuz dəqiqədən artıq olmayan müddətə axtarış məqsədilə saxlandığı və azadlığının çox qısa müddətə məhdudlaşdırıldığı⁵⁸ və ya ərizəçinin polis şöbəsinə qırx beş dəqiqədən artıq olmayan müddətə saxlanıldığı⁵⁹ hallara da tətbiq oluna bilər. Bu səbəbdən də, Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin 19 noyabr 2010-cu il tarixində polis tərəfindən təxminən 9 saat 10 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsi qanunsuz və özbaşına olmuş və beləliklə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusuna yol verilmişdir.

Eynilə *Xalikovanın işində* olduğu kimi, şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi polis nəfərinə təqdim etməməsi əsası ilə həbsə alınmış *Emin Hüseynovun Azərbaycana qarşı işində* (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*⁶⁰) ərizəçi Bakıdakı kafelərdən birində ad gününün qeyd olunması məqsədilə təşkil edilmiş yığıncaqda iştirak etmiş, daha sonra polis nəfəri kafeyə daxil olaraq yığıncağı dayandırmış və iştirakçıların polis bölməsinə aparılacağını elan etmişdir. Ərizəçi iddia etmişdir ki, o polisə özünü jurnalist kimi təqdim etmişdir və mətbuat agentliyinə kafedə polislərin olduğu barədə məlumat vermək üçün zəng vurmuşdur. Daha sonra o, polis maşınına mindirilmiş və polis bölməsinə aparılmışdır. Ərizəçi, həmçinin iddia etmişdir ki, polisin onu tutması və həbs etmə-

⁵⁷ *Bax həmin qərarın 112-ci bəndinə.*

⁵⁸ *Gillan və Quinton Birləşmiş Krallığa qarşı qərarının 57-ci bəndi, ərizə № 4158/05.*

⁵⁹ *Shimovolos Rusiyaya qarşı, AİHM-nin 21 iyun 2011-ci il tarixli qərarının 48-50-ci bəndləri, ərizə № 30194/09.*

⁶⁰ *Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 07.08.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə №59135/09*

si üçün qanuni əsas mövcud olmamışdır və onların özəl kafedə keçirilən tədbirə müdaxiləsi əsassız olmuşdur. Hazırkı işdə ərizəçi təxminən 3 saat 30 dəqiqə müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş, Məhkəmənin fikrincə bu məhrum etmə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (a), (b), (e) və (f) yarım bəndlərinin təsiri altına düşmüşdür və nəticə etibarlı ilə qanunsuz və özbaşına olmuşdur. Ərizəçinin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədi polisə təqdim etmədiyini sübut edən sənəd, tutulma protokolu və ya hər hansı sübut kimi qəbul edilə bilən digər sənəd olmadığından ərizəçinin azadlıqdan məhrum edilməsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu kimi hesab edilmişdir.

Həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi həm müstəntiqin vəsatətində, həm də prokurorun təqdimatında əsaslandırılmalı, əsaslandırma formal xarakter daşımamalı, real olaraq təqsirləndirilən şəxsin cəmiyyətdən təcrid olunmasının maddi və prosessual hüquqi əsasları göstərilməlidir. Eyni zamanda, məhkəmə müvafiq olaraq həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatda öz əksini tapmış əsasları yoxlamalı və zərurət olmadan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini seçməməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 03.11.2009-cu il tarixli Qərarında məhkəmələrə izah edilmişdir ki, AR CPM-in 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş

əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanuniliyini yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, əsaslı şübhə şəxsin cinayət törətməsi barədə kifayət qədər məlumatların olmasını ehtiva edir.

Qərarın 3-cü bəndində göstərilmişdir ki, qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır. Maddi əsaslar dedikdə, təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidyyətini təsdiq edən sübutlar başa düşülür. Prosessual əsaslar isə AR CPM-in 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanuniliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir.

Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-in 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər

bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır.

Ali Məhkəmə tərəfindən məhkəmələrə izah edilmişdir ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar, ilk növbədə, AR CPM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünliyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırmalıdırlar.

Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə, habelə həbsə alternativ olan qətimkan tədbirləri (ev dustaqlığı və girov) seçilmədikdə, məhkəmələr CPM-in 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyillər. CPM-in 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər.

Nəzərdən keçirilən Qərarda məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti törətmiş təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimat yalnız aşağıdakı hallardan biri mövcud olduqda təmin edilsin: təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olmadıqda, həmin şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə, təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməsi, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməsi, saxtalaşdırması, ibtidai istintaq və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olması, ibtidai istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun yeni cinayət törətməsi ehtimalı olduqda.

Ali Məhkəmə qeyd etmişdir ki, bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxsin daimi qeydiyyatının olmaması onun daimi yaşayış yerinin olmamasını təsdiq edən hallardan biri olsa da, bu hal heç də bir qayda olaraq onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas vermir. Hər bir halda məhkəmənin qəbul etdiyi qərarada sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır. AR CPM-in 148.4-cü maddəsində deyilir ki, həbsə alınmış şəxs tutulmasından qırx səkkiz saat sonra hakimin yanına gətirilməli, o isə ya həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri seçməli, ya da onu azad etməlidir. Bundan başqa, CPM-in 153.3-cü maddəsi birmənalı olaraq tələb edir ki, tutulmasından sonra qırx səkkiz saat ərzində barəsində həbs qətimkan tədbiri haqqında məhkəmə qərarı çıxarılmadığı halda tutulmuş şəxs azad edilməlidir. Beləliklə, tutulmuş şəxs ilkin qırx səkkiz saatlıq müddətdən sonra yalnız onun barəsində həbs qətimkan tədbiri təyin edən məhkəmə qərarı əsasında həbsdə saxlanıla bilər.

Bütövlükdə götürsək şəxsin tutulmasını və həbsə alınmasını tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normaları Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərinə uyğundur.

Lakin baxılan işlərdə Konvensiya ilə ziddiyyət təşkil edən normalar aşkarlandıqda və bununla da Konvensiyanın pozuntusu baş verdikdə Məhkəmə dövlətdən tələb edir ki, Azərbaycan dövləti bu məsələyə dair qanunvericiliyi nəzərdən keçirsin.

Belə ki, Məhkəmə Azərbaycana qarşı bir sıra işlərdə (*Novruz İsmayilov Azərbaycana qarşı*⁶¹, *Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı*⁶², *Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı*⁶³ və *Muradverdiyev Azərbaycana qarşı*⁶⁴) ittiham aktinin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması praktikasına aid Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulduğunu qərara aldı.

Məhkəmə bildirdi ki, konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı müdafiə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir (digər qərarlar arasında bax: *Baranovskinin (Baranowski) işi*⁶⁵, 53-57-ci bəndlər; *Cesius (Jecius) Litvaya qarşı*⁶⁶, 60-63-cü bəndlər; *Qrauslis (Grauslys) Litvaya qarşı*⁶⁷, 39-40-cı bəndlər; *Giqolaşvili (Gigolashvili) Gürcüstana qarşı*⁶⁸, 33-36-cı bəndlər).

⁶¹ *Novruz İsmayilov Azərbaycana qarşı*, 16794/05 №-li şikayət, qərar, 20 fevral 2014-cü il.

⁶² *Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı*, № 45875/06, § 92, 6 dekabr 2011-ci il.

⁶³ *Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı*, no 37138/06, §190-194, 09 noyabr 2010.

⁶⁴ *Muradverdiyev Azərbaycana qarşı*, no.16966/06, §87-91, 09 dekabr 2010.

⁶⁵ *Baranovskinin (Baranowski) işi*, AİHM 2000-ci il.

⁶⁶ *Cesius (Jecius) Litvaya qarşı*, № 34578/97, AİHM 2000-IX.

⁶⁷ *Qrauslis (Grauslys) Litvaya qarşı*, № 36743/97, 10 oktyabr 2000-ci il.

⁶⁸ *Giqolaşvili (Gigolashvili) Gürcüstana qarşı*, № 18145/05, 8 iyul 2008-ci il.

Məhkəmə tələb etdi ki, Azərbaycan dövləti birinci instansiya məhkəməsində məhkəmə araşdırmasına qədərki mərhələdə çıxarılan qərarla təyin olunmuş təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması məsələsinə dair qanunvericiliyi nəzərdən keçirsin.

Belə ki, CPM-in müvafiq müddəalarına uyğun olaraq, işin materiallarını aldıqdan sonra (ən çoxu) otuz gün ərzində birinci instansiya məhkəməsi hazırlıq iclası keçirməli, işin məhkəmə baxışına hazır olub-olmadığını müəyyən etməli, əgər iş hazırdırsa, məhkəmə iclasının gününü təyin etməli və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə qalması və ya azadlığa buraxılması barədə qərar çıxarmalıdır. Beləliklə, ibtidai araşdırma mərhələsində həbs müddətinin uzadılması barədə çıxarılmış sonuncu qərarın müddəti bitdikdən və işin materialları birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonra məhkəmə qərarı olmadan həbsdə saxlanma prinsip etibarilə maksimum otuz günlə məhdudlaşdırılıb.

Buna görə də, Məhkəmə qeyd etdi ki, nəzəri cəhətdən demək olmaz ki, məhkəmə sanksiyası olmadan ibtidai həbsdə saxlanma potensial olaraq qeyri-müəyyən müddətədən və ya öncədən bəlli olmayan vaxtadək uzana bilər. Önemli olan budur ki, müvafiq müddət ərzində şikayətinin həbsdə saxlanmasının hüquqi əsası varmı. (bax: *Xudoyorov (Khudoyorov) Rusiyaya qarşı*⁶⁹, 147-148-ci bəndlər).

Məhkəmə bildirir ki, həbsdə saxlanmanın "qanunilik" standartına uyğun olması üçün onun daxili qanunvericilikdə əsası olmalı, həmin qanunvericiliyin özü isə Konvensiyaya uyğun olmalıdır. Məhkəmə qeyd edir ki, ölkədaxili cinayət prosessual normalarına əsasən yalnız məhkəmələr həbs qətimkan tədbirini təyin edə və ya müddətini uzada bilər. Həbsdə saxlanma müddətinin nə dərəcədə qısa olmasından asılı olmayaraq, qanun bu ümumi qaydadan hər hansı istisnaya yol vermir və ya belə istisnamı nəzərdə tutmur.

Məhz buna görə də qanunverici həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarını və şərtlərini tənzimləməklə yanaşı, cinayət təqibi üzrə məhkəməyədək icraat mərhələsində həbsdə saxlama və həbsdə saxlanılmanın uzadılması müddətlərini, habelə onların hesablanması qaydasını müəyyən etmişdir (CPM-in 158-159-cu maddələri).

Lakin daxili qanunvericilikdə tutulmuş şəxsin işin materialları birinci instansiya məhkəməsinə göndərildikdən sonrakı vəziyyətini, konkret desək, birinci instansiya məhkəməsinin hazırlıq iclasına qədərki, lakin ibtidai araşdırma mərhələsində həbs müddətini uzatmış sonuncu məhkəmə qərarının

⁶⁹ *Xudoyorov (Khudoyorov) Rusiyaya qarşı, № 6847/02, AİHM 2005-X.*

müddəti başa çatdıqdan sonrakı vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar yox idi. Qanundakı bu boşluq təqsirləndirilən şəxslərin məhkəmə sanksiyası olmadan həbsdə saxlanması ilə nəticələnirdi. Uyğun olaraq, həmin dövrdəki həbsdə saxlanmaya münasibətdə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu baş vermişdi.

Avropa Məhkəməsinin Azərbaycana qarşı qərarlarında hökumətə edilən tövsiyələr nəzərə alınaraq həbs qətimkan tədbiri və onun müddətinin uzadılması ilə bağlı cinayət prosessual qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edildi.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsində yeni dəyişikliklər

CPM-in 147-ci maddəsinə yeni məzmununda 147.4-147.6-cı maddələr əlavə edildi. 147.4.-ci maddəyə əsasən artıq barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir.

CPM-in 148.4.-ci maddəsində⁷⁰ üçüncü və dördüncü cümlələr çıxarılmış və 148.6 və 148.7-ci maddələr əlavə edilərək göstərilmişdir ki, Məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Belə qərar qəbul olunsada şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxsə tutulduğu andan 48 saat keçənədək ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (148.6).

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər (148.7).

⁷⁰ "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə" 18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ("Respublika" qəzeti, 1 may 2014-cü il, № 89, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 04, maddə 344).

CPM-ə 148.5-ci maddə əlavə edilərək⁷¹ göstərilmişdir ki, cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir.

CPM-in 156.1-ci maddəsi yeni redaksiyasına görə⁷² qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarda şəxsin şübhəli bilindiği və ya ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğuna dəlalət edən ilkin sübutlar göstərməlidir.

CPM-in 158.2-ci maddəsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən⁷³ təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddəti şəxsin tutulma zamanı artıq azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan hesablanmalıdır.

Bundan başqa 2012-ci il martın 1-dək qüvvədə olan Məcəllənin 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə görə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılırdı.

Göründüyü kimi, qeyd olunan prosessual normalar, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə baxışı mərhələsində həbsdə saxlama müddətinə aid edilməməsi həmin müddətin hesablanmasında qeyri-müəyyənlik yaradırdı.

CPM-in 299.3.5-ci maddəsinə əsasən cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin seçilməsi, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi üçün əsasların olub-olmaması məsələsinə məhkəmənin hazırlıq iclasında baxılır.

Lakin nəzərə alınmalıdır ki, cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsinin təqsirləndirilən şəxsin vəziyyətinə və onun davam etməkdə olan həbs müddətinə hər hansı təsiri olmur, yəni real olaraq həbs müddətinin axımı dayanmır.

⁷¹ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə” 27 dekabr 2013-cü il tarixli 873-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Respublika” qəzeti, 11 fevral 2014-cü il, № 29, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 2, maddə 90).

⁷² “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə” 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 4 noyabr 2015-ci il, № 242).

⁷³ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə” 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 4 noyabr 2015-ci il, № 242).

Bununla yanaşı, CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə uyğun olaraq həbsdə saxlama müddətinin axımının cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi anı ilə dayandırılması şəxs bu vaxtdan etibarən məhkəmənin hazırlıq iclasında seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin əsaslı olub-olmaması məsələsinə baxılanadək onun həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə xələl gətirmiş olur, bu isə şəxsin Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olurdu.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsində yeni dəyişikliklər

Bununla belə CPM-in 158.3-cü maddəsində dəyişiklik edilərək cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımının məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılması müddəalarının əlavə edilməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinə olan bu ziddiyyəti aradan qaldırdı.

Digər bir ziddiyyət ondan ibarət idi ki, CPM-in 158.4-cü maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlama müddəti hesablanarkən təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti nəzərə alınmırdı. CPM-in 218.4-cü maddəsinə görə təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildi.

Göründüyü kimi, göstərilən maddədə imperativ qaydada müəyyən edilirdi ki, təqsirləndirilən şəxs və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti həbsdə saxlama müddətinə daxil edilmir, bu qayda isə faktiki olaraq təqsirləndirilən şəxs həbsdə saxlama müddətinin axımının dayanmasına səbəb olurdu. Həbsdə saxlama müddətinin axımı yalnız cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra yenidən başlayırdı. Qanunvericilikdə isə bu hal xüsusi normada nəzərdə tutulmamışdı. Əksinə təqsirləndirilən şəxs məhkəməyədək və məhkəmə icraatı mərhələsində həbsdə saxlanılma müddətinin bütünlüklə nəzərə alınması təsbit edilmişdir (CPM-in 158.6-cı maddəsi).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu ilə əlaqədar Avropa Məhkəməsinin *Svipsta Latviyaya qarşı*⁷⁴ iş üzrə Qərarında Məhkəmə Latviya Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 77-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət işlərinin materialları ilə tanış olma müddətinin həbsdə saxlama müddətinə aid olmaması qaydasının qeyri-müəyyənlik yaratdığını və göstərilən

⁷⁴ *Svipsta Latviyaya qarşı iş üzrə 9 mart 2006-cı il tarixli Avropa Məhkəməsinin Qərarı.*

hüquq normasının müxtəlif yanaşmalara yol açdığını göstərmiş və bu əsasla şəxsin həbsdə saxlanılmasının Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbinə zidd olduğu nəticəsinə gəlmişdir.

Qanunverici təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək icraatda ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın mahiyyətini bilmək və buna uyğun olaraq öz hüquqlarını müdafiə etmək məqsədi ilə hüquqi təminatlar sistemini müəyyən etmişdir. Bu təminatlardan ən vacibi təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olması institutudur. Belə ki, təqsirləndirilən şəxs cinayət işinin materialları ilə tanış olanadək ona qarşı irəli sürülmüş ittiham üzrə həyata keçirilən bütün istintaq hərəkətləri və toplanmış sübutlar barədə kifayət qədər məlumatlara malik olmur. Təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olması, ibtidai istintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv həyata keçirilməsinin yoxlanılmasının bir vasitəsi kimi çıxış edir.

CPM-in 158.4-cü və 218.4-cü maddələrinin təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil olmaması barədə müddəaları Konstitusiyanın 28-ci maddəsində və Konvensiyanın 5-ci maddəsində öz

əksini tapan azadlıq hüququnun yalnız qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilməsi prinsipinin tələblərinə uyğunsuzluq təşkil etdiyindən tərəflərin cinayət işinin materialları ilə tanış olması həbs qətimkan tədbirinin müddətinin axımının dayanmasının qanuni əsası hesab edilə bilməzdi.

Bununla bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» Qərar⁷⁵ qəbul etdi.

⁷⁵ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» 10.10.2011-ci il tarixli Qərarı.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu CPM-in 158.4-cü maddəsinin, habelə həmin Məcəllənin 218.4-cü maddəsinin «təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir» müddəasının Konstitusiyanın 28-ci maddəsinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığını müəyyən edərək, onların qüvvədən düşməsi qənaətinə gəldi. Təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətində təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması əsaslarının, habelə cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi gündən və məhkəmənin hazırlıq iclasınadək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etdi.

Digər vacib bir məsələ də ondan ibarət idi ki, CPM-in 290.3-cü maddəsində cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən ittiham aktına dair müvafiq prosessual qərarlardan birinin qəbul edilməsi nəzərdə tutulsa da, təqsirləndirilən şəxsin həmin müddət ərzində həbsdə saxlanması təcrübədə qeyri-müəyyənliyin yaranmasına səbəb olurdu.

CPM-də məhkəməyədək icraat mərhələsində vahid ibtidai araşdırma müddəti ilə yanaşı, onun daxilində prosessual zərurətdən əmələ gələn həbs qətimkan tədbiri müddətini də təsbit etmişdir. Belə ki, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı, cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır. CPM-in 218.3-cü maddəsinə əsasən isə ibtidai istintaq müddəti cinayət işinin başlandığı gündən hesablanır, işin məhkəməyə göndərilməsi və ya icraatına xitam verilməsi haqqında qərarın çıxarıldığı gün bitir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsində yeni dəyişikliklər

CPM-in 48.3.-cü maddəsindən “habelə cinayət işinin ona təqdim olunmuş materialları ilə tanış olduğu müddət” sözləri çıxarıldı⁷⁶ və beləliklə də təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti həbsdə saxlama müddətinə aid edildi. Habelə 218.4-cü maddənin “Təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi

⁷⁶ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə” 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Respublika” qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354).

üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyil” müddəası 2012-ci il martın 1-dən qüvvədən düşmüş hesab edildiyi üçün həmin maddənin birinci cümləsi çıxarıldı.

CPM-in 290.1.-ci maddəsinə yeni cümlə əlavə edildi ki, təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmişdirsə, ittiham aktı həmin qətimkan tədbirinin müddətinin bitməsinə ən azı 20 gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməlidir.

Habelə 290.5.3.-cü maddə əlavə edilərək göstərildi ki, təqsirləndirilən şəxsin həbsdə və ya ev dustaqlığında saxlanılmasına bu Məcəllənin 155.1-155.3-cü maddələrində nəzərdə tutulan əsaslar mövcud olduqda, bu Məcəllənin 292.1-1.-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətin təmin edilməsi məqsədi ilə həmin qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılması barədə məhkəməyə təqdimat verilməlidir.

Belə ki, yeni əlavə olunmuş 292.1-1.-ci maddəyə görə təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs və ya ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmişdirsə, cinayət işi həmin qətimkan tədbirinin müddətinin bitməsinə ən azı 15 gün qalmış məhkəməyə göndərilməlidir⁷⁷.

Məhkəmə bildirir ki, ərizəçinin həbsinin əsaslı olmaqla Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci maddəsinə uyğun olması üçün **polisın ittihamı irəli sürmək üçün şəxsi həbs edən anda və ya həbsdə saxlanıldığı müddətdə kifayət qədər sübutların olmasına ehtiyac yoxdur** (bax *Brogan və digərlərinin* (v. *Birləşmiş Krallıq*) *qərarları*⁷⁸ və *Erdagözün* (v. *Türkiyə*) *Məhkəmə qərarları*⁷⁹).

Məhkəmə qeyd edir ki, məcburi deyil ki, saxlanılan şəxsə qarşı dərhal ittiham irəli sürülsün və ya o məhkəməyə gətirilsin. Eləcə də, tutulmuş şəxsə qarşı nəticədə ittiham irəli sürülməsi və ya onun məhkəmə prosesində olması zəruri deyil. Dindirmə məqsədilə tutulmanın obyekt, tutulmanın əsasını təşkil edən şübhələrin

⁷⁷ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə” 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Respublika” qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354).

⁷⁸ *Brogan və digərlərinin* (v. *Birləşmiş Krallıq*) *qərarları* 29 noyabr 1988-ci il tarixli, §53, Seriya A No.145-B.

⁷⁹ *Erdagözün* (v. *Türkiyə*) 22 oktyabr 1997-ci il tarixli §51, qərar.

təsdiq olunması və ya aradan qaldırılması yolu ilə cinayətin istintaqının davam etdirilməsidir. Beləliklə, şübhəyə səbəb olan faktların, mühakimə olunma və ya cinayətin istintaqı prosesinin növbəti mərhələsi olan – ittihamın irəli sürülməsinə haqq qazandırılması üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olmasına ehtiyac yoxdur (bax: *Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*⁸⁰).

Bununla yanaşı, ***şübhənin ağlabatan əsaslar üzərində qurulması tələbi qanunsuz həbs və tutulmadan müdafiənin mühüm hissəsini təşkil edir.*** Şübhənin vicdanlı əsasda olması faktı kifayət deyil. “Əsaslı şübhə” ifadəsi həbs olunan şəxsin cinayət əməlini törədə bilmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini qane edəcək faktların və ya məlumatların mövcudluğudur (bax: *Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*⁸¹ və *Çebotari Moldovaya qarşı*⁸²).

Məsələn, birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilərkən, o, dələduzluq, mənimsəmə və vəzifə saxtakarlığında təqsirli bilinirsə, bu hərəkətlərin milli qanunvericiliyə əsasən cinayət hesab edilməsi mübahisə doğurmur. ***Şəxsə qarşı olan ilkin şübhələr maliyyə auditinin nəticələri və ya onun***

fəaliyyəti çərçivəsində biznes əlaqələri olan şəxslərin ifadələri əsasında yaranır. Bu halda şəxsin sübutların olmamasının iddia etməsinə baxmayaraq, Məhkəmə bildirir ki, presedent hüququna əsasən, şəxsi cinayətlə bağlayan sübutlar mövcuddur və bu sübutların ona qarşı “əsaslı şübhələrin” yaranması üçün kifayətdir (*Novruz İsmaylovun işi*⁸³).

Yaxud başqa bir işdə birinci instansiya məhkəməsi şəxsin məhkəməyə-qədərki həbsi barədə qərar qəbul edərkən o, sağlamlığa qəsdən az ağır zərər vurma və xuliqanlıqda şübhəli bilinirsə, bu da mübahisə doğurmur ki, bu hərəkətlər yerli qanunvericiliyə əsasən cinayət əməli kimi tövsif edilir.

⁸⁰ *Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 oktyabr 1994-cü il.

⁸¹ *Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*, 30 avqust 1990-cı il, § 32, *A Seriyaları*, № 182.

⁸² *Çebotari Moldovaya qarşı*, № 35615/06, § 48, 13 noyabr 2007-ci il.

⁸³ *Novruz İsmaylovun işi*.

Məhkəmə müşahidə edir ki, şəxsə qarşı ilkin şübhə onun mübahisəyə girdiyi şəxslərin ifadələrinə və eyni zamanda onu vuran şəxs kimi müəyyənləşdirilən iki şahidin ifadələrinə əsaslanmışdır, habelə ekspert rəyi şəxsin bədənində ekspert tərəfindən qiymətləndirilən müxtəlif xəsarətlərin olduğunu müəyyən edibmi. Belə olan halda, Məhkəmə cinayət əməli törətməsinə dair əsaslı şübhənin olmaması barədə dəlilləri qəbul etmir. Şəxsin hətta yeni məhkəmə-tibbi ekspertizası təyin etməsinə dair dəlilinə gəldikdə isə, Məhkəmə qeyd edir ki, şəxsin yeni tibbi ekspertizaya keçirilməsinə dair tələbinin təmin edilməsi, avtomatik olaraq əvvəlki rəyin əsassız kimi təfsir edilməsinə səbəb ola bilməz. Məhkəmə bu halda da qeyd edir ki, əvvəldə istinad edilmiş presedent hüququ çərçivəsində, yuxarıda qeyd edilən sübutlar obyektiv olaraq şəxsi iddia edilən cinayət əməli ilə bağlayır və onun əleyhinə "əsaslı şübhə" yaranması üçün kifayətdir (Zayidov Azərbaycanca qarşı⁸⁴).

Digər işdə şikayətçi dövlət hakimiyyətinin zorla və qanunsuz olaraq ələ keçirilməsinin planlaşdırılmasında və korrupsiyanı və hakimiyyət səlahiyyətindən sui-istifadəni özündə ehtiva

edən hərəkətlərdə iştirakda şübhəli bilinib. Məhkəmə göstərir ki, bunu şübhə altına alan yoxdur ki, bu növ hərəkətlər daxili qanunvericiliyə əsasən cinayət hüquq pozuntuları kimi təsvif olunur. Şikayətçiyə qarşı ilkin şübhə bir şəxsin ifadələrinə əsaslanıb, həmin ifadələrdə şikayətçi bir neçə

cari və sabiq dövlət məmurlarının dövlət hakimiyyətini qanunsuz yollarla ələ keçirməyə yönələn sövdələşməsinin iştirakçılarından biri kimi göstərib. Şikayətçi bu ifadələrin yalan və ağılasız olduğunu iddia etsə də, Məhkəmə hesab edir ki, presedent hüququnun mənası baxımından bu cür dəlil obyektiv olaraq şikayətçini iddia edilən cinayət əməli ilə əlaqələndirir və ona qarşı "əsaslı şübhənin" yaranması üçün yetərlidir. Hətta baxmayaraq ki, ittiham hökmünə haqq qazandırmaq üçün açıq-aydın yetərli sübutlar əldə edə bilmədiyinə görə ittiham tərəfi yekunda şikayətçi barəsində CM-nin 278 (dövlət hakimiyyətini ələ keçirməyə yönələn hərəkətlər), 28 və 220-ci maddələr (kütləvi iğtişaşların təşkili nə hazırlıq) üzrə ittihamların məhkəmə baxışına çıxarılmasında təkid etmədi, **dövlət orqanlarından alınmış ilkin informa-**

⁸⁴ Zayidov Azərbaycanca qarşı, 11948/08 №-li şikayət, qərar, 20 fevral 2014-cü il.

siyanın yaratdığı şübhə şikayətçi tutulduğu zaman və həbsdə olduğu ilkin vaxtlarda əsaslı sayıla bilərdi.

Bundan başqa, tutulmasından az sonra şikayətçinin mənzillərində və iş otağında aparılmış axtarışlar zamanı müxtəlif valyutalarda böyük məbləğdə nağd pul və çoxlu zinət əşyaları aşkar edildi. Təklidə bu informasiya cinayət işi üzrə məhkəmə baxışı zamanı şikayətçinin təqsirli bilinməsi üçün böyük ehtimalla yetərli olmasa da, *Məhkəmə hesab edir ki, o, obyektiv müşahidəçidə şikayətçi tərəfindən hakimiyyət səlahiyyətindən sui-istifadə edilməklə şəxsi varlanma ilə nəticələnmiş cinayət əməllərinin törədildiyinə dair əsaslı şübhə yarada bilərdi.* İşdəki materiallardan belə görünür ki, zaman keçdikcə istintaq orqanı bu şübhəni təsdiqləyən əlavə sübutlar əldə edib (*Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycanca qarşı*⁸⁵).

Azadlıq hüququndan istisnaların siyahısı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndində tam göstərilmiş və həmin istisnaların yalnız dar təfsir olunmasına yol verilir. Ona görə də, Avropa Məhkəməsi həbsdən azad edilmənin gecikməsi ilə bağlı şikayəti dəqiq və xüsusi diqqətlə öyrənməlidir (*Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı*⁸⁶).

Məhkumun azad edilməsi haqda qərarın icrasında bəzi ləngimələr çox vaxt qaçılmaz olur, lakin bunu minimuma endirmək zəruridir. Həbsdən azad olunma ilə bağlı inzibati formallıqlar, bir neçə saatdan artıq müddətə gecikməyə əsas ola bilməz.

Belə ki, Avropa Məhkəməsi məhkumun azad edilməsi haqda milli məhkəmə qərarının 11 saat (Kuinn Fransaya qarşı⁸⁷), 12 saat (Labita İtaliyaya qarşı⁸⁸), 1 gün (Bojinov Bolqarıstana qarşı⁸⁹), 7 (Nikolov Bolqarıstana qarşı⁹⁰) gün müddətdə icra edilməsini Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusu kimi qiymətləndirmişdir.

⁸⁵ *Fərhad Əliyev (Farhad Aliyev) Azərbaycanca qarşı, şikayət 37138/06, qərar, 9 noyabr 2010-cu il.*

⁸⁶ *Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı iş, Şikayət № 16159/03, qərar, 16 oktyabr 2008-ci il.*

⁸⁷ *Avropa Məhkəməsinin 22 mart 1995-ci il tarixli Kuinn Fransaya qarşı qərarı.*

⁸⁸ *Avropa Məhkəməsi Böyük Palatasının Labita İtaliyaya qarşı qərarı.*

⁸⁹ *Avropa Məhkəməsinin 28.10.2004 Bojinov Bolqarıstana qarşı qərarı.*

⁹⁰ *Avropa Məhkəməsinin Nikolov Bolqarıstana qarşı qərarı.*

İşin apellyasiya məhkəməsi tərəfindən daha aşağı instansiya məhkəməsinə ötürülməsi nəticəsində bir ildən çox müddətdə ərizəçi həbs qətimkan tədbirinin əsasları ilə bağlı qeyri-müəyyən vəziyyətdə qalarsa, eyni zamanda aşağı instansiyalı məhkəmənin həbsi yenidən nəzərdən keçirməsi üçün vaxt məhdudiyəti olmazsa, bu halda ərizəçinin həbsi əsassız hesab ediləcək (*Xudoyorov Rusiyaya qarşı, §§ 136-37*).

Milli məhkəmələr ərizəçiyə münasibətdə həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi üçün bəzi əsasların olduğu qənaətinə gəlirlərsə, Məhkəmə ərizəçinin həbsini, həbs haqqında qərarda əsasların göstərilməməsinə baxmayaraq, milli qanunvericiliyə uyğun hesab edə bilər (*Minjat İsveçrəyə qarşı, § 43*).

Əgər ölkədaxili məhkəmələr həbs haqqında qərarı əsasların yetərsizliyi səbəbindən ləğv ediblərsə, lakin ərizəçinin həbsi üçün bəzi əsasların olduğunu müəyyənləşdiriblərsə, həbs edilmiş şəxsin azadlığa buraxılmasına dair qərar və həbsin qanuniliyinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə işin daha aşağı instansiyaya qaytarılması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulması hesab edilmir (həmin yer, § 47).

Həbs orderində və ya qərarında məhkəmə orqanı tərəfindən sonradan düzəldilən adi kargüzarlıq xətasının ərizəçinin həbsini qeyri-qanuni etmədiyi aşkar edilmişdir (*Nikolov Bolqarıstana qarşı; Duiyeb Niderlandda qarşı*).

Tələb olunan odur ki, həbs qərarı konkret əsaslara söykənməli və konkret vaxt müddəti müəyyən etməlidir (Meloni İsveçrəyə qarşı, § 53).

IV. KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNƏ UYGUN OLARAQ ŞƏXSİN QANUNİ HƏBSƏ ALINMASI

A. SƏLAHIYYƏTLİ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN MƏHKUM OLUNDUQDAN SONRA ŞƏXSİN HƏBSİ. KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN a) YARIMBƏNDİ

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsin qanuni həbsə alınması;”

5-ci maddənin 1 (a) yarımbəndi hər hansı məhkəmə tərəfindən verilən, azadlıqdan məhrum etməyə gətirib çıxaran *“ittiham hökmlərinə”* *samil edilir* və Dövlətin daxili qanunvericiliyinə əsasən cinayət və ya intizam hüquq pozuntusu kimi təsnif edilməsindən asılı olmayaraq şəxsin təqsirli bilindiği hüquq pozuntusunun hüquqi xarakterinə görə fərqlənmir.

Burada işlədilən "sonra" termini sadəcə həbsin vaxt baxımından ittiham hökmündən sonra baş tutmalı olduğunu bildirmir: *həmçinin həbs ittiham hökmünün nəticəsi olmalı, ondan asılı olmalı və ittiham hökmü əsasında baş verməlidir.* Bir sözlə, ittiham hökmü ilə sözügedən azadlıqdan məhrum edilmə arasında yetərli səbəb-nəticə əlaqəsi olmalıdır.⁹¹

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı olmadan həbs yerinin rəisi müvafiq protokol tərtib etməklə aşağıdakı hallarda şəxsi həbsdən dərhal azad etməlidir:

⁹¹ 5-ci maddə üzrə Təlimat – Azadlıq və Toxunulmazlıq Hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

➤ *məhkəmə qərarında müəyyən olunmuş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatdıqda və bu müddət uzadılmadıqda;*

➤ *bu Məcəllənin 159.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlanmanın son müddəti başa çatdıqda;*

➤ *cinayət prosesini həyata keçirən orqandan şəxsin həbsdən azad edilməsi üçün məhkəmənin təyin etdiyi girovun verilməsi barədə məlumat daxil olduqda (CPM-in (CPM-n 162.4.-162.5.-ci maddələri).*

Şəxs həbsdən azad edildikdən sonra cinayət prosesini həyata keçirən orqana yeni əhəmiyyətli hallar məlum olduğu və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbiri şərtlərinin pozulduğu hallar istisna olmaqla, həbsdən azad olunmuş şəxs həmin ittiham üzrə yenidən həbs edilə bilməz.

Müvafiq qətimkan tədbiri onun ləğvindən, dəyişdirilməsindən, habelə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin barəsində cinayət təqibinə xitam verildikdən və ya məhkuma təyin edilən cəza icraya yönəldikdən sonra qüvvədən düşmüş sayılır (CPM-in 175.5.-ci maddəsi).

Məhkəmə baxışının nəticələrinə dair müşavirə otağında məhkəmə (hakim) tərəfindən qətimkan tədbirinin ləğv edilməli, dəyişdirilməli və seçilməli (məhz hansı tədbirin) olub-olmadığı müzakirə edilməlidir (CPM-in 346.1.-346.1.20.-ci maddələri).

Məhkəmənin ittiham hökmünün nəticəvi hissəsində məhkəmənin hökmü qanuni qüvvəyə minənədək məhkumun barəsində seçilmiş qətimkan tədbiri həll edilməlidir (CPM-in 353.4.- 353.4.12.-ci maddələri).

Bəraət hökmünün nəticəvi hissəsində məhkəmə hökmü çıxarılanadək bəraət almış şəxs barəsində qətimkan tədbirlərinin seçildiyi halda onun dərhal ləğv edilməsi göstərilməlidir (CPM-in 353.5.- 353.5.2.-ci maddələri).

Şəxs məhkəmənin hökmü elan edildikdən dərhal sonra məhkəmə iclası zalında aşağıdakı hallarda həbsdən azad edilməlidir:

➤ ***məhkəmənin hökmü ilə ona bəraət verildikdə;***

➤ ***cəzadan azad etməklə barəsində ittiham hökmü çıxarıldıqda;***

➤ ***şərti məhkum etməklə barəsində ittiham hökmü çıxarıldıqda;***

➤ ***azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzaya məhkum etməklə barəsində ittiham hökmü çıxarıldıqda;***

➤ ***qətimkan tədbiri qaydasında faktiki həbsdə olduğu müddətdən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməklə barəsində ittiham hökmü çıxarıldıqda (CPM-in 357-ci maddəsi).***

Apellyasiya şikayətinə və ya apellyasiya protestinə ilkin baxılması qaydası apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilərkən hər bir halda cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi və ya seçilməsi üçün əsasların olub-olmadığı araşdırılmalıdır (CPM-in 391.2.-391.2.4.-cü maddələri).

Apellyasiya şikayətinin və ya apellyasiya protestinin baxışını təyin edərkən apellyasiya instansiyası məhkəməsi cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi və ya seçilməsi haqqında məsələləri həll edir (CPM-in 392.1. 392.1.4.-cü maddələri).

*H.V. Almaniyaya qarşı işdə*⁹² ərizəçi 1997-ci ilin noyabrında zorlama da daxil olmaqla bir neçə cinayətdə təqsirli bilinərək doqquz il altı ay müddətinə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmişdir. Eyni zamanda, məhkəmə onun preventiv həbsini qərara alaraq hesab etmişdir ki, o, psixi pozuntudan əziyyət çəkib və cəmiyyət üçün təhlükəli cinayət törətməyə meyilli olub. 2009-cu ilin noyabrında ərizəçi cəzası tam qurtardıqdan və o, iki il ərzində qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlandıqdan sonra daxili məhkəmələr onun preventiv həbsinin zəruri olub-olmamasını yoxlamaq üçün prosedura başlamışlar, ona görə ki, belə bir yoxlama üçün qanunda göstərilmiş müddət 24 dekabr 2009-cu ildə bitirdi. 20 yanvar 2010-cu ildə işi ilə tanış olduqdan və vəkili ilə məsləhətləşdikdən sonra regional məhkəmə onun davamlı preventiv həbsini əmr edib, bu əsasla ki, azad edildiyi halda, o, yenidən cinayət törədə bilər. Bu qərar 16 sentyabr 2010-cu ildə Konstitusiya Məhkəməsi onun konstitusiya şikayətini icraata qəbul etməkdən imtina etdikdə qüvvədə saxlanılıb.

Məhkəmə göstərdi ki, ərizəçinin preventiv həbsinin uzadılması barədə qərar yalnız iki illik müddət bitdikdən iyirmi yeddi gün sonra qəbul olunmuşdur.

Məhkəmə göstərdi ki, təxminən bir aylıq gecikdirmə ağılabatan hesab edilə bilər ən yuxarı həddir, lakin bu, bütün hallardan asılıdır. Yoxlama

araşdırmalarında gecikdirmə əsasən bu fakta görə olmuşdur ki, daxili dövlət orqanları yoxlama araşdırmalarını gec, müddətin bitməsinə yalnız altı həftə qaldıqda başlamış və ərizəçi üçün vəkilin təyini, işin materialları ilə tanışlıq və iclasın keçirilməsi kimi əsas prosessual addımları yalnız müddət bitdikdə keçirmişdir. İcraatda hər hansı gözlənilməz mü-rəkkəblik olmamışdır. Nəhayət, ərizəçinin həbsdən azadlığa buraxılması barədə qərarın qanunsuz gecikdirilməməsinin təmin edilməsi üçün kifayətedici açıq təminatlar müəyyən edilməmişdir.

Məhkəmə həmçinin göstərdi ki, daxili məhkəmələr bu nəticəyə gəlmək üçün bir neçə elementlərə malik idilər ki, azad edildiyi halda, ərizəçi yenidən cinayət törədə bilər və hələ də cəmiyyət üçün təhlükəlidir. O, xüsusilə ağır cinsi cinayətlərə görə məhkum edilib və yalnız inandığı həkimlə işləyə biləcəyini bildirdiyi üçün məhkumetmə vaxtında əlçatan olan psixiatrik sübut

⁹² *H.V. Almaniyaya qarşı, 19.09.2013-cü il tarixli Qərar (V Bölmə), H.W. Germany (no. 17167/11), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 9/2013.*

psixoterapevtik müalicədən keçməmişdir. Tibbi rəyin köməyi ilə ərizəçinin təhlükəliyinin sonuncu dəfə qiymətləndirilməsindən iyirmi il yarımından artıq vaxtın keçməsinə nəzərə alaraq, onun hələ də təhlükəli qalıb-qalmadığını müəyyən etmək üçün daha yeni tibbi rəy zəruridir. Bundan başqa, həbsxanada onun psixi inkişafına və bununla da təhlükəliyinə aid olan əlavə elementlər qeyri-müəyyən qalır. Əslində, ərizəçinin yaşlı olmasının və psixi məsləhət xidməti ilə əlaqəsinin yeni terapiya ilə aradan qaldırılma bilən psixi vəziyyətinə hər hansı dəyişikliklərə səbəb olub-olmaması barədə həbsxana müdiriyyəti tərəfindən qaldırılmış məsələ araşdırılmamışdır. Həmçinin vacibdir ki, ərizəçi yaranmış çıxılmaz vəziyyətdən çıxmaq və onu əməkdaşlığa sövq etmək üçün imkana malik olmayan kimi görünən həbsxanada əhəmiyyətli müddətdə həbsdə olmuşdur. Belə olan halda, zəruri terapevtik müalicəyə başlamaq üçün yenilənmiş təklifləri əldə etmək məqsədilə kənar ekspertin məsləhətini almaq xüsusilə vacibdir.

Bununla bağlı, Məhkəmə xatırlatdı ki, müvafiq şəxs artıq təhlükəli olmadığını göstərmək üçün lazımi terapiya kimi vasitələrdən məhrum edildiyi halda, hələ də cəmiyyətə təhlükəli olduğuna görə məhbusu azad etməmək barədə qərar preventiv tədbir üçün məqsədlərə zidd ola bilər.

Müvafiq olaraq, Məhkəmə müəyyən etdi ki, davamlı preventiv həbs üçün kənar yeni tibbi rəy olmadıqda, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “a” yarımbəndinin məqsədlərə üçün ərizəçinin mühakimə məhkəməsi tərəfindən 1997-ci ildə məhkum edilməsi ilə onun 20 yanvar 2010-cu il tarixli qərar əsasında davamlı preventiv həbsi arasında yetərli səbəbli əlaqə yoxdur. Məhkəmə iş üzrə Konvensiyanın müddəalarının pozulduğu nəticəsinə gəldi.

Məhkəmə izah edir ki, ittiham hökmü ilə sözügedən azadlıqdan məhrum edilmə arasında yetərli səbəbli-nəticə əlaqəsi olsa da vaxtın ötməsi ilə səbəbli-nəticə əlaqəsi tədricən zəifləyir və yekun nəticədə azadlığa buraxılmamaq və yenidən həbs (o cümlədən preventiv həbs müddətinin uzadılması) barədə qərarların qanunverici orqanının və ya məhkəmənin məqsədləri ilə əlaqəsiz əsaslara, yaxud bu məqsədlər çərçivəsində əsassız qiymətləndirməyə istinad etdiyi vəziyyət yarandığı təqdirdə tamamilə qırıla bilər. Belə şəraitdə əvvəl qanuni olan həbs əsassız olaraq azadlıqdan məhrum etməyə çevrilir və nəticədə 5-ci maddə ilə ziddiyyət təşkil edir.

Bundan başqa 5-ci maddənin §1 (a) yarımbəndi ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərin ittiham hökmündən sonra psixiatriya xəstəxanasına salınmasına da şamil edilir.

*M. Almaniyaya qarşı işdə*⁹³ ərizəçi 1986-cı ildə adam öldürməyə cəhd və oğurluqda ittiham edilmiş və beş il azadlıqdan məhrum etmə cəzası almışdır. Əlavə olaraq, ilkin məhkəmə icraatının göstərişi ilə o, ibtidai həbs məntəqəsinə yerləşdirilmişdir. Qurbanına verdiyi ciddi fiziki zərər səbəbindən ərizəçinin cinayət əməli törətməyə meyilliliyi nəzərə alınaraq, görülən bu tədbir zəruri hesab edilmişdir. O, adam öldürmə cəhdi, soyğunçuluq, hücum və şantajla görə artıq bir neçə dəfə ittiham edilmiş və həbs olunmuşdur. Məhkəmənin fikrincə, o, ani zorakılıq aktları törədə bilərdi və cəmiyyət üçün təhlükə mənbəyi idi. Ərizəçi 1991-ci ilin avqustuna qədər cəzasını bitirmiş və ibtidai həbs məntəqəsində saxlanılmışdır.

2001-ci ilin aprelində məhkəmə işçisi onun müvəqqəti azad edilməsini inkar etmiş və 8 sentyabr 2001-ci ildən sonrakı müddətdə də ibtidai həbs məntəqəsində saxlanması ilə bağlı göstəriş vermişdir. Həmin tarixdə icazə verilən maksimum on illik saxlanma müddəti bitmişdir. Həmin qərarın icra olunmasında məhkəmə Cinayət Məcəlləsinin 1998-ci ildə qüvvəyə minmiş yeni qanunu tətbiq etmişdir. Bu qərara görə, yeni düzəliş həm də qanunun qüvvəyə minmə tarixinə qədər həbs olunan məhbuslara tətbiq edilə bilərdi və əlavə olaraq ərizəçinin törətdiyi cinayətin ağırlığı və onun yeni cinayət törədə bilmə ehtimalı nəzərə alınaraq, onun ibtidai həbs məntəqəsində davamlı saxlanması hədsiz deyildir. Apellyasiya məhkəməsi təsdiq etmişdir ki, ərizəçinin təhlükə daşması onun saxlanma mərkəzində tutulmasını zəruri edir və əlavə edirdi ki, belə saxlanma cinayət qanununun retrospektiv qanunları istisna etməsinə zidd deyildir. Ərizəçi konstitusiyaya şikayəti vermişdir. Federativ Konstitusiyaya Məhkəməsi maksimum saxlanma müddətinin ləğv edilməsini və bunun yeni qərar qüvvəyə minənədək həbs olunmuş və cəzası bitməyən məhbuslara tətbiq edilməsini konstitusiyaya müvafiq hesab etmişdir. O, həm də hesab etmişdir ki, düzəlişin retrospektiv tətbiqi hədsiz deyildi.

Məhkəmə təsdiq etdi ki, ərizəçinin on ildən artıq müddətdə ibtidai həbs məntəqəsində saxlanması onun 1986-cı ildə hökm verən məhkəmə tərəfindən ittiham olunmasının nəticəsidir və buna görə də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin təsiri altına düşür.

⁹³ *M. Almaniyaya qarşı, 17.12.2009-cu il tarixli Qərar (V Bölmə), M. v. Germany (№19359/04), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 12/2009.*

Məhkəmə hesab etdi ki, onun ittiham edilməsi və 1998-ci il düzəlişindən sonra mümkün olan on ildən artıq müddət ərzində həbsdə saxlanması arasında yetərli səbəbli nəticə əlaqəsi yoxdur. Hökmü icra edən məhkəmə işçisi tərəfindən azadlığa buraxılacağı halda, əvvəllər törətdiyi əməllərə bənzər əməllər törətməsi ehtimalı ilə ərizəçinin artıq

müddətdə həbsdə saxlanmasına bəraət qazandırılmışdır. Bu ehtimal olunan gələcək cinayətlər Məhkəmənin prezident hüququnun tələb etdiyi kimi törədilmə vaxtı və məkanı və zərərçəkənlər baxımından yetərli konkret və spesifik şəkildə olmadığı üçün 5-ci maddənin 1-ci bəndinin təsiri altına düşür. Yerli məhkəmələr ərizəçinin ruhi xəstə olması bəhanəsi ilə daha uzun müddətdə saxlanması qərarını əsaslandırmamışlar. Beləliklə, ərizəçinin saxlanma müddətinin on ildən artıq davam etməsinə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin heç bir yarımbəndi ilə bəraət qazandırılma bilməz. Göstərilənlərə əsasən Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Qrori Albaniyaya qarşı işdə*⁹⁴ 2001-ci ilin fevralında ərizəçi, alban vətəndaşı, İtalya məhkəməsi tərəfindən *in absentia* ölümə görə təqsirli bilinmiş və ömürlük həbs cəzasına məhkum edilmişdir. İtaliya dövlət orqanları onun həbsi üçün axtarış elan etmişlər. 2002-ci ilin martında onlar ərizəçini ömürlük ölüm cəzasına məhkum edən hökmü yalnız məlumat məqsədi ilə alban həmkarlarına göndərmişlər, lakin onun Albaniyada icra edilməsini tələb etməmişlər, çünki həmin vaxt iki ölkə arasında heç bir müvafiq beynəlxalq konvensiya mövcud olmamışdır. Lakin, 2002-ci ilin mayında Albaniya prokurorluq orqanları hökmün tanınması və icrası üçün ərizəçiyə (o zaman, digər narkotik alveri ittihamlarına görə məhkəmə prosesinə qədər həbsdə saxlanılan şəxs) qarşı cinayət təqibi başlamışlar.

15 mayda Alban məhkəməsi hökmün tanınması prosesinin nəticəsini gözləyəndə qədər ərizəçinin həbsə alınması barədə qərar çıxarmışdır. Ərizəçi şikayətində göstərmişdir ki, İtalya dövlət orqanları hökmün tanınması üçün alban dövlət orqanlarına müraciət etməmiş, iki dövlət arasında heç bir müvafiq beynəlxalq konvensiya olmamış və yerli qanunvericiliyə əsasən hökmün tanınması üçün onun razılığı tələb olunurdu. Alban Ali Məhkəməsi ona qarşı qərar çıxarmış və nəticəyə gəlmişdir ki, yerli normanın hərfi təfsir

⁹⁴ *Qrori Albaniyaya qarşı iş, 07.07.2009-cu il tarixli Qərar (IV Bölmə), Qrori v. Albania (№ 25336/04), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 7/2009.*

edilməsi mücərrəd nəticəyə səbəb olduğundan, Albaniya tərəfindən hələ ratifikasiya edilməməsinə baxmayaraq, beynəlxalq hüququn və beynəlxalq konvensiyaların hamılıqla tanınmış normalarına əsaslanmaq legitimdir və qərara gəlmişdir ki, razılıq tələbi yalnız hökmün icra edilməli olduğu hala şamil edilir və xarici hökmün tanınması üçün maneə yaratmır. Konstitusiya Məhkəməsi qərarı qüvvəsində saxlamışdır. Ərizəçiyə 2003-cü il 29 dekabrda digər narkotik alveri ittihamlarına görə alban məhkəmələri tərəfindən on beş il azadlıqdan məhrum etmə cəzası verilmişdir.

2003-cü ilin sentyabrından başlayaraq ərizəçi səhhətinin pozulmasına görə tibbi müayinə üçün ardıcıl müraciətlər etmişdir. 2004-cü ilin avqustunda ona çoxsaylı skleroz diaqnozu qoyulmuş və bildirilmişdir ki, hətta müalicə ilə, onun xəstəliyi şok, bədən xəsarəti, daimi əlillik və ölümə səbəb ola bilərdi. Onun səhhəti pisləşməkdə davam etmiş və nümayəndələri onun nevroloji mütəxəssis tərəfindən müayinə edilməsi üçün müraciət etmişlər. Lakin, o xüsusi təhlükəsiz rejimli həbsxanada olduğundan, bunun üçün prokurorluq orqanlarının icazəsi tələb olunurdu və 2005-ci ilin aprelinə qədər həbsxana xəstəxanasına buraxılmamışdır. Həkimlər diaqnozu təsdiq etmiş və interferonbeta ilə müalicə yazmışlar. Lakin, həbsxana orqanları bunun əvəzinə ona vitaminlər və anti-depresantlar vermişlər. 2006-cı ildə həkimlər qeyd etmişlər ki, əsasən müalicənin olmadığına görə, ərizəçinin səhhəti pisləşməkdə davam etmiş və bunu həkimlər həyat üçün təhlükəli hesab etmişlər. 2008-ci il 10 yanvarda Avropa Məhkəməsi Reqlamentin 39-cu qaydasına əsasən onun təcili olaraq müayinə və lazımı müalicə üçün mülki xəstəxanaya köçürülməsi üçün təmin etmə tədbiri barədə qərar qəbul etmişdir. O, 2008-ci ilin yanvarında xəstəxanaya köçürülmüşdür.

Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, Ali Məhkəmə sonradan Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qüvvədə saxlanılan əsaslandırmasında xarici hökmün tətbiq edilməsi üçün məhkum edilmiş şəxsin razılığını tələb edən yerli qanunvericiliyin müddəasını nəzərə almamağa qərar vermişdir. Qanun qeyri-adekvat olduğundan həbsdə saxlama üçün qanuni baza beynəlxalq hüququn ümumilikdə tanınmış normaları ilə təmin edilə bilər. Belə etməklə, Albaniya hələ qüvvəyə minməli olacaq beynəlxalq hüquq sənədlərinin müddəalarını daxili hüquqa tətbiq etmişdir. Həbsdə saxlama və İtaliya məhkəmələri tərəfindən çıxarılmış hökmün tanınması üçün bu cür hüquqi bazanın “qanunilik” tələbinin keyfiyyət komponentlərinə cavab verdiyini demək çətindir. Be-

lə olduğu təqdirdə, ərizəçinin 2002-ci ilin mayından (həbs qərarının çıxarıldığı vaxt) 2003-cü ilin 29 dekabr tarixinə qədər (ərizəçinin narkotik vasitələrin alverinə görə məhkum edilməsi tarixi) həbsdə saxlanması qanunla müəyyən edilmiş prosedurlara uyğun həyata keçirilməmişdir. Göstərilənlərə əsasən Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Del Rio Prada İspaniyaya qarşı işdə*⁹⁵

1988-2000-ci illərdə səkkiz cinayət icraatında ərizəçi terror hücumları ilə bağlı müxtəlif cinayətlər üçün ümumilikdə 3.000 ildən artıq təşkil edən həbs cəzaları almışdır. 2000-ci ilin noyabrında cinayətlər arasında yaxın hüquqi və xronoloji əlaqə baxımından Apellyasiya

Məhkəməsi ərizəçinin cəzalarını birləşdirmiş və qəti olaraq otuz il cəzani həmin vaxtda qüvvədə olmuş 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilmiş həddə uyğun olaraq təyin etmişdir. 2008-ci ilin aprelində ərizəçinin saxlandığı həbsxana müdiriyyəti 1987-ci ildə həbsin başlanmasından sonra onun həbsxanada etdiyi işlər üçün cəzanın azaldılmasını çıxaraq onun azadlığa çıxma tarixini 2008-ci ilin iyuluna nəzərdə tutmuşdur. Bundan sonra, 2008-ci ilin mayında Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin planlaşdırılmış azadlığa buraxılma tarixinə yenidən baxılmasını və onun Ali Məhkəmənin 2006-cı ilin fevralında qəbul etdiyi qərarla formalaşmış (“Parot doktrinası” kimi tanınan) yeni yanaşmaya uyğun olaraq yenidən hesablanmasını tapşırılmışdır. Həmin yanaşmaya görə müvafiq cəza uyğunlaşmaları və azaldılmaları maksimum otuz illik azadlıqdan məhrum etməyə deyil, hər bir cəzaya fərdi olaraq tətbiq olunmalıdır. Nəticədə, ərizəçinin azadlığa buraxılması üçün sonuncu gün 27 iyun 2017-ci il tarixinə müəyyən olunmuşdur.

Məhkəmə qeyd etdi ki, cinayətlərin törədildiyi zaman tətbiq edildiyi kimi, 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsinə əsasən otuz il azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddəti cinayətkarı məhkum edən bir neçə hökmlərdə elan və ya təyin edilmiş “cəzalar” konseptindən fərqli olaraq, bir-biri ilə əlaqəli cinayətlər məcmusu halında çəkilə bilən maksimum müddətdir. Bundan başqa, “təyin olunmuş cəzani” çəkmək məqsədilə məhkumlar hər görülmüş iki günlük işə bir gün cəzanın azaldılması hüququna malikdirlər. Lakin ərizəçinin işində olduğu kimi, ümumilikdə üç min illik azadlıqdan məhrum etmə cəzası otuz ilə azaldılmaqla bir neçə cəzalar birləşdirildikdə və maksimum qəti həbs cəzası təyin olunduqda cəzanın azaldılmasını necə tətbiq

⁹⁵ *Del Rio Prada İspaniyaya qarşı iş, 21.10.2013-cü il tarixli Qərar (BP), Del Rio Prada v. Spain, no. 42750/09, İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 10/2013.*

etmək barədə hər hansı spesifik qaydalar yoxdur. Yalnız 1995-ci ildə yeni Cinayət Məcəlləsi hazırlandıqda cəzaların azaldılmasına tətbiqinə aid qanun açıq göstərib ki, müstəsna hallarda, qanunla çəkilə bilən maksimum müddət deyil, təyin edilmiş cəzaların ümumi müddəti nəzərə alınabilir.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsinin müvafiq müddələrinin təfsirinə dair presedent hüququnu və təcrübəni nəzərə alaraq, Ali Məhkəmənin 2006-cı il tarixli qərarından əvvəl, yəni məhkumların cəzaları birləşdirildikdə və maksimum qəti müddət təyin edildikdə, həbsxana müdiriyyəti və məhkəmələr çəkilməli olan maksimum müddətə həbsdə görülmüş iş üçün cəzanın azaldılmalarını tətbiq etmişlər. Bununla da, onlar həbsdə görülmüş iş üçün cəzanın azaldılmasını tətbiq edərkən azadlıqdan məhrum etmənin maksimum qanuni otuz illik müddəti nəzərə almışlar. 1994-cü ilin mart tarixli qərarında Ali Məhkəmə azadlıqdan məhrum etmənin otuz illik maksimum qanuni müddətə “yeni müstəqil cəza” kimi istinad edərək qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı azaldılmaların ona tətbiq edilməli olduğunu göstərmişdir. Müvafiq olaraq, 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsinin müvafiq müddələrinin qeyri-müəyyənliyinə və Ali Məhkəmə tərəfindən buna yalnız 1994-cü ildə aydınlıq gətirildiyinə baxmayaraq, çəkilməli olan cəzanı həll etmək açıq-aşkar olaraq həbsxana və məhkəmə orqanlarının təcrübəsində idi. Bu təcrübə baxımından, cəzasını çəkərkən ərizəçi inanmağa haqlı idi ki, təyin edilmiş cəza otuz illik maksimum müddətdən irəli gələndir və ondan həbsdə görülmüş işlər üçün azaldılmalar edilə bilər. Bundan başqa, həbsdə edilmiş iş üçün cəzada azaldılmalar qanunla açıq-aşkar nəzərdə tutulub və tələb edilib ki, həbsdə görülmüş hər hansı iş üçün kompensasiya kimi azadlıqdan məhrum etmə müddəti avtomatik azaldılsın, iki hal istisna olmaqla: məhkum qaçdıqda və ya buna cəhd etdikdə və məhkumun davranışı mənfi olduqda. Hətta bu iki halda belə, hakim tərəfindən artıq icazə verilmiş cəzada azaldılmalar retroaktiv olaraq götürülə bilməz, ona görə ki, cəzanın azaldılmasına uyğun olan artıq verilmiş günlər çəkilmiş hesab edilir və məhbusun qanuni əldə etdiyi hüquqların bir hissəsini təşkil edir.

1995-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsinin gələcəkdə məhkum olunacaq şəxslər üçün həbsdə edilmiş işə görə cəzanın azaldılmasına son qoymasına baxmayaraq, onun keçid müddələri ərizəçi kimi 1973-cü il tarixli əvvəlki Cinayət Məcəlləsinə əsasən məhkum olunmuş məhbuslara imkan verib ki, onlara əlverişli olduğu halda, belə vasitələrin faydasından istifadə etməyə davam edilsin. Lakin hətta onun qüvvəyə minməsindən əvvəl məhkum olunmuş məhkumlara belə, qanun zəminlik üzrə azadlığa çıxma üçün daha ağır şərtlər daxil etdirib.

Məhkəmə bundan belə nəticə çıxarıb ki, keçid tədbiri kimi, həbsdə edilmiş iş üçün cəzanın azaldılmasına aid qaydaların saxlanması üçün seçim etməklə və daha yüngül cinayət qanununun müəyyən edilməsi məqsədləri ilə qanunverici bu qaydaları maddi cinayət qanununun bir hissəsi, yəni cəzanın yalnız icrasına deyil, lakin onun faktiki müəyyən olunmasına təsir edən müddəalar kimi dəyərləndirmişdir.

“Parot doktrinası”nın ərizəçiyə tətbiq olunmasının yalnız cəzanın icrası vasitələrini və ya onun həqiqi dairəsini dəyişdirib-dəyişdirməməsinə dair 2008-ci ilin mayında Apellyasiya Məhkəməsi ərizəçinin son azadlığa çıxması tarixi kimi 02 iyul 2008-ci ilin olması barədə təklifi rədd edərək əvəzində cinayətlərin törədilməsindən, cəzaların birləşməsindən və azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddəti təyin olunduqdan xeyli sonra Ali Məhkəmənin 2006-cı il fevral tarixli qərarında göstərilmiş “Parot doktrinası”na istinad etmişdir. O, belə bir mövqe tutub ki, əsasında hər bir fərdi cəzaya həbsdə iş üçün cəzanın azaldılmasının tətbiq edildiyi yeni qayda əvvəlki maksimum otuz illik müddətdən daha çox 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsinin hazırkı ifadəsi daha uyğundur. “Parot doktrinası”nın hazırkı iş tətbiqi onun qanun və cəzanın icrası üçün məsul hakimlərin yekun qərarları üzrə hüquqa malik olduğu həbsdə iş üçün cəzanın azaldılmasını səmərəsiz etmişdir. Nəticədə, azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddəti artıq iş üçün cəzanın azaldılmalarının tətbiq olunduğu müstəqil cəza deyildi və əvəzində, belə bir azaldılmaların təcrübədə tətbiq edilmədiyi otuz illik həbs cəzasına çevrilmişdir.

“Parot doktrinası”nın ağlabatan dərəcədə qabaqcadan gözlənilən olub-olmaması cəzanın azaldılmasının tətbiqi üçün sistemdə dəyişiklik Ali Məhkəmənin öz əvvəlki mövqeyindən kənara çıxmasının nəticəsi idi. 1994-cü ilin martında Ali Məhkəmə belə bir qənaətə gəlmişdir ki, azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddəti qanunla nəzərdə tutulmuş cəzanın bütün azaldılmalarının tətbiq olunduğu “yeni, müstəqil cəzadır”. Hər bir halda, “Parot doktrinası”ndan əvvəl azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddətinə həbsdə edilmiş iş üçün cəzanın azaldılmalarının tətbiqi üçün əsas

həbsxana və məhkəmə orqanlarının təcrübəsi idi. Ali Məhkəmə keçmiş presedent hüququndan onun bağlı olduğu qanunun ləğvindən on il sonra, 2006-cı ildən əvvəl kənara çıxmamışdır. Bununla da, o, artıq qüvvədən düşmüş qanunun müddəalarına, yəni 1995-ci il tarixli Cinayət

Məcəlləsi ilə əvəz edilmiş 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsinə yeni təfsir vermişdir. Əlavə olaraq, 1995-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsinin keçid müddəaları 1973-cü il tarixli Cinayət Məcəlləsi əsasında məhkum edilmiş şəxslərə aid bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş həbsdə iş üçün cəzanın azaldılmaları sisteminin nəticələrini saxlamağa yönəlib ki, daha sərt cinayət qanununun retroaktiv tətbiqini qadağan edən qaydalara cavab versin. Lakin Ali Məhkəmənin artıq verilmiş hər hansı cəzaların azaldılmalarını səmərəsiz edən yeni təfsiri təcürbədə onu nəzərdə tutub ki, ərizəçi və oxşar vəziyyətdə olan başqa şəxslər azaldılma sisteminin faydasından məhrum olunmuşdur.

Nəhayət, Ali Məhkəmə tərəfindən 1995-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsinə dəyişdirən qanunu retroaktiv tətbiq etmədiyini Məhkəmə qəbul etsə belə, Ali Məhkəmənin irəli sürdüyü səbəblərdən yenə də aydındır ki, o, sözügedən qanun kimi eyni məqsədə, bir neçə uzun müddət cəza çəkənlər tərəfindən azadlıqdan məhrum etmənin maksimum qanuni müddətinin tam və səmərəli icrasını təmin etməyə yönəlmişdir. Bununla bağlı, məsələn cinayət əməllərinə tətbiq edilən cəzaları artırmaqla Dövlətlər öz cinayət siyasətini dəyişməkdə sərbəst olsalar belə, bunu edərkən onlar yenə də Konvensiyanın ittiham edilən şəxsin zərərinə olaraq cinayət qanununun retrospektiv tətbiqini şərtsiz qadağan edən 7-ci maddəsinin tələblərinə riayət etməlidirlər.

Konvensiyanın 7-ci maddəsinin pozuntusunun müəyyən olunmasına gətirib çıxarmış düşüncələr baxımından Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin məhkum olduğu, həbsdə işlədiyi və cəzaları birləşdirmək və azadlıqdan məhrum etmənin maksimum müddətinin təsbit edilməsi barədə qərardan xəbərdar edildiyi zaman o, ağlabatan şəkildə gözləyə bilməzdi ki, həbsdə edilmiş iş üçün cəzanın azaldılmasının tətbiqi üçün istifadə edilmiş metod Ali Məhkəmə tərəfindən 2006-cı ildə presedent hüququndan kənara çıxması nəticəsində dəyişəcək və yeni yanaşma ona tətbiq ediləcək. Bu, onun azadlığa çıxması tarixini təqribən doqquz il gecikdirib. Bu səbəbdən o, qanuna uyğun olaraq ona artıq təqdim olunmuş cəzanın azaldılması nəzərə alınmaqla, məhkum edildiyi vaxtda olan daxili hüquqi sistemə əsasən çəkəcəyi azadlıqdan məhrum etmə müddətindən daha uzun cəza çəkmişdir. Müvafiq olaraq, 03 iyul 2008-ci ildən ərizəçinin həbsi “qanuni” olmamışdır. Bununla da Məhkəmə iş üzrə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin müddələrinin pozulması nəticəsinə gəldi.

*Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı işdə*⁹⁶ məhkumun xarici məhkəmə qərarı əsasında azad edilməsi barədə olduğundan, Avropa Məhkəməsi Cənubi Qazaxıstan vilayət məhkəməsinin 16 mart 2000-ci il tarixli qərarının

⁹⁶ *Lobanov Rusiya Federasiyasına qarşı iş, şikayət № 16159/03, Məhkəmə qərarı, 16 oktyabr 2008-ci il.*

Konvensiyanın 5-ci maddənin 1-ci bəndinin yuxarıda qeyd olunduğu «qanunilik» şərtinə uyğun icra olunub-olunmamasını müəyyən etdi.

Rusiya Federasiyası Hökuməti iddia edirdi ki, onun vəzifəli şəxsləri Cənubi Qazaxıstan Vilayət Məhkəməsinin qərarını 18 may 2000-ci ildə almışlar. Onlar bununla bağlı Penza Vilayəti Daxili İşlər İdarəsinin İnformasiya Mərkəzinə daxil olmuş sənədlərin qeydiyyatı jurnalından çıxarış təqdim etmişlər. Cənubi Qazaxıstan vilayət prokurorluğunun 10 may 2000-ci ildə göndərdiyi

«Lobanovun işi üzrə qərarın surəti» Mərkəzə 18 may 2000-ci ildə daxil olmuşdur. RF Hökumətinin təqdim etdiyi digər sənədlərlə təsdiq olunurdu ki, ərizəçinin cəzasını çəkdiyi 8 sayılı cəzaçəkmə müəssisəsi Cənubi Qazaxıstan Vilayət Məhkəməsinin 16 mart 2000-ci il tarixli qərarının surətini İnformasiya Mərkəzindən almış və onu icra üçün Prokurorluğa göndərmişdir.

Ərizəçi Rusiya Federasiyası Hakimliyyətinin mövqeyinin həqiqiliyinə şübhə ilə yanaşaraq Rusiya vəzifəli şəxslərinin Cənubi Qazaxıstan vilayət məhkəməsinin qərarını 18 may 2000-ci ildən əvvəl almalarını göstərsə də, bunu təsdiq edən məlumatlar təqdim edilməmişdir. Ona görə də, Avropa Məhkəməsi hesab etdi ki, Rusiya vəzifəli şəxsləri Cənubi Qazaxıstan Vilayət məhkəməsinin qərarını 18 may 2000-ci ildə almışdır.

Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, Penza vilayəti Daxili İşlər İdarəsi tərəfindən məhkəmə qərarının 8 sayılı Cəzaçəkmə Müəssisəsinə göndərilməsinə qədər 5 gün keçmişdir. RF Hökuməti nəyə görə Dİİ-nin Ərizəçinin olduğu yeri müəyyən etmək üçün bu qədər vaxtın zəruri olmasını əsaslandırma bilməmişdir. RF Hökuməti Qazaxıstan Respublikası vəzifəli şəxslərini məhkəmə qərarını bilavasitə Baş Prokurorluğa göndərməmələrinə görə tənqid etmişdir. Əslində RF Dİİ-si xarici məhkəmə qərarının icrası məsələləri üzrə Baş Prokurorluğunun səlahiyyəti haqda məlumatı olmamasına görə tənqid olundu.

Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, 8 sayılı cəzaçəkmə müəssisəsi məhkəmə qərarını alanadək 3 gün, Moskva şəhərində Baş Prokurorluğun həmin qərarı almasınadək 12 gün keçmişdir. Sənədin poçt vasitəsi ilə Penzadan Moskvaya çatması hətta adi yazışmaların 5 günə göndərilməsi haqda milli qanunvericiliyin tələblərinə cavab vermir (qərarın 27-ci paragrafı). Hökumətin poçt göndərişlərinin növbədənkənar qaydada və ya həmin gün çatdırılmasını təmin edən qayda hazırkı işə tətbiq edilməmişdir.

Avropa Məhkəməsi hesab etdi ki, ərizəçinin həbsdən azad edilməsi haqda sənəd təcili poçt göndərişidir və bu zaman hər hansı gecikmə yolve-

rilməzdir. Cənubi-Qazaxıstan məhkəməsinin qərarı əsasında ərizəçinin azad edilməsi barədə Baş Prokurorluq sərəncam verməsi üçün daha 6 gün tələb olunmuşdur. RF Hökuməti bu müddətə haqq qazandıran hər hansı məlumat təqdim etməmişdir. Ərizəçinin həbsdən azad edilməsi haqda Baş Prokurorluğun sərəncamı, göndəriləndən 22 gün sonra Penza Vilayəti üzrə Cəzaların İcrası İdarəsinə çatmışdır. Sənədin çatdırılmasında bu qədər gecikmə Rusiya vəzifəli şəxslərinin ərizəçinin azadlıq hüququna etinasız münasibətini göstərir. Sərəncam ərizəçinin cəza çəkdiyi yerə çatdıqdan sonra, onun azad edilməsi üçün daha 4 gün tələb olunmuşdur. Beləliklə, Qazaxıstan məhkəməsinin qərarı əsasında ərizəçinin dərhal həbsdən azad edilməsi üçün Rusiya vəzifəli şəxslərinə 1 ay və 22 gün lazım olmuşdur.

Doğrudur, həbsdən azad olunma barədə milli məhkəmə qərarına nisbətən, xarici məhkəmə qərarının icrası zamanı əməl edilməsi zəruri olan bəzi formallıqlar vardır. Lakin dövlət şəxsin azad edilməsi üçün zəruri olan tədbirlərin tez və dəqiq həyata keçirilməsini təmin edən qanunverici və inzibati tədbirlərdən istifadə etməlidir. Beləliklə, Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsdən azad edilməsi zamanı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbləri pozulmuşdur.

*Əlikrəm Hümətov Azərbaycana qarşı işdə*⁹⁷ ərizəçi şikayət etmişdir ki, daxili qanunvericiliyə görə, o, xüsusilə ağır cinayətə görə məhkum edilmiş şəxs kimi onun məhkum edilməsindən şikayətə baxılması barədə qərarın qəbul edilməsindən sonra ibtidai həbsdə doqquz aydan artıq saxlanılmalı deyildir. Lakin apellyasiya baxışının doqquz aydan artıq davam etməsinə baxmayaraq, o, həbsdən buraxılmamışdır.

Ərizəçi iddia etdi ki, o, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 və 3-cü bəndlərinə zidd olaraq ibtidai həbsdə qanunsuz saxlanılırdı. Ərizəçi bildirdi ki, 24 yanvar 2002-ci ildə Apellyasiya Məhkəməsi Baş Prokurorun protestini təmin edərkən, Ali Məhkəmənin 12 fevral 1996-cı il tarixli qərarının hüquqi qüvvəsi “dayandırılıb” və ərizəçi təsirləndirilən şəxs statusunu “yenidən əldə edib”. Bu mənada, o, CPM-in apellyasiya şikayətinin verilməsinin birinci instansiya məhkəməsinin hökmünün “qüvvəyə minməsinin dayandırılmasını” nəzərdə tutan 389.1-ci maddəsinə istinad edib. Göstərilənləri nəzərə alaraq, ərizəçi belə nəticəyə gəlmişdir ki, apellyasiya baxışının başlanılması anından o,

⁹⁷ *Əlikrəm Hümətov Azərbaycana qarşı iş, 9852/03 və 13413/04 sayılı şikayətlərin məqbuliyyətinə dair qərar*, 18 may 2006-cı il, *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 4/2008.

məhkum kimi öz cəzasını artıq çəkmirdi və ibtidai həbsin müddəti yenidən başlanılmışdır.

Ərizəçi daha sonra qeyd etdi ki, Apellyasiya Məhkəməsində araşdırmalar 24 yanvar 2002-ci ildə başlanılıb və 10 iyul 2003-cü ildə bitib. CPM-in 158.5-ci maddəsi ilə birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrində araşdırmalar zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsin ümumi müddətinin doqquz aydan artıq olmamasının tələb edilməsini nəzərə alaraq, onun qanuni ibtidai həbsinin müddəti 24 oktyabr 2002-ci ildə bitməli olub. Bu səbəbdən, ərizəçiyə görə, o, 24 oktyabr 2002-ci ildən 10 iyul 2003-cü ilədək qanunsuz olaraq həbsdə saxlanılıb.

Məhkəmə xatırlatdı ki, ibtidai həbsin davamiyyətinin müəyyən olunmasında nəzərə alınmalı olan müddət təqsirləndirilən şəxsin tutulduğu gündə başlayır və birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən olsa belə, ittihamın həll olunduğu gün bitir (bax, Kalaşnikov Rusiyaya qarşı⁹⁸; Vemhof Almaniyaya qarşı⁹⁹ və Müller Fransaya qarşı¹⁰⁰).

Hazırkı işdə ərizəçinin ibtidai həbsi 12 fevral 1996-cı ildə, yəni birinci instansiya məhkəməsi qismində Ali Məhkəmə tərəfindən onun məhkum edilərək cəzalandırılması günündə bitib. Buna görə, 12 fevral 1996-cı ildən ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (a) bəndinin mənasına görə, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum ediləndən sonra cəzasını çəkirdi.

24 yanvar 2002-ci ildə apellyasiya baxışı başlanarkən, onun tərəfindən ibtidai həbsdə olan təqsirləndirilən şəxs statusunun «yenidən əldə edilməsinə» dair ərizəçinin iddiasına gəldikdə isə, Məhkəmə hesab etdi ki, bu dəlil aşağıdakı səbəblərə görə əsassızdır.

Yeni CPM-in ərizəçinin istinad etdiyi 158.5 və 389.1-ci maddələri birinci instansiya məhkəməsinin hələ qüvvəyə minmədiyi hökmündən adi prosedur üzrə verilmiş şikayətlərə ümumiyyətlə tətbiq edilən kimi görünür. Lakin Məhkəmə qeyd etdi ki, 12 fevral 2002-ci ildə ərizəçinin məhkum edilməsi vaxtında əvvəlki CPM ilə şikayət etmək hüququ ona verilməyib və hökm çıxarıldığı vaxtdan qüvvəyə minib. Buna görə, ərizəçinin işi üzrə qərar *res judicata* olub və yalnız 2000-ci ildə yeni keçid vasitənin təqdim edilməsi ilə ona yeni CPM əsasında bu hökmdən şikayət vermək hüququ verilib (bax, *mutatis mutandis*, *Pristavska Ukraynaya qarşı*¹⁰¹). Lakin yalnız keçid va-

⁹⁸ *Kalaşnikov Rusiyaya qarşı*, № 47095/99, § 110, İHAM 2002-VI.

⁹⁹ *Vemhof Almaniyaya qarşı*, 27 iyun 1968-ci il tarixli Qərar, A Seriyaları, № 7, § 9.

¹⁰⁰ *Müller Fransaya qarşı*, 17 mart 1997-ci il tarixli Qərar, Qərar və Qərardadların Hesabatı, 1997-II, § 34.

¹⁰¹ *mutatis mutandis*, *Pristavska Ukraynaya qarşı (qərardad)*, № 21287/02, İHAM 2002-X.

sitəyə müvafiq olaraq, belə apellyasiya baxışının başlanılması faktı ərizəçinin məhkum statusunu təqsirləndirilən şəxsə dəyişməyib, ona görə ki, 12 fevral 1996-cı il tarixli hökm qüvvədə qalıb və bu hökmü ləğv edən və ya işə Apellyasiya Məhkəməsində baxılanadək ayrı yolla ərizəçiyə bəraət verən hər hansı məhkəmə qərarı olmayıb.

Belə olan halda, Məhkəmə hesab etdi ki, Apellyasiya Məhkəməsində işin araşdırılması zamanı ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (a) bəndinin mənasına görə, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum edildikdən sonra artıq cəzasını çəkirdi və 5-ci maddəsinin 1 (c) bəndinin mənası baxımından ibtidai həbsdə deyildi. Məhkəmə bununla da belə nəticə çıxardı ki, bu şikayət açıq-aşkar əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3 və 4-cü bəndlərinə əsasən rədd edildi.

B. MƏHKƏMƏ QƏRARINA VƏ YA HÜQUQİ ÖHDƏLİYƏ RİAYƏT ETMƏMƏYƏ GÖRƏ HƏBSƏ ALINMA. KONVENSİYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN b) YARIMBƏNDİ

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;”

Göstərilən müddəalar tutulmuş və ya həbs olunmuş şəxsin məhkəmə qərarını yerinə yetirmək imkanı olduğu halda yerinə yetirmədiyi ehtimalına əsaslanır.

Məhkəmə qeyd edir ki, şəxslər heç vaxt haqqında məlumatlandırılmadıqları məhkəmə qərarına riayət etmədiklərinə görə məsuliyyət daşıya bilməzlər (Beyere Latviyaya qarşı, § 49-50).

Velinov Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı işdə¹⁰² 2000-ci ildə ərizəçi kiçik cinayətə görə təqsirli bilinmiş və qərarın qüvvəyə minməsindən on beş gün sonra cəriməyə məhkum

¹⁰² Velinov Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası Makedoniyaya qarşı iş, 19.09.2013-cü il tarixli Qərar (I Bölmə), Velinov v. “the former Yugoslav Republic of Macedonia”, no. 16880/08, İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 9/2013.

edilmişdir. Ona məlumat verilmişdir ki, cərimə vaxtında ödənilməsə, bu cəza azadlıqdan məhrum etməyə çevrilə bilər. 2001-ci ilin noyabrında məhkəmə ərizəçiyə cəriməni ödəmək və buna dair sübutu təqdim etmək üçün məhkəmə iclasına gəlmək əmri verdi. 2002-ci ilin fevralında cərimə iki günlük həbs cəzasına çevrildi. Altı gün sonra ərizəçi cəriməni ödədi, lakin bu barədə sübutu məhkəməyə göstərmədi. 28 oktyabr 2002-ci ildə o, həbs olunmuş, lakin sübutu göstərdikdən sonra ertəsi gün buraxılmışdır.

Məhkəmə iki məqamı araşdırdı: cərimənin həbs cəzasına çevrildikdən sonra ödənilməsinin ərizəçinin sonrakı həbsini qanunsuz edib-etməməsi və cəriməni ödədiyi barədə ərizəçi tərəfindən məhkəmənin məlumatlandırılmasının həbsi qanuni edib-etməməsi.

Birinci məsələyə gəldikdə, cərimənin qismən ödənilməsi barədə vəziyyətdən fərqli olaraq, ödənilmədiyi halda həbs cəzasının təyin edildiyi cərimənin sonradan tam ödənilməsi vəziyyətini tənzimləyən qaydalar yoxdur. Qismən ödənilməni tənzimləyən qanunvericiliyə əsasən cərimənin ödənilmədiyi hissəsi həbs cəzasına çevrilmiş olar, lakin cərimə ödənildikdə, bu cəza bitmiş olar. Ərizəçinin işində bu qaydanın tətbiq edilməməsi üçün səbəb yoxdur, ona görə ki, azadlığa buraxılma barədə qərardan görünür ki, o, ödəmə barədə sübut əsasında azadlığa çıxmışdır. Belə olan halda, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “b” yarımbəndi əsasında ərizəçinin həbsi üçün əsas ödəniş əmri yerinə yetirildikdə aradan qaldırılmışdır.

İkinci məsələyə gəldikdə isə, bu barədə əmrə baxmayaraq, ərizəçi ödəniş barədə mühakimə üzrə məhkəməni məlumatlandırmamışdır. Bunu qeyd etməklə həmin məhkəmə nəticəyə gəldi ki, ərizəçinin sonrakı tutulması və həbsi üçün Dövlət heç bir məsuliyyət daşımır. Lakin məhkəməni ödəniş barədə məlumatlandırmaq barədə hər hansı qanun norması yoxdur. Bundan başqa, o, həbs barədə qərarın verilməsindən təxminən səkkiz ay sonra tutulmuş və həbs olunmuşdur və cəriməni ödəmişdir, lakin Maliyyə Nazirliyi ödəniş barədə mühakimə üzrə məhkəməni məlumatlandırmamışdır.

Məhkəmə hesab etdi ki, cəriməni ödəməsi barədə məhkəmənin ərizəçi tərəfindən məlumatlandırılmaması cavabdeh Dövləti öhdəlikdən azad etmir ki, məhkəmə cərimələrin ödənməsinin qeydə alınması üçün səmərəli sistem yaratsın. Şəxsin azadlıq hüququna toxunan məsələlərdə qərar qəbul etmə prosesi işin bütün əhəmiyyətli hallarını nəzərə almalıdır. Ərizəçinin azadlıq hüququnun vacibliyi cavabdeh Dövlətdən tələb edir ki, onun azadlığının əsassız məhdudlaşdırılmasından yayınmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görsün.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, ərizəçinin həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 b) yarımbəndinə zidd hesab edildi.

Məhkəmə bu maddəni həmçinin əqli sağlamlıqla bağlı tibbi müayinədən (*X. Almaniyaya qarşı*, 10 dekabr 1975-ci il tarixli Komissiya qərarı), yaxud məhkəmə qərarı ilə qan analizi verməkdən (*X. Avstriyaya qarşı*, Komissiya qərarı) imtina edilməsi, yaşayış yeri ilə bağlı məhdudiyətlərə riayət edilməməsi (*Freda İtaliyaya qarşı*, Komissiya qərarı), uşaqların valideynə təhvil verilməsi qərarının yerinə yetirilməməsi (*Paradis Almaniyaya qarşı*), məcburi qüvvəyə malik qərarların yerinə yetirilməməsi (*Stil və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*), zəminlik şərtlərinin pozulması (*Qatt Maltaya qarşı*) və psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirmə (*Beyere Latviyaya qarşı*) tətbiq etmişdir.

5-ci maddənin 1 b) yarım bəndinin ikinci hissəsi yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin "icrasının təmin edilməsi" məqsədi ilə həbsə icazə verir. Yəni bu şəxsin yerinə yetirilməmiş öhdəliyi olmalı və həbs və ya tutulmanın məqsədi öhdəliyin icrasını təmin etmək olmalı, mahiyyət etibarilə cəzalandırıcı səciyyə daşıymamalıdır. Belə ki, müvafiq öhdəlik yerinə yetirildikdən sonra həbs üçün əsas aradan qalxır (*Vasileva Danimarkaya qarşı*, § 36).

Bu maddəyə aid Məhkəmə ölkəyə daxil olan zaman təhlükəsizlik yoxlamasından keçmək öhdəliyi (*Makvey və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, Komissiya hesabatı), kimlik məlumatlarının açıqlanması (*Vasileva Danimarkaya qarşı*; *Novotka Slovakiyaya qarşı*; *Sarigiannis İtaliyaya qarşı*), psixiatrik müayinədən keçmək (*Novička Polşaya qarşı*), müəyyən sahəni tərk etmək (*Epple Almaniyaya qarşı*), dindirilmək üçün polis məntəqəsinə gəlmək (*İliya Stefanov Bolqarıstana qarşı*; *Osipenko Ukraynaya qarşı*; *Xodorkovskiy Rusiyaya qarşı*), cinayət törətməməklə ictimai asayişə riayət etmək (*Ostendorf Almaniyaya qarşı*) kimi işlərə baxmışdır¹⁰³.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Cinayət prosesində tutulma hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin, yaxud cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkuma tətbiq oluna bilər (CPM-in 147.1.- 147.1.3.-cü maddələri).

Bu halda tutulma hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz

¹⁰³ 5-ci maddə üzrə Təlimat – Azadlıq və Toxunulmazlıq Hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həllinədək məhkumun tutulması barədə məhkəmənin qərarı olduqda tətbiq edilir (CPM-in 147.2. 147.2.3.-cü maddələri).

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkumun tutulması yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir.

Məhkumun tutulması barədə məhkəmə qərarının çıxarılması üçün aşağıdakı hallarda cəzanı icra edən müəssisənin və ya orqanın vəsatəti əsasında prokuror tərəfindən müvafiq təqdimat verilir:

- məhkum olunmuş şəxs qaçıb gizləndikdə və ya müvafiq müəssisəyə, yaxud orqana gəlməkdən boyun qaçırmaq cəhdləri olduqda;*
- məhkum olunmuş şəxs məhkəmə tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifələri mütəmadi və ya qərəzli olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçırdıqda.*

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə tutulma barədə qərar çıxararkən, məhkəmə tutulma vaxtını şəxsin tutulduğu andan 7 (yeddi) gün müddətində müəyyən edir.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə şəxsin tutulması barədə məhkəmənin qərarı icra olunması üçün məhkumun yaşadığı ərazi üzrə polis orqanına göndərilir. Tutulma haqqında qərarı icra etmiş orqan icra barədə dərhal məhkəməyə məlumat verir.

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə şəxsin tutulması məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətdən artıq davam edə bilməz.

Bu müddətdə tutulmuş şəxs məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsi və hökmlə təyin olunmuş cəzanın icra edilməsi və ya məhkumun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM-in 152-ci maddəsi).

Tutulmuş şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqan, həmçinin müvəqqəti saxlama yerinin rəisi tərəfindən hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələlərinin həlli üçün tutulma anından 7 (yeddi) gün müddətində tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə qərarı verilmədikdə azad edilməlidir (CPM-in 153.3-153.3.4.-cü maddələri).

Təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtləri pozulduğu halda da müstəntiq və ya prokuror onun tutulması barədə qərar çıxara bilər.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində ev dustaqlığı və ya girov qətimkan tədbiri hakim tərəfindən seçilmişsə, qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə prokuror həmin şəxsin tutulması barədə qərar çıxarmaqla yanaşı onun həbsə alınmasına dair məhkəməyə təqdimat göndərir. Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə təqsirləndirilən şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Şəxsin barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin həbslə dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi üçün həmin şəxs tutulduğu andan 48 saat keçəndək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM-in 151-ci maddəsi).

Çağırış üzrə gəlmək və məlumat vermək barədə iltizama əməl edilmədikdə bu Məcəllənin 155.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan əsasların mövcudluğu məsələsinə yenidən baxılır (CPM-in 155.5.-ci maddəsi).

Cinayət təqibi orqanının tələbləri yerinə yetirilmədikdə, məhkəmənin qərarı əsasında, şəxsin ekspertizadan keçirilməsi və ya tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi üçün onun tibb müəssisəsinə çatdırılması, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi tədbirləri tətbiq edilir (CPM-in 444.2.-ci maddəsi).

Cinayət Məcəlləsi

Cəriməni ödəməkdən qəsdən boyun qaçıran şəxslərə bu cəza növü ictimai işlər, islah işləri və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz oluna bilər (CM-in¹⁰⁴ 44.4.-cü maddəsi).

Bu cəzaya məhkum olunmuş şəxs həmin işləri yerinə yetirməkdən qərəzli boyun qaçırdıqda, məhkəmə ictimai işlərin çəkilməmiş hissəsini müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər (CM-in 47.3.-cü maddəsi).

İslah işlərinə məhkum olunmuş şəxs həmin cəzanı çəkməkdən qərəzli boyun qaçırdıqda, məhkəmə islah işlərinin çəkilməmiş hissəsini müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edə bilər (CM-in 49.3.-cü maddəsi).

C. HƏBS QƏTİMKAN TƏDBİRİ. KONVENSİYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN c) YARIMBƏNDİ

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

...c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud törətdikdən

¹⁰⁴ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il, № 4, maddə 251).

sonra gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsaslar olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması;

Həbs qətimkan tədbiri ən son prosessual məcburiyyət tədbiri olduğundan və digər qətimkan tədbirlərinə nisbətən şəxsin konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarını daha artıq məhdudlaşdırdığından həbs tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə ciddi riayət edilməsi vacibdir. Bu, isə ilk növbədə, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinin nəzərə alınmasını tələb edir.

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında¹⁰⁵ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı «Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı»ın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndinə istinad edərək həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinin ümumi təcrübəyə çevrilməsinə imkan verməsinlər. Şəxsin məhkəməyə gəlməsinə təminatların mövcud olduğu təqdirdə onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməlidir. Həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhə olmalıdır. Yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət hadisəsi arasında əlaqə fakt və məlumatlarla təsdiq olunduqda, əsaslı hesab oluna bilər. Əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanma bilməz.

«Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli Qərarında¹⁰⁶ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, məhkə-

¹⁰⁵ “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli Qərarı.

¹⁰⁶ «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli 2 nömrəli Qərarı, <http://e-qanun.az>

mələrin diqqəti təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlara Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyinə cəlb edilsin. Həbs qətimkan tədbirinin prosessual tədbirlər sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlara baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməsin. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılmışdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 154.3-cü maddəsinə əsasən prosessual məcburiyyət tədbiri olan həbs qətimkan tədbiri yalnız təqsirləndirilən şəxslər barəsində seçilə bilər. Şübhəli şəxslər barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır.

CPM-nin 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanuniliyini yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, əsaslı şübhə şəxsin cinayət törətməsi barədə kifayət qədər məlumatların olmasını ehtiva edir.

Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər: hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə; daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadıqda; şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə.

Qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır. Maddi əsaslar dedikdə təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyətini təsdiq edən sübütə başa düşülür. Prosessual əsaslar isə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanuniliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir.

Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-nin 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibar-

rət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarak-teri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar ilk növbədə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünlüyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsindən imtina edildikdə, habelə həbsə alternativ olan qətimkan tədbirləri (ev dustaqlığı və girov) seçilmədikdə, məhkəmələr CPM-nin 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyillər. CPM-nin 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 155.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxs haqqında həbs qətimkan tədbiri bir qayda olaraq iki ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə tətbiq oluna bilər.

Məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti törətmiş təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimat yalnız aşağıdakı hallardan biri mövcud olduqda təmin edilə bilər: təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olmadıqda, həmin şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə, təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməsi, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməsi, saxtalaşdırması, ibtidai istintaq və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olması, ibtidai istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun yeni cinayət törətməsi ehtimalı olduqda. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxsin daimi qeydiyyatının olmaması onun daimi yaşayış yerinin olmamasını təsdiq edən hallardan biri olsa da, bu hal heç də bir qayda olaraq onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas vermir. Hər bir halda məhkəmənin qəbul etdiyi qərarada sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənədləri və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, cinayət-prosesual qanunvericiliyin bu norması məhkəmələr tərəfindən sübutların araşdırılmasını və ya qiymətləndirilməsini özündə ehtiva etmir. Göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə

tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosesual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasından ibarət olmalıdır.

Məhkəmələr ibtidai araşdırma orqanının bu məsələ ilə bağlı məhkəməyə təqdim etdiyi materialların tam və keyfiyyətli olmasına diqqəti artırmalıdır. Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatda şəxsin məhz hansı cinayət əməlini törətməsi qısa şəkildə şərh olunmalı, əməlin cinayət qanunu ilə müəyyən edilən tövsifi verilməli, onun haqqında məhz həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməli olması əsaslandırılmalıdır.

Təqdimata onun qanuni həlli üçün zəruri olan materiallar, məsələn cinayət işinin başlanması, təqsirləndirilən şəxsin tutulması, onun təqsirləndirilən

şəxs qismində cəlb edilməsi, dindirilməsi barədə protokol və qərarların surətləri, şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər əlavə edilməlidir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim müraciətlərin əsaslılığını yoxlamaq məqsədilə ibtidai araşdırma zamanı əldə olunmuş digər sənədləri (məsələn, ittihamla bağlı ifadələri, üzləşmə protokollarını), maddi sübutları tələb edərək nəzərdən keçirmək hüququna malikdir.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 157.5 və 448.1.3-cü maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara baxılarkən şəxsin cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbiri əvəzinə ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçə, yaxud həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi də apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protestinə baxarkən eyni məzmunlu qərar (təqsirləndirilən şəxs haqqında ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında) qəbul etmək hüququna malikdir. CPM-nin 163.2-ci maddəsinə əsasən, ev dustaqlığının qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə məhkəmə tərəfindən müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi də baxıla bilər.

AR CPM-in nəzərdə tutduğu həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi haqqında qaydalara dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu da bir neçə dəfə öz hüquqi mövqeyini bildirmişdir.

09.07.2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Qərar¹⁰⁷ qəbul etmişdir. Qərarla bildirilmişdir ki, məhkəmə həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən müdafiə tərəfinin vəsatəti olduqda

¹⁰⁷ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» 09.07.2010-cu il tarixli Qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/>

və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır, habelə cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

*Angelova (Anguelova) Bolqarıstana qarşı*¹⁰⁸ işdə ərizəçi Bolqarıstan vətəndaşı Asya Angelovanın oğlu 29 yanvar 1996-cı ildə oğurluq ittihamları üzrə polis tərəfindən şübhəli bilinən 17 yaşlı Angel Zabçekov oğurluğa cəhd etməyə görə həbs edilərək polis həbsxanasında bir neçə saat qaldıqdan sonra öldü. Prokurorluq orqanlarının həyata keçirdiyi sonrakı araşdırmalar belə bir nəticə ilə başa çatdı ki, ölüm hadisəsi Zabçekovun həbs edilmə tarixindən qabaq aldığı təsadüfi xəsarətlə bağlı idi.

Ərizəçi bu nəticəyə etiraz etdi. Ərizəçi özünü və mərhum oğlunu rom etnik qrupuna (qaraçı etnik qrupu nəzərdə tutulur) mənsub olan şəxslər kimi təsvir edir. Ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinə istinad edərək iddia etdi ki, 1996-cı il yanvarın 28-dən 29-na keçən gecə oğlunun həbsi qanunsuz idi, çünki həbs barədə qanuni order yox idi və həbs lazımı qaydada protokollaşdırılmamışdı. Ərizəçi bildirdi ki, hesab etmək mənasız işdir polis nəzarəti altında həbsdə saxlanmaya qanunla qoyulan 24 saatlıq vaxt məhdudiyətinin həbs edilmiş şəxsin kimliyi müəyyən edildiyi andan başladığını düşünmək (Hökumət məhz belə düşünürdü) cəfəngiyatdır. Bolqarıstan qanunvericiliyində belə norma yoxdur. Yazılı order olmadan hər hansı həbs “Milli polis haqqında” Qanunun 35-ci maddəsinin pozuntusudur. Bundan başqa, bu işdə polis əməkdaşları Zabçekovu dərhal tanımış və ona adı ilə müraciət etmişlər.

Hökumət bildirdi ki, polis məntəqəsinə gətirilərkən Zabçekov “Milli polis haqqında” Qanunun 35-ci maddəsinin mənası baxımından «həbs edilmiş şəxs» deyildi, çünki onun kimliyi məlum deyildi. Həbsin zəruri olub-olmaması barədə qərar qəbul etmək məqsədi ilə onun kimliyini müəyyən etmək üçün sərxoşluqdan ayılmasını gözləmək lazım idi. Buna görə də, onun həbsi barədə yazılı order tələb olunmurdu. Kimliyi məlum olmayan şəxs barəsində belə order tərtib edilə bilməz. Hökumət daha sonra bildirdi ki, istənilən halda həbsin qanuniliyi üçün maddi hüquqi zəmin mövcud idi: Zab-

¹⁰⁸ *Angelova (Anguelova) Bolqarıstana qarşı Avropa Məhkəməsinin Qərarı, ərizə N 38361/97, 13 iyun 2002-ci il.*

çekov oğurluğa cəhd edərkən yaxalanmışdı və şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üçün polis məntəqəsinə gətirilmişdi.

Məhkəmə xatırlatdı ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndindəki «qanuni» və «qanunla müəyyən olunmuş qaydada» ifadələrində mahiyyət etibarilə milli hüquqa istinad edilir və bildirilir ki, öhdəlik maddi və prosessual normalara uyğun olmalıdır. Bundan əlavə, həmin ifadələr tələb edir ki, azadlıqdan məhrum etmə 5-ci maddənin məqsədinə, yəni əsassız həbsdən müdafiə məqsədinə uyğun olmalıdır. Bundan başqa, Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, daxili qanunvericiliyin özü Konvensiyaya, o cümlədən orada ifadə edilən və ya nəzərdə tutulan ümumi prinsiplərə uyğundurmu? (digər qərarlarla yanaşı *bax: Qrausulis (Grausulyis) Litvaya qarşı*¹⁰⁹).

Məhkəmə qeyd etdi ki, fərdi gizli qaydada həbs etmə Konvensiyanın 5-ci maddəsində yer alan təməl və mühüm təminatlara tam etinasızlıq deməkdir və bu müddəanın ən ciddi pozuntularını ifadə edir. Həbsin saati, tarixi və yeri, həbsə edilmiş şəxsin adı və həbsi həyata keçirmiş şəxsin adı kimi məsələlərin qeydə alınmaması Konvensiyanın 5-ci maddəsindəki qanunilik tələbinə və həmin maddənin məqsədinə zidd sayılmalıdır (bax: Kurt Türkiyəyə qarşı¹¹⁰ və Çakıcının işi¹¹¹ üzrə yuxarıda adı çəkilən qərara).

Məhkəmə göstərdi ki, bu işdə etiraz edilmir ki, Zabçekovun həbsi “Milli polis haqqında” Qanunun 35-ci maddəsinin tələb etdiyi kimi, yazılı orderə əsaslanmayıb. Hökumətin fikrinin əksinə olaraq, həbs edilmiş şəxsin kimliyi barədə şübhə olduğu halda bu müddəanın qanuni order olmadan həbsə icazə verən müddəa kimi şərh edilməsi ağılabatan deyil: bu cür şərh Konvensiyanın 5-ci maddəsindəki elementar təminatlara ziddir, belə ki, bu, ümumiyyətlə gizli həbslərə icazə verilməsi deməkdir. Bundan başqa, bu işdə polis həbs anındaca Zabçekovu tanımışdı. Buradan Məhkəmə belə nəticə çıxardı ki, ərizəçinin həbsi qanunsuz olub.

Məhkəmə qeyd etdi ki, Zabçekovun həbs edilməsi öncə qeydə alınmamışdı və polis məntəqəsindəki qeydiyyat kitabı sonradan saxtalaşdırılmışdı. Yanvarın 29-da gecə saat 3 ilə 5 arasında polis əməkdaşlarının şübhəli davranışı ərizəçinin oğlunun həbs edilməsi faktını gizlətməyə cəhd edilməsi barədə nəticə çıxarmağa səbəb olmuş digər elementdir. Bu halda həmin cəhd

¹⁰⁹ *Qrausulis (Grausulyis) Litvaya qarşı, ərizə 36743/97, 10 oktyabr 2000, dərc olunmayıb, bənd 39.*

¹¹⁰ *Kurt Türkiyəyə qarşı məhkəmə işi üzrə 25 may 1998-ci il tarixli qərar, Reports 1998-111, bənd 125.*

¹¹¹ *Çakıcının işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, bənd 104 və 105.*

uğursuz olduğu üçün Məhkəmə gizli həbsə görə dövlətin məsuliyyəti məsələsini araşdırmadı.

Zabçekovun həbsinə dair yazılı orderin olmaması və həbsin lazımı qaydada qeydə alınmaması Məhkəmənin belə qərara gəlməsi üçün kifayət etdi ki, bir neçə saatlıq həbs daxili qanunvericiliyin pozuntusudur və azadlıqdan məhrum etmənin lazımı qaydada qeydə alınması barədə Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan tələblərə ziddir. Buna görə Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulub.

*Qiorqi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı*¹¹² işdə 2003-cü ilin iyulunda ərizəçinin, onun qardaşının və iki başqa kişinin fotosəkilləri polis idarələrinin «axtarışda olan şəxslər» lövhəsində yerləşdirilmişdir. Dörd kişi adla göstərilmiş və adam öldürmə ilə bağlı axtarışda olmaları əks olunmuşdur. Ərizəçinin vəkili ilə Daxili İşlər Nazirliyi arasında sonrakı yazışmalarda, göstərilib ki, axtarışda olan yeganə şəxs ərizəçinin qardaşı olub və yerli prokurorun yanına gəlməkdən təkrarlı imtinalarını nəzərə alaraq, ərizəçinin şahid kimi dindirilməsi üçün əməliyyat tədbirləri görülüb. 2004-cü ilin martında, ərizəçi yerli prokurorluğa könüllü gəlməyə qərar verib. Lakin, ora gələrkən və şahid kimi dindirilmədən, o, odlu silah ittihamları ilə şübhəli bilinərək tutulub ona görə ki, adam öldürmə istintaqı gedişində bu barədə sübut əldə olunub. Yerli məhkəmə tərəfindən onun 3 ay ərzində həbsdə qalması qərara alınıb. Bu qərar regional məhkəmə tərəfindən qüvvədə saxlanılıb. Həmin məhkəmə, *inter alia*, qeyd edib ki, ərizəçinin buraxılması özünün barəsində işlə əlaqəli olan ölüm işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə maneə törədə bilər. Ərizəçinin ibtidai həbsinin 30 iyun 2004-cü ildə bitməsinə və 24 yanvar 2005-ci ildə yerli məhkəmədəki iclasadək yeniləşməməsinə baxmayaraq, o, bu müddət ərzində həbsdə qalıb. İlkən həbs digərlərlə yanaşı qərarına gəldikdə, yerli məhkəmə onun həbsdə saxlanılması üçün standart səbəblər gətirib.

Məhkəmə qeyd etdi ki, iş materiallarına əsasən, özünə aid olmayan ölüm işində şahid qismində prokurorluğa könüllü gəlməsindən əvvəl hakimiyyət orqanları heç bir mərhələdə bəyan etməyiblər ki, ərizəçiyə qarşı cinayət təqibinin başlanılmasının hər hansı mümkünlüyü vardır, baxmayaraq ki, odlu silah ittihamının sübutu bir neçə aylar əvvəl əldə edilib. Qısaca olaraq, onlar qaçmış qardaşına təsir göstərmək üzrə özlərinin marağının real səbəbi barədə ərizəçini aldadıblar.

¹¹² *Qiorqi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı iş üzrə 13.01.2009-cu il tarixli Qərar (II Bölmə), (Giorgi Nikolaishvili v. Georgia, № 37048/04), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 1/2009.*

Belə qaranlıq metodlar hüquqi müəyyənliyi məhv etməyə, şahid kimi çağırılan şəxslərdə təhükəliliyi yarada və prokurorluq orqanlarında ictimai inamın və məxfiliyinin yox olmasına qadir olub. Daxili qanunvericiliyə formal şəkildə uyğun olsa belə, ərizəçinin tutulması özünə aid olmayan cinayət araşdırmalarında əlavə alətlər əldə etməyə xidmət edib ki, bu məqsəd Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) bəndinə yaddır.

Həbsin mənəvi təsir üçün istifadəsi ilə hakimiyyət orqanlarının aldadıcı metodları, nəticə etibarlı ilə qanunsuzluğa və ərizəçini azadlığına lazımsız hədələrdən qorumağın uğursuzluğuna gətirib çıxarıb.

Bundan əlavə Məhkəmə qeyd etdi ki, 2004-cü ilin iyunundan 2005-ci ilin yanvarınadək həbs 30 iyun 2004-cü ildə ərizəçinin ilkin həbs qərarının müddətinin bitməsindən sonra, ərizəçinin ibtidai həbsi 24 yanvar 2005-ci ildə məhkəmə iclasında qanuniləşdirilməsindən hər hansı məhkəmə qərarı ilə əhatə olunmayıb. İstintaqın yekunlaşması ilə məhkəmə iclasları arasında ərizəçinin həbsi üçün məhkəmə qərarının Cinayət Prosesual Məcəlləsi ilə tələb olunmaması və ya həbsin bu fazası üçün hər hansı müddətin göstərilməməsi barədə Gürcüstanın Cinayət Prosesual Məcəlləsində Məhkəmənin əvvəllər qeyd etdiyi çatışmazlıq hazırkı problemin əsasında durur. Bu, ərizəçinin işində olduğu kimi, hər hansı məhkəmə qərarı olmadan aylarla şəxslərin həbsdə saxlanılması təcrübəsi ilə nəticələnib.

Cinayət-Prosesual Məcəlləsi

Cinayət-prosesual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuşdur ki, hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsə alınmanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidir (CPM-in 14.1-14.5-ci maddələri).

AR CPM-in 7.0.40-cı maddəsinə görə, həbs qətimkan tədbiri qismində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbsdə saxlanılma yerində (istintaq təcridxanasında) saxlanılmasıdır.

AR CPM-in əsasən, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanmanın iki müddəti var:

- şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin hakim yanına gətirilənə qədər məhkəmə qərarı olmadan ibtidai həbsdə (polisda) saxlanması;*
- və həbs qətimkan tədbiri təyin edən müvafiq məhkəmə qərarından sonra ibtidai həbsdə saxlanması.*

CPM-in XVI fəslində digər məsələlərlə yanaşı cinayət əməli törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin tutulmasından bəhs edilir. Cinayəti törətməkdə şübhəli olan və ittiham elan edilməli olan şəxs və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxs tutula bilər (CPM-in 147.1.1-147.1.2-ci maddələri).

Tutulma və ibtidai həbs digər hallarla yanaşı aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər: şəxsin cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda, yaxud cinayət təqibi orqanının şəxsi cinayət törətməkdə ittiham edən müvafiq qərarı olduqda (CPM-in 147.2.1-147.2.2-ci maddələri).

Barəsində tutulma tətbiq edilən şəxs azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan tutulmuş hesab edilir (CPM-in 147.4-cü maddəsi).

CPM-in 148-ci maddəsində cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulmasından bəhs edilir. Təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror şəxsin tutulmasını digər hallarla yanaşı aşağıdakı hallarda tətbiq edə bilər:

- **şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda;***
- **zərər çəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə;***
- **şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət əməlinin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda (CPM-in 148.2-ci maddəsi).***

Şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda, o, təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən aşağıdakı hallarda tutula bilər:

- **hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə;***
- **daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya başqa ərazidə yaşadığıda;***
- **şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə (CPM-in 148.3-cü maddəsi).***

Bu Məcəllənin 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır (CPM-in 148.4-cü maddəsi).

Cinayət törətməkdə şübhəli olduğu üçün tutulmuş şəxsin müvəqqəti saxlama yerində saxlanılması cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən tərtib edilmiş tutulma haqqında protokol əsasında həyata keçirilir (CPM-in 148.5-ci maddəsi).

Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçənədək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM-in 148.6-cı maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 102, 114, 120.2.11, 169, 214, 214-1, 214-3, 215.3, 217, 218, 219, 219-1, 220, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 282 və ya 283-1-ci maddələri ilə istintaqı aparılan cinayət işləri üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu, işin xüsusi mürəkkəbliyi və ya toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü bu Məcəllənin 148.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərin 48 saat müddətində həyata keçirilməsinə mane olduqda, həmin müddət müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmənin qərarı ilə 48 saatdan artıq olmayan müddətə uzadıla bilər (CPM-in 148.7-ci maddəsi).

Tutulmuş şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən aşağıdakı hallarda azad edilməlidir:

- şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsi barədə şübhələr təsdiq edilmədikdə;*
- şəxsi gələcəkdə həbsdə saxlamaq üçün zərurət olmadıqda;*
- tutulma anından 48 saat müddətində (bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində müəyyən edilmiş hallarda tutulmanın uzadıldığı müddətdə) tutulmuş şəxsi həbs etmək üçün məhkəmə qərarı verilmədikdə (CPM-in 153.3-cü maddəsi).*

Qətimkan tədbirlərinin anlayışı, tətbiqi əsasları, qaydası və müddətləri CPM-in XVII fəslinin 154-175-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

CPM-in 154-cü maddəsində məhkəmə araşdırmasına qədər on növ qətimkan tədbirinin, o cümlədən həbs qətimkan tədbirinin mümkünlüyü nəzərdə tutulur.

Həbs, ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri yalnız təqsirləndirilən şəxsə, qalan qətimkan tədbirləri isə həm təqsirləndirilən, həm də şübhəli şəxsə tətbiq edilə bilər.

Qətimkan tədbiri cinayət işi üzrə icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaq və hökmün icrasını təmin etmək məqsədilə onların barəsində seçilən prosesual məcburiyyət tədbiridir (CPM-in 154.1-ci maddəsi).

Qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

a) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığı, xarakteri və törədilmə şəraiti;

b) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti, yaşı və səhhəti, məşğuliyyət növü, ailə, maddi və sosial vəziyyəti, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olması;

c) əvvəllər cinayətin törədilməsi, qətimkan tədbirinin seçilməsi və digər əhəmiyyətli hallar (CPM-in 155.2-ci maddəsi).

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi müəyyən etmişdir ki, ev dustaqlığı və girov həbsə alternativ qətimkan tədbirləridir və onun əvəzinə seçilə bilər (CPM-in 154.4-cü maddəsi). Bu müddəadan belə nəticəyə gəlinir ki, qətimkan tədbiri kimi ev dustaqlığının tətbiq edilməsinin əsasları həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilmə əsasları ilə eynidir və buna görə də həmin qətimkan tədbirləri seçilərkən CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərinə ciddi riayət edilməlidir.

CPM-in 155.3-cü maddəsində həbs və ona alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiq olunmasının iki halı müəyyən edilmişdir.

Həmin hallardan birincisi ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxsin ittiham edildiyi əmələ görə 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulsun (CPM-in 155.3.1-ci maddəsi). İkinci halda isə məqsəd 2 (iki) ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsin qanuna zidd davranışının qarşısını almaqdır.

Qanuna zidd davranış dedikdə, CPM-in 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində göstərilmiş aşağıdakı hallar nəzərdə tutulur:

- **cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;**
- **cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;**
- **cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq.**

CPM-də iki növ həbs qətimkan tədbiri fərqləndirilir:

1) **ibtidai araşdırma müddətində, yəni müvafiq cinayət təqibi orqanı məhkəməyəqədər istintaq apardığı müddətdə həbsdə saxlanma;**

2) **iş məhkəmə baxışına verildikdən sonra həbsdə saxlanma.** Yalnız müddət məsələsi istisna olmaqla, bu iki növ həbsdə saxlanma arasında açıq-aydın praktiki fərq yoxdur.

Qətimkan tədbirləri müvafiq olaraq təhqiqatçının, müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən seçilir. Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarla şəxsin şübhəli bilindiği və ya ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğuna dəlalət edən ilkin sübutlar göstərilməlidir (CPM-in 156.1-ci maddəsi).

Təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz.

Həbs qətimkan tədbiri qismində bu Məcəllənin 155.1–155.3-cü maddələrinin tələblərini nəzərə almaqla seçilə bilər (CPM-in 157.1-157.2-ci maddələri).

*Riad və İdiab Belçikaya qarşı işdə*¹¹³ ərizəçilər fələstinli vətəndaşlarıdır. Onlar hər ikisi 2002-ci ilin dekabr ayında Sierra-Lione reysi ilə Belçikanın Brüssel Milli hava limanına enmişlər. Onlar bildirmişlər ki, həyatları təhlükədə olan Livandan gəliblər. Vizanın olmamasını nəzərə alaraq, onlara Belçikaya daxil olmaq icazəsi verilməyib və onlar dərhal hava limanının daxilində olan tranzit mərkəzə yerləşdiriliblər.

Məhkəmə göstərdi ki, ərizəçilərin tranzit zonasında saxlanılması onların ölkəyə daxil olmalarına aid deyildir, lakin, bir aydan artıq müddətdən sonra, o, açıq-aydın şəkildə onların azadlığa buraxılmasına dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarlardan sonra davam edib. Bundan başqa, qeyri-müəyyən müddətə qərara alınan saxlanılma müvafiq olaraq iki həftə və on bir gün müddətində davam edib. Faktiki olaraq bu saxlanılma azadlıqdan məhrum etməyə bərabər olub. Ərizəçilər üçün öz arzuları ilə ölkəni tərk etmək imkanı özlüyündə azadlıqlarına müdaxiləni istisna edə bilməzdi. Daxili məhkəmə bu vəziyyəti qanunsuz və hüquqi dövlətə zidd hesab edib.

Məhkəmənin presedent hüququna görə, bir tərəfdən, azadlıqdan məhrum olunması üçün istinad olunan əsasla, digər tərəfdən, saxlanılmanın yeri və rejimi ilə əlaqə mövcud olmalıdır. Beləliklə, ərizəçilər, hər hansı humanitar və sosial müşayiət olmadan qalmaq üçün zəruri şəraiti olmayan həmin tranzit zonasında saxlanılıblar. Bu mənada, həmçinin, nəzərə alınmalıdır ki, saxlanılmanın bu tədbirləri ölkədə olmaqla bağlı olmayan digər hallardan irəli gələn hüquq pozuntularına görə əcnəbi vətəndaşlara tətbiq edilirdi. Hökumət izah edə bilmədi ki, tranzit zonaya keçirilmə və orada saxlanılma hansı qanuna əsaslanırdı.

Məhkəmə qeyd etdi ki, konkret qanun müddəasına və ya qüvvədə olan məhkəmə qərarına və əlaqənin çətinliklərini görən konkret hüquqi müşayiətə icazə verən məhdudlaşdırılmış məhkəmə nəzarətinə əsaslanmadan nəzərdə tutulmamış və qeyri-müəyyən müddət ərzində fərdin «saxlanılması» faktı hüquqi təminat prinsipinə ziddir.

Beləliklə, Dövlət ölkədən çıxarılmə barədə qərarların icra olunmasından açıq-aşkar çəkiniyinə və əvvəlki uğursuzluğa baxmayaraq, öz arzuları ilə getmələrinə ümid etdiyi vaxtda ərizəçilərin müəyyən yerdə olmasına qanuni əsas olmadan saxlanılma davam edirdi. Nəticə etibarilə, ərizəçilərin saxlanılması qeyri-müəyyən olub və Konvensiyanın müddəaları pozulub.

¹¹³ *Riad və İdiab Belçikaya qarşı iş üzrə 24.01.2008-ci il tarixli Qərar (I Bölmə), (Riad and İdiab v. Belgium, № 29787/03 və 29810/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 3/2008.*

*Ladent Polşaya qarşı işdə*¹¹⁴ ərizəçi Polşa vətəndaşı ilə nikaha girmiş fransalıdır. 2001-ci ilin martında ərizəçinin arvadı ilə Polşada yaşadığı binanın administratoru böhtana görə ərizəçiyə qarşı xüsusi ittiham irəli sürüb. Ərizəçi Fransada yaşamaq üçün Polşanı tərk etdikdən sonra dairə məhkəməsi bu icraatla bağlı çağırış vərəqələrini onun Polşadakı əvvəlki ünvanına göndərmiş. Onlar ərizəçi tərəfindən heç zaman alınmayıb. 2002-ci ilin iyulunda dairə məhkəməsi ərizəçi barəsində həbs qətimkan tədbirini seçib və onu axtarışa verib. 03 yanvar 2003-cü ildə ərizəçi Polşa sərhədində adi pasport yoxlanışı zamanı tutulub. O dindirilib, lakin əməkdaşların nə dediyini anlamayıb və hər hansı sənədləri imzalamaqdan imtina edib.

Ərizəçi iddia etdi ki, Fransa səfirliyi ilə əlaqə saxlama və ya onu tərcüməçi, yaxud vəkillə təmin etmə kimi arvadı vasitəsilə etdiyi müxtəlif müraciətlər rədd olunub. O, həbsdə saxlanılıb. Altı gün sonra ərizəçi vəkil təyin olunduqda buraxılma üçün müraciət edib və həbs qətimkan tədbirindən şikayət edib. Onun vəkili digər məsələlərlə yanaşı bildirdi ki, ərizəçinin Fransaya getməsindən sonra dairə məhkəməsi onun Polşadakı əvvəlki ünvanına və heç zaman yaşamadığı başqa ünvana çağırış vərəqələri göndərmiş və ərizəçi cinayət araşdırmaları, eləcə də xüsusi ittiham barədə xəbərsiz olub. Ertəsi gün dairə məhkəməsi ölkəni tərk etməmək barədə iltizamla ərizəçini azad etdi. Ərizəçinin saxlanıldığı həbs mərkəzi bu qərarı icra etməkdən imtina edib, ona görə ki, o, sənədin əslini deyil, yalnız faksı alıb. Nəticə etibarilə ərizəçi 13 yanvar 2003-cü ildə azad edilib. O iddia etdi ki, ona qarşı

ittihamları yalnız həmin gündə bilib. Bir ay sonra dairə məhkəməsi iltizamı onun üzərindən götürüb və nəticə etibarilə, o, 2005-ci ilin yanvarında bütün ittihamlar üzrə bəraət qazanıb. Sonradan parlamentin Krakovdan yerli üzvü ərizəçinin tutulması və həbsi ilə bağlı izahatlar tələb edərək, Krakov Apellyasiya

Məhkəməsinin sədrinə məktub yazdı. Sədr parlamentin üzvünü məlumatlandıraraq ki, dairə məhkəməsi tərəfindən törədilən əsas səhv ərizəçinin ədalət mühakiməsindən yayınmaq niyyətində olmasının əsassız güman edilməsi olub.

¹¹⁴ *Ladent Polşaya qarşı iş üzrə 18.03.2008-ci il tarixli Qərar (IV Bölmə), (Ladent v. Poland, № 11036/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 6/2008.*

Məhkəmə qərara gəldi ki, dairə məhkəməsi müvafiq daxili qanunvericiliyi düzgün tətbiq etməyib və ərizəçinin həbsi «qanunla müəyyən olunmuş prosedura» müvafiq olaraq həyata keçirilməyib. Ərizəçinin həbsi həm də qanunsuz olub. Dairə məhkəməsinin qənaəti açıq-aşkar əsassız olub, ona görə ki, ərizəçi onun barəsində olan icraat haqqında heç zaman lazımınca məlumatlandırılmamışdır. Buna baxmayaraq, preventiv tədbirin hər hansı başqa formasına qiymət vermədən dairə məhkəməsi ədalət mühakiməsindən güman olunan boyun qaçırmasına görə ərizəçini cəzalandırmaq qənaətinə gəldi, halbuki, ərizəçi ona qarşı araşdırmadan xəbərsiz olub. Ərizəçinin üzərinə qoyulmuş həbs qərarı, xüsusən, törədilməsi iddia olunan hüquq pozuntusunun kiçikliyi baxımından cinayət araşdırmalarının düzgün aparılmasının təmin edilməsinə yönələn mütənasib tədbir kimi qiymətləndirilə bilməz. Nəhayət, ərizəçinin buraxılmasına inzibati formallıqlar daha sürətli həyata keçirilə bilərdi və keçirilməli idi. İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

*Lexa Slovakiyaya qarşı*¹¹⁵ işdə 1995-ci ilin avqustunda Slovakiya Prezidentinin oğlu məcburi şəkildə Slovakiyadan Avstriyaya aparılıb. İddia olunurdu ki, bunu Slovakiyanın kəşfiyyat xidməti edib. Slovakiya polisi tərəfindən aparılmış araşdırmalar belə qənaətə gətirib ki, bir neçə hüquq pozuntuları baş verib. Lakin 03 mart və 07 iyul 1998-ci il tarixli iki qərarla müəyyən Prezident səlahiyyətləri almış Baş Nazir hadisəyə aid amnistiya qəbul edib və 18 sentyabr 1998-ci ildə polis müstəntiqi işə davam etməmək barədə qərar qəbul etdi. 08 dekabr 1998-ci ildə yeni Baş Nazir Prezident səlahiyyətlərini icra edən kimi amnistiyayı ləğv edib. Cinayət araşdırmaları yenidən açılıb və 1995-ci ildən 1998-ci ilədək Slovakiyanın kəşfiyyat xidmətinin rəisi olan ərizəçi adam oğurluğu ilə bağlı bir neçə əməllərdə şübhələr üzrə 1999-cu ilin aprelində ibtidai həbsə alınıb. 1999-cu ilin iyununda ərizəçinin işində qəbul olunmuş amnistiyayı hakimiyətdən sui-istifadə hesab edən 37 parlament üzvünün müraciəti üzrə Konstitusiya Məhkəməsi Prezident səlahiyyətlərinin dairəsinə aid qərar çıxardı. Deputatlar iddia ediblər ki, Konstitusiyaya və onun əsas prinsiplərinə aid olan müstəsna işlərdə amnistiya barədə qərarın dəyişdirilməsi və ya ləğvi mümkün olmalıdır. Lakin Konstitusiya Məhkəməsi hesab edib ki, Prezident lazımı qaydada dərc olunmuş amnistiya barədə qərarı dəyişdirmək səlahiyyətinə malik deyildir. 1999-cu ilin iyulunda ərizəçi həbsdən azad olunub və 2001-ci ildə dairə məhkəməsi amnistiyaya əsasən cinayət işinə xitam verdi. Bu qərar apellyasiya üzrə qüvvədə saxlanılıb.

¹¹⁵ *Lexa Slovakiyaya qarşı iş üzrə 23.09.2008-ci il tarixli Qərar (IV Bölmə)*, (*Lexa v. Slovakia* (№ 54334/00), *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni* 9/2008).

Məhkəmə qeyd etdi ki, Konstitusiyaya amnistiya barədə Prezident qərarının ləğv olunmasına açıq-aydın icazə verməyib və Slovakiyada məhkəmələr və hüquqi nəzəriyyə ilə hamılıqla qəbul olunub ki, belə qərarlar ərizəçinin zərərinə olaraq dəyişdirilə bilməz. Məhkəmə bu şərhdə şübhələnmək üçün əsas görməyib və daha sonra qeyd edib ki, mərhəmətin şərtsiz tədbirlərinin ləğvi ümumiyyətlə Konvensiyaya başqa üzv Dövlətlərin qanunvericiliyində, təcrübəsində və hökm sürən hüquqi düşüncədə qəbul olunmayıb. Müvafiq olaraq, cinayət təqibinin xitamına dair yekun qərarın 18 sentyabr 1998-ci il tarixdə qəbul olunduğunu nəzərə alaraq, hüquq pozuntularına görə ərizəçinin sonrakı təqibi daxili qanunvericiliklə yolverilən olmayıb və onun həbsi «qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosesə müvafiq olaraq» və ya «qanuni» kimi qiymətləndirilə bilməz. Bununla da Məhkəmə iş üzrə Konvensiyanın müddəalarının pozulması nəticəsinə gəldi.

*Kantshov Bolqarıstana qarşı*¹¹⁶ işdə 10 iyul 2000-ci ildə ərizəçi nazirin istefaya getməsi məqsədilə imzaları topladığı üçün həbs edilib. 11 iyul 2000-ci ildə yerli prokurorluq Ədliyyə Nazirindən şikayəti qəbul etdi. Bu şikayətdə ərizəçi barəsində təhqir və xuliqanlıqğa görə cinayət təqibinin başlanılması xahiş edilirdi. Həmin gün prokuror əmr etdi ki, ərizəçi «ibtidai həbs» məsələsi yerli məhkəmə tərəfindən həll olunanadək 72 saatadək tutulsun. O qeyd edib ki, ərizəçiyə qarşı təqib təhqir və xuliqanlıqğa görə başlanılıb və göstərib ki, onun qaçması və ya yenidən cinayət törətməsi ilə bağlı real təhlükə vardır. Ərizəçinin vəkili yerli prokurorluğun qərarından dərhal şikayət edib, lakin cavab almayıb. 14 iyul 2000-ci ildə ərizəçini zaminə buraxmaq qərarına gəlinib. 2001-ci ildə o, ağırlaşdırıcı xuliqanlıqda məhkum olunub. O, apellyasiya qaydasında bəraət alıb və onun bəraəti Ali Kassasiya Məhkəməsi tərəfindən qüvvədə saxlanılıb.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi iddia olunan iki cinayət əməlini – xuliqanlıq və təhqir – törədən şəxs kimi tutulub və həbs edilib. Təhqirə aid ittiham gəldikdə, həmin vaxtda bu, xüsusi ittiham olunan cinayət olub və azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutmayıb. Buna görə, təhqir cinayəti ilə bağlı ittihamlar 11-14 iyul 2000-ci il tarixlərində ərizəçinin həbsinə əsas ola bilməzdi. Bununla bağlı qərar verməklə, prokurorluq daxili qanunvericiliyin açıq və birmənalı müddəalarını kobud şəkildə pozmuşdur.

Prokurorluğun qərarında bilavasitə əvvəlki müddətə gəldikdə, Məhkəmə göstərdi ki, polis təhqir kimi xüsusi mühakimə olunan hüquq pozuntuları ilə bağlı ibtidai araşdırmanı həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmayıb. Buna görə, bu əsaslarla ərizəçinin polis tutulması qanunsuz olub. Xuliqanlıq

¹¹⁶ *Kantshov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 06.11.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə), (Kandzhov v. Bulgaria, № 68294/01), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 11/2008.*

ittihamina gəldikdə isə, Ali Kassasiya Məhkəməsi müəyyən edib ki, ərizəçinin hərəkətləri tamamilə dinc olub, vətəndaşlara maneçilik törətməyib, heç bir şəkildə başqalarını zorakılığa təhrik etməyə yönələn kimi görünməyib və buna görə, xuliqanlıq cinayətinin tərkibini təşkil etməyib. Həmçinin, məhkəmə tərəfindən yenidən baxılmanın predmeti olmayan ərizəçinin tutulması və həbs edilməsi barədə qərarlarda hakimiyyət orqanları üçün onun etdiyi hərəkətlərin xuliqanlıq təşkil etməsini hesab etməyə əsas verən heç bir şey əks olunmayıb.

Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, ərizəçinin həbsi onun tərəfindən cinayətin törədilməsinə «əsaslı şübhələr» nəticəsində olan «qanuni həbsi» təşkil etməyib və beləliklə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

*Kolevi Bolqarıstana qarşı*¹¹⁷ işin hallarına görə birinci ərizəçi 2002-ci ildə öldürülmüş yüksək vəzifəli prokuror işləmişdir. 2001 və 2002-ci illərdə cənab Kolev daxil olmaqla, bir neçə dövlət rəsmiləri açıq bəyan ediblər ki, Baş Prokuror bir neçə ağır cinayətlər törədib və hətta qanunsuz olsa belə, əmrlərinə tabe olmamağa cəsarət edən

istənilən işçisini təqib edir və cəzalandırır. Cənab Kolev dövlət orqanlarına və mətbuata bildirib ki, o, susdurulmaq məqsədilə saxtalaşdırılmış narkotik ittihamı ilə tutulacağını güman edir. O, həmçinin, davamlı şəkildə açıq formada qorxularını ifadə edib ki, o, Baş Prokurorun ona qarşı rəhbərlik etdiyi qəddar kampaniyanın tərkib hissəsi kimi öldürüləcək.

2002-ci ilin noyabrında Ali Məhkəmə Şurası Baş Prokurora qarşı ittihamlara baxaraq, onu istefaya getməyə çağırmış, lakin o imtina etmişdir. 2001-ci ilin yanvarında Baş Prokurorun müraciəti üzrə cənab Kolev işdən azad olunmuş və pensiyaya getməyə məcbur edilmişdir. Apellyasiya baxışında məhkəmə həmin qərarı qanunsuz kimi ləğv edərək qeyd etmişdir ki, o, pensiya yaşına çatmamış və vaxtından əvvəl bunun üçün müraciət etməmişdir. Eyni zamanda, 2001-ci ilin iyununda o, narkotiklərin və silahların qanunsuz saxlanılmasında ittiham olunmaqla tutulmuş və həbsə alınmışdır. Sonradan həbs ev dustaqlığı ilə əvəz edilmişdir. 2001-ci ilin noyabrında o, azadlığa buraxılmışdır. 2002-ci ilin fevralında təqib olunmaqdan toxunulmazlığa malik olduğu üçün ona qarşı cinayət təqibinə xitam verilmiş və o, prokuror vəzifəsinə bərpa olunmuşdur. 2002-ci ilin dekabrında o, odlu silahla öldürülmüş-

¹¹⁷ *Kolevi Bolqarıstana qarşı iş üzrə 05.11.2009-cu il tarixli Qərar (V Bölmə), Kolevi v. Bulgaria (№ 1108/02), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 10/2009.*

dür. İstintaqda bir neçə addımların atılmasına baxmayaraq, təqsirli şəxs müəyyən edilmədiyinə görə cinayət təqibi bir neçə dəfə dayandırılmışdır.

Məhkəmə göstərdi ki, daxili qanunvericilik cinayət təqibinə məruz qalmaqdan toxunulmazlığa malik olan şəxslərin cinayət təqibinə məruz qalmasını və həbsini birmənalı şəkildə qadağan edir. Buna görə, cənab Kolevin həbs qərarı səlahiyyətləri aşmaqla çıxarılmış və bununla da, qanunsuz və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə zidd olmuşdur.

Məhkəmə qeyd etdi ki, daxili məhkəmə təcrübəsi vəzifədən azad edilmənin toxunulmazlığa dərhal və ya bu əmr apellyasiya üzrə qüvvədə qalandan sonra son qoyub-qoymamasını aydınlaşdırmır. Bu mənada, əhəmiyyətli o faktdır ki, cənab Kolevin işdən çıxarılmasının qanunsuzluğu açıq-aşkar olmuşdur. Hər bir halda, aydınlığın olmaması özlüyündə dövlət orqanları tərəfindən hüquqi müəyyənliyin, aydınlığın və qabaqcadan gözlənilənliyin yüksək dərəcəsinin təmin edilməsi öhdəliyi daxil olmaqla, öz Konvensiya öhdəliklərinə riayət edilməməsi kimi qiymətləndirilə bilər. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Varnava və digərləri Türkiyəyə qarşı*¹¹⁸ işdə ərizəçilər 1974-cü ilin iyul və avqust aylarında Şimali Kiprdə Türkiyənin hərbi əməliyyatları zamanı itkin düşmüş doqquz Kipr vətəndaşı və onların qohumlarıdır. Faktlar mübahisələndirilib. İtkin düşmüşlərdən səkkiz nəfər Yunan-Kipr qüvvələrinin üzvləri olub və iddia olunur ki, onlar tutulduqdan sonra itkin düşüb və Türkiyənin hərbi qüvvələri tərəfindən saxlanılıblar. Şahidlər ifadə veriblər ki, onları 1974-cü ildə Türkiyənin həbsxanalarında görüblər və bu şəxslərdən bəziləri ailə üzvləri tərəfindən Yunan mətbuatında dərc olunmuş Yunan-Kipr müharibə məhbuslarının fotosəkillərindən tanınıb. Türkiyənin Hökuməti etiraz edib ki, ərizəçilər Türkiyənin qüvvələri tərəfindən saxlanılıb və bildirib ki, onlar münəqişədə əməliyyatlar zamanı vəfat ediblər. İtkin düşmüşlərdən doqquzuncusu, cənab Hacıpanteli, bank işçisi olub.

Ərizəçi iddia edib ki, o, 1974-cü ilin avqust ayında dindirilmək üçün Türkiyənin qüvvələri tərəfindən aparılmış bir qrup insanlardan biri olub və həmin vaxtdan itkin düşüb. Onun meyiti 2007-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İtkin düşmüş şəxslər üzrə Komitənin (İŞK) fəaliyyəti nəticəsində aşkar olunub. İŞK hər iki tərəfdən itkin düşmüş şəxslərin tam siyahılarının tərtib olunması və onların ölüb-ölməməsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə 1981-ci ildə yaradılıb. O, məsuliyyəti və ya ölümün

¹¹⁸ *Varnava və digərləri Türkiyəyə qarşı iş üzrə 10.01.2008-ci il tarixli Qərar (III Bölmə), (Varnava and others v. Turkey, № 16064/90 və 8 başqa işlər), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 3/2008.*

səbəblərini müəyyən etmək səlahiyyətinə malik deyildir. Cənab Hacıpante-
linin qalıqları Türki-Kipriot kəndinin yanında kütləvi məzardan çıxarılıb.
Tibbi vərəqə göstərib ki, o, kəllədən və sağ əlindən güllə yaraları və sağ bu-
dandan yara alıb. Türkiyənin Hökuməti Beynəlxalq Qırmızı Xaç tərəfindən
baxış keçirilmiş iddia olunan həbs yerlərində saxlanılan Yunan-Kipriotlarının
siyahısında adının olmamasını bildirərək, onun həbsə alınması məsələsini
rədd ediblər.

Məhkəmə göstərdi ki, maddi cəhətdən – itkin düşmüş şəxslərin müzaki-
rə olunan dövrdə Türk və ya Türk-Kipriot hakimiyyət orqanları tərəfindən
həqiqətən həbsə alınması müəyyən olunmayıb. Buna görə də məhkəmə belə
nəticəyə gəldi ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmayıb.

Prosessual cəhətdən itkin düşmüş şəxslərin yoxa çıxması zamanı öz azad-
lıqlarından məhrum edilməsi barədə id-
dialar olduqda, Türkiyənin hakimiyyət orqanları onların yerləşməsi və əqibəti
barədə səmərəli istintaqı aparmayıblar. Buna görə nəticə oldu ki, iş üzrə Kon-
vensiyanın davamlı pozuntusuna yol verilib.

*Medvedev və digərləri Fransaya qarşı*¹¹⁹ işdə Ukraynalı, rumıniyalı,
yunanıstanlı və çilili vətəndaşlar olan ərizəçilər Kambodcanın bayrağı altında
olan Viner adlanan yük gəmisinin komandasının üzvü olmuşlar. Narkotrafikə
qarşı beynəlxalq mübarizə çərçivəsində fransız hakimiyyət orqanları məlumat
vermişdir ki, bu gəmi narkotiklərin böyük həcmində nəql olunmasında
şübhəlidir. Buna görə, dəniz orqanları Kap Ver burunu ətrafında adaların
yanında gəmini açıq dənizdə tutaraq Brest (Fransa) portuna gətirmişlər.

Məhkəmə göstərdi ki, beynəlxalq hüquq nəzarət səlahiyyətləri və bay-
raqları altında üzdükləri Dövlətlərə tabeçilik istisna olmaqla, gəmilərin
açıq dənizdə üzmək azadlığını təsbit edir. Bununla belə, üçüncü Dövlətlərin
gəmiləri, hətta öz Dövlətləri ilə ilkin razılıq olmadan bu nəzarətə məruz qala bilər. Belə yoxlamalar başqa hallarda

¹¹⁹ *Medvedev və digərləri Fransaya qarşı iş üzrə 10.07.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə), (Medvedyev v. France, № 3394/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 8/2008.*

da mümkündür: gəminin kölələrin nəqli və ya piratlıqla məşğul olmasına şübhə olduqda; icazəsiz radiofonik ötürücülərdən istifadə edildikdə; və ya milliyyəti olmadıqda, yaxud həqiqətdə nəzarəti keçirən gəmi ilə eyni vətəndaşlığa malik olan, lakin xarici bayraq altında üzən; və ya öz bayrağını qaldırmaqdan imtina edən, yaxud digər xüsusi razılışmalarla belə yoxlamalara icazə verilən hallarda.

Məhkəmə geyd etdi ki, Apellyasiya məhkəməsinin kollegiyası Kambodcanın tərəf olmadığı beynəlxalq müqavilələri tanıdı. Onun yanaşması hadisələrin baş verdiyi vaxtda qüvvədə olan qanunvericilik müddəalarına əsaslanır. Bu müddəalara görə fransız hakimiyyət orqanları ekstraterritorial müdaxiləni yalnız müəyyən hallarda edə bilər: Vyana Konvensiyasına tərəf olan Dövlətlərin bayrağı altında üzən (Kambodca bu Konvensiyaya qoşulmayıb) və ya bu Dövlətlərin birində qeydiyyatda olan, bayrağı altında üzən Dövlətin müraciəti və ya razılığı ilə və ya heç bir bayrağı və ya milliyyəti olmayan gəmilərə qarşı. Lakin Vinerin göstərilən halların birinə aid olmasında şübhələnmək olar. Bununla belə, qanunun hazırkı versiyasında nəzərdə tutulur ki, belə bir müdaxilə ümumiyyətlə bayrağı altında üzən Dövlət Fransaya müdaxilə barədə müraciət etdikdə və ya bu müdaxiləyə öz razılığını verdikdə, mümkün ola bilər.

Nəhayət, iş üzrə qanunvericilik müddəalarının tətbiqi və riayət edilməsi konsepsiyası ziddiyyətə əsaslanır. Bu ondan irəli gəlir ki, Hökumətə görə müdaxilə zamanı Viner heç bir Dövlətin bayrağı altında olmayıb, halbuki, başqa məsələlər üzrə Hökumət gəminin Kambodcada qeydiyyatdan keçməsi barədə əvvəlcədən bu ölkənin hakimiyyət orqanlarından məlumat almağını bildirir ki, bu da gəminin əməliyyatdan əvvəl Viner adı ilə müəyyən edilməsi barədə apellyasiya məhkəməsinin kollegiyasının qərarından irəli gəlir. Bununla belə, fransız hakimiyyət orqanları Kamboca Dövlətinin ilkin razılığı ilə müdaxilə ediblər. Monteqo Bay Konvensiyasını nəzərə alaraq, bu faktdan irəli gəlir ki, fransız hakimiyyət orqanları tərəfindən Vinerin tutulması və nəzarətə götürülməsi həmin razılışmada öz hüquqi əsasını tapır.

Lakin Məhkəmə göstərdi ki, bu razılışma belə nəticəyə gəlməyə əsas vermir ki, mübahisəli həbs qanuna əsaslanır. Bundan başqa, qanun ərizəçilərin məruz qaldıqları həbs növünü və onların orada saxlanılma müddətini dəqiq nəzərdə tutmur. Qanunun müddəaları həqiqətən beynəlxalq hüquqla və həmin qanunla nəzərdə tutulmuş nəzarət və məcburiyyət tədirlərinin görülməsini əks etdirir. Beynəlxalq hüquq və Vyana Konvensiyası da eyni qaydanı nəzərdə tutur. Hüquqi normalar azadlıq hüququna özbaşına qəsdlərdən adekvat müdafiəni təklif etmir. Əslində, heç bir hüquq norması tutulmuş gəminin komanda üzvlərinin azadlıqdan məhrum edilməsini nəzərdə tutmur. Bundan

irəli gəlir ki, həmin normalar gəminin sahəsində azadlığın məhrum edilməsini, o cümlədən maraqlı şəxslər tərəfindən vəkil və yaxınlarla əlaqə saxlamasını nəzərdə tutmur. Həmçinin, bu normalar məhkəmə nəzarətini təsbit etmir. Əlbəttə, qanunun tətbiqi ilə görülmüş tədbirlər Respublika Prokurorunun nəzarətindədir və maraqlı şəxslər qanun pozuntusunu əks etdirən protokolların surətini alırlar. Gəminin sahəsində heç bir dindirilmə və ya şəxsi axtarış aparıla bilməz.

Məhkəmə xatırlatdı ki, Məhkəmənin presedent hüququnun mənası baxımından Respublikanın Prokuroru məhkəmə orqanı deyildir, ona görə ki, belə qiymətləndirməni almaq üçün ona icra hakimiyyətindən müstəqillik çatmır. Beləliklə, belə nəticəyə gəlinə bilməz ki, ərizəçilər qanuni yollarla azadlıqdan məhrum edilmişlər. Bununla da Qərara alındı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

İnzibati Xətalər Məcəlləsi

Cinayət prosessual qanunvericiliyindən başqa şəxsin inzibati qaydada tutulması və ya həbs edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin¹²⁰ müvafiq normaları ilə də tənzimlənir.

İnzibati həbs, yalnız müstəsna hallarda, inzibati xətalərin ayrı-ayrı növlərinə görə üç ay müddətində həkim tərəfindən tətbiq edilir. Həmin qadınlar və ya himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar, on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, birinci və ya ikinci qrup əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər, həmçinin hərbi qulluqçular, o cümlədən müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantları barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz. İnzibati qaydada tutma müddəti inzibati həbs müddətinə daxil edilir (İXM-nin 30-cu maddəsi).

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat başlandıqı vaxtdan müdafiəçi və nümayəndə inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda iştirak etməyə buraxılırlar. Tərəfdilmiş inzibati xətəyə görə fiziki şəxs barəsində inzibati qaydada tutma tətbiq edildiyi hallarda müdafiəçi həmin şəxs inzibati qaydada tutulduğu vaxtdan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda iştirak etməyə buraxılır (İXM-nin 65.3-cü maddəsi).

İnzibati xətalərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, inzibati xətalər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətli vəzifəli şəxs bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda gətirilmə və inzibati qaydada tutma tədbirləri tətbiq edir (İXM-nin 86.1.1-86.1.2-ci maddələri).

¹²⁰ Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi, 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

İnzibati qaydada tutmanı, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasını, inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün aşağıda göstərilən səlahiyyətli orqanlar (vəzifəli şəxslər)¹²¹ bu maddədə göstərilən hallarda tətbiq etmək hüququna malikdirlər:

Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifəli şəxsləri – xırda xuliqanlıq edildikdə, şəxs polis işçisinin, habelə hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmadıqda, yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasını pozduqda, ictimai işlər növündə inzibati tənbehin çəkilməsindən boyun qaçırdıqda, avaralıqla məşğul olduqda, ov, balıq və digər su biore-surslarının ovu və mühafizəsi qaydaları pozulduqda, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qaldıqda;

Dövlət Sərhəd Xidmətinin vəzifəli şəxsləri – sərhəd rejimi, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejim və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejim pozulduqda;

mühafizə olunan obyektin olduğu yerdə hərbişədirilmiş mühafizə dəstəsinin yuxarı vəzifəli şəxsi – mühafizə edilən obyektlərə, digər dövlət əmlakına və ya ictimai əmlaka qəsd edilməsi ilə əlaqədar inzibati xətalər törədildikdə;

Müdafiə Nazirliyinin vəzifəli şəxsləri – Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin nəqliyyat vasitələrini idarə edən sürücülər və ya digər şəxslər tərəfindən yol hərəkəti qaydaları pozulduqda;

fövqəladə vəziyyət elan olunmuş yerin komendantı və xüsusi idarəetmə orqanının vəzifəli şəxsləri – fəvqəladə vəziyyət rejimi pozulduqda;

Dövlət Miqrasiya Xidmətinin vəzifəli şəxsləri – əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında olma qaydaları pozulduqda, yaxud onlar Azərbaycan Respublikasının hüddudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda.

İnzibati qaydada tutulan şəxsə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqları izah olunmalı, bu barədə inzibati qaydada tutma haqqında protokolda müvafiq qeyd aparılmalıdır (IXM-nin 88-ci maddəsi).

İnzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması, bu Məcəllənin 89.2 – 89.4-cü maddələri istisna olunmaqla, üç saatdan çox ola bilməz.

Sərhəd rejimini, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejimini və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejimi pozduğuna, avaralıqla məşğul olduğuna, əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qalmalarına, habelə ölkədə olma qaydalarını pozmalarına görə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs törətdiyi xətanın hallarını, habelə onun şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün, yaxud əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüddud-

¹²¹ "Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə müəyyən edilmişlər.

larından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırıldıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda inzibati qaydada tutma 24 saatadək müddətə və ya inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadıqda, hakimin qərarı ilə üç günədək müddətə tutula bilər.

Fövqəladə vəziyyət elan olunmuş ərazidə şəxs xüsusi verilmiş icazə və rəqələri olmadan komendant saati vaxtında küçələrdə və başqa ictimai yerlərdə olduqda – komendant saati bitənədək və ya onun üzərində şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd olmadan komendant saati vaxtında küçələrdə və başqa ictimai yerlərdə olduqda – tutulmanın şəxsiyyəti müəyyən edilənədək müddətə inzibati qaydada tutula bilər.

Barəsində inzibati həbs tənbeh növünün tətbiqini nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs 24 saatadək, bu Məcəllənin 157, 206, 227, 513 və ya 535-ci maddələrində göstərilən xətalari törətmiş şəxslər isə inzibati xəta haqqında işin mürəkkəbliyi və ya xəta törətmiş şəxslərin sayının çoxluğu işin araşdırılmasını gecikdirdiyi və ya başqa formada çətinlik yaratdığı hallarda 48 saatadək müddətə inzibati qaydada tutula bilər.

İnzibati qaydada tutma müddəti inzibati xəta törətmiş şəxsin protokol tərtib etmək üçün gətirildiyi vaxtdan, sərxoş halda olmuş şəxsin isə ayıldığı vaxtdan hesablanır.

Fövqəladə vəziyyət rejiminin müddəti bitdikdə, bu rejimin tələblərinin pozulması ilə əlaqədar inzibati qaydada tutulan şəxslər dərhal azad olunurlar (İXM-nin 89-cu maddəsi).

Muren Almaniyaya qarşı¹²² işdə 2002-ci il 25 iyulda, ərizəçi vergidən yayınmada şübhəli bilinərək həbsə alınmışdır. Rayon məhkəməsi ərizəçinin altı ildən çox müddətdə təxminən iyirmi dəfə vergidən yayınması barədə əsaslı şübhələrə, sövdələşmə və onun tərəfindən sübutların məhv edilməsi riskinə əsaslanaraq onun həbsə alınması barədə qərar qəbul etmişdir.

Ərizəçi bundan sonra hüquqi nümayəndə ilə təmin edilmiş və 2002-ci il 7 avqustda özünün həbs qərarına yenidən baxılması üçün rayon məhkəməsinə müraciət etmişdir. Şübhələrin və qərarın əsaslandığı faktların və sübutların müəyyən edilməsi məqsədi ilə onun vəkilinin cinayət işinin əldə edilməsi üçün müraciəti prokurorluq tərəfindən rədd edilmişdir, buna səbəb kimi bu müraciətin istintaqın məqsədlərini təhlükə altına qoya biləcəyi göstərilmişdir. Lakin prokurorluq vəkili şifahi olaraq faktlar və sübutlar barədə məlumatlandırmağı təklif etmişdir, lakin vəkil bundan imtina etmişdir.

¹²² Muren Almaniyaya qarşı iş üzrə 09.07.2009-cu il tarixli Qərar (BP), (Mooren v. Germany, № 11364/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 7/2009.

Təkrar məhkəmə baxışında, rayon məhkəməsi həbsdə saxlama qərarını qüvvədə saxlamışdır. Ərizəçinin regional məhkəməyə şikayəti rədd edilmişdir. 2002-ci il 14 oktyabrda ərizəçi tərəfindən növbəti şikayətindən sonra apellyasiya məhkəməsi aşağı məhkəmələrin qərarlarını qanunsuz hesab etmiş və işi yenidən baxılması üçün rayon məhkəməsinə göndərmişdir.

Məhkəmə hesab etmişdir ki, 2002-ci il 25 iyul tarixli qərar təqsirləndirilən şəxsin cinayətdə şübhəli bilinməsinə əsas olan faktların və sübutların və həbs edilməsinə səbəblərin detallı təsvir edilməsi üçün qanuni və konstitution tələblərə cavab vermirdi. O, həbs qərarını ləğv etməmiş, lakin qanuna zidd olduğunu hesab etməsinə baxmayaraq, qərarın etibarsız olmadığını bildirmişdir. O, həmçinin ərizəçinin həbsi barədə öz qərarını çıxarmaqdan imtina etmiş, işi rayon məhkəməsinə göndərməyə üstünlük vermişdir və şübhələr üçün əsaslar barədə ərizəçini məlumatlandırmaq və onun nümayəndələrini dinləmək üçün məhkəməyə istiqamət vermişdir.

İşin yenidən baxılma üçün göndərilməsindən sonra prokurorluq ərizəçinin vəkili vergi cinayətləri idarəsi tərəfindən hazırlanan ərizəçinin gəliri və onun yayındığı iddia edilən verginin məbləği barədə dörd səhifəlik arayış ilə təmin etmişdir. Rayon məhkəməsi yeni həbs qərarı qəbul etmiş, lakin onun icrasını müəyyən şərtlərlə dayandırmışdır. Bu qərar regional məhkəmə tərəfindən qüvvədə saxlanılmış və ərizəçi 2002-ci il 7 noyabrda azadlığa buraxılmışdır. Bundan qısa müddət sonra onun vəkilinə cinayət işi ilə tanış olmağa icazə verilmişdir.

Məhkəmə mühakiməsi zamanı ərizəçi vergidən yayınmaya görə təqsirli bilinmiş və şərti olaraq 20 ay azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. Alman hüququna əsasən qanuna zidd olan həbs qərarları apellyasiya qaydasında dəyişdirilə bilər və qanuni qüsurlardan götürülməyənədək həbsdə saxlama üçün etibarlı əsas olaraq qalır. Lakin qüsurlu açıq-aydın olduğu hallarda və alman hüquq sisteminin təməl prinsipləri ilə demonstrativ şəkildə ziddiyət təşkil edən həddə və ciddilikdə olduğu hallarda həbsə alma qərarı etibarsız elan edilməlidir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 309-cu maddəsinin 2-ci bəndi apellyasiya şikayətini əsaslandırılmış hesab etdiyi hallarda apellyasiya məhkəmələrinin öz qərarlarını çıxarmağı tələb edir. Lakin, apellyasiya məhkəmələri bu qaydaya istisnalar yaratmışlar, ərizəçinin işində olduğu kimi, həbs qərarı üçün kifayət etməyən detallar göstərildiyi və müdafiə vəkili cinayət işini əldə etməsi imtina edildiyi hallarda işi yenidən baxılmaq üçün aşağı məhkəmələrə göndərməyə meyilli olmuşlar. Bu istisna üçün məntiq ondan ibarətdir ki, qanunsuz əsaslandırma əslində müdafiə olunan tərəfindən təqdim edilən dəlillərə baxılması vəzifəsinin pozulmasına bərabər hesab edilir.

Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, həbs qərarındakı qüsurular, “ciddi və açıq-aydın qanun pozuntusu” olan hallar istisna olmaqla, mütləq olaraq sözügedən qərarı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün “qeyri-qanuni” etmir.

2002-ci il 25 iyul tarixli həbs qərarının yerli hüququn formal tələblərini pozmasına, yəni ərizəçiyə qarşı şübhələr üçün əsas yaradan faktları və sübutları kifayət qədər təfsilatla təsvir etmədiyinə baxmayaraq, həmin qərar onun puç və etibarsız hesab edilə bilməsi üçün ciddi və açıq-aydın qanun pozuntusuna məruz qalmamışdır. Xüsusilə, iş rayon məhkəməsi yurisdiksiyasına aid idi, məhkəmə baxışı zamanı ərizəçi tərəfindən təqdim edilən dəlilləri dinləmiş və onu həbs qərarı barədə məlumatlandırmışdır. İş üzrə yenidən baxış zamanı, bütün yerli məhkəmələr razılaşıb ki, ərizəçinin həbsə alınması üçün mühüm şərtlərə – yəni onun cinayət törətdiyi barədə əsaslı şübhələr, üstəlik sövdələşmə və onun gizlənməsi rixsi – cavab verilmişdir. Ərizəçinin vəkilinin cinayət işinə tam çıxış əldə edə bilməməsi faktı bu vəziyyəti dəyişdirməmişdir, çünki bununla bağlı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozulması avtomatik olaraq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulması demək deyildir, beləliklə rayon məhkəməsinin daha ətraflı məlumat verməli olmasına baxmayaraq, o, ittihamı elə tərzdə irəli sürmüşdür ki, ərizəçiyə qarşı şübhələrin onun evindən götürülmüş biznes sənədlərinə əsaslandığı aydın surətdə görünmüşdür. Ona görə də ərizəçi şübhələr üçün əsaslar barədə məlumatsız olduğundan şikayət edə bilməz.

Daha sonra məhkəmə göstərdi ki, ərizəçi tərəfindən verilən ifadələrin əksinə olaraq, apellyasiya məhkəməsinin 2002-ci il 14 oktyabr tarixli qərarı, hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmaması üçün kifayət qədər gözlənilən olmuşdur. Ərizəçinin də iddia etdiyi kimi, hətta Cinayət-Prosessual Məcəllədə bunun üçün heç bir əsas olmadığına baxmayaraq, sadəcə “qüsurulu” və “etibarsız” qərarlar arasında fərq yerli presedent hüququnda möhkəm təsbit edilmişdir. Bundan əlavə, işə yenidən baxılma üzrə apellyasiya məhkəməsinin qərarı apellyasiya məhkəməsindən işin mahiyyəti üzrə baxmağı tələb edən Məcəllənin mətninə zidd getməsinə baxmayaraq, o da həmçinin, müəyyən məhdud hallarda tətbiq edilən məhkəmə presedenti tərəfindən qərarlanmış istisnaya əsaslanmışdır.

Məhkəmə hesab etdi ki, hüquqi müəyyənliyi pozmamaq üçün aydın formada yazılmış qanuni normalara presedent istisnaları minimum həddə saxlanılmalıdır, lakin apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin işinə oxşar olan işlərdə tətbiq edilən məhkəmə praktikasına istinad etmişdir, beləliklə bu məsələ ilə bağlı onun qərarı həmçinin kifayət qədər gözlənilən olmuşdur.

Nəhayət, qüsurlu həbs qərarının əvəz edilməsi üzrə icraatın sürəti həbsin özbaşına olması məsələsini ortaya çıxarırsa, rayon məhkəməsi apellyasiya məhkəməsinin işə yenidən baxılması üçün göndərdiyi gündən 15 gün ərzində yeni əsaslandırılmış həbs qərarı çıxarmışdır. Bundan əlavə, işin yenidən baxılması üçün aşağı məhkəmələrə göndərilməsi, faktların təfəsilatla müəyyən edilməsi və sübutların qiymətləndirilməsi üçün tanınmış texnika olmuşdur və ərizəçinin işinə oxşar işlərdə onun xeyiri hər hansı gecikdirməyə görə törənən narahatlıqlardan daha çox ola bilər və hətta, aşağı məhkəmələrin şübhəli şəxsi və istintaqı daha yaxşı tanımasından bəhrələnərək lazımsız gecikdirmələrin qarşısını ala bilər. *Bu həmçinin, ərizəçinin işində olduğu kimi, gələcəkdə qüsurlu qərarların qarşısını necə alınması üçün aşağı məhkəmələrə instruksiyalar verildiyi zaman ədalət mühakiməsinin idarə edilməsini yaxşılaşdırmağa xidmət edə bilər.*

Beləliklə, həbs qərarının qüsurlu olması barədə apellyasiya məhkəməsinin qərarı və yeni həbs qərarının qəbul edilməsi arasında müddət həbsin özbaşına hesab edilməsi üçün əsas olmamışdır. Ümumilikdə götürüldükdə, ərizəçinin həbsdə saxlanılması qanuni və qanunla müəyyən edilmiş prosedura əsasən həyata keçirilmişdir. Beləliklə də, Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmamışdır.

*Huber (Huber) İsveçrəyə qarşı*¹²³ işdə Sürixdə yaşayan İsveçrə vətəndaşı Xanım Yutta Huber 11 avqust 1983-cü ildə qadınları Almaniyaya ərazisində fahişəliklə məşğul olmağa cəlb edən “Cəhənnəm mələkləri” cinayətkar qrupunun işi üzrə şahid qismində dairə prokuroru tərəfindən dindirilib. Prokurorun fikrincə, Xanım Huber yalan ifadə verdiyinə və iştirakçılıqda şübhəli bilndiyinə görə, dindirmədən dərhal sonra onun həbsi üçün order imzalandı. Avqustun 19-da o, həbsdən azad edildi. 12 oktyabr 1984-cü ildə Xanım Huberin yalan ifadələr verməkdə və mümkün iştirakçılıqda ittiham edildiyi iş dairə məhkəməsinə verildi. 1985-ci ilin yanvarında iş prokurorun iştirakı olmadan hakim tərəfindən təkbəşinə dinlənilməsi, hərçənd ki, prokurorun ittihamçı kimi çıxış etmək hüququ vardı.

Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsə bəraət verdi, lakin Sürix kantonunun (kanton İsveçrədə inzibati-ərazi vahididir – *red.*) məhkəməsi onu yalan ifadələr verməkdə təqsirli hesab etdi və 4.000 İsveçrə frankı məbləğində cərimə ilə cəzalandırdı. Xanım Huber müvafiq surətdə Sürix kantonunun Ali Məhkəməsinə və Federal Məhkəməyə kassasiya şikayəti verdi, lakin hər iki şikayət rədd edildi.

¹²³ *Huber (Huber) İsveçrəyə Qarşı Məhkəmə Qərarı, 23 oktyabr 1990-cı il, ərizə N12794/87, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş Qərarlar Toplusu. I cild.*

Ərizəçi iddia edirdi ki, eyni prokuror onun həbsinə sanksiya vermiş, sonra isə onun işi üzrə məhkəmədə ittihamçı kimi çıxış edib; beləliklə də, onun fikrincə, 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulub.

Məhkəmə qeyd etdi ki, yeganə mübahisə predmeti həbs haqqında qərar qəbul edilən anda Sürix dairə prokurorunun qərəzsizliyidir. Xanım Huber inkar etmir ki, prokuror icra hakimiyyətindən müstəqil olub, ərizəçini ilkin həbs yerinə göndərməzdən əvvəl özü onu dinləyib və həm onun lehinə, həm də əleyhinə olan halları eyni dərəcədə diqqətlə öyrənib.

Cənab J ilk dəfə bu işdə araşdırma (istintaq) mərhələsində iştirak edib. Onun qarşısında ərizəçi barəsində ittiham irəli sürüb-sürməmək məsələsi dururdu; o, ərizəçinin ilkin olaraq həbsdə saxlanması barədə qərar qəbul etdi, sonra isə iş qaldırdı (CPM-in 31-ci maddəsi). On dörd aydan sonra o, ittiham aktı təqdim edərək, cinayət təqibi orqanı kimi hərəkət etdi, lakin birinci instansiya məhkəməsində ittiham qismində çıxış etmədi, hərçənd ki, kantonun Cinayət Prosesual Məcəlləsinə əsasən (CPM-in 178-ci maddəsinin 1-ci bəndi) bunu edə bilərdi.

Şisserin işi üzrə 4 dekabr 1979-cu il tarixli qərardan sonra qəbul edilən və Niderland qanunvericiliyinə aid olan bir neçə məhkəmə qərarının (*bax: De Yonq və başqalarının işi*¹²⁴; *Van der Slyuis, Zaodenrld və Klappenin işi*¹²⁵, *Duinhof və Duifin işi*¹²⁶) hərbi qulluqçuların tutularaq həbsdə saxlanması barədəki hissəsi ilə bağlı Məhkəmə müəyyən etmişdi ki, ərizəçilərin həbs edilməsi əmrini verən hərbi prokuror Hərbi Məhkəmədə ittihamçı qismində də çıxış edə bilər. Məhkəmə buradan belə nəticə çıxarmışdı ki, hərbi prokurorun ilkin mərhələdə “tərəflərdən müstəqil ola bilməz”, çünki o, məhkəmənin prosesinin sonrakı mərhələsində tərəflərdən biri olmaq “şansına” malik olub.

Məhkəmə bu işdə başqa nəticəyə gəlmək üçün əsas görmədi. ***Məhkəmə qeyd etdi, Konvensiya belə bir vəziyyəti istisna etmir ki, həbsə alınanın qərar qəbul etmiş maqistrat başqa funksiyaları da həyata keçirə bilər, lakin onun qərəzsizliyi o halda şübhə altına alınma bilər ki, o, sonrakı cinayət məhkəmə prosesində ittihamçı qismində çıxış etsin*** (*bax: Pauelsin işi*¹²⁷; *Pyersakin işi*¹²⁸; *De Kuberrin işi*¹²⁹ və *Haushildtin işi*¹³⁰). Beləliklə də, Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

¹²⁴ *De Yonq və başqalarının işi*, 22 may 1984-cü il tarixli, cild 77, səh. 24, bənd 49.

¹²⁵ *Van der Slyuis, Zaodenrld və Klappenin işi eyni tarixli qərar*, A seriyası, cild 78, səh. 19.

¹²⁶ *Duinhof və Duifin işi üzrə eyni tarixli qərar*, A seriyası, cild 79, sayılı, bənd 38.

¹²⁷ *Pauelsin işi*, A seriyası, cild 135, səh. 18-19, bənd 38.

¹²⁸ *Pyersakin işi*, 1 oktyabr 1982-ci il tarixli *mutatis mutandis qərar*, A seriyası, cild 53, səh. 16, bənd 31.

¹²⁹ *De Kuberrin işi üzrə 26 oktyabr 1984-cü il tarixli qərar*, A seriyası, cild 86, səh.16, bənd 30.

[Akif] Muradverdiyev (Muradverdiyev) Azərbaycana qarşı¹³¹ işdə 24 oktyabr 2005-ci ildə şikayətçiyə Cinayət Məcəlləsinin 28, 220.1 və 278-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməllərdə – kütləvi iğtişaşların təşkilinə cəhdə və hakimliyi zorla ələ keçirmək cəhdində rəsmən ittiham edildi. Şikayətçi şikayət etdi ki, tutulması və həbsdə saxlanması onun cinayət əməli törətdiyinə dair əsaslı şübhələrə əsaslanmayıb. Həmçinin azadlıqdan məhrum edilməsinin qanunsuzluğundan şikayətləndi. Konkret olaraq, qeyd etdi ki, qanunsuz şəkildə həbs edilib və hakimin yanına gətirilənə qədər daxili qanunvericiliklə icazə verilən maksimum qırx səkkiz saatdan artıq müddətə həbsdə saxlanılıb.

Məhkəmə bildirdi ki, 5-ci maddənin 1(c) bəndi əsasında əsaslı şübhəyə görə tutma zamanı polisə tutma anında və ya şikayətçi həbsdə saxlanılarkən ittihamlar irəli sürmək üçün yetərli sübutlara malik olması vacib deyil (bax: Broqan və Başqaları (Brogan and Others) Birləşmiş Krallığa qarşı¹³² və (Erdagöz Erdagöz) Türkiyəyə qarşı¹³³). Həbsə alınmış şəxsə qarşı son nəticədə ittiham irəli sürülməsi və ya onun məhkəmə qarşısına çıxarılması da vacib deyil. Dindirmə üçün həbsə almanın məqsədi həbs üçün əsas təşkil edən şübhələri təsdiq etmək və ya aradan qaldırmaqla cinayət araşdırmasını irəliyə aparmaqdır. Buna görə də, şübhə doğuran faktların cinayət araşdırması prosesinin növbəti mərhələsində baş verəcək məhkum edilmə üçün, yaxud hətta ittiham irəli sürmək üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olması vacib deyil (bax: Mürrey (Murray) Birləşmiş Krallığa qarşı¹³⁴). **Lakin şübhənin əsaslı olması barədə tələb əsassız tutulmaya və həbsə alınmaya qarşı təminatın mühüm hissəsini təşkil edir. Şübhənin vicdanlı (daxili inama əsaslanan) şübhə olması faktı yetərli deyil. "Əsaslı şübhə" sözləri müvafiq şəxsin cinayət törədə biləcəyinə obyektiv müşahidəçini inandıra bilən faktların və ya məlumatların mövcudluğunu bildirir** (bax: Foks, Kempbell və Hartli (Fox, Campbell and Hartley) Birləşmiş Krallığa qarşı¹³⁵ və Çebotar (Cebotari) Moldovaya qarşı¹³⁶).

¹³⁰ Haushildtin işi üzrə 24 may 1989-cu il tarixli qərar, A seriyası, cild 154, səh. 23, bənd 52 in fine.

¹³¹ [Akif] Muradverdiyev (Muradverdiyev) Azərbaycana qarşı, şikayət № 16966/06, qərar, 9 dekabr 2010.

¹³² Brogan and Others) Birləşmiş Krallığa qarşı, 29 noyabr 1988-ci il, 53-cü bənd, A Seriyaları, № 145-B.

¹³³ (Erdagöz Erdagöz) Türkiyəyə qarşı, 22 oktyabr 1997-ci il, 51-ci bənd, Qərar və Qəraradlar Topluğu, 1997-VI.

¹³⁴ Mürrey (Murray) Birləşmiş Krallığa qarşı, 28 oktyabr 1994-cü il, 55-ci bənd, A Seriyaları, № 300-A.

¹³⁵ Foks, Kempbell və Hartli (Fox, Campbell and Hartley) Birləşmiş Krallığa qarşı, 30 avqust 1990-cı il, 32-ci bənd, A Seriyaları, № 182 qarşı, № 35615/06, 48-ci bənd, 13 noyabr 2007-ci il.

Məhkəmə göstərdi ki, bu işdə şikayətçi dövlət hakimiyyətinin zorla və qanunsuz olaraq ələ keçirilməsinin planlaşdırılması və kütləvi iğtişəşlərin təşkili cəhdində iştirak etməkdə şübhəli bilinib. Bunu şübhə altına alan yoxdur ki, bu növ hərəkətlər daxili qanunvericiliyə əsasən cinayət hüquq pozuntuları kimi tövsif olunur. Belə görünür ki, şikayətçiyə qarşı ilkin şübhə digər şəxslərin ifadələrinə əsaslanıb, həmin şəxslər dövlət hakimiyyətini qanunsuz yollarla ələ keçirməyə yönələn sövdələşməsinin iştirakçısı olmaqda şübhəli bilinən bir neçə cari və sabiq dövlət məmurları olub. Şikayətçi bu ifadələrin yalan və ağlasığmaz olduğunu iddia etsə də, Məhkəmə hesab etdi ki, yuxarıda sitat gətirilən presedent hüququnun mənası baxımından bu cür dəlil obyektiv olaraq şikayətçini iddia edilən cinayət əməli ilə əlaqələndirirdi və ona qarşı "əsaslı şübhənin" yaranması üçün yetərli idi. Bu səbəblərə görə Məhkəmə hesab etdi ki, şikayətin bu hissəsi aşkar əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq rədd edildi.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, Nəsimi Rayon Məhkəməsinin sonuncu – 16 may 2006-cı il tarixli qərarı ilə sanksiyalaşdırılan şikayətçinin məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma müddəti 22 oktyabr 2006-cı ildə başa çatıb. Bu arada 25 sentyabr 2006-cı istintaq başa çatıb və ittiham aktı Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəməyə göndərilib, o isə məhkəmə prosesinə başlayıb. Hazırlıq iclasından sonra 6 oktyabr 2006-cı ildə Ağır cinayətlərə dair işlər üzrə məhkəmə digər məsələlərlə yanaşı qərara alıb ki, şikayətçi barəsində tətbiq edilmiş həbs qətimkan tədbiri "dəyişdirilmədən" saxlanılsın.

Bununla bağlı Məhkəmə qeyd etdi ki, o, sadəcə olaraq ittiham aktının birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi faktı əsasında təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması praktikasına aid bir sıra işlərdə artıq 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu qərara alıb. O, bildirib ki, ***konkret hüquqi əsas və ya təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətini tənzimləyən aydın normalar olmadan təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanması (bu, məhkəmə sanksiyası olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə nəticələnmə bilər) Konvensiyanın bütün mətninin ana xəttini təşkil edən hüquqi müəyyənlik və qanunsuzluğa qarşı müdafiə prinsiplərinə, habelə qanunun aliliyi prinsipinə ziddir*** (digər qərarlar arasında bax: Baranovskinin (Baranowski) işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar¹³⁷; Cesiüs (Jecius) Litvaya qar-

¹³⁶ Çebotar (Cebotari) Moldovaya qarşı, № 35615/06, 48-ci bənd, 13 noyabr 2007-ci il.

¹³⁷ Baranovskinin (Baranowski) işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 53-57-ci bəndlər, AİHM 2000-III.

şı¹³⁸; *Qrauslis (Grauslys) Litvaya qarşı*¹³⁹; *Giçolaşvili (Gigolashvili) Gürcüstana qarşı*¹⁴⁰).

Lakin yuxarıda qeyd edilən işlərdən fərqli olaraq, bu işdə şikayətçinin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma müddəti başa çatdıqdan sonra həbsdə

saxlanması təkcə ittiham aktının birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi faktına deyil, həm də Nəsimi Rayon Məhkəməsinin sanksiyalaşdırdığı məhkəməyəqədər həbsdə saxlanmanın müddəti başa çatmadan əvvəl Ağır Cinayətlərə Dair İşlər Üzrə Məhkəmənin çıxardığı 6 oktyabr 2006-cı il tarixli qərara əsaslanmışdı. Məhkəmə qeyd etdi ki, Ağır cina-

yətlərə dair işlər üzrə məhkəmə hazırlıq iclasında digər məsələlərlə yanaşı, daxili qanunvericiliyin tələb etdiyi kimi, şikayətçi barəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiqi məsələsinə də baxmışdı və onun dəyişdirilmədən saxlanması barədə qərar çıxarmışdı. Bununla bağlı Məhkəmə bir daha bildirdi ki, ***həbsdə saxlanma müddəti məhkəmə qərarına əsaslanırsa, prinsipə "qanunidir". Hətta həbsdə saxlanma barədə qərarla qüsurular olsa belə, bu hökmən o demək deyil ki, həbsdə saxlanma müddəti 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada qanunsuzdur*** (bax: *Benhem (Benham) Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁴¹ və *Cesiusun (Jecius) işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 68-ci bənd*).

Buna görə də, Məhkəmə hesab etdi ki, 2006-cı il oktyabrın 22-dən 31-dək şikayətçinin həbsdə saxlanmasını sanksiyalaşdıran etibarlı məhkəmə qərarı var idi. Buradan belə nəticə çıxardı ki, şikayətin bu hissəsi aşkar əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq rədd edildi.

*Rafiq Əliyev (Rafiq Aliyev) Azərbaycanca qarşı*¹⁴² işdə Məhkəmə bir daha xatırlatdı ki, əsaslı şübhəyə əsaslanan həbsə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin "c" yarımbəndi əsasında haqq qazandırmaq üçün istər tutma anında, istərsə də ərizəçi həbsdə olduğu müddətdə polisın ittihamlar irəli sürmək üçün kifayət qədər sübutlar əldə etmiş olmasına ehtiyac yoxdur (bax: *Broqan və*

¹³⁸ *Cesius (Jecius) Litvaya qarşı, № 34578/97, 60-63-cü bəndlər, AİHM 2000-IX.*

¹³⁹ *Qrauslis (Grauslys) Litvaya qarşı, № 36743/97, 39-40-cü bəndlər, 10 oktyabr 2000-ci il.*

¹⁴⁰ *Giçolaşvili (Gigolashvili) Gürcüstana qarşı, № 18145/05, 33-36-cü bəndlər, 8 iyul 2008-ci il.*

¹⁴¹ *Benhem (Benham) Birləşmiş Krallığa qarşı, 10 iyun 1996-cı il, 42-47-ci bəndlər, Qərar və Qərardadlar Toplusu, 1996-III.*

¹⁴² *Rafiq Əliyev (Rafiq Aliyev) Azərbaycanca qarşı məhkəmə işi, ərizə № 45875/06, qərar 03.05.2011.*

başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı və Erdagöz Türkiyəyə qarşı). Eləcə də şəxsin tutulması hökmən o demək deyil ki, nəticə etibarı ilə ona qarşı ittiham irəli sürülməli və o, məhkəmə qarşısına çıxarılmalıdır. Dindirmə üçün həbsdə saxlamanın məqsədi həbsin əsasını təşkil edən şübhələri təsdiq etməklə və ya aradan qaldırmaqla cinayət istintaqını irəliyə aparmaqdır. Şübhə yaranmasına səbəb olan faktların şəxsin məhkum edilməsinə, yaxud hətta ona qarşı ittiham irəli sürülməsinə haqq qazandırmaq üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olması vacib deyil, bunlar cinayət araşdırması prosesinin sonrakı mərhələsinə aid olan məsələlərdir (bax: Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı). Lakin şübhənin əsaslı səbəblərə söykənməli olduğu barədə tələb əsassız tutmaya və həbsə qarşı təminatın zəruri tərkib hissəsini təşkil edir. Şübhənin daxili inama əsaslanması (“vicdanlı şübhə”) yetərli deyil. “Əsaslı şübhə” sözləri müvafiq şəxsin cinayət əməli törətməsinə obyektiv müşahidəçini inandıra biləcək faktların və ya məlumatların mövcudluğunu bildirir (bax: Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı).

Hazırkı işdə ərizəçi zəruri bəyannamə vermədən xarici valyuta ilə çoxlu miqdarda nəqd pulu gömrükdən keçirməyə cəhd etməkdə şübhəli bilinirdi. Bu hərəkətin daxili qanunvericilikdə cinayət əməli kimi tövsif olunması tərəflər arasında mübahisə predmeti deyil. Şübhə ərizəçinin əl çantasında 30.000 ABŞ dolları məbləğində nəqd pulun tapılmasına əsaslanmışdı. Məhkəmə hesab etdi ki, yuxarıda qeyd edilən presedent hüququ baxımından nəqd pulun ərizəçinin əl çantasında tapılması və bəyannamədə göstərilməməsi faktı özlüyündə ərizəçini iddia edilən cinayət əməli ilə obyektiv olaraq əlaqələndirən amil idi və ona qarşı “əsaslı şübhənin” yaranması üçün kifayət idi.

Bu sübutun hansı yolla “aşkar edilməsinin” və sənədləşdirmədə qüsurlara yol verilməsinin həmin sübutun bilərəkdən “qoyulduğuna” ciddi şəkildə dəlalat etdiyi barədə ərizəçinin iddiasına gəldikdə, Məhkəmə hesab etdi ki, bu arqumentlər sübutun əldə edilməsi üsulunun qanuniliyinə, onun qəbulunun mümkünlüyü və etibarlılığına aiddir və bu məsələlər Konvensiyanın 6-cı maddəsi əsasında cinayət prosesinin ədalətliliyi kontekstində araşdırılmalıdır. Buradan Məhkəmə belə nəticə çıxardı ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi baxımından bu şikayət açıq-aydın əsassızdır və Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “a” yarım-bəndinə və 4-cü bəndinə uyğun olaraq rədd edildi.

**D. YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAMIŞ ŞƏXSİN HƏBSİ.
KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN
d) YARIMBƏNDİ**

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

...d) yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin tərbiyə nəzarəti üçün qanuni qərar əsasında həbsə alınması və ya onun səlahiyyətli orqana verilməsi üçün qanuni həbsə alınması;”

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Bəyannaməsi uşaqların əsas insan hüquqlarına malik olması ilə yanaşı, eləcə də xüsusi qayğıya və yardıma olan hüquqlarını da təsbit edir. Bəyannamədə qeyd olunur ki, “uşaq, fiziki və əqli cəhətdən yetkin olmadığına görə, xüsusi qayğıya və mühafizəyə ehtiyacı var”.

Uşaqlar zəif olduqları üçün sırf onlara yönəlmiş və xüsusi müdafiəyə ehtiyacı olduqlarını təsdiqləyən hüquqlara malikdirlər.

Heç bir uşaq qanunsuz olaraq və ya özbaşınalıqla azadlıqdan məhrum edilməsin. Uşağın tutulması, həbs olunması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir və bunlardan son tədbir kimi və mümkün olan daha qısa müddət ərzində və müvafiq qaydada istifadə edilir (BMT-nin UHK¹⁴³, Maddə 37).

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə BMT-nin UHK-nı ratifikasiya edib. Bununla da, üzv dövlət kimi Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqların tam icrasına xidmət edən mövcud qanunlara düzəlişlər etməyə və ya yeni qanunlar qəbul etməyə öhdəlik götürüb.

¹⁴³ Uşaq Hüquqları Konvensiyası (ing. Convention on the Rights of the Child) — 20 noyabr 1989-cu ildə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmişdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının qəbul etdikləri beynəlxalq sənədlər:

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə;

Mülki və siyasi hüquqlar Beynəlxalq Pakt;

İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiya;

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya;

Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Birinci Konqressi tərəfindən qəbul olunmuş Məhbuslarla rəftarın Minimal Standart Qaydaları;

Baş Assambleyanın 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı qətnaməsi ilə bəyənən və həmin qətnamənin əlavəsində yer alan İstənilən formada tutulmağa və ya həbsə məruz qalan bütün şəxslərin müdafiəsinə dair Prinsiplər Toplusu;

Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yeddinci Konqressinin 21 sayılı qətnaməsi (həmin qətnamədə Konqress azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair qaydaların hazırlanmasına çağırılmışdır);

21 may 1986-cı il tarixli 1986/10 sayılı qətnamənin II bölməsində İqtisadi və Sosial Şuranın Baş katibdən Cinayətkarlığın qarşısının alınması və onunla mübarizə üzrə Komitənin onuncu sessiyasında həmin Komitəyə qaydaların hazırlanması işində əldə edilən irəliləyiş barədə məruzə təqdim etməsini xahiş etdiyini, habelə Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Səkkizinci Konqressindən təklif olunan qaydaları qəbul etmək məqsədilə onları nəzərdən keçirməsini xahiş etdiyini BMT Baş Assambleyasının 45/113 sayılı qətnaməsi;

Avropa Həbsxana Qaydalarına dair Rec(2006)2 sayılı Tövsiyə;

Yetimxanalarda yaşayan uşaqların hüquqlarına dair Rec(2005)5 sayılı Tövsiyə;

Psixi çatışmazlığı olan şəxslərin insan hüquqları və ləyaqətlərinin qorunması ilə əlaqədar Rec(2004)10 sayılı Tövsiyə;

Uşaq cinayətkarlığı ilə işləməyin yeni yolları və yuvenal ədliyyənin rolu ilə əlaqədar Rec(2003)20 sayılı Tövsiyə;

Sanksiya və ya cəza tədbirlərinin tətbiqi ilə məşğul olan heyət ilə əlaqədar R (97) 12 sayılı Tövsiyə;

İctimai sanksiyalar və tədbirlər barədə Avropa Qaydalarına dair R (92) 16 sayılı Tövsiyə;

Uşaq cinayətkarlığına ictimai reaksiyaya dair R (87) 20 sayılı Tövsiyə;

Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın aradan qaldırılmasına dair BMT-nin təlimatları (Ər-Riyad Təlimatları);

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində

ədalət mühakiməsinin icrasına aid Minimal Standart Qaydaları (Pekin Qaydaları);

Azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə əlaqədar olmayan meyarlara dair BMT minimum standart qaydaları (Tokio qaydaları);

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrin Müdafiəsi Qaydaları (Havana Qaydaları);

Avropa Şurasına üzv olan ölkələrin Dövlət və Hökumət Başçılarının Üçüncü Sammitində qəbul olunmuş Yekun Bəyannamə və Tədbirlər Planı (Polşa, Varşava, 16-17 may 2005), və xüsusilə də Tədbirlər Planının “Avropanın uşaqlar üçün və uşaqlarla qurulması” adlı III.2 hissəsini, eləcə də Avropa ölkələri Ədliyyə Nazirlərinin 28-ci Konfransında (İspaniya, Lanzarote, 25-26 oktyabr 2007) qəbul olunmuş 2 sayılı Qətnamə.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyası (BMT-nin UHK) müxtəlif beynəlxalq sənədlərdə bəyan edilmiş uşaqlara aid insan hüquqlarını özündə cəmləşdirir. Konvensiyaya uşaqların hüquqlarına dair yönəldici prinsipləri müəyyənləşdirməklə yanaşı, həmçinin uşaqlara aid və onların inkişafı naminə potensiallarının tam gerçəkləşdirilməsi üçün zəruri olan hüquqları da təsbit edir. Azərbaycan Respublikası UHK-nı ratifikasiya etməklə üzv dövlət kimi Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqların tam icrasına xidmət edən mövcud qanunlara düzəlişlər etməyə və ya yeni qanunlar qəbul etməyə öhdəlik götürmüşdür.

BMT-nin UHK cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin xüsusi qayğıya və yardıma olan hüquqlara malik olduğunu diqqətə çəkir.

Uşaqlar qanunu pozduqları zaman, onların hüquqlarını tanıyan xüsusi ədalət mühakiməsi sisteminə cəlb olunma hüququna malikdirlər (BMT-nin UHK, maddə 40.1).

Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təlimatlarının¹⁴⁴ 17-ci bəndində qeyd olunur: “Həbsdə alınan və ya məhkəmə araşdırmasını gözləyən (işlərinə hələ baxılmayan) yetkinlik yaşına çatmayanlar təqsirsiz sayılırlar və onlarla müvafiq qaydada rəftar edilməlidir. Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma tədbirinə mümkün qədər yol

¹⁴⁴ Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təlimatları, BMT Baş Assambleyasının 45/113 sayılı qətnaməsi, 68-ci plenar iclasda qəbul edilmişdir, 14 dekabr 1990-cı il.

verməməyə çalışmaq və yalnız müstəsna hallarda bu tədbirə əl atmaq lazımdır. Bununla bağlı alternativ tədbirlərin tətbiqinə hər vəchlə çalışmaq lazımdır. Qabaqalayıcı həbs tədbiri kimi tədbirin həyata keçirildiyi hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmələr və istintaq orqanları həbsdə saxlanma müddətinin mümkün qədər az olması üçün işə mümkün qədər tez baxılmasına birinci dərəcəli diqqət yetirməlidirlər. İşlərinə hələ məhkəmədə baxılmayan yetkinlik yaşına çatmayanlar artıq məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayanlardan ayrılıqda saxlanmalıdırlar”.

Uşaqların zəifliyi sadəcə cəza sanksiyalarının tətbiqini deyil, həm də onların islah edilməsinə və hüquqlarının bərpasına yönələn yanaşmanı tələb edir, bununla bağlı Avropa Şurası *Üzv Ölkələrin hökumətlərinə aşağıdakıları tövsiyə edir*¹⁴⁵:

1. İnzibati sanksiya və ya tədbirlərə məruz qalan yetkinlik yaşına çatmamış cinayətkarlar ilə onların insan hüquqlarına hörmət daxilində rəftar olunmalıdır.

2. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərə kəsiləcək sanksiya və ya tədbirlər, eləcə də onların tətbiq tərzini qanun ilə təsnif olunmalı və ictimai inteqrasiya və təhsil və təkrar törətmənin qarşısının alınması prinsipinə əsaslanmalıdır.

3. Sanksiya və tədbirlər məhkəmə tərəfindən kəsilməlidir və ya digər hüquqi baxımdan tanınmış orqan tərəfindən kəsilsə o zaman ciddi məhkəmə nəzarətindən keçməlidir. Onlar müəyyən olmalı və minimum zəruri müddət üçün və yalnız qanuni məqsəd üçün kəsilməlidir.

4. Cinayətin törədilməsinin nəticəsi olaraq sanksiya və tədbirlərin kəsilməsi üçün minimum yaş həddi həddən artıq aşağı olmamalı və qanun ilə müəyyən olunmalıdır.

5. Sanksiya və tədbirlərin kəsilməsi və tətbiq olunması yetkinlik yaşına çatmamış cinayətkarların ən yaxşı maraqları əsasında olmalı, törədilmiş cinayətlərin ağırlığı ilə məhdudlaşmalı və onların yaşı, fiziki və psixi durumları, inkişafı, bacarıqları və zəruri olduğu hallarda psixiatrik, psixoloji və ya ictimai sorğu arayışları şəxsi şəraitləri (fərdləşmə prinsipi) nəzərə almalıdır.

6. Sanksiya və tədbirlərin tətbiqinin hər bir halın xüsusi şərtlərinə uyğunlaşdırmaq üçün tətbiqin yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyan dövlət orqanları rəftarın qeyri-bərabərliyi ilə

¹⁴⁵ <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons>

nəticələnməyən kifayət dərəcədə hərəkət azadlığına malik olmalıdırlar.

7. Sanksiya və ya tədbirlər tətbiq olunduqları yetkinlik yaşına çatmamış şəxsləri alçaltmamalı və ya təhqir etməməlidir.

8. Sanksiya və ya tədbirlər onların əziyyət vermə təbiətini gücləndirəcək və ya həddən artıq fiziki və ya əqli zərər yaradacaq tərzdə tətbiq olunmamalıdır.

9. Sanksiya və ya tədbirlər lazımsız gecikdirmə olmadan və ciddi surətdə zəruri müddət və çərçivədə (minimum müdaxilə prinsipi) tətbiq olunmalıdır.

10. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ən son tədbir olmalı və mümkün qısa müddət üçün kəsilməli və tətbiq olunmalıdır. Məhkəmədən əvvəl həbsdə saxlanılmadan yayınmaq üçün xüsusi səylər göstərilməlidir.

11. Sanksiya və ya tədbirlər cins, irq, rəng, dil, din, cinsi oriyentasiya, siyasi və ya digər düşüncə, milli və ya ictimai mənşə, milli azlıqlara məsuliyyət, mülkiyyət, doğum və digər statuslar kimi əsaslarda heç bir ayrı-seçkilik olmadan tətbiq olunmalıdır (ayrı-seçkilinin olmaması prinsipi).

12. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər ilə məşğul olan zaman bütün mərhələlərdə vasitəçilik və digər bərpa tədbirlərinə şərait yaradılmalıdır.

13. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər ilə məşğul olan hər hansı ədliyyə sistemi sanksiya və ya tədbirlərin kəsilməsi, eləcə də tətbiqi ilə əlaqədar məhkəmə-istintaq tədbirlərində onların effektiv iştirakını təmin etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər cinayət prosesinin ümumi qaydaları ilə həddi-buluğa çatmış cinayətkarlar üçün təmin olunan qanuni hüquq və təminatlardan az olmayan qanuni hüquq və təminatlara malik olmalıdır.

14. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər ilə məşğul olan hər hansı ədliyyə sistemi valideyn və qəyyumların hüquq və məsuliyyətlərinə lazımi diqqəti yetirməli və onların iştirak etməməsinin yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər maraqları üçün daha yaxşı olduğu hallar istisna olmaqla, mümkün olan dərəcədə onları istintaqa və sanksiya və ya tədbirlərin icrasına cəlb etməlidir. Cinayətkar həddi-buluğ yaşına çatmış olan zaman valideyn və hüquqi qəyyumların iştirakı məcburi deyildir. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin ailələrinin və daha geniş icma üzvləri də müvafiq hallarda istintaqa cəlb oluna bilər.

15. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər ilə məşğul olan hər hansı ədliyyə sistemi çox sahələrin və çox orqanların daxil edildiyi yanaşmaya əməl etməli və belə yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərə kompleks yanaşmanın və onlar üçün uzunmüddətli nəzarətin təmin olunması məqsədi ilə yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər üçün geniş ictimai təşəbbüsləri inteqrasiya etməlidir (ictimaiyyətin cəlb olunması və uzunmüddətli nəzarət prinsipləri).

16. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin şəxsi həyatının toxunulmazlıq hüququna istintaqın bütün mərhələlərində hörmət olunmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin şəxsiyyəti və onun özü və ailəsi barədə məxfi məlumatlar qanun ilə səlahiyyət verilmiş şəxslərdən başqa heç bir şəxsə verilə bilməz.

17. Gənc yetkinlik yaşına çatmış cinayətkarlar, müvafiq hallarda, yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər kimi hesab oluna və müvafiq qaydada rəftar oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası üzv dövlət kimi, Pekin Qaydaları adı ilə tanınan Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət məhkəməsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Minimal Standart Qaydalarına qoşulmuşdur.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə münasibətdə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dair Minimal Standartlar Qaydalar (Pekin Qaydaları) BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1985-ci il tarixli 40/33 sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir. Bu sənəd BMT-nin mühakimə icraatı və cəzaların icrası sahəsində

sində yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə yönəlmiş əsas sənədlərdən biridir. Pekin Qaydaları yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət məsuliyyətinin yaranmasının ümumi müddəalarını (minimal yaş həddi, xüsusi status, hüquqları və s.) müəyyən edir. Qaydalarda, həmçinin həbsdə saxlanma, ibtidai istintaq və mühakimə icraatı zamanı yetkinlik yaşına çatmayanlarla rəftarın əsas prinsipləri də müəyyən edilir. Qaydalara müvafiq olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsi gənclərin müdafiəsinə və cəmiyyətdə sülhün qorunmasına kömək etməklə hər bir ölkənin milli inkişafı prosesinin tərkib hissəsi olmalıdır (4, 61-64). Pekin Qaydaları yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə məhkəmə sistemini onlar üçün sosial ədalətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi müəyyən edir. Pekin Qaydaları yetkinlik yaşına çatmayanların rifahının yaxılaşmasına yardım məqsədi güdən konstruktiv sosial siyasətin onlar tərəfindən törədilən cinayətlərin və hüquq pozuntularının qarşısını alacağını təsbit edir. Bu isə öz növbəsində, yuvenal ədliyyə sisteminin müdaxiləsini minimuma endirir. Uşaqlar qanunla ziddiyyətdə olduqda, yuvenal ədliyyə sistemi çərçivəsində zəruri mühafizəni təmin edən Pekin Qaydaları tətbiq olunur.

Yuvenal ədliyyə sisteminin iki ən vacib məqsədi – uşaqların rifahının yaxşılaşdırılmasına yardım və cinayətlərə və digər hüquq pozuntularına dair qərarların çıxarılmasında proporsionallığın təmin edilməsidir¹⁴⁶.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında ədalət mühakiməsinin aparılması ilə bağlı qoşulan həmin sənədlərin müəyyən etdiyi bir çox müddəalar Azərbaycan Respublikasının Cinayət və Cinayət-Prosessual Məcəllələrində öz əksini tapmışdır.

Cinayət Məcəlləsi

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi (CM¹⁴⁷, maddələr 84-92) yetkinlik yaşına çatmayanların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onlara tətbiq olunan cinayət məsuliyyəti və cəzanın yüngülləşdirilməsi və məhdudlaşdırılmasının xüsusi qaydalarını müəyyən edir.

Azərbaycanda tam cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddi 16 yaşdır (CM-nin 20.1-ci maddəsi). Lakin cinayət zamanı 14 yaşlı bir şəxsin törətdiyi cinayətin Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsinə uyğun gələn zaman o şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır. Buraya yalnız qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağ-

lamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silah, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə cinayət məsuliyyəti aiddir. Maddə 20.2 çərçivəsinə daxil edilmiş cinayətlərin əhatəsi və xüsusən də oğurluq (uşaqların əksəriyyətinin ittiham edildiyi maddələr) və bilərəkdən səhhətə ağır və ya nisbətən ağır zərərin yetirilməsi kimi cinayət törətmiş 14-15 yaşlı uşaqlar cinayət məsuliyyəti daşıyırlar və törətdiyi əmələ görə yetkinlik yaşına çatmış şəxslər ilə bərabər cinayət mühakimə sisteminin subyekti olurlar.

¹⁴⁶ Pekin Qaydaları, maddə 5.1.

¹⁴⁷ Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli "Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

14-18 yaş arası bütün uşaqlar həm Cinayət Məcəlləsinə, həm də Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər kimi qəbul olunurlar. 14 və 16 yaş arasında olan uşaqlar 20.2-ci maddəsi çərçivəsində əhatə edilməmiş cinayət törətmişlərsə, onlarla cinayət məhkəmələrinin yerinə Yetkinlik Yaşına Çatmayan Şəxslərin İşləri Üzrə Komissiya məşğul olur.

Cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddinin müəyyən edilməsi Uşaq Hüquqları üzrə BMT Konvensiyasının tələb etdiyi kimi “qanun pozuntusuna yol vermiş uşaqların məsuliyyət daşmadığı yaş çərçivəsinin müəyyən edilməsi” üzrə 40 (3a) sayılı maddəsinə uyğundur. Baxmayaraq ki, Uşaq Hüquqları üzrə Komitə cinayət məsuliyyəti üçün yaş həddinin 18-ə bərabər olmasını təklif etmişdir, 14 yaş “emosional, mental və intellektual kamilliyin nəzərə alındığı” halda cinayət məsuliyyətinin çox aşağı səviyyədə müəyyən edilməsinə qarşı olan Pekin Qaydalarına (qayda 4.1) müvafiqdir.

“Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında” Əsasnaməyə¹⁴⁸ görə ağır və xüsusilə ağır cinayət törətmiş, lakin AR CM-ə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan uşaqla bağlı Komissiyalar məhkəmə qarşısında uşağın xüsusi tədris müəssisələrinə yerləşdirilməsi vəsatətilə çıxış edə bilər.

Uşağın xüsusi tədris müəssisəsinə yerləşdirilməsi barədə məhkəmə, həmçinin 14-16 yaşda olan uşaq tərəfindən törədilmiş az ağır cinayətə görə təyin ediləcək cəzanın məqsədinə uşağın xüsusi tədris müəssisəsinə yerləşdirilməsi nəticəsində nail olmağın mümkünlüyü zamanı da qərar verə bilər. Bu halda yerləşdirmənin müddəti yetkinlik yaşına çatmayan tərəfindən törədilmiş cinayətə görə Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş cəzanın müddətindən çox ola bilməz.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

CPM-in 435-1-ci maddəsinə görə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət əlamətləri olan ictimai təhlükəli əməl törətmiş, lakin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş yaş həddinə çatmamış yetkinlik yaşına

¹⁴⁸ Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanunu, 31 may 2002-ci il, No 336-IIQ.

çatmayan şəxslər barəsində cinayət işinə xitam verildikdə, yaxud cinayət işinin başlanması rədd edildikdə, xitam verilmiş cinayət işi və ya cinayət işi başlanmasının rədd edilməsi haqqında materiallar cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmamış şəxslərin qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinə göndərilməsi məqsədilə cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən 3 gün müddətində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaya göndərilir.

Komissiya təqdim olunmuş materiallar əsasında qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada zəruri olan digər sənədləri toplayır və qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsinin mümkünlüyü haqqında məsələyə baxılması üçün həmin şəxsin yaşayış yeri üzrə birinci instansiya məhkəməsi qarşısında vəsatət qaldırır.

Materiallar məhkəməyə daxil olandan sonra 10 gündən gec olmayaraq məhkəmə iclasında baxılır. Məhkəmə iclasında cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmamış şəxs, onun müdafiəçisi, valideynləri və ya digər qanuni nümayəndələri, komissiyanın nümayəndəsi, dövlət ittihamçısı, şəxsin yaşayış yeri və ya ictimai təhlükəli əməlin törədildiyi ərazi üzrə daxili işlər orqanının yetkinlik yaşına çatmayanlarla iş üzrə bölməsinin nümayəndəsi iştirak etmək hüququna malikdirlər. Müdafiəçinin iştirakı isə məcburidir.

Cinayət Məcəlləsi

CM-nin 85.5.-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar ümumi rejimli tərbiyə müəssisələrində, əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş yetkinlik yaşına çatmayan oğlanlar isə möhkəm rejimli tərbiyə müəssisələrində cəza çəkirlər.

Tərbiyə Müəssisəsi AR Ədliyyə Nazirliyi Penitensiar Xidmətinin tabeliyindədir və yetkinlik yaşına çatmayanların azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkdiyi yeganə müəssisədir. Hazırda hazırlanan yeni layihələrə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan yeniyetmələrin islahı sahəsində Avropa standartlarına uyğun bir sıra yeniliklər tətbiq

olunacağı və müəssisənin tamamilə yeni formada fəaliyyət göstərəcəyi barədə mətbuatda fikirlər irəli sürülür. Belə ki, yeni müəssisənin cəzaçəkmə müəssisəsindən daha çox yeniyetmələrə tərbiyəvi-psixoloji yardım müəssisəsi məzmununda alacağı, yeniyetmələrin tərbiyəvi-psixoloji cəhətdən islah olunması prosesində onların valideynlərinin və yaxınlarının da iştirak edəcəyi gözlənilir.

Azərbaycan qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin toxunulmazlıq hüququna xüsusi diqqət yetirmiş, onların tutulması və ya həbs edilməsinin, onlar barəsində cinayət-prosessual icraatının xüsusi qaydalarını müəyyən etmişdir.

Cinayət Məcəlləsi

Yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdikdə, onlara cəza təyin edilə bilər və ya tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər (CM-nin 84.2-ci maddəsi).

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin barəsində qətimkan tədbiri kimi nəzarət altında saxlama seçilə bilər (CPM-in 154.3-cü maddəsi).

Nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin valideynlərinin, qəyyumlarının, himayəçilərinin, yaxud onun saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin üzərinə yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydaya riayət etməsi, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışına gəlməsi və digər prosesual vəzifələri icra etməsi də daxil olan davranışını təmin etmə vəzifəsinin qoyulmasından ibarətdir.

Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin nəzarət altına verilməsindən əvvəl təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə valideynlərin, qəyyumların, yaxud himayəçilərin şəxsiyyəti, onların yetkinlik yaşına çatmamış şəxsə qarşı münasibətləri barədə məlumat toplamalı, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi lazımı nəzarət altında saxlamalarını həyata keçirmək iqtidarında olduqlarını yəqin etməlidir.

Şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünlüyünü yəqin edən cinayət prosesini həyata keçirən orqan müvafiq qətimkan tədbirinin seçilməsinə dair qərar çıxarır. O, valideynləri, qəyyumları, himayəçiləri və ya uşaq müəssisəsinin nümayəndəsini nəzarət altına vermə barədə çıxarılmış qərarla tanış edir və qərarın surətini onlara təqdim edir, habelə protokolda göstərməklə onları şübhənin və ya ittihamın məzmunu ilə tanış, hüquq və vəzifələrini izah, məsuliyyət barədə xəbərdar edir.

Valideynlər, qəyyumlar, himayəçilər yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin üzərində nəzarəti həyata keçirmək vəzifələrindən xəstəliyi, ailədə qarşılıqlı münasibətin pisləşməsi, bu şəxslərin lazımı davranışını təmin etmə imkanını istisna edən digər səbəblər üzündən azad olunmalarını xahiş etməyə haqlıdırlar.

Nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslər qarşısı alınmayan qüvvənin təsirini sübut etdikləri hallar istisna olmaqla, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin davranışına nəzarəti həyata keçirmək imkanından məhrum olduqlarına istinad etməyə haqlı deyillər.

Nəzarəti həyata keçirməli olan şəxslər xəbərdarlıq üçün haqqında nəzarət altına vermə qismində qətimkan tədbiri seçilmiş şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin lazımı qaydada davranmaması barədə cinayət prosesini həyata keçirən orqana məlumat verməlidirlər.

Nəzarəti həyata keçirməli olan və bu vəzifələrini yerinə yetirməyən təqsirli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət daşıyırlar (CPM-in 170-ci maddəsi).

CPM-də yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin tutulması və ya həbs edilməsinin, onlar barəsində cinayət-prosessual icraatının xüsusi qaydalarına dair ayrıca fəsil (fəsil 50) həsr edilmişdir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində məhkəməyədək icraatın, həmçinin birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyaları icraatının aparılma qaydası Məcəllədə nəzərdə tutulmuş ümumi qaydalarla, habelə 428—435-ci maddələri ilə müəyyən edilir.

Törədilən cinayət üzrə müəyyən edilməli olan hallardan başqa yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində icraat zamanı yetkinlik yaşına çatmayanın yaşı, həyat və tərbiyə şəraiti, fiziki intellektual və əqli inkişaf səviyyəsi, törətdiyi cinayətdə digər iştirakçılar olduqda onun barəsində cinayət işinin icraatının ayrılmasının mümkünlüyü kimi hallar da müəyyən edilməlidir (CPM-in 429-cu maddəsi).

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən və hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən aparılmalı, müdafiəçisinin iştirakı məcburidir.

Cinayət işinin istintaqı zamanı bütün hallar lazımı qaydada nəzərə alınmalı, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə hörmətlə yanaşılmalı, onun rifahına kömək edilməsi və ona ziyan vurulmasına yol verilməməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin irəli sürülmüş ittiham barəsində məlumat almaq, ifadə verməkdən imtina etmək, müdafiə hüquqları, habelə valideynlərin və ya digər qanuni nümayəndələrin iştirak etmək və məxfilik hüquqları təmin edilməsi kimi əsas prosesual təminatlarına riayət edilməlidir. Bundan əlavə 16 yaşınadək və əqli cəhətdən zəiflik əlamətləri olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin edilməlidir (CPM-in 432-ci maddəsi).

433-cü maddədə isə göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması zamanı bu barədə dərhal onun valideynlərinə və digər qanuni nümayəndələrinə məlumat verilməlidir. Məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən hakim və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması onlara məlum olan kimi bu Məcəllənin 434.1 və 434.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla dərhal onun azad edilib edilməməsi məsələsinə baxmalıdırlar.

CPM-nin 434-cü maddəsində deyilir ki, həbs qətimkan tədbiri yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində yalnız ona az ağır zorakı cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə yol verilir, bu müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində tətbiq olunmalıdır.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin işləri üzrə icraatı tənzimləyən normalara (Azərbaycan Respublikası CPM-nin 428-435-ci maddələri) ciddi surətdə əməl edilməsi məqsədilə bu kateqoriyalı işlərə daha təcrübəli, peşəkarlıq səviyyəsi yüksək olan hakimlərin sədrliyi ilə baxılır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işlərinə baxılarkən CPM-nin 92.4.2-ci, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 432.2-ci maddələrinə əsasən bu növ işlər üzrə müdafiəçinin iştirakı şəxsin ilk dəfə dindirildiyi, ona tutulması haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarının, tutma haqqında protokolunun və ya həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarın elan edildiyi andan, işə məhkəmədə baxılarkən isə təqsirləndirilən şəxsin artıq yetkinlik yaşına çatmasından asılı olmayaraq məcburidir. Bu qayda şəxsin bir cinayəti 18 yaşına çatana qədər, digər cinayəti isə 18 yaşına çatdıqdan sonra törətməsi hallarına da aiddir.

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 03.11.2009-cu il tarixli Qərarında¹⁴⁹ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxılarkən təqdimatın dəlilləri tam və hərtərəfli yoxlanılmaqla ilk növbədə belə şəxslərin haqqında digər, daha yüngül qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünsüzlüyü müzakirə edilməlidir.

Plenum izah etmişdir ki, CPM-nin 434.1 və 434.2-ci maddələrinin tələblərinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız ona az ağır zərərli cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə müstəsna tədbir kimi və mümkün qədər qısa müddət ərzində yol verilir. Bu, qanunun imperativ normasıdır və deməli yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxs haqqında onlar tərəfindən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər törədilməsi hallarında məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilə bilməz.

“Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Qərarında¹⁵⁰ da Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu təkrarən izah etmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə dair ibtidai araşdırma orqanının təqdimatlarına baxılarkən məhkəmələr hər bir halda həbs qətimkan tədbiri seçilməsinin zəruriliyi, şəxs haqqında daha yüngül qətimkan tədbiri seçilməsinin mümkünsüzlüyü barədə təqdimatda gətirilən dəlilləri ətraflı yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 434-cü maddəsinə görə yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli şəxs barəsində həbsə alma qismində qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə yalnız ona az ağır zərərli cinayətin, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi istinad edildikdə müstəsna hal kimi yol verilir. Həm də həmin şəxslər haqqında bu növ qətimkan tədbiri mümkün qədər qısa müddət üçün tətbiq olunmalıdır.

¹⁴⁹ Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 03.11.2009-cu il tarixli Qərarı.

¹⁵⁰ “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarı, supremecourt.gov.az

İşin konkret hallarından və törədilmiş cinayətin ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyəti, onun həyat tərzı, tərbiyəsi, valideynləri ilə münasibəti nəzərə alınmaqla məhkəmə hər bir halda Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 154.2.8 və 170-ci maddələrinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi valideynlərinin, qəyyunlarının, himayəçilərinin, yaxud onun saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin nəzarəti altına verə bilər.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (d) yarımbəndi sadəcə yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin həbsinə icazə verən müddə deyil. Bu yarımbənd, tam olmasa da, yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin həbs edilə biləcəyi hallara dair nümunələr ehtiva edir, daha dəqiq onların (a) tərbiyə nəzarəti və ya (b) səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısına çıxarılmaq məqsədi ilə həbs oluna biləcəyini göstərir (*Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunga Belçikaya qarşı, § 100*).

Məhkəmə qeyd edir ki, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin həbsi kontekstində "maarifləndirici nəzarət" sözü sinif otağında dərslərin keçilməsi anlayışı ilə tam eyniləşdirilməməlidir. Belə nəzarət sözügedən şəxsin qorunması və maraqları naminə valideynlik hüquqlarının bir çox aspektlərinin səlahiyyətli orqan tərəfindən icrasını əhatə etməlidir (*P. və S. Polşaya qarşı, § 147; İçin və başqaları Ukraynaya qarşı, § 39; D.G. İrlandiyaya qarşı, § 80*).

(d) yarımbəndi maarifləndirici nəzarət rejimindən əvvəl maarifləndirici nəzarəti ehtiva etməyən müvəqqəti həbsə alınma tədbirinin tətbiqini istisna etmir. Lakin belə hallarda həbsdən sonra ən qısa müddət ərzində bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş və yetərli resurslara malik müvafiq (qapalı və ya açıq) müəssisədə bu rejim faktiki tətbiq edilməlidir (*Buamar Belçikaya qarşı, § 50*).

Azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə təhsil nəzarəti sistemini seçən Dövlət 5-ci maddənin § 1 (d) yarımbəndinin tələblərinə riayət etmək məqsədi ilə həmin sistemin təhlükəsizlik və təhsil tələblərinə cavab verən müvafiq müəssisələr təmin etmək öhdəliyini daşıyır (*A. və başqaları Bolqarıstana qarşı, § 69; D.G. İrlandiyaya qarşı, § 79*).¹⁵¹

¹⁵¹ 5-ci Maddə Üzrə Təlimat – Azadlıq və Toxunulmazlıq Hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

*Nart Türkiyəyə qarşı*¹⁵² işdə on yeddi yaşlı olan ərizəçi ərzaq malları mağazasını silahlı qarət etməkdə şübhəli bilindiyinə görə həbs olunub və böyüklər üçün nəzərdə tutulmuş həbsxanada saxlanılıb. Onun vəkili azadlığa çıxması üçün müraciət edib və müraciətini onunla əsaslandıraraq ki, yetkinlik yaşına çatmayan olduğu üçün o, yalnız sonuncu tədbir kimi həbs edilə bilər və böyüklər üçün nəzərdə tutulmuş yerdə saxlanılmamalıdır. Lakin müraciət cinayətin xarakterinə və sübutların vəziyyətinə görə ağır cinayətlər məhkəməsi tərəfindən rədd olunub. Ərizəçi onun barəsində məhkəmə araşdırılmasının başlanılması zamanı 48 saat həbsdə saxlanıldıqdan sonra azadlığa buraxılıb. Məhkəməyə şikayətində o, ibtidai həbsin davamlığından şikayət edib.

Məhkəmə göstərdi ki, müxtəlif beynəlxalq mətnlər göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların həbsi yalnız sonuncu tədbir kimi istifadə olunmalı və mümkün qədər qısa olmalıdır. Eyni ilə yetkinlik yaşına çatmayanlar böyüklərdən ayrı saxlanılmalıdırlar.

Ərizəçi 48 saat ərzində ibtidai həbsdə olub. Bu müddətin həddən artıq olmasını müəyyən edərək, Məhkəmə qeyd etdi ki, hakimiyyət orqanları onun yaşını və həbsxanada böyüklərlə bir yerdə saxlanıldığını nəzərə almayıblar və «sübutların vəziyyəti» özlüyündə onun həbsinin davamiyyətinə haqq qazandıra bilməz. Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

*Bloxin Rusiyaya qarşı*¹⁵³ işdə 12 yaşlı olan və yüksək fəallıq pozuntusu olan diqqət çatışmazlığından və sidiyin saxlanması üçün mümkün olmadığından əziyyət çəkən ərizəçi tutulmuş və doqquz yaşlı qızdan pulu zorla almaq şübhəsi ilə polis bölməsinə aparılmışdır. Ərizəçinin etirafı və iddia olunan qurbanın və onun anasının ifadəsi əsasında dövlət orqanları müəyyən edilmiş hesab edib ki, ərizəçi Cinayət Məcəlləsi əsasında cəzalandırılan əməllər törətmişdir. Ərizəçi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmadığı üçün ona qarşı cinayət icraatı başlanmamışdır. Əvəzində o, məhkəmə qarşısına çıxarılmış və “davranışını düzəltmək” üçün 30 günlük müddətə yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlar üçün müvəqqəti həbs mərkəzinə yerləşdirilməsi qərara alınmışdır. Ərizəçi iddia edib ki, mərkəzdə olarkən onun səhhəti pisləşmişdir, ona görə ki, o, həkiminin yazdığı tibbi müalicəni almamışdır.

¹⁵² *Nart Türkiyəyə qarşı iş üzrə 06.05.2008-ci il tarixli Qərar (II Bölmə)*, (Nart v. Turkey, № 20817/04), *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 7/2008.

¹⁵³ *Bloxin Rusiyaya qarşı iş üzrə 14.11.2013-cü il tarixli Qərar (I Bölmə)*, (Bloxin v. Russia) (no. 47152/06), *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 9/2013.

olmadan oranı tərک etməməsi üçün nəzarətdə saxlanılmışdır. Orada nəzarət buraxılış məntəqəsi və məhbusların qaçmasının qarşısının alınması üçün həyəcan signalı vardır.

Məhbuslar çox ciddi, demək olar daimi nəzarət altında idi. Daxil olanda onlar ciddi axtarışa məruz qalmış və onların bütün əşyaları müsadirə edilmişdir. İntizam növbə qrupları tərəfindən təmin edilirdi və pozuntular intizam sanksiyaları ilə cəzalandırılırdı. Bu elementlər azadlıqdan məhrum etməni açıq göstərir.

Azadlıqdan məhrum edilmə üçün əsaslara gəldikdə, Məhkəmə Hökumətin dəlilini qəbul etmədi ki, həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “d” yarım bəndinin mənasında tərbiyə nəzarətinə yönəlmişdir. “d” yarım bəndi nəzarət tərbiyə rejiminə hazırlıq kimi istifadə edilən müvəqqəti təcrid etmə tədbirini istisna etməsə də, o, nəzarət tərbiyə rejimi ilə tezliklə davam etdirilməlidir. Ərizəçi “davranışın düzəldilməsi” və hüquq pozuntusu hərəkətlərinin qarşısının alınması məqsədi üçün müvəqqəti həbs mərkəzinə yerləşdirilmişdir. O, mütəmadi və sistemli tərbiyə nəzarəti alıtında deyildi və ona təklif edilmiş tərbiyə əlavə hüquq pozuntularının qarşısının alınması məqsədinə aid sırf təsadüfi idi. Müvafiq olaraq, onun həbsi “d” yarım bəndinin əhatəsinə düşür.

Həmçinin məhkəmə qeyd etdi ki, o, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “b” və ya “c” yarım bəndlərinin (qanunla müəyyən edilmiş öhdəliyin yerinə yetirilməsini və ya hüquq pozuntusunun baş verməsinin qarşısının alınmasını təmin etmək üçün həbs) əhatəsinə də düşür. Daxili məhkəmələr həbsin əsas məqsədini yeni hüquq pozuntusu əməllərinin qarşısının alınması kimi müəyyən etsələr də, nə onlar, nə də Hökumət ərizəçinin törədəcəyi ehtimal olunan hansı konkret və spesifik hərəkətlərin qarşısının alınmalı olduğunu göstərmişlər. Qaçılmaz olan gələcəkdə cinayət əməli törətməməyə ümumi öhdəlik bu məqsəd üçün yetərli deyil. Bundan başqa, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “c” yarım bəndinə aid ərizəçinin həbsi “onu səlahiyyətli hüquqi orqan qarşısına gətirmək məqsədi üçün yerinə yetirilməli” olduğuna dair tələbə cavab vermir.

Məhkəmə xatırladı ki, azadlıqdan məhrum olunmanın olub-olmamasını müəyyən etmək məqsədilə sözügedən tədbirin növü, müddəti, nəticələri və tərzini daxil olmaqla bütün faktorlar dairəsi nəzərə alınmaqla, başlanğıc nöqtəsi müvafiq fərdi şəxsin konkret vəziyyəti olmalıdır. Ərizəçi otuz gün müddətində qapalı olan həbs müəssisəsinə yerləşdirilmiş və icazə

Nəhayət, Məhkəmə vurğuladı ki, cinayət məsuliyyətinin qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmadığı üçün ərizəçi məhkum edilmədiyinə görə onun həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “a” yarım bəndinin mənasında “səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum edildikdən sonra qanuni həbs” kimi qəbul edilə bilməz. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “e” və ya “f” yarım bəndləri açıq-aşkar uyğun deyil.

Buna görə yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarlar üçün müvəqqəti həbs mərkəzində ərizəçinin həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən hər hansı qanuni məqsədə yönəlməmiş və müvafiq olaraq, qanunsuz olmuşdur. Bunları nəzərə alaraq məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

Məhkəmə bildirir ki, yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin məhkəməyə qədər həbsindən yalnız son çarə kimi istifadə etmək tövsiyə olunur; həbs müddəti mümkün qədər qısa olmalıdır, həbs qəti surətdə zəruri olduqda, azyaşlılar yetkinlik yaşına çatmış şəxslərdən ayrı saxlanmalıdır (*Güveç Türkiyəyə qarşı*, § 109).

E. TİBBİ VƏ SOSIAL SƏBƏBLƏRƏ GÖRƏ HƏBS (YOLUXUCU XƏSTƏLİKLƏRİN YAYILMASININ QARŞISINI ALMAQ ÜÇÜN ŞƏXSLƏRİN, HABELƏ RUHİ XƏSTƏLƏRİN, ALKOQOLİZMƏ VƏ NARKOMANİYAYA MÜBTƏLA OLANLARIN VƏ YA SƏFİLLƏRİN HƏBSİ).

***KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN
e) YARIMBƏNDİ***

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

...e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısını almaq üçün şəxslərin, habelə ruhi xəstələrin, alkoqolizmə və narkomaniyaya mübtəla olanların və ya səfillərin qanuni həbsə alınması;”

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin §1 (e) yarım bəndi bir neçə şəxs kateqoriyasına, yəni, infeksiya xəstəlik yayan şəxslərə, ruhi xəstələrə, spirtli içki, narkotik aludəçilərinə və səfillərə aiddir. Bütün bu şəxslər arasında bağlılıq bundan ibarətdir ki, onlar həm tibbi yardımın təmin edilməsi üçün, həm də sosial səbəblərə görə azadlıqdan məhrum edilə bilərlər. (*Enhorn İsveçə qarşı*, § 43).

Konvensiyanın cəmiyyətə uyğunlaşa bilməmiş belə şəxslərin azadlıqdan məhrum edilməsinə icazə verməsinin səbəbi yalnız onların ictimai təhlükəsizlik üçün təhdid təşkil edə bilmələri deyil, həmçinin onların öz maraqlarının da həbslərini zəruri edə bilməsidir (eyni mənbə; *Quzzardi İtaliyaya qarşı*, § 98 sonda).

BMT Baş Assambleyasının “Psixi xəstə şəxslərin müdafiəsi və onlara göstərilən psixiatriya yardımının yaxşılaşdırılması Prinsipləri”nin¹⁵⁴ ölkələrə tövsiyə edilir ki, hər hansı psixi xəstə şəxsə öz vəkili (nümayəndəsi) vasitəsi ilə yuxarı məhkəmə orqanlarına müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi üçün səmərəli vasitələr yaratsınlar (6-cı prinsip). Onların psixi xəstəlikdən əziyyət çəkmələri ehtimal edilirsə və ya müəyyən edilmişdirsə, onların hüquqlarına xələl gətirmədən belə hallarda zəruri dəyişikliklər və məhdudiyətlər, ümumi müdafiə prinsipləri tam həcmdə tətbiq edilməlidir (20-ci prinsip).

BMT-nin “Məhkumlarla davranışın minimal standart qaydalarında”¹⁵⁵ müəyyən edilir ki, psixi xəstə hesab edilənlər həbsxanaya salınmamalı və eyni zamanda onların psixi xəstələr üçün müəssisələrə tezliklə keçirilməsi üçün tədbir görülməlidir (82-ci qayda).

Psixi müalicə aparılması məqsədi ilə psixiatriya xəstəxanalarında insanların məcburi və ya qeyri-könüllü saxlanması onların azadlıq hüquqlarını məhdudlaşdırılmaqla insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sahəsində vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələnin həllində insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartların üstünlüyü nəzərə alınmalıdır.

Avropa Şurası Parlament Assambleyasının “Psixi xəstələrin vəziyyəti haqqında” Tövsiyələrində¹⁵⁶, habelə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin “Məcburi qaydada

¹⁵⁴ BMT Baş Assambleyasının 1991-ci il 17 dekabr tarixli, 46/119 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş “Psixi xəstə şəxslərin müdafiəsi və onlara göstərilən psixiatriya yardımının yaxşılaşdırılması Prinsipləri”.

¹⁵⁵ “Məhkumlarla davranışın minimal standart qaydaları”, “Hüquq pozucuları ilə davranış və cinayətçılığa qarşı mübarizə” üzrə BMT-nin 30 avqust 1955-ci il tarixdə keçirilmiş Birinci Konqresində qəbul edilmişdir.

¹⁵⁶ “Psixi xəstələrin vəziyyəti haqqında” Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1977-ci il 8 oktyabr tarixli 818 sayılı Tövsiyələri.

hospitallaşdırılan psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Tövsiyələrində¹⁵⁷, “Yaşlı anlaqsız şəxslərin hüquqi müdafiəsinin Prinsipləri haqqında” Tövsiyələrində¹⁵⁸, “Psixi xəstə insanların şəxsiyyətinin qorunması və hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Tövsiyələrində¹⁵⁹ bildirilir ki, hər bir psixi xəstə şəxsə azad şəkildə öz vətəndaş və siyasi hüquqlarını təmin etmək imkanı yaradılmalıdır. Tövsiyələrdə göstərilir ki, Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrdə psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən insanlar haqqında məhkəmə qərarları mütləq şəkildə yalnız bir tibbi rəy əsasında çıxarılmamalıdır. Bu məsələlərlə bağlı məhkəmə proseslərində psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərin vəkillərinə (nümayəndələrinə) və ya imkan olduğu halda onların özlərinə hüquqi müdafiələrini təmin etmək imkanı yaradılmalıdır. Ehtiyac olduğu halda məhkəmələr əlavə müstəqil ekspertləri və mütəxəssisləri məhkəmə prosesinə cəlb etməlidirlər.

“Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən şəxslərin məcburi müalicəsinin keçirilməsi üçün verilməsi haqqında” Konvensiyaya əsasən Azərbaycan Respublikasına verilmiş şəxslərə münasibətdə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin dəyişdirilməsi, uzadılması və ləğv edilməsi ilə əlaqədar məsələləri həll edərkən məhkəmələr həmin Konvensiyanın müddəalarını rəhbər tutmalıdırlar.

Psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən insanların məcburi müalicə qaydalarını müəyyən edən qanunverici normaları ümumilikdə ictimai təhlükəsizliyi, digərlərinin təhlükəsizliyinin qorunmasını, psixi xəstə insanların özlərinə ziyan törətməsinin qarşısının alınmasını əsas götürür. Şəxsin azadlıq hüququnu məhdudlaşdırmaqla onun məcburi müalicəyə cəlb edilməsində məqsəd şəxsin cəzalandırılması deyil, ilk növbədə şəxsin özünün müalicə olunması və onun sosial reabilitasiyasıdır.

Avropa Şurasının İsgəncələrə qarşı Komitəsinin Azərbaycan Respublikasında apardığı monitorinqin nəticələrinə dair Hesabatında¹⁶⁰ tövsiyə edilmişdir ki, məhkəmələrdə psixi xəstə insanların məcburi (və ya qeyri-könnüllü) hospitallaşdırılması zamanı psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərə hakimin qarşısında çıxış etmək imkanı yaradılmalıdır. Psixi

¹⁵⁷ “Məcburi qaydada hospitallaşdırılan psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 1983-cü il 22 fevral tarixli R (83) 2 nömrəli Tövsiyələri.

¹⁵⁸ “Yaşlı anlaqsız şəxslərin hüquqi müdafiəsinin Prinsipləri haqqında” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 1999-cu il 23 fevral tarixli R (99) 4 nömrəli Tövsiyələri.

¹⁵⁹ “Psixi xəstə insanların şəxsiyyətinin qorunması və hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2004-cü il 24 fevral tarixli R (2004) 10 nömrəli Tövsiyələri.

¹⁶⁰ Avropa Şurasının İsgəncələrə qarşı Komitəsinin Azərbaycan Respublikasında apardığı monitorinqin nəticələrinə dair 2008-ci il 8-12 dekabr tarixli Hesabatı.

xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxsin bilavasitə məhkəmə qarşısında çıxış etməsi ədalətli qərarın çıxarılmasına şərait yaradan müsbət təcrübədən biri ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində psixiatriya yardımının üç növü fərqləndirilir: könüllü, qeyri-könüllü və məcburi.

Qeyri-könüllü hospitalaşdırmanın əsasları “Psixiatriya yardımı haqqında” Qanunun 11, 26, 27, 28 və 29-cu maddələrində, prosessual qaydası isə MPM-in 335-338-1-ci maddələrində əks olunmuşdur.

“Psixiatriya yardımı haqqında” Qanunun¹⁶¹ 11.0.1-ci maddəsinə əsasən, psixi pozuntunun xarakteri müayinənin, müalicənin, şəxsin saxlanılmasının və onun üzərində müşahidənin yalnız psixiatriya stasionarında həyata keçirilməsini tələb edərsə, psixiatriya stasionarında onun qeyri-könüllü müalicəsi aparıla bilər. Şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər isə onun tərəfindən hər hansı ictimai təhlükəli əməl hesab edilən cinayətin törədildiyi halda təyin edilir.

Psixiatriya müəssisəsində qeyri-könüllü müalicə şəxsin bilavasitə özü və (və ya) ətrafdakılar üçün təhlükəli olması, şəxsin psixi pozuntu nəticəsində acizliyi, yəni əsas həyatı tələbatını müstəqil təmin etmək qabiliyyətinin olmaması, şəxsə psixiatriya yardımının göstərilmədiy halda onun psixi vəziyyətinin pisləşməsi əsasları olduqda təyin edilə bilər.

“Psixiatriya yardımı haqqında” Qanunun 12-ci maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin əsasları nəzərdə tutulmasa da göstərilir ki, azadlığın məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar bu tədbirlər məhkəmə tərəfindən təyin edilir və ixtisaslaşdırılmış psixiatriya müəssisələrində həyata keçirilir. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin ixtisaslaşdırılmış psixiatriya müəssisələrində həyata keçirilməsi mütləq (imperativ) göstəriş deyildir. Cinayət Məcəlləsinin 95-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə, ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məcburi müalicədən əlavə, məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi və ya ümumi tipli psixiatriya stasionarında məcburi müalicə kimi tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət qanunvericiliyi cinayət əməlini anlaşıq vəziyyətdə törətmiş, cinayət törətdikdən sonra cəzanın təyin edilməsini və ya onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyə düçar olmuş, cinayət törətmiş və anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətində olan və cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə məhkəmə tərəfindən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təyin edilməsini nəzərdə tutmuşdur. Məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilən cinayət hüquqi xarakterli bu tədbirlərin tətbiqinin əsas məqsədi psixi pozuntuya tutulmuş şəxs-

¹⁶¹ “Psixiatriya yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 12 iyun 2001-ci il, № 142-IIQ.

lərin müalicə edilməsi və ya psixi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması, hüquq və maraqlarının qorunması, habelə onlar tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir. Belə tədbirlərin tətbiqi zamanı qeyd olunan hallarla yanaşı mütləq şəkildə şəxsin ətrafdakılar və ya özü üçün təhlükəli olması da nəzərə alınmalıdır.

Məcburi müalicənin əsasları Cinayət Məcəlləsinin 21, 93-99-cu maddələri ilə, prosessual qaydası isə Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 468-487-ci maddələri ilə müəyyən olunmuşdur.

Cinayət Məcəlləsi

Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə əsasən ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

Anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törətmiş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Bununla yanaşı, Cinayət Məcəlləsinin 93.1.1 və 93.1.2-ci maddələrində qeyd olunur ki, tibbi xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) anlaqsız vəziyyətdə törətmiş şəxslərə və cinayət törətdikdən sonra cəzanın təyin edilməsini və ya onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyə düçar olmuş şəxslərə təyin edilə bilər.

Cinayət Məcəlləsinin 98.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi həkim-psixiatr komissiyasının rəyi əsasında məcburi müalicəni həyata keçirən tibb müəssisəsinin müdiriyyətinin vəsatəti ilə məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

“Psixiatriya yardımı haqqında” Qanunun 29.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş məcburi müalicəyə xitam verilməsi də məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 98.2-ci maddəsində müalicənin uzadılma müddəti kifayət qədər aydın şəkildə tənzimlənmişdir. Həmin maddəyə əsasən, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilmiş şəxs bu tədbirin tətbiqinin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi məqsədi ilə altı ay müddətində bir dəfədən az olmayaraq həkim-psixiatr komissiyasında baxışdan keçirilməlidir. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslar olmadıqda məcburi müalicəni həyata keçirən müəssisənin müdiriyyəti məcburi müa-

licənin müddətinin uzadılması haqqında məhkəməyə öz rəyini təqdim edir. Məcburi müalicənin ilk dəfə uzadılması müalicənin başladığı gündən altı ay keçdikdən sonra həyata keçirilir, bundan sonra məcburi müalicə müddətinin uzadılması hər il həyata keçirilir.

Cinayət Məcəlləsinin 99-cu maddəsinə əsasən cinayət törədikdən sonra psixi pozuntuya məruz qalmış şəxs müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərkən və ya onun cəzasının icrası bərpa olunarkən psixiatriya stasionarlarında məcburi müalicədə bir gün olma müddəti bir gün azadlıqdan məhrum edilmə hesabı ilə hesablanır.

“Psixiatriya yardımı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 28.2, 28.3, 29.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 98.1, 99-cu maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında¹⁶² izah edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 98.1-ci maddəsində göstərilən həkim-psixiatr komissiyası anlayışı məcburi müalicəni həyata keçirən tibb müəssisəsinin həkim-məsləhət komissiyasını deyil, rəy təqdim edən müstəqil həkim-psixiatr komissiyasını nəzərdə tutur.

Məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi məsələsinə baxarkən CPM-in 323.7 və 331.3-cü maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq öz təşəbbüsü ilə əlavə və ya təkrar ekspertiza təyin etmək hüququna malikdir.

Cinayət Məcəlləsinin 94 və 98-ci maddələri və Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 486-cı maddəsinə əsasən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər, müddətindən asılı olmayaraq yalnız şəxsin müalicə olunması və ya psixi vəziyyətinin

yaxşılaşması nəticəsində məhkəmə tərəfindən ləğv edilə və ya dəyişdirilə bilər. Mülki Prosesual Məcəlləsinin XXXVI fəslində nəzərdə tutulan şəxsin psixiatriya stasionarına məcburi yerləşdirilməsi proseduru “Psixiatriya yardımı haqqında” Qanunun 11-ci maddəsində nəzərdə tutulan qeyri-könüllü psixiatriya yardımı göstərilməsi əsaslarına uyğun aparılan qaydalar kimi başa düşülməlidir.

Cinayət-Prosesual Məcəlləsi

Stasionar məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsi üçün şəxsin psixiatriya stasionarına yerləşdirilməsi cinayət təqibi orqanının müraciəti üzrə

¹⁶² “Psixiatriya yardımı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 28.2, 28.3, 29.3-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 98.1, 99-cu maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 15 aprel 2011-ci il.

məhkəmənin qərarı əsasında 30 gündən çox olmayan müddətə (ekspertin təqdimatı əsasında məhkəmə bu müddəti daha 30 gün artırma bilər) təmin edilməlidir (CPM-nin 444.1.4-cü və 444.2.1-ci maddələri, “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanunun 30-31-ci maddələri).

CPM-nin 158.2.3-cü maddəsinin qaydalarına əsasən psixiatriya stasionarlarında məcburi müayinədə bir gün olma müddəti bir gün azadlıqdan məhrum edilmə hesabı ilə cəza müddətinə hesablanır.

Anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxsin ekspertizanın rəyinə əsasən özü və ətrafdakılar üçün təhlükəli olması müəyyən edildikdə, eləcə də cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin səhhətinin vəziyyəti qətimkan tədbiri seçilməsinə mane olduqda ekspertin rəyi alındığı vaxtdan həmin şəxsin haqqında müstəntiqin əsaslandırılmış vəsətəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı üzrə məhkəmənin qərarı ilə qətimkan tədbiri əvəzinə təhlükəsizlik tədbiri kimi psixiatriya stasionarına yerləşdirmə tətbiq edilə, barəsində əvvəllər seçilmiş qətimkan tədbiri təhlükəsizlik tədbirinə dəyişdirilə bilər. (CPM-nin 474.3, 483.2-ci maddələri).

Həmin şəxs özü və ətrafdakılar üçün təhlükəli hesab edilmədikdə, lakin xəstəliyin xarakterinə görə əsas həyatı tələbatını müstəqil təmin etmək qabiliyyətində olmadıqda, müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin əsaslandırılmış qərarı ilə onun barəsində qətimkan tədbiri əvəzinə səhiyyə orqanlarına bildirməklə qohumlarının, himayəçilərinin və qəyyumlarının himayəsinə vermə tətbiq edilə bilər (CPM-nin 474.2-ci maddəsi).

Barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat başlandıqı andan şəxsin qanuni nümayəndəsinin iştirakı məcburidir. Şəxsin qanuni nümayəndəsi kimi yaxın qohumları, tibb müəssisəsinin nümayəndəsi və CPM-nin 7.0.30-cü maddəsində göstərilən digər şəxslər ola bilər. Yaxın qohumlar olmadıqda və ya onlar işdə iştirak etməkdən imtina etdikdə qanuni nümayəndə kimi qəyyumluq və himayə orqanı çıxış edə bilər.

Məhkəmə qanuni nümayəndənin CPM-nin 101.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş prosessual hüquqlarını həyata keçirmək imkanını təmin etməlidir. Bundan başqa qanuni nümayəndəyə onun tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsinə dair təşəbbüs hüququnun və CPM-nin 478 və 486-cı maddələrinə əsasən həmin təşəbbüsə baxılmasında iştirak etmək hüququnun olması izah edilməlidir.

CPM-nin 469.2-ci və 480-cü maddələrinin mənasına görə müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror, buna kifayət qədər əsaslar olduqda şəxsin barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat başlanması barədə qərar qəbul edir. Cinayət təqibi zamanı şəxsin psixi pozuntuya tutulması aşkar edildiyi andan müdafiəçisinin iştirakı məcburidir və barəsində icraat aparılan şəxsin müdafiəçidən imtinası qəbul olunmur (CPM-nin 92.3.3, 92.3.8, 92.3.12, 92.12-ci, 472.1-ci və 481-ci maddələri).

Barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat aparılan şəxsin CPM-nin 299.9-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna edilməklə

məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ təmin edilməlidir. Məhkəmə iclasında iştirak edən barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat aparılan şəxsə CPM-nin 91-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş prosessual hüquqları izah edilməli və bu hüquqları həyata keçirmək imkanı yaradılmalıdır. Bu şəxsin ifadələri həmin şəxsin psixi vəziyyətinin, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növünün müəyyən edilməsində, eləcə də onun özünə və ya başqalarına qarşı təhlükəliliyi və ya onlara digər əhəmiyyətli zərər vurmasının mümkünlüyünün qiymətləndirilməsində nəzərə alınır.

Məhkəmə-psixiatriya və ya məhkəmə-tibb ekspertizasının aparılması üçün şübhəli, təqsirləndirilən və ya psixi vəziyyətinə görə təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilə bilməyən şəxsin tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi prosessual məcburiyyət tədbirləri kimi yalnız məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir (CPM-in 444.1.- 444.1.4.-cü maddələri).

Cinayət təqibi orqanının tələbləri yerinə yetirilmədikdə, şəxsin ekspertizadan keçirilməsi və ya tibb müəssisəsinə yerləşdirilməsi üçün onun tibb müəssisəsinə çatdırılması məhkəmənin qərarı əsasında tətbiq edilir (CPM-in 444.2.- 444.2.1.-ci maddələri).

Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında¹⁶³ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, məhkəmə iclasında cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş əməlin məhz həmin şəxs tərəfindən törədilməsi, onda psixi pozuntunun olması ilə əlaqədar özünə və ətrafdakılara qarşı təhlükəliliyi və ya onlara qarşı digər əhəmiyyətli zərər vurmasının mümkünlüyünə dəlalət edən hallar, özünə və ətrafdakılara qarşı zorakı hərəkətlər etməyə, digər ictimai təhlükəli əməl törətməyə meyilliliyi (özgə əmlakını götürmək, yandırmaq, yaxud başqa üsulla zədələmək, məhv etmək və sair bu kimi hallar), məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının rəyi ilə təsdiq edilən ruhi pozuntunun xarakteri, eləcə də belə şəxsin ictimai təhlükəli niyyətlərinin həyata keçirilməsi imkanları, habelə CPM-nin 477.2-ci maddəsinə əsasən sübut edilməsi zəruri olan başqa hallar qanunla müəyyən edilmiş qaydada yoxlanılmalıdır. Anlaşıq vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs öz psixi vəziyyətinə görə təhlükəli hesab edilmədikdə məhkəmə iş üzrə icraata xitam verir və zəruri materialları bu şəxslərin sonrakı müalicə olunması, yaxud müvafiq psixiatriya müəssisələrinə göndərilməsi məsələsinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada həll edilməsi üçün şəxsin daimi yaşayış yeri üzrə səhiyyə orqanlarına göndərir (CM-nin 93.4-cü maddəsi).

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növünü müəyyən edərək məhkəmə qəbul etdiyi qərarı CM-nin 96-98-ci maddələrinin göstərişlərini rəhbər tutmaqla barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuş şəxsin psixi vəziyyəti barədə məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının rəyini və iş üzrə toplanmış başqa sübutları müqayisəli şəkildə qiymətləndirməklə əsaslandırılmalıdır.

¹⁶³ *Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 3 noyabr 2009-cu il, № 2.*

Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicənin təyin olunması məsələsi həll olunarkən məhkəmə sübutları, o cümlədən məhkəmə-narkoloji ekspertizasının rəyini tədqiq etməklə məcburi müalicənin təyin olunmasına zərurətin, eləcə də müalicəyə qarşı tibbi əks göstərişlərin olub-olmamasını araşdırmalı, məcburi müalicənin təyin edilməsi üçün əsaslar müəyyən edildikdə və

müalicəyə qarşı əks göstərişlər olmadıqda müddətini göstərmədən alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicə tədbirini təyin edir.

Alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan məcburi müalicə tədbirinin ləğv edilməsi üzrə müraciətlərə cəzanın çəkildiyi yer üzrə məhkəmədə hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası qaydasında baxılır.

CM-nin 98-ci maddəsinin mənasına görə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxs hər altı ayda bir dəfədən gec olmamaqla, bu tədbirin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə məhkəməyə təqdimat verilməsi üçün əsasların mövcud olub-olmamasını müəyyən etmək üçün həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən baxışdan keçirilir.

CPM-nin 478.1-ci və 486.1-ci maddələrinə əsasən məhkəmə həkim-psixiatr komissiyasının tibbi rəyi ilə əsaslandırılmış psixiatriya stasionarının (müəssisənin) müdirliyinin təqdimatına əsasən, eləcə də barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilmiş şəxsin, onun müdafiəçisinin və qanuni nümayəndəsinin vəsətəti əsasında həmin şəxs barəsində bu tədbirin ləğv edilməsi, dəyişdirilməsi və ya növbəti müddətə uzadılması barədə qərar qəbul edir. Komissiyanın rəyi təqdimatda göstərilən tibbi xarakterli məcburi tədbirin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsinə baxmaq üçün əsasdır, mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün, məhkəmələr digər halları tədqiq etməklə yanaşı zəruri hallarda məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsini təmin etməlidirlər.

Tətbiq edilmiş və ya dəyişdirilmiş tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin altı aydan qısa müddət ərzində dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə məhkəməyə təqdimat verilməsinə qanuni əsasların olub-olmaması məhkəmə tərəfindən ciddi araşdırılmalı və bu halda məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının təyin edilməsinin zəruriliyi müzakirə edilməlidir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin müddətinin uzadılması, növünün dəyişdirilməsi və ya bu tədbirlərin ləğv edilməsi məsələlərinə baxarkən məhkəmələr CPM-nin 478 və 486-cı maddələrinə əsasən verilmiş təqdimatların xüsusiyyətlərini ciddi yoxlamalıdır. Bunun üçün məhkəmələr aparılmış müalicənin nəticələrini araşdırmalı və bundan sonrakı tibbi müşahidənin və müalicənin zəruriliyi məsələsini həll etməlidirlər. Bu məqsədlə məhkəmə iclasına barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirin uzadılması, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi məsələsi həll ediləcək şəxsin müalicə edildiyi tıbb müəssisəsinin nümayəndələri çağırılır və dindirilir. Məhkəmə iclasında barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi üzrə icraat aparılan şəxsin, onun müdafiəçisinin, qanuni nümayəndəsinin və prokurorun iştirakı məcburidir. Şəxsin psixi vəziyyəti məhkəmə binasında keçiri-

ləcək məhkəmə iclasında iştirakına imkan vermədikdə materiallara psixiatriya stasionarında baxıla bilər.

Məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqini o halda ləğv edir və ya dəyişdirir ki, şəxsin psixi vəziyyəti əvvəllər tətbiq edilmiş tədbirin tətbiqinin zəruriliyini aradan qaldırır, yaxud başqa növ tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqini zəruri edir (CPM-nin 478.1-ci və 486.1-ci maddələri).

Tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqi müddətinin uzadılması bu barədə həkim-psixiatr komissiyasının tibbi rəyi ilə əsaslandırılmış psixiatriya müəssisənin müdiriyyətinin təqdimatı üzrə məhkəmənin qərarı əsasında təmin edilir.

Məhkəmə tərəfindən CM-nin 78.1-ci maddəsinə əsasən cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək iqtidarından məhrum olmuş şəxsin cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunması və barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul edilərkən, həmin qərarla CM-nin 80-ci maddəsində müəyyən edilmiş müddətlər keçməmişdirsə cəzaya məruz qalması məsələsinin həll edilməli olması göstərilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan, məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə əlaqədar psixiatriya stasionarında müalicədə olan təqsirləndirilən şəxslər haqqında verilmiş təqdimatlara baxılması zamanı müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Belə təqdimatlara baxılarkən təqsirləndirilən şəxslərin qanuni nümayəndələri də məhkəmə iclasında iştirak edə bilərlər.

İnzibati Xətlər Məcəlləsi

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində¹⁶⁴ inzibati həbs nəzərdə tutan inzibati xəta törətmiş, narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərin məcburi müalicəyə cəlb olunması qaydaları əks olunmuşdur.

İnzibati həbs nəzərdə tutan inzibati xəta törətmiş, narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edilərkən məhkəmə tərəfindən onlara məcburi müalicə təyin edilir və inzibati həbs növündə inzibati tənbeh çəkilib qurtardıqdan sonra icra olunur. Məcburi müalicənin tətbiq edilməsinin məqsədi bu şəxslərin müalicə olunmasından, səhhətinin və psixoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasından, ixtisaslaşdırılmış tibbi yardım və sosial qayğı göstərməklə onların normal həyat tərzinə qaytarılmasından, gələcəkdə həmin şəxslərin insan psixikasına təsir göstərən maddələrdən sui-istifadəsinin və yeni inzibati xətlər törətməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir. Barəsində inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edilməklə yanaşı, tibbi yoxlama nəticəsinə əsasən narkomaniyadan məcburi müalicə təyin edilmiş şəxslər inzibati həbs tənbeh növünü çəkib qurtardıqdan sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində olan ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsində müalicə olunurlar. Şəxs barəsində narkomaniyadan məcburi müalicə təyin edildikdə, məhkəmə bu barədə qanuni qüvvəyə minmiş qərarının surətini icra olunması üçün ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsinə, habelə məcburi müa-

¹⁶⁴ Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

licənin icrasına nəzarət edilməsi üçün icra məmuruna göndərir. Şəxs inzibati həbs müddətinin başa çatdığı gün inzibati həbs yerinin nümayəndəsinin müşayiəti ilə məcburi müalicənin həyata keçirildiyi ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsinə təhvil verilir. İxtisaslaşdırılmış tibb müəssisələrində məcburi müalicə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiq etdiyi şərtlərə və qaydalara uyğun aparılır. İxtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsində məcburi müalicə barədə məhkəmə qərarının tələblərinin yerinə yetirilməsinə icra məmuru tərəfindən nəzarət edilir. İxtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsində məcburi müalicədə olan şəxsin məcburi müalicədən vaxtından əvvəl azad edilməsi və məcburi müalicə müddətinin uzadılması “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda həmin müəssisənin idarəçiliyinin təqdimatı və həkim-məsləhət komissiyasının rəyi nəzərə alınmaqla, müəssisənin yerləşdiyi yer üzrə məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir (İXM-nin 37-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində¹⁶⁵ spirtli içkili vəziyyətdə inzibati xəta törətmiş şəxslərin, avaralıqla məşğul olanların tutulması qaydaları əks olunmuşdur.

Şəxsi axtarış, əşyaların yoxlanılması, nəqliyyat vasitəsinə baxış, əşyaları və sənədləri götürmə, eləcə də sərxoşluq vəziyyətinin müayinəsi aparılarkən hal şahidlərinin iştirakı məcburidir. Hal şahidləri onların iştirakı ilə həyata keçirilən prosessual hərəkətləri, onların məzmununu və nəticəsini protokolda öz imzası ilə təsdiq edirlər (İXM-nin 69.2.-ci maddəsi).

İnzibati xətalərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, inzibati xətalər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətli vəzifəli şəxs bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda sərxoşluq vəziyyətini müayinə etmə tədbiri tətbiq edir (İXM-nin 86.1.-86.1.7-ci maddələri).

İnzibati qaydada tutma müddəti inzibati xəta törətmiş şəxsin protokol tərtib etmək üçün gətirildiyi vaxtdan, sərxoş halda olmuş şəxsin işə ayıldığı vaxtdan hesablanır (İXM-nin 89.5-ci maddəsi).

İnzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutulması, bu Məcəllənin 89.2 – 89.4-cü maddələri istisna olunmaqla, üç saatdan çox ola bilməz (İXM-nin 89.1-ci maddəsi).

Avaralıqla məşğul olduğuna görə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs törətdiyi xətanın hallarını, habelə onun şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün inzibati qaydada tutma 24 saatadək müddətə və ya inzibati xəta törədən şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadıqda, hakimin qərarı ilə üç günəqədər müddətə tutula bilər (İXM-nin 89.2-ci maddəsi).

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxsləri (polis) – avaralıqla məşğul olduqda şəxs barəsində inzibati qaydada tutmanı, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasını, inzibati xəta haqqında işin düzgün

¹⁶⁵ Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi məqsədilə tətbiq etmək hüququna malikdirlər (İXM-nin 88.1-88.1.1-ci maddələri).

“Avarılıqla məşğul olan” dedikdə – müəyyən yaşayış yeri və yaşamağa vəsaiti olmayan, hər hansı ictimai faydalı işlə və ya peşə fəaliyyəti ilə məşğul olmayan (“Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada işsiz statusu almış şəxslər istisna olmaqla), mütəmadi olaraq xırda oğurluq və ya dilənçilik yolu ilə dolanan şəxslər başa düşülür (İXM-nin 523.2.-ci maddəsinin qeydi).

Məhkəmə qeyd edir ki, hər hansı şəxsin "infeksion xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə" həbsinin qanuniliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas meyarlar aşağıdakılardır:

– infeksiion xəstəliyin yayılması əhəlinin sağlamlığı və təhlükəsizliyi üçün təhlükə təşkil edib-etməməsi;

– daha az sərt tədbirlər nəzərdən keçirilərək ictimai marağın qorunması üçün yetərsiz hesab olunduğu üçün infeksiyaya yoluxmuş şəxsin həbsinin xəstəliyin yayılmasının qarşısının alınması üçün son çarə olub-olmaması.

Bu meyarlar artıq təmin edilmədikdə, azadlıqdan məhrum etmə üçün əsas aradan qalxır (*Enhorn İsveçə qarşı, § 44*).¹⁶⁶

Məhkəmə bildirir ki, aşağıdakı üç minimum şərtə əməl edilmədiyi halda, hər hansı şəxs "ruhi xəstə" olduğuna görə azadlıqdan məhrum edilə bilməz (*Stanev Bolqarıstana qarşı [GC], § 145; D.D. Litvaya qarşı, § 156; Kallveit Almaniya qarşı, § 45; Ştukurov. Rusiyaya qarşı, § 114; Varbanov Bolqarıstana qarşı, § 45; Vinterverp Niderlanda qarşı, § 39*):

– təcili həbs tələb olunmadığı təqdirdə, şəxsin ruhi xəstə olduğu obyektiv tibbi rəydə etibarlı şəkildə göstərilməlidir;

– şəxsin psixi xəstəliyinin dərəcəsi məcburi həbsi tələb etməlidir. Azadlıqdan məhrum edilmənin verilən şəraitdə zəruri olduğu göstərilməlidir;

– obyektiv tibbi rəylə təsdiq edilən psixi xəstəlik həbs müddətində davam etməlidir.

Ruhi xəstə hesab edilən şəxsin həbsi barədə tibbi rəyə müraciət edilmədən verilən qərar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin §1 (e) yarımbəndinə uyğun hesab edilmir (*Ruiz Rivera İsveçərəyə qarşı, § 59; S.R. Niderlanda qarşı (dec.), § 31*).

Məhkəmə göstərir ki, ruhi xəstənin həbsi yalnız vəziyyətinin müalicəsi və ya yüngülləşməsi üçün müalicə, tibbi preparat və ya başqa klinik

¹⁶⁶ 5-ci Maddə Üzrə Təlimat – Azadlıq və Toxunulmazlıq Hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

müalicə tələb edildikdə deyil, həm də şəxsin, məsələn, özünə və ya başqalarına zərər verməmək üçün nəzarətdə saxlanmasına ehtiyac olduqda zəruri ola bilər (Hatçison Reid Birləşmiş Krallığa qarşı, § 52).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin §1(e) yarımbəndi yalnız məhdud mənada kliniki alkoqolizm" vəziyyətində olan "spirtli içki aludəçilərinin" həbsinə icazə verməsini təfsir etmir, həm də spirtli içkidən sui-istifadə edən şəxsə qarşı, onun alkoqolla özünə və ya cəmiyyətə verdiyi zərəri məhdudlaşdırmaq, yaxud içdikdən sonrakı təhlükəli davranışın qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq etməsinə imkan verir. Buna görə də, tibbi cəhətdən "alkoqolizm" diaqnozu qoyulmamış, lakin alkoqolun təsiri altında davranışları özləri və ya cəmiyyət üçün təhdid təşkil edən şəxslər cəmiyyətin və ya onun maraqlarının – sağlamlıq və ya şəxsi təhlükəsizliyin qorunması məqsədi ilə həbs edilə bilərlər (Hilda Hafsteinsdottir İslandiya qarşı, § 42, Xarin Rusiyaya qarşı, § 34).

Məhkəmə eyni zamanda onu da qeyd edir ki, bu o demək deyil ki, 5-ci maddənin § 1 (e) yarımbəndi hər hansı şəxsin sadəcə spirtli içki qəbul etdiyinə görə həbs edilməsinə icazə verir (Vitold Litva Polşaya qarşı, §§ 61-62).

*Qulub Atanasov Bolqarıstana qarşı*¹⁶⁷ işində 1999-cu ildə paranoid şizofreniyadan əziyyət çəkən ərizəçi tutulub və oğurluq və adam öldürmədə şübhələndiyi üçün ibtidai həbsə alınıb. 06 iyul 2000-ci il tarixli məhkəmə qərarına əsasən, cərrahiyyə əməliyyatını tələb edən səhhət problemlərinə görə o, ev dustaqlığına yerləşdirilib. Sonradan ərizəçinin işini aparan müstəntiq yeni ekspertizanın keçirilməsi məqsədilə 08 avqustdan 04 sentyabrədək onun psixiatrik xəstəxanaya yerləşdirilməsini əmr etdi. Alınmış ekspert rəyində on bir ekspertdən səkkizi hesab edib ki, əqli xəstəliyinə baxmayaraq, ərizəçi bütün müvafiq vaxtlarda sağlam düşüncəli olub. Sonradan 2006-cı ildə ölümü səbəbindən ərizəçi barəsində cinayət təqibinə xitam verilmişdir.

Ərizəçi şikayət edib ki, psixiatrik xəstəxanada keçirdiyi 26 gün məhkəmənin deyil, müstəntiq tərəfindən çıxarılmış qanunsuz qərar əsasında olub.

¹⁶⁷ *Qulub Atanasov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 06.11.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə)*, (Gulub Atanasov v. Bulgary (№ 73281/01), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 11/2008.

Ərizəçinin hüquqi vəziyyətinin dəyişdirilmədən qalması faktına baxmayaraq, psixiatrik xəstəxanada olarkən onun azadlığı üzərində məhdudiyətlərin dərəcəsi və mahiyyəti təcrübədə ev dustaqlığından çox fərqli olmalı idi. Buna görə, Məhkəmə onun xəstəxanaya və oradan keçirilməsinin daxili qanunvericiliyə uyğun

olub-olmadığını müəyyən etməyi zəruri hesab etdi.

Bununla bağlı müəyyən olundu ki, Bolqarıstanın Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən, belə keçirilmə ərizəçinin işində heç zaman verilməyən məhkəmə qərarını tələb edir ki, beləliklə, ərizəçinin ev dustaqlığından psixiatrik xəstəxanaya keçirilməsi qanunsuz olub. Beləliklə də Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

*Ümit Bilgic Türkiyəyə qarşı*¹⁶⁸ işdə 2002-ci ilin dekabrında ərizəçi məhkəməyə ikraha görə ona qarşı cinayət icraatı çərçivəsində otuz beş gün üçün ibtidai həbsə alınmışdır. Eyni zamanda, Ədliyyə Nazirliyi prokurorluqdan xahiş edib ki, ərizəçinin psixi vəziyyətini yoxlamaq məqsədilə zəruri tədbirlər görsün və zərurət olduqda, ona aid müdafiə tədbirini tətbiq etsin. 2002-ci ilin iyulunda prokurorluq yerli məhkəmədən xahiş edib ki, zədələnmiş psixi qabiliyyəti səbəbindən ərizəçiyə aid qəyyumluq əmri verilsin. 02 yanvar 2003-cü ildə ərizəçi həbsdə olduğu həbsxanadan müşahidə altında olduğu psixiatrik xəstəxanaya köçürülmüşdür. 20 yanvar tarixində o, tibbi komissiya qarşısına çıxarılmış və 24 yanvar 2003-cü ildə həbsxanaya qaytarılmışdır. 21 yanvar 2003-cü il tarixli tibbi komissiya rəyi ərizəçinin psixi vəziyyətində və ya mülki hüquqların həyata keçirilməsi qabiliyyətində çatışmazlığı müəyyən etməmişdir. 07 fevral 2003-cü ildə yerli məhkəmə öz qənaətini tibbi rəyə əsaslanaraq qəyyumluq əmri üçün müraciəti rədd etmişdir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi psixiatrik xəstəxanaya yerləşdirilmiş və bir neçə cinayət icraatları kontekstində qərara alınmış ibtidai həbs müddətində orada iyirmi bir gün qalmışdır. Psixiatrik xəstəxanada həbsi üçün hüquqi əsası təşkil edən və onu müşahidə altına qoyan əmr onun ibtidai həbsilə bağlı deyildi və müxtəlif icraatlar çərçivəsində artıq qərara alınmış

¹⁶⁸ *Ümit Bilgic Türkiyəyə qarşı iş üzrə 03.09.2013-cü il tarixli Qərar (II Bölmə), (Ümit Bilgiç v. Turkey (no. 22398/05), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 9/2013.*

azadlıqdan məhrum etmə şərtlərinin pisləşməsinə yönəlməmişdir. Bundan başqa, qərar çıxarıldığı zaman ərizəçi hələ həbsə alınmamışdır.

Məhkəmə göstərdi ki, həbsxanada həbsin psixiatrik müəssisədə saxlanmaqla əvəzlənməsi ərizəçinin həbsinin xarakterini və bu müddətdə onun vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirmişdir. Onun ibtidai həbsə alınmasının qanuni olması faktına baxmayaraq, ərizəçinin psixiatrik xəstəxanaya keçirilməsinin və orada saxlanmasının daxili qanunvericiliyə və Konvensiyaya uyğunluğu məsələsi yalnız həbs şəraitinə deyil, həm də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum olunmasının qanuniliyinə aiddir.

Ərizəçinin müşahidə altına alınmasına əsas olmuş qanunun müddəaları cəmiyyət üçün təhlükəli olan psixi xəstə şəxslərin müalicə məqsədilə məcburi psixiatrik qəbulu ilə bağlıdır. Lakin ərizəçi bu kateqoriyaya düşmür. Müəyyən olunmamışdır ki, o, müalicə tələb edən psixi xəstəlikdən əziyyət çəkib və ya cəmiyyətə təhlükə törədib. Onun məcburi qəbulu öz maraqlarını qorumağı imkansız və onun qəyyumluğa yerləşdirilməsini zəruri edən xəstəlikdən əziyyət çəkib-çəkmədiyini müəyyən etmək olmuşdur.

Məhkəmə hesab etdi ki, sözügedən qanunvericilik müddəaları bununla da ərizəçinin məcburi qəbulu üçün əsas ola bilməz. Bundan başqa, mülki hüquq normasına əsasən qəyyumluq tədbiri üçün zərurəti ifadə edən tibbi rəy olmadan məhkəmələr bu barədə qərar çıxara bilməz. Sözügedən müddəa hansı dövlət orqanının belə bir azadlıqdan məhrum etmə haqqında qərar çıxarmaq səlahiyyətində olmasını və ya hansı prosedurun tətbiq olunduğunu göstərməmişdir. Əlavə olaraq, bu norma məcburi psixiatrik yoxlama üçün şəxsi həbsə almaq barədə hər hansı qərardan əvvəl həkimin rəyini almağı tələb etmir. Buna görə, həmin müddəa tələb olunan aydınlığa cavab vermir. Beləliklə, bu müddəanın ərizəçinin məcburi qəbulu üçün əsas ola biləcəyi güman edilsə belə, həmin norma qanunsuzluğa qarşı tələb edilən müdafiə dərəcəsinə uyğun deyil.

Nəticədə, məhkəmə qərara aldı ki, 2003-cü ilin yanvarında ərizəçinin psixiatrik xəstəxanada müşahidə altına yerləşdirilməsi Konvensiyanın məqsədləri üçün hüquqi əsas malik deyildi.

*Qlien Almaniyaya qarşı*¹⁶⁹ işdə ərizəçi uşaq üzərində cinsi sui-istifadəyə görə 1997-ci ildə məhkum edilmiş və dörd il azadlıqdan məhrum etmə

¹⁶⁹ *Qlien Almaniyaya qarşı iş üzrə 28.11.2013-cü il tarixli Qərar (V Bölmə), Qlien v. Germany (no. 7345/12), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 9/2013.*

cəzasını almışdır. Məhkəmə, həmçinin yenidən cinayətin törədilməsi təhlükəsi səbəbindən onun preventiv həbsi barədə qərar çıxarmışdır. Onun preventiv həbsi 2001-ci ildə başlanmış və mütəmadi olaraq təzələnmişdir. Cinayətlərin törədildiyi vaxt tətbiq edilən maksimum on illik müddətin sonunda və Konstitusiya Məhkəməsinin 04 may 2011-ci il tarixli qərarına istinadən ərizəçi dərhal azad edilməsini tələb etmişdir. Onun müraciətinə 2011-ci ilin sentyabrında rədd cavabı verilmişdir bu əsasla ki, şəxsiyyət pozuntularından və patoloji olmasa da, “Terapevtik həbs haqqında” Qanunun məqsədləri üçün əqli pozuntunu təşkil edən pedofiliyadan əziyyət çəkir və beləliklə, onun yenidən cəza törətməsi ehtimalı yüksəkdir. Buna görə onun davamlı preventiv həbsi üçün Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilmiş şərtlərə riayət edilmişdir.

Ərizəçi ona istinad etmişdir ki, “*M. Almaniya qarşı*” və sonrakı bir çox işlərdə Avropa Məhkəməsinin qərarından sonra Almaniya Federal Konstitusiya Məhkəməsi 04 may 2011-ci il tarixli qərarında hesab edib ki, preventiv həbsin retrospektiv uzadılması barədə müddəalar Almaniyanın Əsas Qanununa ziddir. O, daha sonra qərara gəlib ki, Əsas Qanununa zidd elan edilmiş bütün müddəalar yeni qanunvericiliyin qüvvəyə minməsinədək və ya ən gec 31 may 2013-cü ilədək tətbiq edilir. Preventiv həbsləri uzadılmış və ya retrospektiv əmr edilmiş məhbuslara aid cəzaların icrasına baxan məhkəmələrə əmr edilib ki, müvafiq şəxs və ya davranışla bağlı xüsusi halları nəzərə alaraq məhbusların ən ağır zorakı və ya cinsi cinayətləri törətməyə meyilli olub-olmamasını və əlavə olaraq, onların yeni qüvvəyə minmiş “Terapevtik həbs haqqında” Qanunun mənasında əqli pozuntudan əziyyət çəkib-çəkmədiklərini təxirəsalınmadan müəyyən etsinlər. Barələrində bu şərtlərə riayət edilməyən məhbuslar 31 dekabr 2011-ci ildən gec olmayaraq azad edilməlidir.

Məhkəmə yalnız 2011-ci ilin sentyabrında ərizəçi barəsində əmr edilmiş preventiv həbsin uzadılmasına aid müddəti nəzərdən keçirib. Hökumət həmin müddəti Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “e” yarımbəndi əsasında əsaslı hesab edib, ona görə ki, bu, “əqli qabiliyyəti olmayan” şəxsin həbsini təşkil edir.

Məhkəmə qeyd edib ki, presedent hüququnda “əqli qabiliyyəti olmayan şəxslər” anlayışı dəqiq müəyyən edilməsə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən azadlıqdan məhrum edilmə üçün yol verilən əsaslar dar təfsir olunmalıdır. Əqli vəziyyətin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “e” yarımbəndinin məqsədləri üçün həqiqi əqli pozuntu kimi hesab edilməsi məqsədlə müəyyən qədər ağır olmalıdır. Əlavə olaraq, əqli xəstə pasiyenti qismində şəxsin həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə əhatə edilir, yalnız

bu halda ki, o, xəstəxanada, klinikada və ya başqa müvafiq qurumda həyata keçirilsin.

Məhkəmə hesab edib ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “e” yarım bəndində “əqli qabiliyyəti olmayan şəxslər” anlayışı Almaniyanın “Terapevtik həbs haqqında” Qanunda istinad edilmiş “əqli pozuntu” anlayışından daha məhdud ola bilər. Lakin bu, hazırkı işdə ərizəçinin “əqli qabiliyyəti olmayan şəxs” kimi qiymətləndirilməsi məsələsinə qəti cavab vermir, ona görə ki, hər bir halda, o, “xəstəxanada, klinikada və ya başqa müvafiq qurumda” saxlanılan hesab edilə bilməz.

Hökumət məhbusların daha çox hərəkət sərbəstliyinə və asudə fəaliyyətinə malik olmaları baxımından preventiv həbsdə olan şəxslər üçün ayrı həbsxanada ərizəçinin həbsinin normal həbs cəzasının icrasından əhəmiyyətli fərqlənməsini iddia etsə də, Məhkəmə inandırılmamışdır ki, o, əqli xəstə pasiyent kimi həbs edilmiş şəxsə uyğun gələn tibbi və ya terapevtik mühitlə təmin edilmişdir. Həm də normal həbsdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqli mühitin təmin olunması ilə gələcəkdə preventiv həbsin Konstitusiyaya və Konvensiya tələblərinə uyğun olması üçün Almaniyanın son vaxtlar geniş tədbirlərə başlamasını təsdiq və bu dəyişiklikləri tətbiq etmək üçün keçid müddətin zəruri olacağını qəbul etməklə, Məhkəmə inandırılmamışdır ki, daxili məhkəmələr, məsələn, psixiatrik xəstəxanaya və ya başqa müvafiq quruma transferini əmr etməklə bu arada ərizəçinin həbs şəraitini “əqli qabiliyyəti olmayan” şəxsin zərurətinə uyğunlaşdırma bilməmişlər. Əslində, “Terapevtik həbs haqqında” Qanun məhz belə bir imkanı da nəzərdə tutub. Həbsxana cinahında ərizəçinin preventiv həbsinin uzadılması dövlət orqanları üçün mümkün olan dərhal azadlığa buraxılmaya yeganə alternativ olmamışdır. Buna görə həbsxana cinahında ərizəçinin preventiv həbsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “e” yarım bəndi baxımından əsaslı deyildi.

Bundan başqa, keçmiş on illik müddətdən kənar onun davamlı preventiv həbsi artıq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “a” yarım bəndi baxımından əsaslı ola bilməz, ona görə ki, o, artıq “məhkum edildikdən sonra” şəxsin həbsi deyildi və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin hər hansı başqa yarım bəndi baxımından əsaslandırıla bilməz. Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Xarin Rusiyaya qarşı*¹⁷⁰ işdə 2001-ci il 11 oktyabr axşamı polis yerli dükandan içkili şəxsin – ərizəçinin dükan işçisinə qışqırması və kobud dildə danışması ilə bağlı təcili telefon zəngi almışdır. Polis ərizəçini dükandan çıxarmış, lakin o, idarəedilməz davranışına davam etmiş və əllərini silkələyərək və kobud dildən istifadə edərək polis işçiləri ilə dava etməyə cəhd göstərmişdir. Təxminən axşam saat 10.30-da polis ərizəçini yerli ayılma mərkəzinə aparmış və onun sərxoşluğu və kobud davranışı üzrə hesabat tərtib edilmişdir. Ərizəçi ertəsi gün saat 9.40-da azad edilmişdir. O, daha sonra qanunsuz saxlanması ilə bağlı ayılma mərkəzinə qarşı şikayət ərizəsi vermişdir. Rayon məhkəməsi ərizəçinin davranışının – qeyri-sabit yerışı, yersiz danışığı, şax dura bilməməsi və spirtli içki iynin – insan ləyaqətinə və ictimai əxlaqa xələl gətirməsini və beləliklə də, saxlanmasının əsaslı olduğunu bildirmişdir.

Məhkəmə xatırladı ki, demokratik cəmiyyətdə azadlıq hüququnun əhəmiyyəti baxımından, fərdin saxlanması kobud fiziki davranışları ilə əsaslandırılı bilməzdi. Bu, bəziləri tərəfindən təhqiredici və ya kobud qəbul edilə biləcək hər hansı bir qeyri-adi görünüş səbəbindən məcburi azadlıqdan məhrum etmə sisteminin tətbiq edilməsindən

dən bir addım uzaq olardı.

Bununla belə, məhkəmə hesab edib ki, daxili məhkəmələrin bununla bağlı mülahizələri izah edilməyəcək dərəcədə qeyri-müvafiq olsa da, ərizəçinin saxlanmasının başlıca səbəbinin ictimai yerdə narahatçılıq törədən və digərləri üçün təhlükəli olan təcavüzkar və kobud davranışının olması ilə bağlı Məhkəmə qarşısında yetərli sübut var idi. Həm dükan işçisinin yazılı bəyanatı, həm də rəsmi polis qeydləri ərizəçinin kobud sözlərdən istifadə etməsi və hədə-qorxu gəlməsi və polis işçiləri ilə dava etməyə cəhd göstərməsindən xəbər verir. Belə olan halda, polisin ərizəçini gecə boyunca ayılma mərkəzində saxlamaqdan başqa heç bir alternativ yolu yox idi və onlar bunu milli maddi və prosessual qaydalara tam müvafiq şəkildə etmişlər.

Nəhayət, ərizəçini tam ayıldıqdan və bütün inzibati qaydaların tətbiq edilməsindən dərhal sonra onu azad etməklə dövlət orqanları, bir tərəfdən, ictimai qaydanın qorunması və digərlərinin maraqları və digər tərəfdən,

¹⁷⁰ *Xarin Rusiyaya qarşı iş üzrə 03.02.2011-ci il tarixli Qərar (I Bölmə), Xarin v. Russia (no. 37345/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 2/2011.*

ərizəçinin azadlıq hüququ arasında ədalətli tarazlığı qorumuşlar. Göstərilənlərə əsasən məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmamışdır.

*Yunkal Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁷¹ işdə 1997-ci ilin dekabrında ərizəçi bədən xəsarətlərinin yetirilməsi ittihamı ilə Kral Məhkəməsi qarşısına çıxarılmışdır. O, özünü müdafiə məqsədilə ilə hərəkət etdiyini iddia etmişdir. Lakin müdafiənin təşəbbüsü ilə gətirildiyi haqqında psixiatrik rəyi dinlədikdən sonra andlılar müəyyən etmişdir ki, o, çıxış edə bilməz. Cinayət ittihamının əsaslandığı faktların istintaqı aparılmamışdır. Andlılar nəticəyə gəldikdən sonra Kral Məhkəməsi 1986-cı il tarixli “Əqli sağlamlıq qərarı” əsasında məcbur idi ki, ərizəçinin xəstəxanaya qəbulunu əmr etsin və dövlət katibinin icazəsi olmadan xəstəxanadan nəzarətsiz çıxmasının qarşısını alan məhdudlaşdırma qərarını çıxarsın.

Ərizəçi inkar etməyib ki, o, həmin vaxt ərzində əqli qabiliyyəti olmayan şəxs olmuşdur və onun əqli pozuntusu məcburi məhdudlaşdırmanı əsaslı edirdi. Əvəzində onun şikayəti xəstəxana qərarının qəbul edildiyi proseduru üzərində formalaşmışdır. Xüsusən, o şikayət edib ki, cinayət ittihamının əsaslandığı faktlar üzrə istintaq aparılmamış və məhkəmədə çıxış etməyə uyğun olub-olmaması proseduru onun əqli pozuntusunun xarakterinin məcburi məhdudlaşdırmanı qanuni edib-etməməsi məsələsinə baxılmasını tələb etməmişdir.

Birinci məqama gəldikdə, Məhkəmə qeyd edib ki, andlılar ərizəçini çıxış etmək üçün uyğunsuz hesab etdikdə, həbs üçün maddi əsas Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «a» və «c» yarım-bəndlərindən «e» yarım-bəndinə keçmişdir. Onun tərəfindən cinayət əməlinin törədilib-törədilməməsi məsələsinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «e» yarım-bəndinə əsasən həbslə bağlı baxılmalı olan məsələlərə yalnız ikinci dərəcəli aiddiyəti vardır. Müvafiq olaraq, ərizəçi tərəfindən ittiham olunduğu hərəkətləri törədib törətməməsinin müəyyən edilməməsi hər hansı qanunsuzluğa səbəb olmayıb.

İkinci məsələyə gəldikdə, Məhkəmə bildirib ki, şəxsin daxili qanunvericiliyə əsasən məhkəmədə çıxış etməyə uyğunsuz olub-olmamasını müəyyən etmək üçün qanuni nümayəndələrə göstərişlər vermək, mühakiməni anlamaq və onda səmərəli iştirak etmək qabiliyyətinə dair araşdırmanı ehtiva edən test müvafiq şəxsin xarakteri və ya dərəcəsi baxımından məcburi məhdudlaşdırmanı tələb edən əqli qabiliyyətsizlikdən əziyyət çəkib

¹⁷¹ Yunkal Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə 17.09.2013-cü il tarixli Qərardad (IV Bölmə), Juncal v. United Kingdom (no. 32357/09), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 10/2013.

çəkməməsini müəyyən etmək üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «e» yarım bəndinə əsasən tələbdən fərqlidir. Bu fərqə baxmayaraq, andlılar ərizəçini məhkəmədə çıxış etmək üçün uyğunsuz hesab etdikdə, hakim tətbiq edilən daxili qanunvericiliyə əsasən məcburi məhdudlaşdırma üçün qərar verməyə borcludur. Bu səbəbdən, daxili qanunvericiliyin mətnində nəzəri çatışmazlığın olduğunu demək olar.

Buna baxmayaraq, Məhkəmə fərdi işin faktlarına əsaslandı. Ərizəçinin məhkəmədə çıxış etməyə uyğunsuz və xəstəxana və məhdudlaşdırma qərarlarının qəbul edilməli olub-olmadığını müəyyən etmək üçün Kral Məhkəməsi iki psixiatrın rəyini dinləmiş və onların ikisi də hesab edib ki, o, psixotik əqli xəstəlikdən əziyyət çəkib. Müdafiə tərəfinin dəvət etdiyi psixiatr hesab edib ki, ərizəçinin davranışının ciddi zərərli və təhlükəli xarakteri onu nəzərdə tutur ki, ona maksimum təhlükəsiz bölmədə ixtisaslaşdırılmış hissədə psixiatrik müalicə təqdim edilməlidir. Prokurorluğun təyin etdiyi psixiatr isə müəyyən edib ki, onun şəxsiyyəti ilə bağlı problemlər və psixotik əqli xəstəlik birlikdə onu potensial olaraq çox təhlükəli edir. Buna görə Kral Məhkəməsi qarşısında mübahisəsiz sübut mövqeyi əsaslandırır ki, ərizəçinin işinin hallarında *Winterwerp* meyarına riayət edilib və ərizəçi onun dövlət orqanları tərəfindən bu cür qiymətləndirilməsini heç zaman mübahisələndirməmişdir. Belə olan halda, xəstəxana əmri Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə cavab verir.

Məhdudlaşdırma əmrinin qəbul edilməsinə aid olan Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən ərizəçinin (xəstəxanadan nəzarətsiz tərək etməzdən əvvəl dövlət katibinin icazəsinin alınmasının vacibliyini nəzərdə tutan) son şikayəti də Məhkəmə əsassız hesab etdi, ona görə ki, məhdudlaşdırma əmri ərizəçinin həbs rejiminin bəzi hüquqi şərtlərini dəyişsə də, bu, əqli xəstə pasiyent kimi onun azadlıqdan məhrum edilməsinin xarakterini dəyişməmiş və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin «e»

yarım bəndi, prinsipçə, həbs şəraitinə aid deyildir. Göstərilənlərə əsasən məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmamışdır.

*De Vilde (De Wilde), Ooms (Ooms) və Versip (Versyp) Belçikaya qarşı*¹⁷² işdə Belçika təbəələri olan Cənab Jak De Vilde, təvəllüdü 1928-ci il, Cənab Frans Ooms

¹⁷² *De Vilde (De Wilde), Ooms (Ooms) və Versip (Versyp) Belçikaya qarşı məhkəmə qərarı (Ərizə N 2832/66; 2835/66; 2899/66), Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş qərarlar toplusu, I cild. Bakı 2008.*

təvəllüdü 1934-cü il və Cənab Edqar Versip, təvəllüdü 1911-ci il, müxtəlif vaxtlarda ölkənin müxtəlif şəhərlərində polis tərəfindən səfilliyə (avaralığa, tüfeyliliyə) görə tutulublar. Belçika Cinayət Məcəlləsinin 347-ci maddəsi səfilə “müəyyən yaşayış yeri, yaşamaq üçün vəsaiti və məşğuliyyəti olmayan” şəxs kimi anlayış verir. Hər üç meyar mövcud olduqda, habelə şəxs əvvəllər səfilliyə görə məsuliyyətə cəlb edildikdə, səfillik cinayət hüquq pozuntusu sayılır. Adı çəkilən şəxslərlə bağlı bütün bu şərtlər mövcud olub. Qanunun müəyyən etdiyi prosedura əsasən, onlar polis tərəfindən tutularaq, bir hakimdən ibarət barışıq məhkəmələri qarşısında dayandılar və həmin məhkəmələr onların hər biri barəsində qanunla nəzərdə tutulan tədbirlər, yəni onları əmək fəaliyyəti ilə məşğul olacaqları xüsusi müəssisəyə yerləşdirməkdən ibarət tədbirlər görülməyə dair inzibati hakimiyyət orqanlarına göstəriş verən və belə hallar üçün adı olan qərarlar qəbul etdilər. Həmin müəssisələrdə Cənab De Vilde səkkiz aya yaxın, Cənab Ooms bir il və Cənab Versip bir il doqquz aya yaxın qaldılar. Bu müddətdə onların hər biri dəfələrlə səlahiyyətli orqanlara, habelə Ədliyyə Nazirinə həmin müəssisələrdə qanunsuz saxlanmalarından şikayətlə müraciət etdilər.

Ərizəçilər yüksək rütbəli polis işçisi tərəfindən müvəqqəti olaraq azadlıqdan məhrum edilmişdilər, onlar polis işçisi yanına özləri gəlmişdilər və həmin şəxs tərəfindən 1 may 1849-cu il tarixli Qanunun 3-cü bölməsində nəzərdə tutulduğu kimi, iyirmi dörd saat ərzində barışıq hakiminin yanına gətirilmişdilər, o isə onları Hökumətin sərəncamına vermişdi.

Məhkəmə qeyd etdi ki, polislərin hərəkətinin qanuniliyi şübhə doğurmur, çünki adı çəkilən şəxslər könüllü gəlirlər və səfilliklə məşğul olduqlarını etiraf ediblər və qərar qəbul edilməsi üçün onların dərhal barışıq hakiminin yanına gətirilməsi tamamilə təbii hərəkət idi. Üstəlik, bu hərəkət sırf ilkin xarakter daşıyırdı. Xüsusi müəssisələrdə məcburi saxlama barışıq hakimlərinin qərarlarının nəticəsi idi. Buna görə də, üç ərizəçi barədə görülmən tədbirlərin qanuniliyi həmin qərarlar nəzərə alınmaqla qiymətləndirildi.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, Konvensiyada “səfil” termininin anlayışı yoxdur. Belçika Cinayət Məcəlləsinin 347-ci maddəsindəki anlayışda deyilir: “Səfillər elə şəxslərdir ki, onların daimi yaşayış yeri, yaşayış üçün vəsaiti, məşğuliyyəti və ya peşəsi yoxdur”.

Yalnız bu üç şərtin məcmusu səfillərin sonrakı taleyinə sərəncam vermək üçün səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına əsas verir. Qeyd olunan anlayış “səfil” termininin adı mənasına hər hansı şəkildə zidd olan anlayış təsiri bağışlamır və Məhkəmə hesab etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (e) bəndində nəzərdə tutulan istisna prinsipinə 347-ci maddəyə əsasən səfil bilinən şəxsə şamil olunur.

Nəzərdən keçirilən işlərdə daimi yaşayış yerinin və yaşayış üçün vəsaitin olmaması təkcə polis orqanına könüllü gəlməklə yox, həm də həmin vaxt ərizəçilərin verdikləri ifadələrlə təsdiq olunur. Ərizəçilərin daimi işinin olmaması barədə barışıq hakimləri kifayət qədər, məlumata malik idilər. Hər üç ərizəçi fəhlə sayılsalar da, onlar, yəqin ki, müəyyən dövrdə çalışdıqları iş günlərinin minimal sayını təsdiq edə bilməyiblər, halbuki bu, 20 dekabr 1963-cü il tarixli Krallıq fərmanının (118-ci maddə və sonrakı maddələr) tələblərinə əsasən, işsizliyə görə vəsait almaqdan ötrü müraciət etmək üçün zəruridir.

Beləliklə, “səfilin” bütün əlamətlərinə uyğun gələn ərizəçilər Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1(e) bəndinə əsasən, səlahiyyətli orqanların göstərişi olduğu halda və Belçika qanununun müəyyən etdiyi prosedur əsasında həbsə məruz qala bilərdilər.

Buna görə, Məhkəmə bu üç ərizəçinin Hökumətin sərəncamma verilməsində nə pozuntu, nə də zorakılıq aşkar etdi və onların sonrakı məcburi həbsini Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (e) bəndinə zidd hesab etmək üçün əsası olmadığı nəticəsinə gəldi.

Komissiyada araşdırma zamanı ərizəçilər həm də iddia edirdilər ki, 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulub.

Məhkəmə göstərdi ki, istinad edilən 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi (alt bəndi) yalnız “hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud törədildikdən sonra onun gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsasların olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınmasına” aiddir. Adi səfillik Belçika qanunlarına görə hüquq pozuntusu sayılmadığı üçün ərizəçilərin dustaq edilməsi və sonra məcburi həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi və (a) yarımbəndi (səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra, şəxsi qanuni həbsə almaq) ilə yox, faktiki olaraq, (e) yarımbəndi ilə əhatə olunur. Komissiya kimi, Məhkəmə də bundan belə nəticə çıxardı ki, bu işlərə 3-cü bənd tətbiq edilə bilməz.

*Şulepova Rusiya Federasiyasına qarşı*¹⁷³ işdə ərizəçi uzun müddət qanunsuz olaraq psixiatriya xəstəxanasında həbsdə saxlanılmasından və onun həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinin yoxlanılması üzrə məhkəmə baxışının ədalətli olmamasından şikayət etmişdir. 1999-cu il fevral ayının əvvəllərində ərizəçi öz həkimi K-yə şikayət etmişdi ki, qonşuları onu, güman etdiyinə görə

¹⁷³ *Şulepova Rusiya Federasiyasına qarşı, Məhkəmənin qərarı, 20 noyabr 2008-ci il, 34449/03 №-li şikayət.*

elektromaqnit şüalanmaya məruz qoyur, onu QİÇS infeksiya ilə yoluxdurmaya cəhd etmiş, səs-küy yaradıb evinə su axıtmış və onu çoxlu digər vasitələrlə işgəncəyə məruz qoyublar. O, həmin şəxslərə kislota atacağı ilə hədələyirdi. 19 fevral 1999-cu il tarixdə, ərizəçi tərkibinə iki psixiatr və üç ümumi ixtisaslı həkimin daxil olduğu Baltika şəhər tibb assosiasiyası tərəfindən müayinədən keçirilmişdi. Komissiya belə qərara gəlmişdi ki, ərizəçi şəxsiyyətin paranoid pozuntusundan əziyyət çəkir və qallusinat və aqressivdir. Ona görə də o ətrafdakılar və özü üçün təhlükə yaradır. Həkimlər həmçinin müəyyən etdilər ki, ərizəçi yüksək təzyiqdən əziyyət çəkir. Həmin gün o Kalininqrad vilayətinin 1 saylı psixiatriya xəstəxanasına gətirildi. 12 fevral 1999-cu ildə ərizəçi xəstəxananın psixiatrları tərəfindən müayinə edildi, onlar xəstəyə “inkışaf edən paranoid psixoz” diaqnozu qoydular və hesab etdilər ki, onun məcburi müalicəyə ehtiyacı vardır. Həmin gün xəstəxana ərizəçinin məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi barədə qərar verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etdi. 16 fevral 1999-cu il tarixdə Kalininqrad şəhər Leninqrad rayon məhkəməsi ərizəçinin işinə baxılanadək onun müvəqqəti olaraq saxlanması barədə qərar qəbul etdi. Məhkəmə iclası 18 fevral 1999-cu il tarixə təyin edildi. 18 fevral 1999-cu il tarixdə iclas baş tutmadı. Protokolda qeyd olunmuşdu ki, ərizəçi ciddi psixi pozuntu ilə əlaqədar nümayəndə təyin etmək iqtidarında deyildir. 26 mart 1999-cu il tarixdə ərizəçi müalicəyə razılıq verdi. O, 21 aprel 1999-cu il tarixə kimi xəstəxanada qaldı. Xəstəxana öz müraciətini geri götürdüynə görə 13 may 1999-cu ildə məhkəmə baxışına xitam verildi.

Ərizəçi azad olunandan sonra güman etdiyi xəstəxanaya qanunsuz yerləşdirilməsindən prokurorluğa şikayət verdi. Kalininqrad vilayət prokurorluğunun hüquq mühafizə orqanlarında qanunçuluğa riayət edilməsi üzərində nəzarət sahəsinin rəisinin 1 fevral 2000-ci il tarixli məktubunda ərizəçinin 16 mart 1999-cu ildən 26 mart 1999-cu ilə kimi məhkəmənin sanksiyası olmadan qanunsuz olaraq xəstəxanada saxlanması etiraf olunur və vəziyyətin düzəldilməsi üçün tədbirlər tövsiyə olunurdu. 11 aprel 2002-ci ildə Leninqrad rayon məhkəməsi prokurora məlumat verdi ki, gələcəkdə bu kimi pozuntuların aradan qaldırılması və xəstəxanaların müraciətlərinə baxılması müddətlərinə riayət olunması üçün tədbir görəcəkdir. Bununla belə 21 fevral 2000-ci il tarixdə ərizəçi hakim K-yə və xəstəxanaya qarşı vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə iddia qaldırdı. O, tibbi komissiyanın 10 və 12 fevral 1999-cu il tarixli nəticələrini mübahisələndirir və iddia edirdi ki, o psixi xəstəlikdən əziyyət çəkməmiş və onun məcburi müalicəsinə ehtiyac olmamışdır. O, həmçinin iddia edirdi ki, onun həbsdə saxlanması məhkəmə qərarına əsaslanmadığına görə qanunsuz olmuşdur. O, mənəvi ziyana görə kompensasiya

ödənilməsinə tələb edirdi. Xəstəxananın nümayəndəsi etiraz etdi ki, həkimlərin nəticələri düzgün olmuş və ərizəçinin məcburi xəstəxanaya yerləşdirilməsi qanuni olmuşdur. O, ərizəçinin iddiasının tamamilə rədd edilməsinə xahiş etdi.

22 iyun 2000-ci ildə Kalininqrاد vilayəti Leninqrad rayon məhkəməsi müəyyən etdi ki, tibbi komissiyanın nəticələrinin şübhə altına alınması üçün əsaslar mövcud deyil və ərizəçinin həbsdə saxlanması qanuni olmuşdur. 25 oktyabr 2000-ci ildə Kalininqrاد vilayət məhkəməsi qətnaməni ləğv etdi və işi yeni baxışa qaytardı. O, müəyyən etdi ki, birinci instansiya məhkəməsi ərizəçinin tibbi komissiyanın 10 və 12 fevral 1999-cu il tarixli tibbi nəticələrinə münasibətdə iradlarını qiymətləndirməmiş və onun psixi vəziyyəti ilə əlaqədar məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsinin zəruri olmasını müəyyən etməmişdir. 31 may 2001-ci ildə Leninqrad rayon məhkəməsi müəyyən etdi ki, ərizəçinin 1999-cu ilin fevralında psixi vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün tibbi ekspertiza keçirilməsi zəruridir. O, xəstəxananın tibb mütəxəssislərinə ərizəçinin psixiatrik ekspertizasının keçirilməsini həvalə etdi. Ekspertlərə tibbi komissiyanın 10 və 12 fevral 1999-cu il tarixli tibbi nəticələrinin doğru olub-olmamasını və 1999-cu ilin fevral ayında ərizəçinin psixi vəziyyətinin onun məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsini tələb edib etmədiyini yoxlamaq təklif olundu. 30 iyul 2002-ci ildə ekspertlər ərizəçinin tibbi kartasına, o cümlədən 10-12 fevral 1999-cu il tarixli rəyə baxdılar və müəyyən etdilər ki, həmin sənədlərdə qeyd olunan nəticələr düzgündür və ərizəçinin 1999-cu ilin fevral ayında məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi onun ağır psixi vəziyyətinə görə bəraət qazandırıcı olmuşdur.

Ərizəçi ekspert rəyinin nəticələrini mübahisələndirdi. O, iddia edirdi ki, ekspertlər xəstəxananın əməkdaşı olduğuna görə obyektiv olmamış və məhkəmədən xahiş etdi ki, həmin ekspert rəyini qəbul etməsin. 15 yanvar 2003-cü ildə Leninqrad rayon məhkəməsi ərizəçinin iddiasını rədd etdi və xüsusən 10 və 12 fevral 1999-cu il və 30 iyul 2002-ci il tarixli tibbi rəylərə istinad edərək qeyd etdi ki, ərizəçinin məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi onun özü və ətrafdakılar üçün təhlükə yaratdığına görə zəruri olmuşdur. Məhkəmə müəyyən etdi ki, 30 iyul 2002-ci il tarixli ekspert rəyi qəbul edilən sübutdur, çünki ekspertlər yalan rəy verməyə görə cinayət məsuliyyəti daşdıqları ilə əlaqədar xəbərdar edilmişdilər. Bundan başqa 30 iyul 2002-ci il tarixli rəyi hazırlamış komissiyaya 12 fevral 1999-cu il tarixdə ərizəçini muayinə etmiş psixiatrlar daxil edilməmişdir. Ərizəçinin 10 mart 1999-cu il tarixdən 26 mart 1999-cu il tarixə kimi həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi ilə əlaqədar məhkəmə aşağıdakıları qeyd etdi: “Psixiatrik yardım və onun göstərilməsi zamanı vətəndaşların hüquqlarının təmini” haqqında

Qanunun 33-cü maddəsinin 3-cü bəndinə müvafiq olaraq hakim ərizəçinin işə məhkəmədə baxılması üçün zəruri olan müddətdə ruhi-əsəb xəstəxanasında saxlanılmasına razılıq (sanksiya) vermişdi. (Xəstəxananın ərizəçinin məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi barədə ərizəsi) Xəstəxananın ərizəsinə Qanunun 34-cü maddəsinin 1-ci bəndində nəzərdə tutulduğu kimi beş gün müddətində baxılmadı. Çünki ərizəçi psixi vəziyyəti ilə əlaqədar Qanunun 34-cü maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq məhkəmə iclasında iştirak etmək və ya bunun üçün nümayəndə təyin etmək iqtidarında olmamışdı. Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi barədə məhkəmə qərarı ləğv olunmamışdı və ya dəyişdirilməmişdi və xəstəxananın məhkəmə qərarını pozaraq ərizəçini azad etmək səlahiyyəti olmamışdı. Belə vəziyyətdə xəstəxana 26 mart 1999-cu il tarixinə kimi ərizəçinin məcburi qaydada xəstəxanada saxlanılmasına görə məsuliyyət daşımır.

Ərizəçi qərardan şikayət vermişdi. Öz şikayətində o həmçinin qeyd etmişdi ki, 30 iyul 2002-ci il tarixli rəyi hazırlamış ekspertlər qərəzli olmuşlar. 02 aprel 2003-cü il tarixdə Kalininqrada vilayət məhkəməsi qərarı dəyişdirmədən saxladı və hesab etdi ki, qərar qanunu və əsaslıdır. Ekspertlərə münasibətdə isə o qeyd etdi ki, qərar yalnız 30 iyul 2002-ci il tarixli ekspert nəticələrinə əsaslanmamış, həm də digər digər sübutlara söykənmişdir.

Ərizəçi iddia etmişdir ki, onun azadlıqdan məhrum edilməsi “qanunda müəyyən edilmiş qaydada” tələbinə müvafiq olaraq sanksiyalaşdırılmamışdı. Xüsusən milli qanunvericiliyin tələb etdiyi kimi xəstəxananın ərizəsinə qanunla müəyyən edilmiş beş gün müddətində baxılmamışdı. Onun müvəqqəti olaraq xəstəxanada saxlanması haqqında məhkəmənin 16 fevral 1999-cu il tarixli qərarı onun və nümayəndəsinin iştirakı olmadan çıxarılmışdı. Ona görə də həmin qərar onun məcburi qaydada xəstəxanada saxlanması üçün qanuni əsas ola bilməzdi.

Avropa Məhkəməsi xatırlatdı ki, “ruhi – xəstə” anlayışı dəqiq tərif deyildir, çünki psixiatriya həm tibbi, həm də sosial münasibətdə daim inkişaf edir. Hər hansı şəxsin baxışları və davranışının müəyyən olunmuş normalardan fərqlənməsi ilə əlaqədar həbsdə saxlanılmasını yolverilən hesab etmək olmaz (Vinterwerp Niderlanda qarşı 24 oktyabr 1979-cu il tarixli qərar).

Ruhi xəstə hesab olunan şəxsin həbsdə saxlanması Konvensiyanın özbaşına azadlıqdan məhrum etməni istisna edən 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin məqsədlərinə və “e” yarımbəndindən nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlərin məqsədlərinə uyğun olmalıdır.

Bu münasibətdə Avropa Məhkəməsi xatırlatdı ki, onun müəyyən olunmuş təcrübəsinə müvafiq olaraq aşağıdakı 3 minimum şərtə nail olunmamışdırsa şəxs “ruhi xəstə” hesab oluna və azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

birincisi, qətiyyətlə müəyyən edilməlidir ki, o, ruhi xəstədir;

ikincisi, psixi pozuntunun dərəcəsi məcburi xəstəxanaya yerləşdirməni tələb etməlidir;

üçüncü, məcburi xəstəxanaya yerləşdirmənin uzadılmasının həqiqiliyi bu cür pozuntunun qalmasından asılı olmalıdır. (*Conson Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁷⁴).

Azadlıqdan məhrum etmənin tibbi ekspertin rəyi nəzərə alınmadan tətbiqi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin “e” yarımbəndinə uyğun olan hesab edilə bilməz.

Təcili hallarda və ya şəxs aqressiv davranışla əlaqədar tutulduqda onun tutulduqdan dərhal sonra həkim tərəfindən müayinəsinə yol verilir. Lakin bütün qalan hallarda ilkin müayinə məcburidir. Əgər digər imkanlar mövcud deyildirsə məsələn, maraqlı şəxsin müayinəyə gəlməkdən imtina etməsi halında, ən azından tibbi ekspert tərəfindən iş materiallarının qiymətləndirməsi təmin olmalıdır. Əks halda hesab etmək olmaz ki, şəxsin ruhi xəstə olması dəqiqliklə müəyyən edilmişdir. (bax: *Varbanov Bolqarıstanına qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarı*)

Həmin işin faktlarına müraciət edərək Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, ərizəçinin psixiatrik xəstəxanaya yerləşdirilməsi iki psixiatrın iştirak etdiyi tibbi komissiyada baxılmış və rəyə gəlinmişdir ki, o şəxsiyyətin poranoid pozuntusundan əziyyət çəkir, qalunasiasiyaya məruz qalır və həm özü, həm də ətrafdakılar üçün təhlükə yaradır. Xəstəxanaya gətiriləndən sonra o yenidən tibbi mütəxəssislər tərəfindən müayinədən keçirilmiş və diaqnozu təsdiq olunmuşdur. Beləliklə, Avropa Məhkəməsi hesab etdi ki, ərizəçinin ruhi xəstə olmasını təsdiq edən obyektiv və həqiqi tibbi məlumatlar mövcud olmuşdur. Bundan başqa onu nəzərə alaraq o, öz qonşuların zorakılıq tətbiq etməklə hədələmişdir və bu hədə-qorxu aqressiv hesab olunub, Avropa Məhkəməsi onun sağlamlıq vəziyyətinin məcburi olaraq xəstəxanaya yerləşdirilməsini tələb etməsini tanıdı.

Nəhayət, ərizəçinin onun sağlamlıq vəziyyətinin tələb etdiyindən daha uzun müddətdə məcburi olaraq xəstəxanada qalmasını güman etməyə əsas

¹⁷⁴ *Conson Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsinin 24 oktyabr 1997-ci il tarixli qərarı.*

yoxdur. Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən Avropa Məhkəməsi nəticəyə gəlmiş ki, ərizəçinin “ ruhi xəstə “ olması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin “e” yarımbəndi baxımından dəqiqliklə müəyyən edilmiş və onun psixi vəziyyəti nəzərdən keçirilən müddətdə onun məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsinə bəraət qazandıran xarakter və dərəcədə olmuşdur.

Avropa Məhkəməsi xatırlatdı ki, “qanunla müəyyən edilmiş qaydada” göstərişi əhəmiyyətli dərəcədə milli qanunvericiliyə istinad edilməsini tələb edir: beləliklə, milli qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada riayət edilməsi zəruriliyi qeyd olunur. Lakin milli qanunvericilik özü, onda ifadə olunan və ya güman edilən ümumi prinsiplər də daxil olmaqla Konvensiyaya müvafiq olmalıdır. Bu şərtin əsasında dayanan anlayış ədalətli və layiqli prosedura da aiddir. Yəni şəxsi azadlıqdan məhrum edən tədbir müvafiq səlahiyyətli orqan tərəfindən seçilməli, icra olunmalı və özbaşına olmamalıdır. (bax yuxarıda qeyd olunan Vinterverp Niderlanda qarşı Avropa Məhkəməsinin qərarı).

Milli qanunvericiliyi ilk növbədə milli orqanlar, xüsusən məhkəmələr şərh və tətbiq etməlidirlər. Bununla belə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq ölkənin qanunvericiliyinə riayət olunmaması Konvensiyanın pozulmasına səbəb olur, onda belə nəticəyə gəlmək olar ki, Avropa Məhkəməsi bu cür riayət olunmanın yoxlanılması ilə bağlı müəyyən səlahiyyətləri həyata keçirə bilər və keçirməlidir (Benem Birləşmiş Krallığa qarşı¹⁷⁵).

Ərizəçi 10 fevraldan 26 mart 1999-cu il tarixə kimi məcburi qaydada psixiatriya xəstəxanasında saxlanılmışdır. 16 fevral 1999-cu ilə kimi onun həbsdə saxlanılması barədə qərar qəbul edilməmişdir. Bu tarixdən sonra isə o, Leninqrad rayon məhkəməsinin qərarına əsasən müvəqqəti olaraq həbsdə saxlanılmışdır. Avropa Məhkəməsi ərizəçinin həmin iki dövr ərzində həbsdə saxlanılmasının qanuniliyini qiymətləndirdi.

Birinci dörlə bağlı Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, ərizəçi 10 fevral 1999-cu ildə psixiatriya xəstəxanasına yerləşdirilib, bundan sonra tibbi komissiya rəyə gəlmişdir ki, onun stasionar tibbi müalicəyə ehtiyacı var. İki gün sonra xəstəxana məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirmək barədə sanksiya üçün məhkəməyə müraciət etmişdir. “Psixiatriya yardımı haqqında“ qanun bu cür ərizəni qəbul etmiş məhkəmənin üzərinə dərhal müvəqqəti olaraq həbsə almaq barədə qərar çıxarmaq öhdəliyini qoyur. Lakin məhkəmə belə bir qərarı yalnız 16 fevral 1999-cu il tarixdə yəni dörd gün sonra qəbul etmişdi. Rusiya Federasiyası hakimiyyəti bu cür gecikmənin izahını təqdim etməmişdir. Buradan məlum olur ki, ərizəçinin həbsdə saxlanılması ən azından 13-

¹⁷⁵ Benem Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə 10 iyun 1996-cı il tarixli qərar.

dən 16 fevral 1999-cu ilə kimi milli qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaya uyğun olmamışdır.

İkinci dövrə gəldikdə isə Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, ərizəçinin müvəqqəti həbsdə saxlanması barədə Leningrad rayon məhkəməsi 16 fevral 1999-cu ildə qərar çıxarmış və həmin qərarla ərizəçinin xəstəxananın müraçiatına əsasən ərizəyə baxılması üçün zəruri olan müddətə məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsinə icazə verilmişdir. “Psixiatrik yardım haqqında” Qanunun 34-cü maddəsinə müvafiq olaraq məhkəmə xəstəxananın məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirmə barədə ərizəsinə onun alındığı gündən 5 gün müddətinə baxılmalıdır. Həmin işdə xəstəxananın ərizəsinə baxılmamışdı.

Avropa Məhkəməsi əvvəllər analoji işdə xəstəxananın məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirmə barədə ərizəsinə “Psixiatrik yardım haqqında” Qanunda müəyyən edilən beş gün müddətində baxılmamasına görə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozulmasını müəyyən etmişdir. Avropa Məhkəməsi bu pozuntunu ərizəçinin həbsdə saxlanılmasını qanunsuz etməsinə tanıyırdı (*Rakeviç Rusiya Federasiyasına qarşı*¹⁷⁶)

Rusiya Federasiyasının 16 fevral 1999-cu il tarixli müvəqqəti həbsdə saxlama barədə qərarının ərizəçinin 26 mart 1999-cu ilə kimi həbsdə saxlanması üçün kifayət qədər hüquqi əsas yaratması barədə dəlili məhkəməni qane etmədi. 16 fevral 1999-cu il tarixli qərar müvəqqəti xarakter daşımış və prosessual təminatlarla müşahidə olunmamışdır. Xüsusən, həmin qərar ərizəçinin və onun nümayəndəsinin iştirakı olmadan çıxarılmışdı. Onun qüvvəsi beş gün ilə məhdudlaşdı və məqsədi məhkəmə iclasının hazırlanması və xəstəxananın ərizəsinin diqqətlə hər iki tərəfin iştirakı ilə araşdırılması üçün keçiriləcək məhkəmə iclasına hazırlıq müddətinin müəyyən edilməsi idi. Beləliklə, həmin qərar ərizəçinin qərar çıxarıldan sonra beş gün müddətində həbsdə saxlanması üçün əsas ola bilərdi. Rusiya Federasiyası hakimiyyəti ərizəçinin həmin qərarla nəzərdə tutulan beş gün müddəti başa çatdıqdan sonra həbsdə saxlanılmasına imkan verən hər hansı hüquqi müddəanı göstərə bilməmişdir. Buradan belə nəticə çıxdı ki, ərizəçinin “Psixiatrik yardım haqqında” Qanunun 34-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş beş gündən sonra 26 mart 1999-cu il tarixə kimi həbsdə saxlanması milli qanunvericiliyə əsasən heç bir hüquqi əsasa malik olmamışdır. Bu nəticə ərizəçinin 16 fevral 1999-cu il tarixdən 26 fevral 1999-cu il tarixə kimi qanunsuz olaraq həbsdə saxlanması barədə prokurorun 01 fevral 2000-ci il tarixli məktubu ilə də təsdiq olunur.

¹⁷⁶ *Rakeviç Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə Avropa Məhkəməsinin 28 oktyabr 2003-cü il tarixli qərarı.*

Rusiya Federasiyası hakimiyyətinin ərizəçinin məhkəmənin iclasında iştirak etməsinə və nümayəndənin təyin edilməsinə mane olan ağır psixi vəziyyətinin onun məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsi barədə ərizəyə baxılmasına imkan verməməsi barədə dəlili ilə əlaqədar Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, “Psixiatriya yardımı haqqında” Qanun şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək üçün ağır xəstə olması hallarını nəzərə alır. Lakin Qanun ərizəçinin işində olduğu kimi məhkəməyə iclası qeyri-müəyyən müddətə təxirə salmağa icazə vermir, lakin nəzərdə tutur ki, nümayəndəni təyin etsin və iclası xəstəxanada keçirsin. Milli hakimiyyət tərəfindən “Psixiatrik yardım haqqında” Qanunda nəzərdə tutulmuş prosedura pozulmuşdur. Müvafiq olaraq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi pozulmuşdur.

F. ƏCNƏBİNİN ÖLKƏYƏ QANUNSUZ GƏLMƏSİNİN QARŞISINI ALMAQ MƏQSƏDİLƏ VƏ YA BARƏSİNDƏ DEPORTASIYA, YAXUD EKSTRADISIYA TƏDBİRLƏRİ TƏTBİQ OLUNAN ŞƏXSİN HƏBSİ. KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNİN 1-ci BƏNDİNİN f) YARIMBƏNDİ

“1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlıqdan məhrum edilə bilməz:

...f) şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq məqsədilə və ya barəsində deportasiya, yaxud ekstradisiya tədbirləri tətbiq olunan şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması.”

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin § 1(f) yarım bəndi Dövlətlərə immiqrasiya kontekstində əcnəbilərin azadlığına nəzarət etməyə icazə verir.

Bu müddəanın birinci hissəsi sığınacaq axtaran şəxsin və ya başqa immiqrantın Dövlət tərəfindən giriş icazəsi verilmədən əvvəl həbs edilməsinə icazə versə də, bu həbs maddənin ümumi məqsədinə – azadlıq hüququnun qorunması və heç kimin əsassız olaraq azadlığından məhrum edilməməsi şərtinə müvafiq olmalıdır.¹⁷⁷

Məhkəmə xüsusilə vurğulayır ki, **“əsas-sızlığın yolverilməzliyi”** o deməkdir ki: həbs vicdanla yerinə yetirilməlidir;

¹⁷⁷ 5-ci Maddə Üzrə Təlimat – Azadlıq və Toxunulmazlıq Hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

hər hansı şəxsin ölkəyə icazəsiz girişinin qarşısının alınması məqsədi ilə sıx əlaqəli olmalıdır;

həbsin yeri və şərtləri münasib olmalıdır,

nəzərə alınmalıdır ki, bu tədbir cinayət törədənlərə deyil, çox vaxt öz həyatlarına görə qorxub ölkələrini tərk edən əcnəbilərə tətbiq edilir və onların həbs müddəti təqib edilən məqsəd üçün tələb olunan ağırlıqdan müddətdən çox çəkməməlidir (*Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 74).

Məhkəmə qeyd edir ki, 5-ci maddənin § 1(f) yarım bəndi şəxsin cinayət törətməsinin və ya qaçmasının qarşısının alınması məqsədi ilə həbsin ağırlıqdan hesab edilməsini tələb etmir. **Bu baxımdan tələb olunan yalnız "tədbirin deportasiya və ya ekstradisiya məqsədi ilə görülməsi"dir.** Buna görə də onun tətbiqi üçün xaric edilmə qərarının milli qanunvericilik və ya Konvensiya şərtləri çərçivəsində əsaslandırılması əhəmiyyət daşıyır (*Çahal Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 112; *Çonka Belçikaya qarşı*, § 38; *Nəsrullayev Rusiyaya qarşı*, § 69; *Soldatenko Ukraynaya qarşı*, § 109).

Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, 5-ci maddənin § 1 (f) yarım bəndi çərçivəsində hər hansı azadlıqdan məhrum etmə yalnız deportasiya və ya ekstradisiya icraatlarının davam etdiyi müddətdə əsaslı sayıla bilər. Bu cür icraatlar lazımi ciddi-cəhdlə yerinə yetirilmədikdə, həbs artıq məqbul sayılmır (*A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 164; *Emi və başqaları Bolqarıstana qarşı*, § 72). Bununla belə xaric edilmə məqsədi ilə həbs mahiyyəti etibarı ilə cəza xarakteri daşmamalı, müvafiq təminatlarla müşayiət olunmalıdır (*Əzimov Rusiyaya qarşı*, § 172).

Məhkəmə xatırladır ki, 5-ci maddənin 1 (f) bəndinin məqsədləri baxımından ərizəçinin həbsinin «qanuni» olub-olmadığını araşdırmaq onun öhdəsinə düşür və bu zaman o, milli hüquq sistemində nəzərdə tutulmuş təminatlara xüsusi diqqət yetirir. Söhbət həbsin «qanuniliyindən», o cümlədən qanunla müəyyən olunmuş qaydaya riayət edilməsi məsələsindən gedirsə, Konvensiya mahiyyət etibarı ilə milli qanunvericiliyə istinad edir və milli qanunvericilikdəki maddi-hüquqi və prosessual normalara riayət etmək öhdəliyini nəzərdə tutur, amma bundan əlavə, o, hər hansı azadlıqdan məhrum etmənin 5-ci maddənin məqsədinə uyğun olmasını tələb edir, həmin məqsəd isə şəxsi qanunsuz həbsdən müdafiə etməkdir (bax: *Amyur Fransaya qarşı*¹⁷⁸).

¹⁷⁸ *Amyur Fransaya qarşı*, 25 iyun 1996-cı il tarixli qərar, *Qərar və qərardadlar toplusu*, 1996-III.

Buna görə də Məhkəmə müəyyən edir ki, daxili qanunvericiliyin özü Konvensiyaya, o cümlədən orada birbaşa ifadə edilən və ya dolayısı ilə nəzərdə tutulan ümumi prinsiplərə uyğundur. Bu məsələ ilə bağlı Məhkəmə vurğulayır ki, söhbət azadlıqdan məhrum etmədən gətirdiyi hallarda xüsusilə vacibdir ki, hüquqi müəyyənlik prinsipinə riayət edilsin. Buna görə də bu hal mühüm əhəmiyyət daşıyır ki, azadlıqdan məhrum etmənin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş «qanunilik» standartına cavab verməsi üçün azadlıqdan məhrum etmənin daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtləri kifayət qədər aydın ifadə edilməli və qanunun tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün olmalıdır, həmin standart tələb edir ki, bütün qanunlar konkret hərəkətin doğura biləcəyi nəticələri şəxsin mövcud şəraitdə əqlabatan dərəcədə öncədən görə bilməsinə (zərurət olduqda müvafiq hüquqi məsləhət almaqla) imkan vermək üçün kifayət qədər aydın olmalıdır ki, hərəkətin qanunsuz olması riskindən yaxa qurtarmaq mümkün olsun (bax: *Yesius Litvaya qarşı*¹⁷⁹ və *Baranovski Polşaya qarşı*¹⁸⁰).

Cinayətkarların verilməsinin hüquqi əsaslarını ekstradisiya haqqında, cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında, beynəlxalq xarakterli cinayətlərə mübarizə haqqında beynəlxalq müqavilələr (ikitərəfli, regional, çoxtərəfli) və ekstradisiya haqqında milli qanunlar təşkil edir.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa¹⁸¹ əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənardə törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə tənzimlənir. Cinayət törətmiş şəxsin verilməsinə dair Azərbaycan Respublikası ilə sorğu edən xarici dövlət arasında müqavilə olmadıqda Qanunun müddəaları tətbiq edilir. Qanunun müddəaları şəxsin beynəlxalq məhkəməyə təhvil verilməsinə şamil edilmir.

“Əcnəbi” dedikdə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan və başqa dövlətin vətəndaşlığına mənsub olan şəxs başa düşülür.

Ekstradisiya – Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan şəxsin

¹⁷⁹ *Yesius Litvaya qarşı, ərizə № 34578/97, 56-cı bənd, AİHM 2000-IX.*

¹⁸⁰ *Baranovski Polşaya qarşı, ərizə № 28358/95, 50-52-ci bəndlər, AİHM 2000-III.*

¹⁸¹ “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” 15 may 2001-ci tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsidir.

Müasir hüquqda ekstradisiya yalnız artıq məhkum olunmuş və ya cinayətkar olduğu güman edilən, yəni cinayət törədilməsində ittiham edilən şəxslərə tətbiq olunur. Bir qayda olaraq, cinayətkarın verilməsini aşağıdakı dövlətlərdən hər hansı biri tələb edir:

- güman edilən cinayətkarın vətəndaşı olduğu dövlət;
- ərazisində cinayət törədilmiş dövlət;
- cinayətdən zərərçəkmiş dövlət;

Mövcud müqavilələrə əsasən, cinayətkarlar bu şərtlərlə verilə bilər:

- törədilmiş əməl ekstradisiya haqqında müqavilə ilə nəzərdə tutulmuşdur;
- əməl hər iki dövlətin cinayət qanunvericiliyi ilə bir ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılır;
- verilən şəxs yalnız həmin cinayətə görə mühakimə edilə bilər;
- əgər cinayətkarı verən dövlətin qanunvericiliyində ölüm cəzası nəzərdə tutulmursa, onda verilən şəxsə ölüm cəzası tətbiq edilə bilməz.

Müvafiq dövlətlərarası sazişlərdə, bir qayda olaraq, cinayətkarların verilməsi proseduru müfəssəl təsvir olunur.¹⁸²

«Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında» Konvensiyanın¹⁸³ 66-cı maddəsinə müvafiq olaraq Razılığa gələn Tərəflər Konvensiyada nəzərdə tutulan şərtlərə uyğun olaraq onların ərazilərində olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və ya hökmün icrasının təmin edilməsi üçün sorğu əsasında bir-birinə verilməsini öz öhdələrinə götürmüşlər və bunu onunla şərtləşdirmişlər ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün verilmə elə bir əməllərə görə həyata keçirilir ki, həmin əməllər sorğu edən və sorğu alan Razılığa gələn Tərəflərin daxili qanunvericiliyinə əsasən cinayət qanunu ilə cəzalandırılan və törədilməsinə görə bir ildən az olmayan azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ciddi cəza nəzərdə tutmuş olsun; hökmün icrasını təmin etmək üçün verilmə elə bir əməllərə görə həyata keçirilir ki, həmin əməllər sorğu edən və sorğu alan Razılığa gələn Tərəflərin daxili qanunvericiliyinə əsasən cinayət qanunu ilə cəzalandırılan əməl olsun və onların törədilməsinə görə verilməsi tələb edilən şəxs altı aydan az olmayan azadlıqdan məhrum etmə cəzasına və ya daha ciddi cəzaya məhkum edilmiş olsun.

¹⁸² L.Hüseynov. "Beynəlxalq ümumi hüquq" Dərslük, səh.246.

¹⁸³ «Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında» Konvensiya 2002-ci il oktyabrın 7-də Kişinyov şəhərində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Dövlət Başçıları Şurasının iclasında Azərbaycan Respublikası tərəfindən xüsusi rəy ilə imzalanmışdır.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Qanununun 2-ci maddəsində əks olunmuş ekstradisiyanın şərtlərinə görə xarici dövlət tərəfindən verilməsi sorğu edilən şəxs yalnız onun törətdiyi əməl Azərbaycan Respublikasının və sorğu edən dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət sayıldıqda və həmin əməlin törədilməsinə görə azı bir il azadlıqdan mərhumetmə cəzası, yaxud ağır cəza növü nəzərdə tutulduqda verilə bilər; törətdiyi cinayətə görə xarici dövlətin məhkəməsi tərəfindən azadlıqdan mərhumetmə cəzasına, yaxud daha ağır cəza növünə məhkum olunmuş çəxs cəzanın icrası üçün verilə bilər. Bu halda azadlıqdan mərhumetmə cəzasının çəkilməmiş müddəti altı aydan az ola bilməz; bir neçə cinayətə görə verilməsi sorğu edilən şəxs yalnız törədilməsinə görə nəzərdə tutulan cəzanın növü və həddi müvafiq qanunun cəzanın növü və müddəti ilə əlaqədar müəyyən edilmiş şərtlərə cavab verən cinayətə və ya cinayətlərə görə verilə bilər. Bu zaman həmin şəxsə 4-cü maddədə əks olunmuş verilən şəxsin cinayət təqibinin həddləri norması şamil edilir.

Şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilir (həmin Qanunun 3-cü maddəsi):

- barəsində sorğu edilən şəxs onun verilməsi haqqında məsələ həll edildiyi zaman Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olduqda;
- verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında siyasi sığınacaq verildikdə;
- *verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsin törətdiyi və verilməyə əsas olan əməl Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi xarakterli cinayət sayıldıqda;*
- *verilməyə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikası ərazisində törədildikdə;*
- *şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikası ərazisində qanuni qüvvəyə minmiş hökm çıxarıldıqda;*
- *Azərbaycan Respublikasının və ya sorğu edən xarici dövlətin cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, yaxud ittiham hökmünün icrası müddətləri keçdikdə;*
- *Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyində hərbi xidmət əleyhinə cinayət kimi nəzərdə tutulduqda və hərbi xidmətlə bağlı olmayan başqa cinayətin tərkibini yaratmadıqda;*
- *Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi ilə bağlı sorğu edən xarici dövlət tərəfindən qarşılıqlı yardım prinsipinə riayət olunmadıqda.*

Həmçinin, maddədə cinayət törətmiş şəxsin verilməsindən imtina edilə biləcəkdir dispoziitiv xarakter daşıyan hallar da göstərilmişdir:

1. *Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyi ilə ölüm cəzası nəzərdə tutulduqda;*

2. Verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin sorğu edən dövlətdə işğəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, yaxud cəzaya məruz qalacağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

3. Verilməsi nəticəsində sorğu edilən şəxsin irqinə, milliyyətinə, dilinə, dininə, vətəndaşlığına, siyasi baxışlarına və ya cinsinə görə təqibə məruz qalmasını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

4. Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətin ərazisindən kənarında törədilmişdirsə və bu cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyə əsasən cinayət təqibi nəzərdə tutulmamışdırsa;

5. Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətlə bağlı həmin şəxs Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət məsuliyyətinə cəlb edildikdə;

6. Şəxsin verilməsinin Azərbaycan Respublikası suverenliyinə, təhlükəsizliyinə və ya başqa mühüm maraqlarına ziyan vuracağını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda;

7. Şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar olduqda.

Maddənin qeydinə görə tətbiqi zamanı aşağıdakı əməllər siyasi xarakterli cinayət sayılır:

a) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1948-ci il tarixli «Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında» Konvensiyası¹⁸⁴ ilə nəzərdə tutulan insanlıq əleyhinə cinayətlər;

b) 1949-cu il tarixli «Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Cenevrə Konvensiyasının¹⁸⁵ 50-ci maddəsində, 1949-cu il tarixli «Dənizdə silahlı qüvvələr tərkibində yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» Cenevrə Konvensiyasının¹⁸⁶ 51-ci maddəsində, 1949-cu il tarixli «Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında» Cenevrə Konvensiyasının¹⁸⁷ 130-cu maddəsində, 1949-cu il tarixli «Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında» Cenevrə Konvensiyasının¹⁸⁸ 147-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətlər;

c) insan həyatı, sağlamlığı, təhlükəsizliyi və ya azadlığı əleyhinə törədilən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər və ya bu cür cinayət törətməyə cəhd, yaxud bu cür cinayətin törədilməsində və ya onun törədilməsinə cəhddə iştirakçılıq;

¹⁸⁴ «Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında» Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiya.

¹⁸⁵ «Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralıların və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası.

¹⁸⁶ «Dənizdə silahlı qüvvələr tərkibində yaralıların, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası.

¹⁸⁷ «Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası.

¹⁸⁸ «Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında » 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası.

ç) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə cinayət təqibi nəzərdə tutulan əməllər.

Şəxs AR vətəndaşı olduqda sorğu edən dövlətin vəsatəti ilə həmin şəxs barəsində cinayət məsulliyəti müəyyən edilə bilər. Şəxsin cinayət əməlinə görə ölüm cəzası nəzərdə tutulan sorğu edən dövlətə verilməsi yalnız sorğu edən dövlət həmin şəxsin barəsində ölüm hökmü çıxarsa onun icra olunmayacağına təminat verərsə mümkündür. Xarici dövlətin sorğusuna əsasən verilən şəxs yalnız onun verilməsinə əsas olan cinayətin törədilməsinə görə həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqib edilə bilər. Verilən şəxs verilmədən əvvəl törətdiyi və verilməyə əsas olmayan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı olmadan məsuliyyətə cəlb oluna, yaxud üçüncü dövlətə verilə bilməz. Verilmə haqqında sorğuda nəzərdə tutulmayan əmələ görə şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına yalnız ekstradisiyanın şərtləri nəzərə alınmaqla razılıq verilə bilər. Burada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dedikdə AR Ədliyyə Nazirliyi nəzərdə tutulur (Qanunun 4-cü maddəsi).

Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 noyabr 2009-cu il tarixli, 3 sayılı Qərarının 20-ci bəndinə görə, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalara uyğun olaraq şəxsin cinayət təqibi ilə əlaqədar xarici dövlətə verilməsi məsələsi həll edilərkən bunun üçün təqdim edilmiş materiallarda xarici dövlətin məhkəməsinin həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarı olmadıqda prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmələr bu növ qətimkan tədbirini seçə bilərlər. Bu zaman hakim belə qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsasların olmasını yoxlamalıdır. Xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanının müraciətinə verilməsi xahiş edilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar əlavə edildikdə, təkrarən bu məzmununda qərar qəbul edilməsinə ehtiyac yoxdur. Belə şəxslər haqqında seçilmiş həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılması barədəki təqdimatlara CPM-in 159-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş qaydada baxılır.

“Polis haqqında” AR Qanununun 21-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin 4-cü bəndinə görə, şəxs başqa dövlətə verildikdə, polis əməkdaşı tərəfindən hakim qərarı əsasında şəxsin tutulmasına və həbsə alınmasına yol verilə bilər. Polis əməkdaşı tutulan və ya həbsə alınan anda (müqavimət göstərən və ya anlaşıq vəziyyətdə olan şəxslər istisna olmaqla) hər hansı şəxsə onun tutulmasının və ya həbsə alınmasının əsaslarını bildirməli və hüquqlarını izah etməlidir. Polis əməkdaşı tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsi

təxirə salınmadan polis orqanına gətirməli, tutulma və ya həbsəalma faktını AR qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada protokollaşdırılmalı, tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsi bu protokolla tanış etməli, hər bir tutulma və ya həbsəalma faktını müvafiq polis orqanında qeydiyyatdan keçirməlidir. Üç saatdan artıq müddətə tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxs barədə onun tutulmasından və ya həbsə alınmasından 24 saat keçəndək hakimə yazılı məlumat verilməlidir.

“Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” 15 may 2001-ci il tarixli AR Qanununun 7.2-ci maddəsinə görə sorğu alınanda şəxsin həbsə alınması haqqında vəsatət teleqraf, poçt vasitəsilə və ya yazılı şəkildə təsdiq edilməsi mümkün olan başqa rabitə vasitələri, yaxud Kriminal polisin beynəlxalq təşkilatı (İnterpol) vasitəsilə təqdim edilə bilər.

Kişinyov Konvensiyasının 70-ci maddəsinə görə, sorğu edilən şəxsin tutulması və ya həbsə salınması şəxsin verilməsi haqqında sorğu alınanda həyata keçirilə bilər.

Şəxs xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının vəsatəti olmadan da tutula bilər. Bu zaman tutulma o hallarda həyata keçirilə bilər ki, şəxsin müqavilə tərəflərindən hər hansı birinin ərazisində onun verilməsinə səbəb ola biləcək cinayəti törətməsinə AR-in Cinayət prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə şübhə yaranmış olsun. Təxirəsalınmaz hallarda xarici dövlətin vəsatətinə əsasən verilmə haqqında sorğu alınanda, şəxsin axtarışı və həbs edilməsi üçün öz səlahiyyətləri daxilində AR-in Ədliyyə Nazirliyi və DİN tərəfindən AR-in Cinayət prosessual qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada zəruri tədbirlər görülür.

Xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının hər hansı şəxsin verilməsi barədə xahişini və həmin şəxsin həbsə alınması haqqında qərarın surətini aldıqdan sonra şəxsin verilməsi haqqında qərar qəbul ediləndək tutulan (həbsə alınan) şəxs, habelə xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının vəsatəti əsasında barəsində verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət daxil olmamış tutulan şəxs cinayət təqibi orqanlarının hərəkətlərindən şikayətlə məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir. Həmin şikayətə CPM-in 442-454-cü maddələrində müəyyən edilmiş qaydada baxılır.

Xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının sorğusu alınanda şəxsin həbsə alınması və ya həbsə alınmasından imtinanın səbəbləri haqqında sorğu edən dövlətə təxirə salınmadan məlumat verilməlidir. Sorğu edən xarici dövlət şəxsin həbsə alınması haqqında rəsmi məlumatı aldığı vaxtdan ən gec 18 gün müddəti ərzində verilmə haqqında sorğu və ya cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxs barəsində məhkəmə və ya başqa səlahiyyətli orqan tərəfindən çıxarılmış həbs qərarı və ya belə qərarın təsdiqlənmiş surəti, verilməsi sorğu edilən şəxs məhkum olunmuşdursa, qanuni qüvvəyə minmiş hökm və

onun surəti, habelə verilməyə əsas olan cinayətə görə təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsi haqqında sənədləri təqdim etmədikdə, xarici dövlətin səlahiyyətli orqanının sorğusu alınmadək həbs edilmiş şəxs azad olunmalıdır. Üzrlü səbəblər olduqda vəsatət verən xarici dövlətin xahişinə əsasən bu maddədə göstərilən müddət şəxsin həbsə alınması haqqında rəsmi məlumat alındığı vaxtdan 30 gündən artıq olmamaq şərtilə uzadıla bilər. “Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında” Qanunun 7.4-cü maddəsində göstərilmiş 18 günlük müddət CPM-in 495.3-cü və 497.1-ci maddələrində göstərilmiş müddətlə üst-üstə düşür. Şəxsin azad olunması sorğu alındıqdan sonra onun yenidən həbs edilməsini istisna etmir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, tutulduqdan dərhal sonra tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat verilməlidir (CPM-in 90.7.6. 91.5.6.-ci maddələri).

Xarici dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanından hər hansı şəxsin verilməsi barədə xahişi və onun həbsə alınması haqqında qərarın surətini aldıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanı zərurət olduqda və bu Məcəllənin müddəalarına riayət etməklə şəxsin verilməsi haqqında qərar qəbul edilənədək onun tutulması və həbsə alınması üçün tədbirlər görə bilər. Həmin şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbiri Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanının vəsatəti və Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru tərəfindən müvafiq səlahiyyət verilmiş prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəmə tərəfindən tətbiq edilə bilər.

Verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması bu Məcəllənin 157-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Təxirəsalınmaz hallarda Azərbaycan Respublikasının sorğu edilən cinayət təqibi orqanı bu Məcəllənin müddəalarına riayət etməklə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanının vəsatəti əsasında hüquqi yardım göstərilməsi qaydasında, həmçinin barəsində verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət daxil olmamış şəxsi də tutmaq səlahiyyətinə malikdir. Belə halda müvafiq vəsatət: əvvəlcədən poçt, teleqraf, teleks və ya telefaks vasitəsi ilə alınmalı; həmin vəsatət həbsə alma haqqında qərara və ya qanuni qüvvəyə minmiş hökmə istinadlı əks etdirməlidir; şəxsin verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciətin əlavə olaraq yaxın 48 saat müddətində təqdim ediləcəyini təsdiq etməlidir.

Rəsmi müraciət alınanaqək şəxsin həbsə alınması barədə xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanının vəsatəti olduqda və ya alınmış rəsmi müraciətə həbsə alma haqqında qərarın təsdiq edilmiş surəti əlavə olunmadıqda şəxsin verilməsi üçün həbsə alınması yalnız onun verilməsi üçün kifayət qədər ciddi əsasların mövcudluğunun məlum olduğu hallarda mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanı şəxsin verilməsi xahişi barəsində rəsmi müraciət əsasında həmin şəxsin tutulması və ya həbs edilməsi, habelə belə müraciət alınanaqək hüquqi yardım göstərilməsi qaydasında xarici dövlətin vəsatəti əsasında onun tutulması barədə dərhal xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanını məlumatlandırır.

Tutulmuş şəxs cinayət təqibi orqanlarının hərəkətlərindən şikayətlə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir. Həmin şikayətə bu Məcəllənin 449-451-ci maddələrində müəyyən edilmiş qaydada baxılır. Şəxsin cinayət təqibinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə verilməsi üçün həbsə alınmasından şikayət verməsi və ona baxılması ilə bağlı məsələlər bu Məcəllənin 452-453-cü maddələrində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Verilməsi üçün tutulmuş və həbs edilmiş şəxs, barəsində prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilən şəxsin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqlarına malikdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddəti bu Məcəllənin 158-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilir. Bu müddət şəxsin verilməsinə dair rəsmi müraciətə əlavə edilmiş həbsə alma haqqında qərarla nəzərdə tutulan müddətdən çox ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddətinin uzadılması bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir (CPM-in 495-ci maddəsi).

Verilməsi məqsədi ilə tutulmuş şəxs tutulduğu andan 48 saat müddətində həbs edilmədikdə, yaxud bu Məcəllənin 495.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq tutulmuş şəxs həmin müddətdə Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanına həmin şəxsin verilməsi xahişi ilə rəsmi müraciət daxil olmadığı halda azad edilməlidir. Verilməsi haqqında qərar qəbul edilənədək həbsə alınmış şəxs Azərbaycan Respublikasının cinayət təqibi orqanı onun verilməsinin qeyri-mümkünlüyü və ya verilməsindən imtina haqqında qərar qəbul etdikdə, yaxud həbs qətimkan tədbirinin bu Məcəllə ilə müəyyən edilən müddəti başa çatdıqda və uzadılmadıqda dərhal azad edilməlidir (CPM-in 497-ci maddəsi).

Həmçinin xarici dövlətin sorğu edən səlahiyyətli hakimiyyət orqanı müəyyən edilmiş verilmə tarixindən sonra 15 (on beş) gün müddətində verilməli olan şəxsi qəbul etmədikdə həmin şəxs həbsdən azad edilməlidir (CPM-in 499-cu maddəsi).

İnzibati Xətlər Məcəlləsi

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının hüudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilir (İXM-nin 29.1.-cu maddəsi).

Azərbaycan Respublikasının hüudlarından kənara əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri inzibati qaydada çıxarma nəzərdə tutan inzibati xətlər haqqında işlərə baxılarkən barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakı məcburidir (İXM-nin 61.5.-ci maddəsi).

Polis əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qaldıqda inzibati qaydada tutmanı, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasını, inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasını və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi tətbiq etmək hüququna malikdirlər (İXM-nin 88.1-88.1.1-ci maddələri).

Sərhəd rejimini, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejimini və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejimi pozduğuna, avaralıqla məşğul olduğuna, əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qalmalarına, habelə ölkədə olma qaydalarını pozmalarına görə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs törətdiyi xətanın hallarını, habelə onun şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün, yaxud əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda inzibati qaydada tutma 24 saatadək müddətə və ya inzibati xəta törədən şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadıqda, hakimin qərarı ilə üç günədək müddətə tutula bilər (İXM-nin 89.2.-ci maddəsi).

İnzibati qaydada tutmanı, yəni fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasını, inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasını və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün aşağıda göstərilən səlahiyyətli orqanlar (vəzifəli şəxslər) aşağıda göstərilən hallarda tətbiq etmək hüququna malikdirlər:

Daxili İşlər Nazirliyinin vəzifəli şəxsləri – əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qaldıqda;

Dövlət Sərhəd Xidmətinin vəzifəli şəxsləri – sərhəd rejimi, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejim və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejim pozulduqda;

Dövlət Miqrasiya Xidmətinin vəzifəli şəxsləri – əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında olma qaydaları pozulduqda, yaxud onlar Azərbaycan Respublikasının hüudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda.

İnzibati qaydada tutulan şəxsə hüquqları izah olunmalı, bu barədə inzibati qaydada tutma haqqında protokolda müvafiq qeyd aparılmalıdır (İXM-nin 88.1.-ci maddəsi).

Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarla müəyyən

olunmuş müddətdə ölkəni tərk etməlidirlər. Bu şəxslər inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmayı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda, onlar Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada və müddətdə DMX-nin qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərinə yerləşdirilirlər. Bu halda inzibati qaydada çıxarılması məhdudlaşdırmaya səbəb olan hallar aradan qalxdıqdan sonra icra edilir (İXM-nin 155.1., 155.3., 155.4.-cü maddələri).

*Çahal (Chahal) Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁸⁹ işdə ərizəçilər – Hindistan vətəndaşları Karamcit Sinqh Çahal, onun arvadı Darşan Kaur Çahal və onların uşaqları Kiranprit Kaur Çahal və Bikaramcit Sinqh Çahal Britaniya təbəələr, milliyyətə siqh olmuşlar.

Birinci ərizəçi 1971-ci ildə qanunsuz olaraq Birləşmiş Krallığa gəlib. Ölkəyə qanunsuz daxil olan şəxslərə verilmiş amnistiyanın şərtlərinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi 1974-cü ildə ona qeyri-məhdud müddət ərzində Birləşmiş Krallıqda yaşamağa icazə verdi. İkinci ərizəçi 1975-ci ildə Birləşmiş Krallıqda məskunlaşdı, burada onların uşaqları dünyaya gəldi.

1984-cü ildə Hindistan ordusunun Amritsardakı Qızıl Məbədə hücumundan bir az əvvəl Cənab Çahal Pəncaba getdi. Orada olarkən, o, ehkamçı (ortodoksal) siqhizm təliminin davamçısı oldu və təxminən Hindistanın indiki Pəncab ştatının sərhədlərində Halistan adlı müstəqil siqh dövlətinin yaranması məqsədilə passiv müqavimət hərəkətində iştirak etdi. O, Pəncab polisi tərəfindən həbs edildi, 21 gün həbsdə saxlandı və işgəncələrə məruz qaldı.

Birləşmiş Krallığa qayıtdıqdan sonra o, Britaniya siqhləri hərəkətinin görkəmli simasına çevrildi. Onun barəsində məbədlərdəki iğtişəşlarla bağlı iki dəfə ictimai yerdə hücum və dalaşma ittihamı irəli sürüldü, lakin birinci halda Apellyasiya Məhkəməsi ittiham hökmünü ləğv etdi, ikinci halda isə Çahal bəraət aldı. Ona qarşı hər hansı digər cinayət ittihamlarının irəli sürülməsi barədə məlumatlar nə Birləşmiş Krallıqda, nə Hindistanda, nə də başqa bir yerdə var.

14 avqust 1990-cı ildə Daxili İşlər Naziri milli təhlükəsizliyin və terrorizmə qarşı beynəlxalq mübarizənin mənafeləri naminə Çahalın Birləşmiş Krallıqdan çıxarılması haqqında qərar qəbul etdi. İddia edilirdi ki, o, Pəncab-

¹⁸⁹ *Çahal (Chahal) Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə qərarı (Ərizə N 70/1995/576/662, noyabr 1996-cı il), Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş qərarlar toplusu, I cild. Bakı 2008.*

dakı terrorçuların maliyyələşdirilməsində və döyüş texnikası ilə təchizatında, Hindistanda, Birləşmiş Ştatlarda və digər ölkələrdə terror aktlarının planlaşdırılmasında və onlara rəhbərlik edilməsində, habelə Birləşmiş Krallıqdakı mütədil siqlərin qorxudulması kampaniyasında iştirak edib. Çahal ittihamları qətiyyətlə rədd etdi. 15 avqust 1990-cı ildə o, Bedford həbsxanasına gətirildi və həmin vaxtdan orada saxlanılır.

O, siyasi sığınacaq haqqında xahişlə müraciət edərək bildirdi ki, əgər onu Hindistana göndərsələr, o, işgəncə və təqiblərin qurbanı olacaqdır. 27 mart 1991-ci ildə Daxili İşlər Naziri onun xahişini rədd etdi.

İş milli təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı olduğuna görə, Çahalın bu qərardan müstəqil məhkəməyə şikayət etmək hüququ olmayıb. Lakin 10 iyul 1991-ci ildə iş Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi Lloyddan və İmmiqrasiya məsələləri üzrə Apellyasiya Komissiyasının keçmiş sədrindən ibarət tərkibdə Məsləhət Komitəsi tərəfindən baxılıb. Çahala qarşı ittihamların hansı sübutlara əsaslanması barədə ona məlumat verilməyib, məhkəmə baxışının gedişində vəkilinin onun mənafeələrini müdafiə etməsinə icazə verilməyib, Məsləhət Komitəsinin Daxili İşlər Nazirinə təqdim etdiyi rəy barəsində də Çahala məlumat verilməyib, istənilən halda nazir həmin rəyə əməl etməyə borclu deyildi.

Nəhayət, Daxili İşlər Naziri 25 iyul 1991-ci ildə ölkədən çıxarılması haqqında əmri imzaladı. Siyasi sığınacaq verilməsindən imtina haqqında qərara məhkəmə qaydasında yenidən baxılması barədə Çahalın xahişi təmin edildi. Qərar kifayət qədər əsaslı olmadığına görə ləğv edildi və Daxili İşlər Nazirinə qaytarıldı.

1 iyun 1992-ci ildə Daxili İşlər Naziri yenə də Çahala siyasi sığınacaq verilməsindən imtina haqqında qərar qəbul etdi. Ərizəçi də məhkəmə nəzarəti haqqında xahişlə müraciət etdi. Yüksək ədalət məhkəməsi 12 fevral 1993-cü ildə xahişi rədd etdikdən sonra o, Apellyasiya Məhkəməsinə şikayətlə müraciət etdi, sonuncu isə bu məsələ barədə qərar qəbul etməkdən imtina etdi.

22 oktyabr 1993-cü ildə Apellyasiya Məhkəməsi bu nəticəyə gəldi ki, Daxili İşlər Naziri Çahalın ölkədən çıxardacağı halda onun həyatına və ya azadlığına qarşı təhlükəni ölçüb-biçməli və onun ölkədə qalmasına icazə verilməyib halda həmin təhlükəni dövlət təhlükəsizliyinə qarşı baş verə biləcək təhlükə ilə müqayisə etməli idi. Sığınacaq verilməsindən imtina edərkən, Daxili İşlər Naziri, yəqin ki, Çahalın Hindistanda təqib edilməsi riski ilə bağlı sübutları nəzərə almışdı; məhkəmə isə Çahalın ölkədən çıxarılması haqqında qərarın əsassız və ya hüquqa zidd olmasını müəyyənləşdirmək imkanına malik deyildi, çünki məhkəmənin əks arqumentlərə-dövlət təhlükəsizliyinə qarşı təhlükəyə aid sübutları əldə etmək imkanı yoxdur.

üçün əqlabatan zəruri tədbir hesab edilsin; bu baxımdan 5-ci maddənin 1 (f) bəndi həmin maddənin 1 (c) bəndinə nisbətən başqa müdafiə səviyyəsini nəzərdə tutur.

Daha sonra Məhkəmənin qeyd etdi ki, doğrudan da, nəzərdən keçirilən bəndə əsasən tələb olunan yeganə şey bundan ibarətdir ki, “ölkədən çıxarılmaq üzrə tədbirlər şəxsə tətbiq edilsin. Buna görə də, 5-ci maddənin 1 (f) bəndinin məqsədləri baxımından ölkədən çıxarılma haqqında qərara (həbs edilmə məhz bu qərar əsasında həyata keçirilir) milli hüququn və ya Konvensiyanın haqq qazandırmaq-qazandırmaması önəmli deyil.

Lakin Məhkəmə xatırlatdı ki, 5-ci maddənin (f) bəndinə əsasən azadlıqdan məhrum etməyə yalnız ölkədən çıxarılma haqqında məsələyə baxıldığı müddətdə haqq qazandırmamaq olar. Əgər həmin prosedur lazımi qaydada həyata keçirilmirsə, 5-ci maddənin 1 (f) bəndinə əsasən həbsdə saxlanma öz qanuniliyini itirir (*baş: Kuinn Fransaya qarşı*¹⁹⁰; *habelə Kolompar Belçikaya qarşı*¹⁹¹).

Beləliklə, məhkəmə ölkədən çıxarılma haqqında məsələnin həddən artıq uzun müddət ərzində araşdırılıb-araşdırılmadığını müəyyən etdi. Məhkəmənin qeyd etdi, nəzərdən keçirilən müddət 16 avqust 1990-cı ildə – Çahalın ilk dəfə tutularkən başlayıb. Həmin müddət 3 mart 1994-cü ildə – daxili məhkəmə araşdırması Çahalın Lordlar Palatasına apellyasiya şikayəti verməsindən imtina edilməsi ilə nəticələndiyi zaman başa çatıb. Çahal hazırda həbsdə olsa da, bu sonuncu müddətin xarakter etibarilə başqa cür olması etiraf edilməlidir, çünki həmin müddətdə Hökumət Komissiyasının Reqlamentinin 36-cı maddəsinə əsasən Komissiya tərəfindən verilən vəsatətə cavab olaraq, onu ölkədən çıxarmayıb.

¹⁹⁰ *Kuinn Fransaya qarşı məhkəmə işi üzrə 22 mart 1995-ci il tarixli qərar, A seriyası, cild 311.*

¹⁹¹ *Kolompar Belçikaya qarşı məhkəmə işi üzrə 24 sentyabr 1992-ci il tarixli qərar, A seriyası, cild 235-C.*

Məhkəmə daxili araşdırmanın gedişində müxtəlif qərarların qəbul edilməsi üçün tələb olunan müddətin uzun olduğunu nəzərə aldı. Sığınacaq verilməsindən imtina haqqında Daxili İşlər Nazirinin qəbul etdiyi qərarlara gəldikdə, Məhkəmə siyasi sığınacaq haqqında ərizəçinin xahişinə ətraflı və diqqətlə baxılmasının zəruriliyini, habelə öz xahişlərini əsaslandırmaq məqsədilə arqumentlər hazırlamaq və müvafiq məlumatları təqdim etmək üçün ərizəçiyə imkan verilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq, hesab etmədi ki, həmin qərarların qəbul edilmə müddətləri, yəni 16 avqust 1990-cı ildən 27 mart 1991-ci ilədək olan müddət və 2 dekabr 1991-ci ildən 1 iyun 1992-ci ilədək olan müddət həddən artıq uzun olub.

Məhkəmə nəzarəti qaydasında milli məhkəmələrdəki araşdırma ilə bağlı qeyd etdi ki, Çahal birinci xahişini 9 avqust 1991-ci ildə təqdim edib və bu xahiş barəsində qərar 12 dekabr 1991-ci ildə hakim Poppluell tərəfindən qəbul edilib. Çahal ikinci xahişini 16 iyul 1992-ci ildə verib; xahiş üzrə dinləmələr 18-21 dekabr 1992-ci ildə keçirilib, qərar isə 12 fevral 1993-cü ildə çıxarılıb. Apellyasiya Məhkəməsi bu qərardan verilən şikayəti 22 oktyabr 1992-ci ildə rədd edib və Çahalın Lordlar Palatasına apellyasiya şikayəti təqdim etməsinə icazə verməkdən imtina edib. 3 mart 1994-cü ildə Lordlar Palatası da ərizəçinin apellyasiya şikayəti təqdim etməsinə icazə verməkdən imtina edib.

3-cü maddənin kontekstində Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, Çahalın işi çox ciddi və əsaslı mülahizələrlə bağlıdır. İşlə bağlı bütün məsələləri və sübutları lazımi şəkildə araşdırmadan belə qərarların tələsik qəbul edilməsi ədalət mühakiməsinin lazımi şəkildə həyata keçirilməsi baxımından nə konkret ərizəçinin mənafehlərinə, nə də bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarına cavab verərdi.

Sadalanan halları nəzərə alaraq və ərizəçinin taleyinə bunun necə təsir göstərəcəyini dərk edərək, habelə onun şikayətinə məhkəmələr tərəfindən diqqətlə baxılmasında ərizəçinin nə dərəcədə maraqlı olduğunu nəzərə alaraq, həddən artıq uzun olmaq baxımından ərizəçinin şikayət etdiyi müddətlər nə ayrı-ayrılıqda, nə də bir yerdə götürülməklə, həddən artıq uzun sayıla bilməz. Məhkəmə hesab etdi ki, ölkə daxilindəki araşdırmanın gedişində məsələnin diqqətlə araşdırılması baxımından Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndinin pozuntusu baş verməyib.

Məhkəmənin üzərinə belə bir vəzifə düşürdü ki, milli sistemin verdiyi təminatlara xüsusi diqqət yetirməklə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndi baxımından Çahalın həbsinin “qanuni” olub-olmadığını nəzərdən keçirsin.

Məhkəmə xatırlatdı ki, həbsin “qanuniliyindən” söhbət getdiyi hallarda, o cümlədən “qanunla müəyyən olunmuş qaydaya” əməl edilməsi məsələsi araşdırılarkən, Konvensiya əsas etibarilə milli hüququn maddi və prosessual normalarına əməl etmək vəzifəsini qeyd edir, bundan başqa, o, həm də tələb edir ki, şəxs azadlıqdan məhrum edilərkən 5-ci maddənin məqsədləri baxımından qanunsuzluqdan müdafiə edilsin.

Məhkəmə qeyd etdi ki, şübhə yoxdur ki, Çahalin həbsi milli hüquq baxımından qanuni idi və “qanunla müəyyən olunmuş qaydada” həyata keçirilmişdi. Lakin o, həddən artıq uzun müddət həbsdə saxlandığına görə, qanunsuzluğa qarşı kifayət qədər təminatların olub-olmadığını da araşdırmaq lazım idi.

Bununla bağlı Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi 16 avqust 1990-cı ildən başlayaraq əsas etibarlı bunun əsasında həbsdə saxlanılırdı ki, Daxili İşlər Naziri vəzifəsində bir-birini əvəz etmiş bir neçə şəxs iddia edirdilər ki, milli təhlükəsizliyi təhlükə altında qoymadan onu azad etmək olmaz. Lakin ərizəçi milli təhlükəsizliyə qarşı hər hansı təhlükə törətməsini daim inkar edib və öz mövqeyinin müdafiəsi üçün arqumentlər gətirib.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, nazirlərin iddia etdiyinə görə, söhbət milli təhlükəsizlikdən getdiyi üçün daxili məhkəmələr Çahalin həbsdə saxlanması haqqında qərarlara haqq qazandıрмаğın mümkün olub-olmadığını səmərəli şəkildə yoxlaya bilməzdilər, çünki bu qərarların əsaslandığı məlumatlar onlara tam şəkildə təqdim edilməmişdi.

Lakin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin I (f) bəndi kontekstində Məsləhət Komitəsi tərəfindən işə baxılması proseduru qanunsuzluğa qarşı mühüm təminatdır. Böyük iş təcrübəsinə malik olan hakimlərin daxil olduğu bu Komitə ərizəçinin milli təhlükəsizliyə qarşı təhlükə törətməsinə dair sübutları tam nəzərdən keçirə bilib. Bu Komitənin məruzəsinin məzmunu Məhkəmədəki dinləmələrdə elan edilməsə də, Hökumət bildirdi ki, bu Komitə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə Çahalin ölkədən çıxarılmasının zəruriliyi məsələsində Daxili İşlər Naziri ilə razılışıb.

Məhkəmə hesab etdi ki, *iş bu Komitə tərəfindən baxılması belə bir məsələ barədə kifayət qədər qərantiyaları təmin edib ki, Çahalin azadlıqda olacağı halda milli təhlükəsizliyə qarşı təhlükə yaratmasını zənn etməyə əsaslar var və beləliklə, icra hakimiyyəti orqanları onun həbsi barədə sərəncam verərkən qanunsuzluğa yol verməyiblər.*

Nəhayət, Məhkəmə xatırlatdı ki, Çahal, şübhəsiz ki, kifayət qədər uzun müddət ərzində həbsdədir, bu işə ciddi narahatlıq doğurmaya bilməz. Lakin bu işin müstəsna hallarını və Çahalin ölkədən çıxarılması haqqında işin araşdırılması müddətində dövlət orqanlarının lazımı diqqətlə hərəkət

etdiklərini, habelə qanunsuz azadlıqdan məhrum etməyə qarşı kifayət qədər təminatların olduğunu nəzərə alaraq, onun həbsdə saxlanması 5-ci maddənin 1 (f) bəndində yer alan tələbləri pozmayıb. Yuxarıda qeyd edilənlərdən Məhkəmə belə nəticə çıxardı ki, 5-ci maddənin 1 (f) bəndinin pozuntusu baş verməyib.

*Şebet Rusiyaya qarşı*¹⁹² işdə ərizəçi Belarusiyanın ədalət mühakiməsindən yayınanların siyahısında olduğuna görə ora ekstradisiya olunmaq məqsədilə 20 fevral 2007-ci ildə həbs olunub. Polis həbsin rəsmi protokolunu tərtib etməyib. O, hava limanının nəqliyyat polisinin kamerasına yerləşdirilib və Belarus hakimiyyət orqanlarından faksla ünvanlanmış vəsatətə əsasən rəsmi müraciət gələnə kimi orada saxlanılıb. Ərizəçi davamlı olaraq daxili məhkəmələrə şikayət edib ki, Rusiyanın Konstitusiyası və Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş maksimum müddətin – 48 saatın – keçməsinə baxmayaraq həbsdə saxlanılıb. Lakin onlar onun şikayətlərinə baxmaqdan imtina ediblər, ona görə ki, o, Rusiyada cinayət araşdırmalarının tərəfi olmayıb və hər bir halda hesab ediblər ki, müvafiq beynəlxalq müqaviləyə (Minsk Konvensiyası) əsasən Belarus hakimiyyət orqanlarının fakslı məktubu, rəsmi ekstradisiya tələbi qəbul olunana kimi onun həbsi üçün qanuni əsas olub.

Ərizəçi, həmçinin Rusiya hakimiyyət orqanlarına Domodedovoda saxlanılma şəraitindən şikayət edib. O, xüsusilə iddia edib ki, ayaq yolu, yatmaq təchizatı, stol, stul və ya pəncərə olmayan 4 kv.m olan kamerada saxlanılıb. Kameranın qapısı olmayıb, lakin bütün vaxt ərzində onu tam görünən saxlayan metal qəfəsi olub. Bəzən, o, kameranı başqa qadımlarla bölüşüb. O, həmçinin qeyd edib ki, heç zaman gəzinti üçün çıxarılmayıb və yemək məsələsində öz bacısı və oğluna arxalanıb. Hökumət əsasən bunu təsdiq edib. Lakin onlar bildirişlər ki, polis onu oteldən matrasla və hava limanının yeməxanasından yeməklə təmin edib. 23 mart 2007-ci ildə ekstradisiya tələbini aldıqdan sonra Baş Prokurorluq həbs sanksiyası üçün müraciət edib. Bu müraciət üç gün sonra təmin edilib və ərizəçi ibtidai həbs həbsxanasına köçürülüb. Nəticə etibarilə, ərizəçinin Belarusiyaya ekstradisiyası üçün tələb təmin edilib.

¹⁹² *Şebet Rusiyaya qarşı iş üzrə 16.06.2008-ci il tarixli Qərar (I Bölmə, Shjhebet v. Russia, № 16074/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 7/2008.*

Məhkəmə, ilkin olaraq qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsi barədə tarix, vaxt və yer, onun adı, həbsinə əsas olmuş səbəblər və onu həbs edən polis əməkdaşının adı ilə bağlı məlumatla hər hansı rəsmi protokolun olmaması ən ciddi çatışmazlıq və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədinə uyğunsuzluq kimi qiymətləndirilməlidir.

Bundan başqa, ərizəçinin məhbəsə yerləşməsindən yalnız 34 gün sonra rəsmiləşdirilmiş həbsi məhkəmə qərarı olmadan saxlanılmanın maksimum müddətini 48 saat nəzərdə tutan Rusiyanın Konstitusiyasına və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə də zidd olub. Müvəqqəti həbsin daxili prosedurlara uyğun olmasını tələb edən Minsk Konvensiyası da hüquqi əsas ola bilməz. Rusiya hakimiyyət orqanları həbsin ilkin 40 günlük müddət üçün hüquqi əsası nəzərdə tutmayan, lakin 40 gündən artıq həbsdə saxlanılmış hər kəsin, bu müddətdə ekstradisiya tələbi qəbul olunmadıqda, azad edilməli olmasını tələb edən Minsk Konvensiyasını düzgün təfsir etməyib. Beləliklə də məhkəmə qərara alıb ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı*¹⁹³ işdə İraq kürdü olan ərizəçi 30 dekabr 2000-ci ildə öz doğma ölkəsini tərk edərək, Londonun Hitrou hava limanına gəlmişdir. O, dərhal sığınacaq istəmiş və ona «müvəqqəti icazə» verilmişdir. İmmiqrasiya orqanlarının 02 yanvar 2001-ci il tarixli məlumatına görə, o saxlanılıb və sığınacağın verilməsinə az ehtimalı olanlar və ərizələri «çevik yol» proseduru ilə həll edilənlər üçün istifadə edilən Okington Qəbul Mərkəzinə keçirilmişdir. Ona saxlanılmasının səbəblərini və hüquqlarını izah etməli olan forma verilmiş, lakin izah olunmamışdır ki, o, «çevik yol» proseduru üçün saxlanılıb. 05 yanvar 2001-ci ildə ərizəçinin nümayəndəsinə telefon vasitəsilə immiqrasiya xidmətinin əməkdaşı tərəfindən izah edilmişdir ki, saxlanılmanın səbəbi ərizəçinin qəbul mərkəzində saxlanılma üçün meyarlara cavab verən iraqılı olmasıdır. 08 yanvar 2001-ci ildə ərizəçinin sığınacaq barədə tələbi ilkin olaraq rədd olunmuş və ona rəsmi olaraq Birləşmiş Krallığa daxil olmaqdan imtina edilmişdir. Ertəsi gün o, azadlığa buraxılmış və ölkəyə daxil olmaq barədə imtinadan uğurlu şikayətdən sonra ona sığınacaq verilmişdir. O çalışıb ki, onun saxlanılması barədə qərara məhkəmə qaydasında yenidən baxılsın. Onun bu tələbinə nəticə etibarilə ona Okington proseduru üzrə saxlanılmasını mütənasib və əsaslı hesab edən Lordlar Palatası tərəfindən rədd cavabı verilib.

Məhkəmə qeyd etdi ki, «Şəxsin ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq» müddəasının mənası bu, əcnəbilərin ölkəyə daxil olmasına və

¹⁹³ *Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə 29.01.2008-ci il tarixli Qərar (Böyük Palata, Saadi v. United Kingdom, № 13229/03), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 3/2008.*

qalmasına Dövlət tərəfindən nəzarət hüququnun zəruri əlavəsi idi ki, sığınacaq və ya digər yolla ölkəyə daxil olmağa icazə üçün müraciət edən potensial immiqrantların saxlanılmasına dair icazə verilməlidir. «Qanuni» olmadan ölkəyə daxil olma «qanunsuz olmuşdur» və ölkəyə daxil olmaq niyyətində olan və icazə tələb olunan, lakin ona malik olmayan şəxsin saxlanılması, sözdə hər hansı təhrifə yol vermədən, «onun ölkəyə qanunsuz gəlməsinin qarşısını almaq» üçün ola bilər.

Məhkəmə qəbul etdi ki, sığınacaq almaq niyyətində olan immiqrasiya xidmətlərinə təslim olduqda, o, ölkəyə daxil olmağının «qanuniləşdirilməsi» məqsədini güdürdü. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndi yalnız o şəxsin saxlanılmasına icazə vermir ki, o, ölkəyə daxil olmaq məhdudiyətlərindən yayınmağa çalışan kimi görünsün. Belə şərh həddindən artıq dar və həmçinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının rəhbər prinsiplərinə və tövsiyələrinə zidd olar.

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, həbsin özbaşına həyata keçirməməli olmasına dair prinsip Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndində olan ikinci məqamındakı (deportasiya və ya ekstradisiya) həbsə tətbiq olunduğu kimi bu maddənin birinci məqamındakı həbsə də (qanunsuz daxil olma) tətbiq olunur. Beləliklə, əsaslı olaraq zəruri hesab olunması üçün tələb olmayıb və mütənasiblik prinsipi yalnız onu tələb edirdi ki, həbs əsassız vaxt ərzində davam etməsin.

Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndinin birinci məqamına əsaslanan həbs dörd şərtə cavab verdiyi halda özbaşına olmayacaq:

vicdanla həyata keçirildikdə;

ölkəyə qanunsuz daxil olmanın qarşısının alınması məqsədi ilə sıx əlaqəli olduqda;

həbsin yer və şəraiti o fikrə münasibətdə uyğun olmalıdır ki, məhbus həyat üçün təhlükəli qorxuda öz ölkəsinə qaçmaq imkanına malik olsun;

və həbsin davamiyyəti güdülən məqsəd üçün əsaslı tələbi aşmasın.

Məhkəmə qəbul etdi ki, Okington həbs rejiminin məqsədi ondan ibarət olub ki, həmin vaxtda il ərzində Birləşmiş Krallıqda sığınacaq üçün edilmiş 84.000 müraciətdən 13.000 müraciəti çevik surətdə həll etsin. Bu məqsədə nail olmaq gün ərzində 150-dək müsahibənin planlaşdırılmasına gətirib çıxarıb və hətta, kiçik gecik-

mələr bütün proqramın dağılmasına səbəb ola bilər. Ərizəçi ona görə həbs üçün seçilib ki, onun işi «çevik yol» proseduruna uyğun gəlirdi. Buna görə, milli hakimiyyət orqanları ərizəçini həbs etməklə vicdanla hərəkət edib. Həqiqətən, Okington rejiminin yaradılmasının arxasında duran siyasət əsasən ondan ibarət olub ki, sığınacaq axtaranların tələbləri ilə çevik məşğul olmaqla onlara xeyir gətirsin. Həbs, həmçinin, ölkəyə qanunsuz daxil olmanın qarşısının alınması məqsədi ilə sıx əlaqəli idi, ona görə ki, o, hakimiyyət orqanlarının ərizəçilərin sığınacaq tələblərinə çevik və səmərəli baxmaq imkanına yönəlirdi. Həbsin yer və şəraitinə gəldikdə, mərkəz sığınacaq axtaranların saxlanılması üçün xüsusi olaraq təşkil olunmuş və istirahət, dini riayət, tibbi xidmət və xüsusi olaraq, hüquqi yardım üçün müxtəlif vasitələr təklif edirdi. Ərizəçi bu şəraitdən şikayət etməyib. Nəhayət, birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən sığınacaq barədə tələbi rədd ediləndən sonra ertəsi gündə buraxılanadək onun yeddi günlük həbsi, onun sığınacaq barədə tələbinin çevik baxılmasına imkan vermək üçün tələb olunan əsaslı müddəti aşmayıb.

Məhkəmə, həmçinin qeyd etdi ki, sığınacaq barədə çoxlu sayda tələblərin həlli üçün daha səmərəli sistemin şərti zərurət olmadan yol açır ki, həbs səlahiyyətlərindən daha geniş və daha əhatəli istifadə olunsun. Bununla da Qərara alındı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmayıb.

*S.D. Yunanıstana qarşı*¹⁹⁴ işdə türk jurnalisti və qanunsuz siyasi partiyanın üzvü olan ərizəçi, bir neçə il həbsxanada keçirdikdən sonra və orada zorakılıqlara məruz qaldıqdan sonra öz ölkəsindən qaçmışdır. Yunanıstana gəldiyi gün o, polis tərəfindən tutulmuş və ölkəyə qanunsuz girdiyinə və saxta sənədlərdən istifadə etdiyinə görə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. O, dərhal siyasi qaçqın olduğunu bəyan etdiyini bildirmişdir. Ancaq buna baxmayaraq, dövlət orqanları onun sığınacaq barədə müraciətini qeydə almamışlar. O, sərhəd məntəqəsinin təcridxanasında iki ay müddətində saxlanılmış və burda bayıra çıxmaq, zəng etmək, yataq ləvazimatı, təmiz dəsmallardan və isti sudan istifadə etmək imkanına malik olmamışdır. Prokuror onun işini məhkəməyə göndərmiş və azadlığa buraxılmasına göstəriş vermişdir. Ancaq polis onu yenidən tutmuşdur. Sərhəd məntəqəsinin təcridxanası onun saxlanılması və ölkədən çıxarılması barədə qərar qəbul etmişdir. Sonra polis rəisi, növbəti üç gün ərzində qəbul ediləcək ekspulsiya qərarını gözləmək üçün ərizəçi barəsində müvəqqəti həbs qərarı qəbul etmişdir. Ancaq, dövlət orqanları ərizəçinin sığınacaq haqqında müraciətini qeydə aldıqlarından, ekspulsiya barədə qərar qəbul edilməmişdir. Cinayət məhkəməsi ərizəçinin azadlığa buraxılması barədə qərar qəbul etmişdir. Ancaq məhkəmədə iş

¹⁹⁴ *S.D. Yunanıstana qarşı iş üzrə 11.06.2009-cu il tarixli Qərardad (I Bölmə, S.D. v. Greece, № 53541/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 6/2009.*

baxılmasının son mərhələsində polis yenə onu tutmuş, onun ölkədən çıxarılması barədə qərar qəbul edilmiş və onun qaça biləcəyini əsas gətirərək eks-pulsiya edilənə qədər barəsində müvəqqəti həbs qərarı seçilmişdir. Ölkədən çıxarılması barədə qərara qarşı şikayəti rədd edilmişdir, buna səbəb kimi onun ictimai qaydaya və ölkənin təhlükəsizliyinə qarşı təhlükə törədə bilməsi göstərilmişdir.

Bundan sonra o, həbsdə saxlanması barədə qərardan şikayət etmiş, ancaq inzibati məhkəmə şikayəti rədd etmişdir. Əslində, xaricinin sənədlərinin araşdırılması onun qanunla nəzərdə tutulan otuz gün ərzində ölkəni tərk etmək barədə nə niyyəti, nə də imkanı olmadığını aşkara çıxardığı təqdirdə, onun azadlığa buraxılmaq barədə müraciəti rədd edilməli idi. Belə vəziyyət, həmçinin ərizəçinin halında baş vermişdir, çünki o siyasi sığınacaq barədə müraciət etmişdir.

Sığınacaq məsələləri üzrə məşvərətçi Komissiyada (bundan sonra – «Komissiya») sığınacaq barədə müraciətinə baxılmasının uzaldılmasını əsas gətirərək, ərizəçi həbsdə saxlanılmasına qarşı yenidən inzibati məhkəməyə müraciət etmişdir. Bundan sonra onun sığınacaq barədə müraciəti qeyri-dəqiq olduğuna görə rədd edilmişdir və o, bu qərara qarşı şikayət etmişdir. Ərizəçi bundan sonra, onun sığınacaq üçün müraciəti barədə rəy qəbul etməli olan Komissiya qarşısına aparılmaq üçün xaricilər üçün təcridxanaya köçürülmüşdür. Altı gün ərzində, ərizəçiyə öz kamerasından çıxmağa icazə verilməmişdir. Komissiya, ərizəçi tərəfindən müraciətini əsaslandırma biləcək əlavə sübutlar, həmçinin işgəncə qurbanlarının reabilitasiyası üçün Tibb mərkəzində (bundan sonra – «Mərkəz») keçdiyi müayinənin nəticələri təqdim edilənə qədər onun işinə baxılmasını təxirə salmışdır. Nəhayət, inzibati məhkəmə ərizəçinin şikayətini qəbul etmişdir. Məhkəmə qərarına görə, Yunanıstana qanunsuz olaraq daxil olmuş və sığınacaq üçün müraciət etmiş xaricinin ölkədən çıxarılması qadağan edilir. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, onun sığınacaq barədə müraciətinə hələ də baxılmaqdadır və ona görə də onun azadlığa buraxılması barədə qərar qəbul etmişdir. Bundan sonra ərizəçiyə sığınacaq axtaran xarici olduğu barədə vəsiqə verilmişdir. Vəsiqənin müddəti altı ay olmuş və iki dəfə uzadıla bilərdi. Mərkəz təsdiq etmişdir ki, ərizəçi Türkiyədə işgəncəyə bərabər tutula bilən pis rəftara məruz qalmışdır.

Bundan sonra, *Amnesty International* təşkilatının yunan bölməsinin rəhbəri sərhəd məntəqəsinin təcridxanasına etdiyi baxışla əlaqədar sənəd tərtib etmişdir. O, qeyd etmişdir ki, ərizəçi, həmçinin digər bir saxlanılan türk ilə, nisbətən təmiz, hamam və isti su ilə təchiz edilən, amma gəzmək üçün yeri olmayan otaqda birgə qalırdılar. Yunanıstana daxil olduğu gün, ərizəçi şifahi olaraq sığınacaq barədə müraciət etmiş, yalnız bu dövlət orqanları tərəfindən qeydiyyata alınmamışdır. Bundan sonra, polis ərizəçini tutmuş və qanuna görə üç gün ərzində çıxarılmalı olan ekspulsiya qərarına qədər onun həbs edilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Ancaq, ekspulsiya qərarı heç zaman qəbul edilməmişdir. Ərizəçinin vəkili yazılı formada sığınacaq barədə yeni bir müraciət etmiş, ancaq yalnız üçüncü cəhddən sonra qeydiyyata alınmışdır. Həmin tarixdə, cinayət işləri üzrə məhkəmə ərizəçi barədə qanunsuz olaraq ölkəyə girmək və saxta səyahət sənədlərindən istifadə etdiyinə görə cinayət işinə xitam vermiş və onun azadlığa buraxılması barədə qərar qəbul etmişdir. Ancaq, cinayət prosesi və ekspulsiya ilə əlaqədar inzibati proses bir-birindən fərqli olsalar da, ərizəçinin artıq rəsmən sığınacaq axtaran şəxs statusu olmasına baxmayaraq, polis yenidən ərizəçini tutmuş və cinayət işləri üzrə məhkəmənin onun barəsində işə xitam verdiyi eyni motivlərə əsasən onun barəsində müvəqqəti həbs və ekspulsiya etmək qərarı qəbul etmişdir. Ərizəçinin yuxarıda göstərilən qərara qarşı şikayəti rədd edilmişdir, buna səbəb kimi qanunu pozarkən onun ictimai qayda və ölkənin təhlükəsizliyi üçün təhlükə yaratdığı göstərilmişdir.

Beləliklə, dövlət orqanları ərizəçinin sığınacaq axtaran şəxs statusunu nəzərə almamışlar. O, sığınacaq barədə müraciəti baxılmayana qədər ekspulsiya edilə bilməzdi və ən azı sığınacaq barədə müraciəti rəsmi qaydada qeydiyyata alındıqdan sonra onun həbsdə saxlanması yerli hüquqa əsasən əsassız hesab edilirdi. Ancaq ərizəçi yalnız bundan gec, yəni iki aydan sonra, inzibati məhkəmə onun şikayətini qəbul etdikdən və onun azadlığa buraxılması barədə qərar verdikdən sonra azadlığa buraxılmışdır.

Məhkəmə, əraziyə qeyri-qanuni daxil olmuş şəxslərə nəzarətin səmərəliliyini təmin etmək zərurəti və onların sırasından bəzi şəxslər tərəfindən qaçqın statusunun tanınmasından irəli gələn üstünlüklərin sui-istifadənin qarşısının alınması ilə bağlı Hökumətin arqumentlərini nəzərə aldı. Ancaq qeyd etdi ki, bunlar, dövlət orqanlarını hər bir konkret işi araşdırdıqdan sonra sığınacaq axtaran şəxsin azadlığa buraxılmasının hansı səbəbə görə ictimai qayda və milli təhlükəsizlik üçün təhlükə yaratdığını dəqiqləşdirməkdən azad etmir.

Nəticədə, sığınacaq üçün müraciətin qeyd alınmasından sonra davam etdiyi kimi, ekspulsiya edilməsi üçün ərizəçinin həbsdə saxlanması, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “f” bəndi ilə uyğunluq təşkil etmir. Beləliklə də məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Ryabikin Rusiyaya qarşı*¹⁹⁵ işdə ərizəçi Sankt-Peterburqda yaşayan rus mənşəli türkmən vətəndaşıdır. 2001-ci ilin yanvar ayında iki dövlət rəsmisinə qarşı cinayət işi üzrə şahid olduğuna görə təhlükədə olduğunu hiss edərək, ərizəçi Türkmənistanı tərk etdi və Moskvaya gəldi. O, sonradan məlumatlandırılıb ki, Türkmənistanda ona qarşı cinayət işi qaldırılıb və onun əmlakının bir hissəsi müsadirə edilib. 2003-cü ildə ərizəçi Rusiyada qaçqın statusu üçün müraciət edib. O, həmçinin bildirib ki, Türkmənistanda mühakimədən qorxub və cinayət təqibinin predmeti olub. Sonradan onun tələbi Rusiya miqrasiya orqanları və daha sonra isə məhkəmələr tərəfindən rədd edilib, əsasən o səbəblərə görə ki, ərizəçiyə Türkmənistanı qanuni şəkildə və hər hansı maneə olmadan tərk etmək icazəsi verilib; onun ailəsi təhlükəsiz halda Türkmənistanda yaşamağa davam edib; Rusiyaya gələrkən, o, dərhal sığınacaq istəməyib və Türkmənistandakı cinayət təqibi hər hansı yolla onun siyasi, dini və ya etnik fəaliyyəti və mənsubiyyətinə deyil, kommertiya məsələlərinə bağlı olub. 2004-cü ilin fevralında ərizəçi Sankt-Peterburq pasport və viza xidmətinə çağırılıb və Türkmən Cinayət Məcəlləsi ilə səkkiz ildən on beş ilədək cəzalandırılan israf cinayəti üzrə ona qarşı ittihamı daxil edən beynəlxalq axtarış sanksiyasına əsasən həbs edilib. Sonradan Rusiya məhkəmələri onun Türkmənistanı ekstradisiyasınadək həbsinə dair qərar veriblər.

2004-cü ilin martında Avropa Məhkəməsi Məhkəmə Reqlamentinin 39-cu qaydasına əsasən, sonrakı bildirişədək ərizəçini Türkmənistanı ekstradisiya etməməyi Rusiya hakimiyyətindən xahiş etdi. Həmin gün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Baş Komissarının (UNJHR) Moskvadakı nümayəndəliyi qaçqın statusuna aid ərizəçinin şikayətinə baxıldığını və bu şikayətə baxılanadək onun Türkmənistanı ekstradisiyasının milli və beynəlxalq hüquqa zidd ola bildiyini qeyd edən bəyanat verdi. Ərizəçi bir neçə dəfə həbsindən daxili məhkəmələrə şikayət verdi. Nəticə etibarilə, 2005-ci ilin martında rayon məhkəməsi onun azad olunmasını qərara aldı. Bu məhkəmə qeyd edib ki, Məhkəmə Reqlamentinin 39-cu qaydasının tətbiqi baxımından, Baş Prokurorluq tərəfindən ekstradisiya barədə hər hansı qərar qəbul edilməyib və Rusiya qanunvericiliyi ekstradisiya müraciətinə əsasən həbs olunmuş şəxsə aid ibtidai tədbirin uzadılmasını və ya dəyişilməsini nəzərdə tutmur. Rayon məhkəməsi Rusiya Konstitusiyasının hüquq və azadlıqları beynəlxalq

¹⁹⁵ *Ryabikin Rusiyaya qarşı iş üzrə 19.06.2008-ci il tarixli Qərar (I Bölmə, Ryabikin v. Russia, № 8320/04), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 7/2008.*

hüququn prinsip və normalarına müvafiq olaraq təmin edən 17-ci maddəsini və İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsini birbaşa tətbiq edib.

Ərizəçiyə qarşı ekstradisiya işi davam edib. 2007-ci ilin iyul ayında Məhkəməyə təqdim edilmiş son qeydlərində Rusiya Hökuməti bildirib ki, Türkmənistanın Baş Prokurorluğu qaytarıldığı halda ərizəçi ilə pis rəftar edilməyəcəyinə dair zəmanət məktubunu verib. Ərizəçi Türkmənistanda vəziyyət haqqında ATƏT, Avropa Parlamenti, BMT-nin İnsan Hüquqları Komissarı, ABŞ-ın Dövlət Departamenti və müxtəlif QHT-lərin qəbul etdikləri bir neçə hesabatları təqdim edib. Bunlar göstərib ki, etnik azlıqlar (ruslar daxil olmaqla) təqib olunur, həbsin şəraiti çox pisdır, pis rəftar və işgəncə ölkədə böyük narahatlıq doğurur. Onlar, həmçinin göstəriblər ki, «dünyanın ən repressiv və bağlı ölkələrindən biri kimi təsvir olunan» ölkənin siyasi rejiminin müstəsna olaraq məhdudlaşdırıcı xarakteri baxımından, insan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı dəqiq məlumat kifayətedici olmayıb və onu yoxlamaq çətin idi (Human Rights Watch, 2007 World Report) və türkmən hakimiyyət orqanları həbs yerlərinin beynəlxalq və ya qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən hər hansı müşahidəsinə mütəmadi olaraq rədd cavabı verir. Məhkəmə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndinin və 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozuntusunu müəyyən edib (bax, *Nasrulloev Rusiyaya qarşı*¹⁹⁶).

*Əbdülhəni və Karimniya Türkiyəyə qarşı*¹⁹⁷ işdə ərizəçilər İran vətəndaşlarıdır və Xalqın Mucəhəd Təşkilatının üzvləridir («PMOI»). Onlar naməlum tarixdə İrani tərk etmişlər və PMOI-ni tərk etməyi qərara gəlmişlər. PMOI-nin İraqdakı düşərgəsində qalmışlar, sonradan isə ABŞ-ın İraqdakı qüvvələri tərəfindən yaradılmış qaçqın düşərgəsinə daxil olmuşlar. Onlar BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı (UNJHR) tərəfindən qaçqın kimi tanınmışlar. Komissar hesab etmişdir ki, onların PMOI ilə əlaqələri və siyasi baxışları İranda həyatdan qanunsuz məhrum olma və ya həbs və pis rəftar təhlükəsi ilə üzləşdirir. Bundan sonra, onlar Türkiyəyə daxil olmağa çalışmışlar. İlkin cəhd onların həbsi və sərhəddə vəziyyətlərini izah etmək imkanı və ya deportasiyaları haqqında hər hansı rəsmi qərarı olmadan, İraqa qaytarılmaları ilə nəticələnib. Daha sonra, onlar dərhal Türkiyəyə daxil olmuşlar, lakin, 21 iyun 2008-ci ildə yenidən tutularaq həbs olunmuşlar. İranda həyatları üçün qorxduqlarını izah edən bəyanatların həm polisə, həm də məhkəməyə etmələrinə baxmayaraq, onlar beş ilədən fərqlənən cəzalar almaqla, Türkiyə-

¹⁹⁶ *Nasrulloev Rusiyaya qarşı*, № 656/06, 11 oktyabr 2007-ci il, *İnformasiya Məlumatı*, № 101.

¹⁹⁷ *Əbdülhəni və Karimniya Türkiyəyə qarşı iş üzrə 22.09.2009-cu il tarixli Qərar (II Bölmə, Abdolkhani and Karimnia V. Turkey, № 30471/08), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 9/2009.

yə qanunsuz daxil olduqları üçün məhkum olunmuşlar və Türkiyə hakimiyət orqanları, deportasiya üçün səbəblər və ya qərar barədə məlumatlandırmadan 28 iyun 2008-ci ildə onları deportasiya etməyə (uğursuz) çalışmışlar. İki gün sonra, ərizəçilər Reqlamentin 39-cu qaydasına əsasən Avropa Məhkəməsinədən təmin etmə tədbiri almışlar. 2008-ci ilin sentyabrında, onlar Əcnəbilərin Qəbulu və Saxlanması Mərkəzinə köçürülmüşlər.

Məhkəmə göstərdi ki, deportasiya məqsədilə həbsin təyin edilməsi və uzadılması üçün proseduru və belə həbs üçün müddət məhdudiyətləri müəyyən edən aydın hüquqi müddəaların olmadığı yerdə, milli sistem qanunsuz həbsdən ərizəçiləri müdafiə etməmiş və nəticədə, onların həbsi «qanuni» hesab oluna bilməz. Beləliklə də məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Soldatenko Ukraynaya qarşı*¹⁹⁸ işin hallarına görə şikayətin verildiyi zaman ərizəçi Türkmənistanı ekstradisiyanı gözləmək üçün Ukraynanın müvafiq müəssisəsində həbsdə saxlanılıb. Ərizəçinin vəkili onun vətəndaşlığı olmayan olduğunu iddia edib, halbuki, Hökumət onun Türkmən vətəndaşı olduğunu bildirib.

1999-cu ildə Türkmən hakimiyət orqanları ərizəçiyə qarşı ittiham irəli sürərək, bədən xəsarətləri yetirməyə görə barəsində həbs qərarı qəbul ediblər. Ərizəçi iddia olunana görə, etnik əsaslar üçün məruz qaldığı təqibdən yayınmaq məqsədilə Türkmənistanı tərk edib və həmin vaxtdan Ukraynada yaşayır. 04 yanvar 2007-ci ildə ərizəçi Ukrayna polisi tərəfindən həbs olunub və məlumatlandırılıb ki, o, Türkmən hakimiyət orqanlarının həmin gündə verdikləri beynəlxalq axtarışa müvafiq olaraq həbs edilib. Altı gün sonra o, yerli məhkəmənin hakimi qarşısına gətirilib və ekstradisiya olunanaq onun həbsdə saxlanması qərara alınıb.

15 yanvar 2007-ci ildə ərizəçi Məhkəmə Reqlamentinin 39-cu qaydasına əsasən təmin etmə tədbirinin qəbul edilməsini İHAM-dan xahiş edib. Bir gün sonra səlahiyyətli Palatanın Sədri müraciəti təmin edib və Ukrayna Hökumətinə bildirib ki, işinin Məhkəmədə araşdırılması yekunlaşanaq ərizəçi Türkmənistanı ekstradisiya edilməməlidir.

19 yanvar 2007-ci ildə Türkmənistanın Baş Prokurorluğu ittiham olunduğu cinayətlərə görə təqibə məruz qalmaq üçün ərizəçinin ekstradisiyasını tələb edib. O, həmçinin müəyyən təminatlar verib və təsdiq edib ki, ərizəçi icimai status, irq, etnik mənşə və ya dini etiqad əsasları ilə ayrı-seçkiliyə məruz qalmaqcaq. 19 aprel 2007-ci il tarixli məktubla Türkmənistanın Baş Prokurorunun birinci müavini Avropa Konvensiyasının 3 və 6-cı maddələrinə

¹⁹⁸ *Soldatenko Ukraynaya qarşı 23 oktyabr 2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə, Soldatenko v. Ukraine, № 2440/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 10/2008.*

əsasən ərizəçinin hüquqlarına aid təminatlar daxil olmaqla, əlavə təminatlar verib. Həm Ukraynanın, həm də Türkmənistanın qoşulduğu cinayət məsələlərində hüquqi yardımı tənzimləyən 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyasına əsasən ekstradisiya olunmaq üçün şəxs, rəsmi ekstradisiya tələbini almaqdan əvvəl olsa belə, Tərəf Dövlətlərdən birinin vəsatəti üzrə həbsə alına bilər.

Məhkəmə göstərdi ki, daxili hüquqi sistemin tərkib hissəsi olmaqla, Minsk Konvensiyası ekstradisiya icraatına ekstradisiya olunmaq üçün həbsə hüquqi əsas ola bilsə belə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndi daha sonra tələb edib ki, ekstradisiya olunmaq üçün həbs «qanunla müəyyən olunmuş prosesə müvafiq olaraq» həyata keçirilməlidir.

Məhkəmə geyd etdi ki, hazırki işdə Ukrayna qanunvericiliyində – Cinayət-Prosessual Məcəlləsində və ya hər hansı başqa qanunvericilik aktında – hər hansı xüsusi müddəalar olmayıb ki, ekstradisiya üçün həbs prosesini, istinadla olsa belə, nəzərdə tutsun. Ali Məhkəmənin Plenumu tərəfindən 2004-cü il tarixli qərarla ekstradisiya icraatına aid Cinayət Prosesual Məcəlləsinin müəyyən ümumi müddələrinin tətbiqi aşağı məhkəmələrə tövsiyə olunsaydı belə, onun qərarları qanun qüvvəsinə malik deyil və məhkəmələr və ekstradisiya icraatına cəlb olunan hüquqmühafizə orqanları üçün məcburi xarakter daşımır. Ukrayna qanunvericiliyi ekstradisiyaya qədər qanunsuz həbsin qarşısını almaq üçün tətbiqində kifayət qədər əlçatan, dəqiq və əvvəlcədən gözlənilən proseduru nəzərdə tutmayıb. Beləliklə də məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Şçerbina Rusiyaya qarşı*¹⁹⁹ işdə 28 fevral 2011-ci ildə ərizəçi qazax dövlət orqanlarından ekstradisiya sorğusundan sonra prokuror tərəfindən qəbul edilmiş qərara uyğun olaraq Rusiyada həbs edilmişdir. 30 mart 2011-ci ildə ərizəçi birinci instansiya məhkəməsində azadlığa çıxmaq üçün müraciət etmiş və bu məhkəmə on altı gün sonra, 15 aprel 2011-ci ildə həbs qərarını ləğv etmişdir.

Məhkəmə göstərdi ki, iş Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “c” deyil, həmin maddənin 1 “f” yarımbəndi ilə tənzimlənən ekstradisiya məqsədləri üçün həbsə aiddir. Nəticədə, dövlət orqanları ərizəçini hakim qarşısına təcili çıxarmaq öhdəliyi daşımır. Lakin ərizəçi məhkəmə qarşısına “icraatı gətirtmək” və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, azadlığını fəal tələb etmək hüququna malikdir. Azadlıq üçün müraciət verildikdə həbsin qanuniliyinin məhkəmə yoxlaması təcili keçirilməlidir.

Buna baxmayaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin “sürətlilik” tələbi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “cəldlilik”

¹⁹⁹ “Şçerbina Rusiyaya qarşı” iş üzrə 26.06.2014-cü il tarixli Qərar (I Bölmə) Shcherbina v. Russia (no. 41970/11).

tələbi ilə hökmən eyni deyil. Bu səbəbdən, ilkin həbs qərarı məhkəmə (yəni düzgün prosesin zəruri təminatlarını təqdim edən prosedurdə müstəqil və qərəzsiz məhkəmə orqanı) tərəfindən təyin olunduğu halda, Məhkəmə Rusiyaya qarşı bir neçə işlərdə ikinci instansiya məhkəməsi qarşısında icraatlarda yoxlamanın daha uzun müddətlərinə tolerantlıqla yanaşmağa hazır idi. Belə işlərdə on altı günlük müddət Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən məsələni qaldırmaya da bilər. Lakin bu işlərdəki mövqedən fərqli olaraq, ərizəçinin işində ilkin həbs qərarı hakim və ya digər məhkəmə rəsmisi deyil, prokuror tərəfindən qəbul edilmişdir. Bundan başqa, həbs qərarı ilə nəticələnmiş qərar qəbuletmə prosesi düzgün prosesin təminatlarını təqdim etməyib: qərar qapalı şəkildə və ərizəçinin hər hansı iştirakı olmadan qəbul edilmişdir.

Əlavə olaraq, yoxlayan məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduğu kimi, prokuror səlahiyyətlərindən kənara çıxmış və ərizəçinin həbsini əmr etməyə səlahiyyətə malik deyildi. Belə olan halda, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində məhkəmə yoxlamanın “sürətlilik” tələbi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə “cəldlilik” tələbinə daha yaxın olur. Buna görə, 28 fevral 2011-ci il tarixli həbs qərarının məhkəmə yoxlamasında on altı günlük gecikdirmə həddən artıq idi. İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur. Məhkəmə həmçinin iş üzrə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi ilə birgə həmin maddənin 1-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir.

*Qarayev Azərbaycan qarşı*²⁰⁰ məhkəmə işində ərizəçi Özbəkistana ekstradisiya olunacağını gözlədiyi müddətdə Bakıdakı saxlanma müəssisində saxlanılırdı. Onun həqiqi (etibarlı) Özbəkistan pasportu vardı və həm Azərbaycanın, həm də Özbəkistanın hakimiyyət orqanları tərəfindən Özbəkistan vətəndaşı sayılırdı. Lakin ərizəçi Azərbaycan vətəndaşı olduğunu da iddia edirdi.

21 dekabr 2000-ci ildə ərizəçinin bütün ailəsi, o cümlədən özü və o vaxt on iki yaşında olan qızı Buxarada altı nəfəri öldürməkdə və cəsədlərini hissələrə bölməkdə şübhəli bilinərək həbs olunmuşlar. Bir neçə gün həbsdə qaldıqdan sonra ərizəçi adamöldürmədə iştirakı ilə bağlı sübutların olmaması səbəbindən 26 dekabr 2000-ci ildə azad edilmişdir. Lakin 30 aprel 2001-ci ildə Buxaranın Toxuculuq rayon məhkəməsi ərizəçini qanunsuz narkotik vasitələr saxlamaqda təqsirli bilərək dörd il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etdi. Ərizəçi 2 avqust 2001-ci ildə prezidentin əfv fərmanından sonra azad edildi. 27 noyabr 2001-ci ildə o, bacısı ilə Özbəkistanı tərk etdi və o vaxtdan Azərbaycanda yaşayırdı.

²⁰⁰ *Qarayev Azərbaycan qarşı məhkəmə işi, ərizə № 53688/08, qərar, 10 iyun 2010-cu il.*

Bu arada Buxara vilayət məhkəməsinin 20 noyabr 2001-ci il tarixli qərarı ilə ərizəçi Özbəkistan Cinayət Məcəlləsinin 97-ci maddəsinin 2-ci bəndinə (ağırlaşdırıcı hallarla adamöldürmə) və 134-cü maddəsinə (cəsədi təhqir etmə) əsasən altı nəfəri öldürməkdə və onların cəsədlərini hissələrə bölməkdə ittiham edildi. Bundan başqa, həmin qərarı ilə Buxara vilayət məhkəməsi həbs müddətini göstərmədən ərizəçi barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə göstəriş verdi.

6 avqust 2002-ci ildə Buxara vilayət prokurorluğu ərizəçinin yaşadığı yeri tərk etdiyini müəyyən edərək ibtidai istintaqı dayandırdı və ərizəçinin istintaqın aparıldığı yerə gətirilməsini təmin etmək üçün onun barəsində axtarış elan etdi.

9 aprel 2008-ci ildə ərizəçi Özbəkistanın hakimiyyət orqanlarının qəbul etdiyi axtarış orderi əsasında Beyləqanda polis tərəfindən həbs edildi. 10 aprel 2008-ci ildə Beyləqan rayon məhkəməsi ərizəçinin ekstradisiya olunması məqsədi ilə onun həbsi barədə qərar çıxardı. Beyləqan rayon məhkəməsi bu qərarında Buxara vilayət məhkəməsinin 20 noyabr 2001-ci il tarixli həbs qərarına istinad etdi və həmin məhkəmənin gəldiyi nəticələri təsdiq etdi. Həbsdə saxlanmanın konkret müddəti göstərilmədi və qeyd edildi ki, ekstradisiya qərarı qəbul edilənə qədər ərizəçi həbsdə saxlanılacaq. Beyləqan rayon məhkəməsinin qərarı çıxarılandan sonra üç gün ərzində həmin qərardan şikayət verilə bilərdi. Lakin ərizəçi bu qərardan şikayət vermədi. 2 may 2008-ci ildə Özbəkistan Respublikası baş prokurorunun müavini Mülki, ailə və cinayət işlərində hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 22 yanvar 1993-cü il tarixli MDB Konvensiyasına («1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyası») istinad edərək ərizəçinin ekstradisiyası barədə rəsmi müraciət etdi. 18 iyun 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasının baş prokuroru 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyası əsasında ərizəçinin Özbəkistana ekstradisiyası barədə qərar qəbul etdi. Qərarla digər məsələlərlə yanaşı deyilirdi ki, Özbəkistan hakimiyyət orqanlarının təqdim etdiyi məlumatlara görə, ərizəçi Özbəkistan vətəndaşı idi və Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin aldığı məlumatlara görə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Qanuna əsasən, o, Azərbaycan vətəndaşı sayılmırdı. 29 iyul 2008-ci il tarixli məktubla Azərbaycan Respublikasının baş prokurorluğu Özbəkistanın hakimiyyət orqanlarından xahiş etdi ki, ərizəçinin cinayət işi ilə bağlı zəmanətlər versinlər. Özbəkistan baş prokurorunun müavini tərəfindən imzalanmış 29 iyul 2008-ci il tarixli məktubla Özbəkistanın hakimiyyət orqanları zəmanət verdilər ki, ərizəçinin cinayət işində hər hansı siyasi və ya milli motiv yoxdur, ərizəçi işgəncəyə və ya hər hansı digər formada qeyri-insani rəftara məruz qalmayacaq və ərizəçinin müdafiə hüquqları təmin ediləcək. Məktubda deyi-

lirdi ki, 1 yanvar 2008-ci ildə qüvvəyə minmiş 11 iyul 2007-ci il tarixli qanunla Özbəkistanda ölüm cəzası ləğv olunub. Həmçinin əlavə edilirdi ki, cəzasını çəkdikdən ərizəçinin Özbəkistanı tərk etməsinə icazə veriləcək və o, Azərbaycan Respublikasının razılığı olmadan üçüncü dövlətə təhvil verilməyəcək. Daha sonra ərizəçi iki ayıca məhkəmə icraatına başladı və onların vasitəsilə ekstradisiya qərarının ləğvinə nail olmağa cəhd etdi.

9 aprel 2008-ci ildə həbs olunduqdan sonra öz nümayəndəsi vasitəsilə ərizəçi atasının Azərbaycan vətəndaşı olması əsasında Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsini almaq üçün müraciət etdi. Onun ərizəsi rədd edildi, çünki o, şəxsiyyət vəsiqəsi almaq üçün şəxsən müraciət etməli idi.

Naməlum tarixdə ərizəçi Abşeron rayon məhkəməsində iddia qaldıraraq xahiş etdi ki, məhkəmə Abşeron rayon polis idarəsinə ona Azərbaycan vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi barədə göstəriş versin. 26 sentyabr 2008-ci ildə Abşeron rayon məhkəməsi ərizəçinin xahişini təmin edərək qeyd etdi ki, daxili qanunvericiliyə əsasən ərizəçi qan qohumluğu əsasında Azərbaycan vətəndaşı sayılır və Abşeron rayon polis idarəsinə tapşırıq verdi ki, ona şəxsiyyət vəsiqəsi versin.

Bu qətnamənin əsasında və onun qanuni qüvvəyə minməsinə qədər 2 oktyabr 2008-ci ildə ərizəçiyə 2 noyabr 2008-ci ilədək qüvvədə olan müvəqqəti şəxsiyyət sənədi verildi. Belə görünür ki, aşağıda qeyd edilən şikayətlərdən sonra bu müvəqqəti şəxsiyyət sənədinin qüvvədə olma müddəti uzadılmayıb və ərizəçiyə Azərbaycan vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi verilməyib.

Abşeron rayon polis idarəsi 26 sentyabr 2008-ci il tarixli qətnamədən şikayət verərək qeyd etdi ki, ərizəçi Özbəkistan vətəndaşıdır və Azərbaycan vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsini almaq üçün onun müraciətinin yeganə səbəbi ekstradisiyadan yaxa qurtarmaqdır.

28 noyabr 2008-ci ildə Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi Abşeron rayon məhkəməsinin 26 sentyabr 2008-ci il tarixli qətnaməsini ləğv edərək müəyyən etdi ki, ərizəçi xarici vətəndaşdır və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Qanuna əsasən ərizəçiyə Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən Azərbaycan vətəndaşlığı verilməyənə qədər ona Azərbaycan vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi verilə bilməz.

19 yanvar 2009-cu ildə ərizəçi Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsinin 28 noyabr 2008-ci il tarixli qərarından kassasiya şikayəti verdi. 11 mart 2009-cu ildə Ali Məhkəmə bu şikayəti rədd etdi və 28 noyabr 2008-ci il tarixli qərarı qüvvədə saxladı.

1 avqust 2008-ci ildə ərizəçi 10 aprel 2008-ci il tarixli həbs qərarından və 18 iyun 2008-ci il tarixli ekstradisiya qərarından Səbail rayon məhkəmə-

sinə şikayət etdi. Bu şikayətində o, digər məsələlərlə yanaşı iddia etdi ki: a) daxili qanunvericiliyə əsasən onun həbsdə saxlanmasının heç bir əsası yoxdur və 10 aprel 2008-ci il tarixli həbs qərarı ilə onun qeyri-müəyyən müddətə həbsdə saxlanılmasına qanunsuz olaraq sanksiya verilib; b) Özbəkistana ekstradisiya olunacağı təqdirdə bilavasitə işgəncəyə və digər pis rəftar formalarına məruz qalma riski ilə üzləşəcək; c) hakimiyyət orqanlarının ona vətəndaşlıq sənədləri verməkdən qanunsuz olaraq imtina etdiklərinə baxmayaraq, o, daxili qanunvericiliyə əsasən qan qohumluğuna görə (Azərbaycan vətəndaşının oğlu olaraq) Azərbaycan vətəndaşıdır və buna görə də onun xarici ölkəyə ekstradisiyası Azərbaycan qanunvericiliyinə və Minsk Konvensiyasına ziddir.

3 oktyabr 2008-ci ildə Səbail rayon məhkəməsi ərizəçinin Azərbaycan vətəndaşlığı almaq barədə iddiasını təmin etmiş Abşeron rayon məhkəməsinin 26 sentyabr 2008-ci il tarixli qətnaməsini nəzərə alaraq (baxmayaraq ki, Abşeron rayon məhkəməsinin qətnaməsi qüvvəyə minməmişdi, həmin vaxt o, hələ Sumqayıt Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən ləğv olunmamışdı), Baş prokurorun 18 iyun 2008-ci il tarixli ekstradisiya qərarını ləğv etdi. Səbail rayon məhkəməsi qeyd etdi ki, Baş prokurorluq bu qərardan üç gün müddətində şikayət verə bilər və həmin şikayətin verilməsinə vaxt cəhətdən imkan yaratmaq üçün qərara aldı ki, ərizəçi qərar çıxarıldıqdan yeddi gün sonra (10 oktyabr 2008-ci ildə) azad edilsin.

Ərizəçi 3 oktyabr 2008-ci il tarixli qərar çıxarıldıqdan yeddi gün sonra, 10 oktyabr 2008-ci ildə azad edilmədi. 10 oktyabr 2008-ci ildə Baş prokurorluq Səbail rayon məhkəməsinin 3 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarından şikayət verdi. 23 oktyabr 2008-ci ildə Bakı Apellyasiya Məhkəməsi Səbail rayon məhkəməsinin 3 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarını ləğv etdi. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi qərara aldı ki, ərizəçi Özbəkistan vətəndaşıdır və formal olaraq ona Azərbaycan vətəndaşlığı verilə bilməz. O, qeyd etdi ki, ərizəçinin vətəndaşlıq barədə aşağıda məhkəmələrə verdiyi iddialarda Abşeron rayon məhkəməsinin 26 sentyabr 2008-ci il tarixli qətnaməsinə istinad edilməsi düzgün deyil, həmin qətnamə qüvvəyə minməyib. Buna görə də Bakı Apellyasiya Məhkəməsi 18 iyun 2008-ci il tarixli ekstradisiya qərarını qüvvədə saxladı və ərizəçinin azad edilməsi barədə Səbail rayon məhkəməsinin qərarını ləğv etdi. Lakin Apellyasiya Məhkəməsinin qərarında ərizəçinin ekstradisiya olunacağı təqdirdə ona qarşı işgəncə və ya pis rəftar riskinin mövcudluğu barədə və ekstradisiya məqsədi ilə həbsdə saxlanmasının qanuniliyi haqqında bir söz deyilmədi. Daxili qanunvericiliyə əsasən Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 23 oktyabr 2008-ci il tarixli qərarından şikayət verilə bilməzdi.

İşin materiallarından belə görünür ki, 28 noyabr 2008-ci ildə ərizəçi qaçqın statusu almaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Azərbaycandakı ofisinə müraciət edib. Lakin görünür, bu müraciətinə heç bir cavab almayıb.

Ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndinə əsasən şikayət etdi ki, onun ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanması qanunsuz olub.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsə alınması barədə qərar 20 noyabr 2001-ci ildə Buxara vilayət məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış qərara əsaslanmışdı, həmin qərarla həbsin müddəti göstərilməmişdi. 10 aprel 2008-ci ildə Beyləqan rayon məhkəməsi Buxara vilayət məhkəməsinin 20 noyabr 2001-ci il tarixli qərarını təsdiq etdi və göstəriş verdi ki, ekstradisiya qərarı qəbul edilənə qədər ərizəçi həbsdə saxlanılsın. Beyləqan rayon məhkəməsi ərizəçinin həbsdə saxlanılmasının müddətini göstərmədi.

Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırkı şikayətdə əsas məsələ onunla əlaqədardır ki, məhkəmə qərarı ekstradisiya həyata keçirilənə qədər ərizəçinin qeyri-müəyyən müddətə həbsdə saxlanması üçün yetərli idimi? (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *Nasrulloev Rusiyaya qarşı*²⁰¹ və *Muminovun işi*²⁰² üzrə qərar, 120-ci bənd).

Bu məsələ ilə bağlı ərizəçi iddia etdi ki, cinayət prosesində məhkəməyə qədər həbsin ümumi şərtləri ilə bağlı CPM-in müddəaları onun situasiyasına tətbiq edilməli idi. Məhkəmə qeyd etdi ki, Hökumət ərizəçinin ekstradisiyaya qədər qeyri-müəyyən müddətə həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən konkret hüquq normaları barədə hər hansı informasiya təqdim etməyib.

Məhkəmə qeyd etdi ki, daxili qanunvericilik ümumi cinayət icraatı çərçivəsində «istintaq aparıldığı müddətdə» həbsdə saxlanılmanı təfəssilatlı şəkildə tənzimləyir və cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxslərin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanılmasının konkret müddətlərini müəyyən edir. Lakin daxili qanunvericilikdə konkret olaraq «ekstradisiya məqsədi ilə» həbsə alma hallarına tətbiq edilən müddətlə bağlı heç bir norma yoxdur.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ekstradisiya məqsədi ilə həbsə alma barədə qərarın çıxarılmasını, həbsin müddətini və həmin müddətin uzadılmasını müəyyən edən aydın hüquq normalarının olmadığı bir şəraitdə ərizəçinin məruz qaldığı azadlıqdan məhrum etmə qanunsuzluqlara qarşı adekvat təminatlarla müşayiət olunmamışdı.

²⁰¹ *Nasrulloev Rusiyaya qarşı, ərizə № 656/06, 73-cü bənd, 11 oktyabr 2007-ci il.*

²⁰² *Muminovun işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 120-ci bənd.*

Məhkəmə daha sonra qeyd etdi ki, hətta fərq etsək ki, cinayət icraatında məhkəməyəqədər həbsin ümumi şərtlərini tənzimləyən normalar (CPM-in 158-ci maddəsi) ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma hallarına şamil oluna bilər, belə görünür ki, milli hüquq sistemi ərizəçini əsassız həbsdən müdafiə etməyib. CPM-də həbs tədbirinə konkret zaman intervalları ilə yenidən baxılması nəzərdə tutulur və məhkəmələrin tutulmuş şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etməsini əsaslandırın qərarlar çıxarması tələb olunur. Hazırkı işdə bunların heç biri edilməyib. Başqa sözlə, ərizəçinin həbsdə saxlanılması adi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxslərin malik olduqları hər hansı zəmanət və təminatlarla müşayiət olunmayıb (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *Nasrulloevin işi* üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 76-cı bənd).

Yuxarıdakı mülahizələr Məhkəmənin bu qənaətə gəlməsi üçün yetərli idi ki, ekstradisiya məqsədi ilə tutulan şəxslərin həbsdə saxlanılmasını tənzimləyən Azərbaycan qanunvericiliyinin müddəalarında aydınlıq yoxdur, onların tətbiqinin nəticələrini öncədən görmək mümkün deyil və onlar Konvensiya əsasında tələb olunan «qanunun keyfiyyəti» standartına cavab vermir. Müvafiq olaraq, Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (f) bəndinin pozuntusu nəticəsinə gəldi.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Bununla bağlı CPM-ə dəyişikliklər edilərək ilə 495.2-ci maddə²⁰³ yeni redaksiyada verilərək göstərildi ki, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması bu Məcəllənin 157-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

Həmçinin yeni 495.8.-ci maddə əlavə edilərək qeyd olundu ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddəti bu Məcəllənin 158-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilir. Bu müddət şəxsin verilməsinə dair rəsmi müraciətə əlavə edilmiş həbsə alma haqqında qərarla nəzərdə tutulan müddətdən çox ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, verilməsi üçün şəxsin həbsə alınması müddətinin uzadılması bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

²⁰³ “Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (“Azərbaycan” qəzeti, 4 noyabr 2015-ci il, № 242).

V. KONVENSIYANIN 5-ci MADDƏSİNDƏ TUTULAN VƏ HƏBSƏ ALINAN ŞƏXSLƏR ÜÇÜN NƏZƏRDƏ TUTULMUŞ TƏMİNATLAR

1. Tutulmanın səbəbləri haqqında məlumat. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 2-ci bəndi

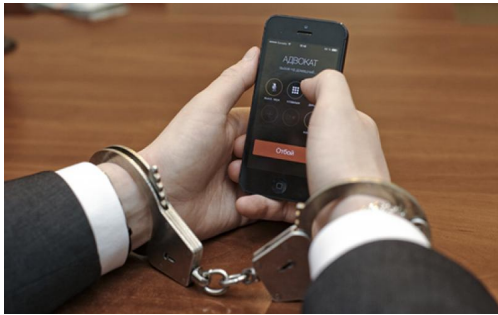
“2. Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir”.

Məhkəmə vurğulayır ki, 5-ci maddənin 2-ci bəndi tutulan hər hansı şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinin səbəbini bilməli olduğuna dair ilkin zəmanət təmin edir və bu, 5-ci maddənin nəzərdə tutduğu müdafiə sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Hər hansı şəxs həbsinin və ya tutulmasının səbəbi haqqında məlumatlandırıldıqdan sonra, münasib hesab edərsə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi çərçivəsində həbsin qanuniliyinə etiraz üçün məhkəməyə müraciət edə bilər (*Foks, Kempbel və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 40; *Çonka Belçikaya qarşı*, § 50).

Həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən yubanmadan baxılması hüququna malik olan istənilən şəxs azadlıqdan məhrum edilməsinin səbəbləri haqqında dərhal və lazımı qaydada məlumatlandırılmadığı halda bu hüquqdan effektiv şəkildə yararlanma bilməz (*Vander Leer Niderlanda qarşı*, § 28; *Şamayev və başqaları Gürcüstan və Rusiyaya qarşı*, § 413).

Ərizəçi məlumat almaq iqtidarında deyilsə, müvafiq məlumatlar onun maraqlarını təmsil edən şəxslərə, məsələn hüquqşünasa və ya qəyyuma təqdim edilməlidir (*X. Birləşmiş Krallığa qarşı, Komissiya Hesabatı*, § 106; *Z.H. Macarıstana qarşı*, §§ 42-43).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində bütün bu təminatlar öz əksini tapmışdır. Cinayət təqibi orqanı hər hansı şəxsin tutulduğu halda onun hüquqi statusundan asılı olaraq bu Məcəllədə, habelə “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs üçün nəzərdə tutulmuş hüquqlarını təmin etməlidir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsə almanın səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir (CPM 14.4.-cü maddəsi).

Cinayət prosesini həyata keçirən orqan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin bu məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada tutulduğu, həbsə alındığı və ya müvafiq olaraq şübhəli şəxs qismində birinci dindirməyədək, yaxud təqsirləndirilən şəxsə ittiham elan edildiyi andan müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını təmin etməli və hüquqlarını izah etməlidir (CPM 19.4.1.-19.4.2-ci maddələri)

Cinayət təqibini həyata keçirən təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror şübhəli şəxsin hüquqlarını təmin etməli və ona qanunla qadağan edilməyən bütün vasitə və üsullardan istifadə etməklə müdafiə hüququnu həyata keçirməsinə mane olmamalıdır (CPM 90.6.-ci maddəsi).

Tutulduğu və ya qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan edildiyi andan şübhəli şəxs bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir (CPM-in 90.7.-ci maddəsi):

- *nədə şübhələnildiyini bilmək (şübhənin məzmunu – ona istinad edilmiş cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin faktiki tərəfi və hüquqi tövsifi);*
- *tutulduğu halda tutulmanın əsaslarını bilmək və tutulduğu andan müdafiəçidən hüquqi yardım almaq, onu tutmuş şəxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;*
- *tutulma haqqında və ya qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərarın surətini almaq;*
- *tutulma haqqında protokol tərtib olunduqdan dərhal sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;*
- *tutulduqdan dərhal sonra tutulduğu və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək; əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluquna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək;*
- *ana dilində və ya bildiyi başqa dildə ifadə (izahat) vermək;*
- *tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;*
- *cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilmiş və onun hüquq və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında həmin orqan tərəfindən məlumatlanmaq və öz xahişi ilə bu qərarların surətlərini almaq;*

➤ *təhqiqatçının, müstəntiqin, prokurorun və ya məhkəmənin qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət etmək, habelə özünün və ya müdafiəçisinin verdiyi şikayətdən imtina etmək.*

Təqsirləndirilən şəxs bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı hüquqları həyata keçirir (CPM-in 91.5.-ci maddəsi):

- *nədə təqsirləndiyini bilmək (ittihamin məzmunu verilmiş ittihamın faktiki tərəfi və hüquqi tövsifi), ittiham elan edildikdə, habelə həbsə alındıqdan və ya barəsində qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar elan olunduqdan dərhal sonra müvafiq qərarın surətini almaq;*

- *onu tutmuş və ya həbs haqqında qərarı icra etmiş şəxsdən, təhqiqatçıdan, müstəntiqdən və ya prokurordan hüquqları haqqında yazılı bildiriş almaq;*

- *dərhal tutulma və həbsə alma protokolu tərtib olunduqdan sonra onunla tanış olmaq və ona protokolda əks olunmalı qeydlərini vermək;*

- *tutulduqdan dərhal sonra tutulduğu və ya həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək; əgər tutulmuş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna, yaxud ona himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilata bu barədə dərhal məlumat vermək;*

- *ana dilində və ya bildiyi başqa dildə ifadə (izahat) vermək;*

- *tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək;*

- *iştirak etdiyi istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin protokolları ilə tanış olmaq, protokoldakı yazıların düzgünlüyü və tamlığı barədə qeydlərini vermək; istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərdə və məhkəmə baxışında iştirak edərkən, qeyd edilməsi zəruri olan halların müvafiq protokola daxil edilməsini tələb etmək;*

- *ekspertizanın təyin olunması haqqında qərarla və ekspertin rəyi ilə tanış olmaq;*

- *həbsə alma və həbsdə saxlamanın qanuni və əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmaq;*

- *ibtidai araşdırma qurtardıqı və ya cinayət işi üzrə icraata xitam verildiyi andan işin materialları ilə tanış olmaq, ona aid zəruri sənədlərin surətlərini çıxarmaq;*

- *birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin iclaslarında və işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;*

- *hüquqlarına və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən məlumatlanmaq və xahişi ilə bu qərarların, o cümlədən qətimkan tədbirinin seçilməsi, istintaq və ya digər*

prosessual məcburiyyət tədbirlərinin aparılması, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə, ittiham elan olunması haqqında qərarların, habelə ittiham aktının, iddia ərizəsinin, hökmün, məhkəmənin digər yekun qərarının, apellyasiya və ya kassasiya şikayətlərinin, yaxud protestlərinin surətlərini almaq;

- məhkəmə iclasının protokolu ilə tanış olmaq və ona dair qeydlərini vermək;*
- onun şikayəti ilə cinayət işinə apellyasiya, kassasiya, əlavə kassasiya qaydasında və ya hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı yeni hallar və yeni açılmış hallar üzrə baxılmasında, həbsdə saxlanılırsa, cinayət prosesinin digər iştirakçısının şikayətinə etiraz olduqda, həmçinin məhkəmə iclasında işin materiallarının tədqiqində iştirak etmək;*
- iş üzrə verilmiş şikayət və protestlərdən xəbərdar olmaq və onlara öz etirazlarını bildirmək.*

Tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin əməkdaşları tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın əsaslarını bildirmək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını izah etməlidirlər (CPM 153.2.- 153.2.1.-ci maddələri).

İstintaq təcridxanasının müdiriyyətinin vəzifələrinə həbs edilmiş şəxs istintaq təcridxanasına gətirildikdən dərhal sonra ona həbsə alındığı və harada saxlanıldığı barədə yaxın qohumlarına və ya əlaqə saxlaması onun üçün qanuni maraq doğuran digər şəxslərə telefonla və ya digər vasitələrlə məlumat vermək imkanını yaratmaq (istintaq təcridxanasının müdiriyyəti həbs edilmiş şəxsin qocalığı, yetkinlik yaşına çatmaması, sağlamlıq və psixi vəziyyəti ilə bağlı hallar istisna olmaqla, belə məlumatları öz təşəbbüsü ilə verə bilməz), əgər həbs edilmiş şəxs əcnəbi, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, onun vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşadığı dövlətin Azərbaycan Respublikasında olan diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluğuna bu barədə dərhal məlumat vermək və bu cür məlumatın verildiyini qeyd almaq aiddir (CPM-in 161. 161.1.2.-ci maddəsi).

İnzibati qaydada tutulan şəxsə bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqları izah olunmalı, bu barədə inzibati qaydada tutma haqqında protokolda müvafiq qeyd aparılmalıdır (İXM-in 88.2.-ci maddəsi).

Səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati qaydada tutulmuş şəxsin bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hüquqlarının təmin edilməsi üçün aşağıdakı tədbirləri görür (İXM-in 91-ci maddəsi):

tutulmuş şəxsə dərhal onun tutulmasının əsaslarını bildirmək, onun hüquqlarını izah etmək;

tutulmuş şəxsi inzibati xəta haqqında protokolla tanış etmək;

tutulmuş şəxsin xahişi ilə onun yaxın qohumlarına, işlədiyi və ya təhsil aldığı yerin müdiriyyətinə, yaxud vəkilinə məlumat vermək;

tutulmuş yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinə və ya digər qanuni nümayəndələrinə dərhal məlumat vermək.

Məhkəmə qeyd edir ki, həbsi yerinə yetirən vəzifəli şəxsdən həbsin bütün səbəbləri barədə həbs anında məlumat verməsi tələb olunmur. Belə ki, tutulmanın səbəbləri tutulduqdan sonra aparılan sorğu-sual və ya dindirmə zamanı təmin edilə və ya aydınlaşdırıla bilər. Bu maddədə göstərilən “dərhal” anlayışı isə şəxsin tutulmasının səbəbləri haqqında bir neçə saat ərzində məlumatlandırılmasını nəzərdə tutur. Tutulmuş şəxslərə başa düşəcəkləri sadə, qeyri-professional dildə tutulmanın əsas hüquqi və faktiki əsasları haqqında məlumat verilməlidir ki, onlar münasib hesab etdikləri təqdirdə, 5-ci maddənin 4-cü bəndinə uyğun olaraq tutulmalarının qanuniliyinə etiraz üçün məhkəməyə müraciət edə bilsinlər. Lakin tutulmuş şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamların tam siyahısından ibarət olmasını tələb etmir (*Bor-dovskiy Rusiyaya qarşı*, § 56; *Novak Ukraynaya qarşı*, § 63; *Qasins Latviyaya qarşı*, § 53, *Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 40, 41, 42; *Myurrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 72, 77; *Kerr Birləşmiş Krallığa qarşı*).

Eyni zamanda Məhkəmə qeyd edir ki, cinayət əməli və ya qəsdlə törətdikləri əməldən sonra tutulan, yaxud daha əvvəlki həbs qərarlarına və ya ekstradisiya tələblərində qeyd edilən hüquq pozuntularının təfərrüatlarından xəbərdar olan şəxslər tutulmanın səbəblərini başa düşmədiklərini iddia edə bilməzlər (*Öcalan Türkiyəyə qarşı*).

Məhkəmə həmçinin izah edir ki, əgər həbs qərarı tutulmuş şəxsin başa düşmədiyi dildədirsə, ərizəçinin bu hüququ sonradan sorğu-sual edilən zaman təmin edilərək o tutulmasının səbəbləri barədə başa düşdüyü dildə məlumatlandırılır. Lakin bu məqsədlə tərcüməçilərdən istifadə edilirsə, səlahiyyətli orqanlar tərcümə üçün müraciətlərin düzgün və dəqiq ifadə edilməsini təmin etməlidirlər (*Şamayev və başqaları Gürcüstan və Rusiyaya qarşı*, § 425, *Delkurt Belçikaya qarşı*, *Komissiya qərarı*).

2. Tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsin dərhal hakim və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin yanına gətirilmək və ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququnun təmin edilməsi.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi

“3. Bu maddənin I bəndinin "c" yarım-bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin yanına gətirilir və ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.”

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi cinayət törətməkdə şübhəli bilindiklərinə görə tutulan və ya həbs olunan şəxsləri hər hansı özbaşına və ya əsassız azadlıqdan məhrum edilmə halına qarşı təminat təqdim edir (*Akvilina Maltaya qarşı* [GC], § 47; *Stefens Maltaya qarşı* (№ 2), § 52).

A. Dərhal hakimin yanına gətirilmək hüququ

“3. Bu maddənin 1-ci bəndinin «c» yarım-bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş digər vəzifəli şəxsin qarşısına gətirilir ...”

Şəxsin azadlıq hüququna hər hansı icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müdaxilələrinə məhkəmə nəzarəti bu maddənin müəyyən etdiyi təminatın başlıca xüsusiyyətidir. "Konvensiyanın preambulasında aydın göstərilən..., demokratik cəmiyyətin fundamental prinsiplərindən biri olan" və "bütövlükdə Konvensiyanın əsaslandığı" qanunun aliliyi prinsipi məhkəmə nəzarətini nəzərdə tutur. Məhkəmə nəzarəti həbsin erkən mərhələsində xüsusi ilə böyük olan pis rəftar riskinə, hüquq-mühafizə orqanlarına, yaxud başqa orqanlara verilən, yalnız məhdud məqsədlər üçün və müəyyən edilmiş qaydada istifadə edilməli olan səlahiyyətlərdən sui-istifadəyə qarşı effektiv müdafiə təmin edir (*Broqan və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 58, *Pantea Ruminiyaya*

qarşı, § 236; *Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı*, § 146, *Ladent Polşaya qarşı*, § 72).²⁰⁴

Dörd gündən artıq çəkən istənilən müddət həbs üçün sübutlar olmadığı halda həddən artıq uzun hesab olunur. Səlahiyyətli orqanlara həbs edilmiş şəxsi hakimin yanına daha tez gətirilməsinə mane olan xüsusi çətinliklər və ya istisna şərtlər mövcud olmadıqda, daha qısa müddətlər də təxirəsalınmazlıq tələbini poza bilər (*Oral və Atabay Türkiyəyə qarşı*, § 43; *Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 47; *Nastase-Silivestru Rumıniyaya qarşı*, § 32, *Qutsanovi Bolqarıstana qarşı*, §§ 154-59; *İpek və başqaları Türkiyəyə qarşı*, §§ 36-37; *Kandjov Bolqarıstana qarşı*, § 66).

Yoxlamanın avtomatik xarakteri bu bəndin məqsədinin yerinə yetirilməsi üçün zəruridir, çünki pis rəftara məruz qalmış şəxs tutulmasının qanuniliyinə baxılması üçün hakimə ərizə ilə müraciət etmək iqtidarında olmaya bilər; bu həmçinin tutulmuş şəxslərin digər həssas kateqoriyasına aid ola bilər, məsələn, psixi pozğunluqdan əziyyət çəkənlər və ya məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxsin danışdığı dili başa düşməyənlər (*Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 34; *Ladent Polşaya qarşı*, § 74).

"Hakim və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti olan başqa vəzifəli şəxs" 5-ci maddənin 1 (c) yarımbəndindəki "səlahiyyətli məhkəmə orqanı" ilə sinonimdir. "Məhkəmə hakimiyyətinin" həyata keçirilməsi mütləq surətdə hüquqi mübahisələrin həlli ilə bağlı olmaya bilər. 5-ci maddənin 3-cü bəndinə məhkəmədə fəaliyyət göstərən hakimlər, eləcə də prokurorluq orqanlarındakı vəzifəli şəxslər daxildir (*Sisser İsveçrəyə qarşı*, § 28-29).

Məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş, həbs barədə qərar qəbul etmək hüququ olan vəzifəli şəxs başqa vəzifələri də yerinə yetirə bilər, lakin əgər onun sonrakı icraatlara ittihamçı kimi iştirak etmək hüququ varsa, qərarın təsirinə məruz qalan tərəfin onun qərəzsizliyi ilə bağlı qanuni şübhəsinin meydana gəlmə riski mövcuddur. Bu baxımdan həbs barədə qərarın qəbul edilməsi zamanı obyektivlik vacib əhəmiyyətə malikdir: əgər "məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxsin" sonradan ittihamçı qismində cinayət icraatına müdaxilə edə biləcəyi məlum olarsa, onun müstəqilliyi və qərəzsizliyi şübhə doğura bilər (*Huber İsveçrəyə qarşı*, § 43; *Brinkat İtaliyaya qarşı*, § 20; *Hud Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 57; *Nikolova Bolqarıstana qarşı* [GC], § 49; *Pantea Rumıniyaya qarşı*, § 236).

²⁰⁴ 5-ci maddə üzrə Təlimat – Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında²⁰⁵ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara və həbsin ev dustaqlığı ilə və ya girovla əvəz edilməsinə dair vəsatətlərə onların alındıqları vaxtdan 24 saat ərzində (qeyri iş gününə və ya iş vaxtından sonraya düşməsindən asılı olmayaraq) məhkəmənin binasında təkbaşına, qapalı məhkəmə iclasında baxılır.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda şəxsin tutulması, bu Məcəllənin 148.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Həmin müddət keçəndək tutulmuş şəxsə ittiham elan edilməli, həbslə bağlı prokurorun təqdimatı olduqda isə o, məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə təxirə salmadan işə baxmalı və həmin şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM m. 148.6.).

İttiham elan etmək üçün şübhəli şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulmuş şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsi həll olunarkən o, tutulduğu andan 48 saat keçəndək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM m. 150.3.).

Qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduğuna görə təqsirləndirilən şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Şəxsin barəsində seçilmiş qətimkan tədbirinin həbslə dəyişdirilməsi məsələsinin həll edilməsi üçün həmin şəxs tutulduğu andan 48 saat keçəndək məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı və onun haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM m. 151.5.).

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkumun tutulması yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir. Məhkumun tutulması barədə məhkəmə qərarının çıxarılması üçün cəzanı icra edən müəssisənin və ya orqanın vəsatəti əsasında prokuror tərəfindən müvafiq təqdimat verilir (CPM m. 152.1.).

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə

²⁰⁵ “Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, Bakı şəhəri, 3 noyabr 2009-cu il, № 2.

şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə tutulma barədə qərar çıxararkən, məhkəmə tutulma vaxtını şəxsin tutulduğu andan 7 (yeddi) gün müddətində müəyyən edir (CPM m.152.2).

Hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə şəxsin tutulması məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddətdən artıq davam edə bilməz. Bu müddətdə tutulmuş şəxs məhkəməyə gətirilməli, məhkəmə işə təxirə salınmadan baxmalı, hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkum etmənin və ya cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsi və hökmlə təyin olunmuş cəzanın icra edilməsi və ya məhkumun azad edilməsi haqqında qərar çıxarmalıdır (CPM m. 152.4).

Qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin (CPM m. 155.1.):

- cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;*
- cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai isintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;*
- cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;*
- cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçıрмаq;*
- məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək.*

Qətimkan tədbirləri müvafiq olaraq təhqiqatçının, müstəntiqin, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun və ya məhkəmənin qərarına əsasən seçilir. Qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərar da şəxsin şübhəli bilindiği və ya ittiham olunduğu cinayəti törətməsinə əsaslı şübhələrin və müvafiq qətimkan tədbirinin tətbiqi əsaslarının mövcudluğuna dəlalət edən ilkin sübutlar göstərilməlidir. Həbs və vəzifədən kənarlaşdırma müstəntiqin vəsatəti əsasında və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı, habelə cinayət işinə baxan məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və yalnız

məhkəmənin qərarına əsasən seçilə bilər. Ev dustaqlığı və ya girov həbsin əvəzinə müdafiə tərəfinin vəsətəti üzrə məhkəmə tərəfindən seçilə bilər. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə (axtarışda olan şəxs istisna edilməklə) dərhal elan edir və qərarın surətini ona təqdim edir (CPM m. 156).

Şəxs məhkəmənin qərarına əsasən aşağıdakı hallarda həbsdən azad edilməlidir:

təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlinə görə ittiham təsdiq edilmədikdə və ya məhkəmədə cinayət işi üzrə icraata xitam verildikdə və ya məhkəmə tərəfindən təqsirləndirilən şəxs barəsində seçilmiş həbs qətimkan tədbiri dəyişdirildikdə və ya ləğv edildikdə, habelə məhkuma təyin edilmiş cəza azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olmadıqda (bu hallarda həbsdə saxlanılan şəxs məhkəmə zalında dərhal həbsdən azad olunmalıdır; habelə şəxsin həbsdə saxlanılmasına zərurət olmadığı müəyyən edildikdə. Şəxs həbsdən azad edildikdən sonra cinayət prosesini həyata keçirən orqana yeni əhəmiyyətli hallar məlum olduğu və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbiri şərtlərinin pozulduğu hallar istisna olmaqla, həbsdən azad olunmuş şəxs həmin ittiham üzrə yenidən həbs edilə bilməz (CPM m. 162.).

Məhkəmə ibtidai istintaqı başa çatmış işi öz icraatına qəbul etdikdən sonra məhkəməyədək icraatın gedişində tətbiq edilmiş qətimkan tədbirini öz qərarı ilə təsdiq və ya ləğv edir, yaxud dəyişdirir (CPM m. 174.2).

Qətimkan tədbiri cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən öz səlahiyyəti daxilində, bunun zəruriliyi sübutlarla təsdiq olunduqda daha ciddi qətimkan tədbiri ilə, cinayət işi üzrə icraatın gedişində şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin lazımi qaydada davranışının və hökmün icrasının təmin edilməsinə nail olmaq mümkün olduğu halda isə daha yüngül qətimkan tədbiri ilə əvəz edilə bilər. Qətimkan tədbirinin tətbiqinə zərurət aradan qalxdıqda cinayət prosesini həyata keçirən orqan öz səlahiyyəti daxilində onu ləğv edir. Məhkəmənin həbs, ev dustaqlığı və ya girov qismində seçdiyi qətimkan tədbiri yalnız məhkəmə tərəfindən dəyişdirilə və ya ləğv oluna bilər (CPM m. 175.).

İstintaq hərəkətinin məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi, həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbəşinə, qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Məhkəmədə qətimkan tədbiri qismində həbsin seçilməsi, tutulma müddətinin uzadılması və əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair müraciətlərə onlar məhkəməyə daxil olduqdan sonra 24 saat müddətində, digər müraciətlərə isə 48 saat müddətində baxılır. Hakim istintaq hərəkətinin məcburi aparılması və ya prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi, həbs edilmiş

şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi ilə bağlı məhkəmə iclasına ifadələr, vəsatəti təsdiq və ya təkzib edən şəxsləri çağırub dindirmək, müraziətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənəd və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir (CPM m. 447.).

İstintaq hərəkətinin məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsi, həbs edilmiş şəxsin istintaq təcridxanasından müvəqqəti saxlama yerinə keçirilməsi və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs və ya ona alternativ olan qətimkan tədbirinin seçilməsi, yaxud bundan imtina barədə, habelə həbsdə saxlama müddətinin uzadılması və ya bundan imtina barədə qərarlardan birini qəbul edir (CPM m. 448.).

Əvvəlki CPM-in müddəalarına görə (m. 448.5.) həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı elan edildikdən dərhal sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmənin qərarı ilə razı olmadığını və həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirdikdə, hakim öz qərarına təqsirləndirilən şəxsin müvəqqəti olaraq 7 (yeddi) gün müddətində ev dustaqlığı və ya həbsdə saxlanması barədə müddəə ilə əlavə edirdi. Bu isə haqsız olaraq şəxsin azadlıq hüququnun pozulmasına səbəb olurdu. Bəzi hakimlər təcrübədə bu maddəni deyil birbaşa Konvensiyanın 5-ci maddəsini tətbiq edirdi. CPM Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğunlaşdırılaraq bu maddələr ləğv edilmiş və ziddiyyət aradan qaldırılmışdır.²⁰⁶ Beləliklə də təqsirləndirilən şəxs məhkəmənin iclasında iştirak etdikdə və məhkəmə onun barəsində həbs qismində qətimkan tədbiri seçilməsinə (həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına) imtina barədə qərar çıxardıqda, təqsirləndirilən şəxs dərhal məhkəmə iclası zalında həbsdən azad edilməlidir.

Həbs qismində qətimkan tədbiri seçilməsinə (həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasına) imtina barədə hakim tərəfindən qərar çıxarıldıqdan sonra məhkəməyə təkrar müraziətə müvafiq olaraq prosessual məcburiyyət tədbirinin tətbiq edilməsinin zəruriliyini təsdiq edən yeni hallar aşkar edildikdə yol verilir. (CPM m 448.7- 448.8.).

²⁰⁶ 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ("Respublika" qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354).

İnzibati Xətlər Məcəlləsi

İXM də şəxsin həbsini tənzimləyən maddələr Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğundur. Belə ki, inzibati həbs nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında protokol (prokurorun qərarı) tərtib edildikdən dərhal sonra baxılması üçün hakimə göndərilir (İXM m.103.2.).

İnzibati həbs tənbeh növü nəzərdə tutan inzibati xətlər haqqında işlərə inzibati xəta haqqında protokol daxil olduğu gün, inzibati qaydada tutulan şəxslər barəsində isə onların tutulduğu vaxtdan ən gec 48 saat keçəndək baxılır (İXM m.111.3.).

Prosessual tələb

"vəzifəli şəxsin" üzərinə müvafiq qərar qəbul etməzdən əvvəl yanına gətirilən şəxsi dinləmək öhdəliyi qoyur. Məhkəmədə vəkilin iştirakı məcburi deyil. Lakin vəkilin dinləmədən kənarlaşdırılması ərizəçinin öz işini təqdim etmək bacarığına mənfi təsir edə bilər (Şisser İsveçrəyə qarşı, § 31,36; De Yonq,

Balje və Van den Brink Niderlanda qarşı, § 51; Nikolova Bolqarıstana qarşı [GC], § 49; Akvilina Maltaya qarşı [GC], § 50; Lebedev Rusiyaya qarşı, §§ 83-91).

Maddi-hüquqi tələb "vəzifəli şəxs" üzərinə həbsin lehinə və əleyhinə bütün halları nəzərə almaq və həbsi əsaslandırان səbəblərin olub-olmadığına hüquqi meyarlar əsasında qərar vermək öhdəliyi qoyur. Həbs və ya tutulma-

nın ilkin avtomatik yoxlaması qanunilik məsələlərini, tutulmuş şəxsin hüquq pozuntusuna yol verdiyinə dair əsaslı şübhənin olub-olmadığını, başqa sözlə, həbsin 5-ci maddənin § 1 (c) yarımbəndi ilə müəyyən edilən istisnalar sırasına daxil olub-olmadı-

ğını dəyərləndirə bilməlidir (Şisser İsveçrəyə qarşı, § 31; Pantea Rumıniyaya qarşı, § 231; Akvilina Maltaya qarşı [GC], § 47; Kreyçirj Çex Respublikasına qarşı, § 89; Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı [GC], § 40; Oral və Atabay Türkiyəyə qarşı, § 41).

Həbsə bəraət qazandırmaq üçün heç bir əsas yoxdursa, "vəzifəli şəxs" həbs olunan şəxsin azadlığa buraxılması haqqında məcburi qüvvəyə malik qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır (Assenov və başqaları Bol-

qarıstana qarşı, § 146; *Nikolova Bolqarıstana qarşı*[GC], § 49; *Niedbala Polşaya qarşı*, § 49; *Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 40).

Burada digər bir maraqlı və son zamanlar mübühisə doguran hakimlərin qərəzsizlik məsələlərinə də aydınlıq gətirmək lazımdır. Belə ki, AR CPM-in 109.1.6-cı maddəsinə əsasən, hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda materiallara baxması və ya işin ilkin dinlənilməsi onun müvafiq cinayət işinə birinci instansiya, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsi tərkibində sonradan işə baxması hallarını istisna etmir. Hazırkı cinayət-prosessual qanunvericilik eyni bir hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında iş üzrə qərar qəbul etməsini onun cinayət mühakimə icraatında işin mahiyyəti üzrə həlli zamanı təkrar iştirakında qərəzsizlik tələbi üçün potensial təhlükə saymır.

Cinayət mühakimə icraatında işləri mahiyyəti üzrə həll edən, ədalət mühakiməsi funksiyasını yerinə yetirən hakimlərin qərəzsizlik məsələləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarında dəfələrlə şərh edilmişdir. Məsələn, *Preysak Belçikaya qarşı*²⁰⁷ işdə Məhkəmə qərara aldı ki, adətən qərəzsizlik mənfi və ya qərəzli münasibətin olmadığını bildirsə də, qərəzliyin olması, yaxud əksinə, olmaması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq müxtəlif üsullarla yoxlanıla bilər. Bu baxımdan konkret işdə konkret hakimin şəxsi mülahizəsini əks etdirən subyektiv yanaşma ilə qərəzsizlik məsələsində hər hansı şübhələri aradan qaldırmaq üçün yetərli təminatların olub-olmadığını müəyyən edən obyektiv yanaşma arasında fərq qoymaq olar. Subyektiv qərəzsizliyin müəyyən edilməsi üçün Məhkəmə faktiki qərəzsizliyin sübutlarını tələb edir. Vəzifəyə qanuna uyğun olaraq təyin edilmiş hakimin şəxsi qərəzsizliyi, bunun əksi sübut edilməyə qədər, şübhə doğurmur. Bu, çox güclü prezumpsiyadır, çünki təcrübədə şəxsi qərəzliliyin olmasını sübut etmək kifayət qədər çətindir.

Obyektiv qərəzsizliyin yoxlanılması məsələsi ilə bağlı, Məhkəmə *Fey Avstriyaya qarşı*²⁰⁸ işdə bildirmişdir ki, obyektivliyin yoxlanılması zamanı müəyyən edilməlidir ki, hakimin şəxsi davranışından əlavə, onun qərəzliyini şübhə altına ala bilən təkzibedilməz faktlar mövcuddurmu yoxsa yox? Bu baxımdan hətta zahiri əlamətlər də müəyyən əhəmiyyətə malik ola bilər. Demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrə qarşı ictimaiyyətin və ilk növbədə, cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxslərin inamı vacib məsələdir. Bu, o deməkdir ki, baxılan işdə konkret hakimin qərəzsizliyinə şübhənin olub-olmamasını müəyyən edərkən təqsirləndirilən şəxsin rəyi həlledici olmasa da, mühüm rol

²⁰⁷ *Preysak Belçikaya qarşı məhkəmə işi üzrə 01.10.1982-ci il tarixli qərarı.*

²⁰⁸ *Fey Avstriyaya qarşı məhkəmə işi üzrə 24.02.1993-cü il tarixli qərarı.*

oynayır. Burada həlledici amil həmin şübhənin nə dərəcədə obyektiv əsasa malik olmasıdır.

Məhkəmənin mövqeyinə görə, milli qanunvericilikdə məhkəmə araşdırmasının qərəzsizliyini təmin edən prosedurların mövcudluğu da əhəmiyyət daşıyır. Məhkəmə araşdırmasının qərəzliliyinə proses iştirakçılarının etiraz etməsinə imkan verən mexanizmlərin mövcudluğunun zəruriliyi barədə müddəa Konvensiyada birbaşa nəzərdə tutulmasa da, həmin mexanizmlər olmadıqda, 6-cı maddənin pozulması ehtimalı böyük olur. Qərəzsizliyə aid presentlərin xeyli hissəsi hakim tərəfindən müxtəlif prosesual funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır.

Məhkəmənin mövqeyinə görə, məhkəmə araşdırmasını aparan hakimin əvvəlki məhkəmələrdə ərizəçinin işinə baxması faktı 6-cı maddənin pozulmuş sayılması üçün kifayət deyil, bunun üçün hakimin iş üzrə materiallardan xəbərdar olması ilə yanaşı xüsusi halların da olması tələb edilir. Məsələn, *Preysak Belçikaya qarşı* məhkəmə işində ərizəçinin işinə baxan hakim əvvəllər ərizəçinin işi üzrə araşdırma aparan və sonra ona qarşı cinayət təqibinə başlayan şöbədə işləmişdi. Həmin iş üzrə Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

*Haushildt Danimarkaya qarşı*²⁰⁹ işdə Məhkəmə pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi, çünki məhkəmə araşdırmasına sədrlik edən hakim öncə ərizəçinin ibtidai həbsi barədə qərar qəbul etmiş hakim idi. Bu, xüsusi xarakterli hal idi, belə ki, ibtidai həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə 9 dəfə qərar çıxarmaqla hakim ərizəçinin təqsiri barədə «olduqca ciddi şübhələrin» olduğunu qeyd etmişdi. Məhkəmə hesab etdi ki, işin mahiyyəti üzrə qəbul edilən qərarla ibtidai həbs barəsində qəbul edilən qərar arasında fərq az idi və ərizəçinin narahatlığının obyektiv əsasları vardı.

Həbs edilmiş şəxs üzərində məhkəmə nəzarəti ilk tutulma zamanından etibarən hər hansı pis rəftarın aşkar edilməsinə və fərdin azadlığına hər hansı əsassız müdaxilənin minimuma endirilməsinə imkan vermək məqsədi ilə, hər şeydən əvvəl, təxirəsalınmaz olmalıdır (Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı [GC], § 33).

*Kantshov Bolqarıstana qarşı*²¹⁰ işdə ərizəçi həbs edildikdən üç gün iyirmi üç saat sonra hakim qarşısına gətirilib. Hazırkı işin hallarında bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələb etdiyi kimi dərhal gətirilmə kimi görünməyib. O, kiçik zorakılıqla bağlı olmayan ittihamlar üzrə həbs olunub. Polis işə baxan prokuroru ərizəçinin ibtidai həbsə alınması

²⁰⁹ *Haushildt Danimarkaya qarşı məhkəmə işi üzrə 24.05.1984-cü il tarixli qərarı.*

²¹⁰ *Kantshov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 06.11.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə), Kantzhov v. Bulgary (№ 68294/01), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 11/2008.*

barədə hakimə təqdimat vermək üçün dəvət etdikdə, o, artıq 24 saat həbsdə olub. Prokuror zərurətlə bağlı hər hansı səbəblər göstərmədən, sadəcə olaraq ərizəçinin qaçmaq və yenidən cinayət törətmək təhlükəsinin olduğu dair stereotip formulanı qeyd etməklə, sonrakı 72 saata həbsdə saxlanılmasını əmr edib. Məsələn, yerli məhkəmə qarşısına 72 saatin bitmək üzrə olduğu sonuncu mümkün anda çıxarılıb.

Məhkəmə ərizəçinin hakim qarşısına daha tez gətirilməsinə mane olan hər hansı xüsusi çətinlikləri və ya müstəsna halları görmədi. Bu, onun həbsi üçün şübhəli hüquqi əsaslar baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edib. Buna görə də qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulub.

*Medvedev və digərləri Fransaya qarşı*²¹¹ iş gəminin açıq dənizdə həbs olunmasından sonra məhbusların məhkəmə orqanı qarşısına gətirilməyə 16 günlük həbsinə aiddir. Ərizəçilər hakim və ya qanun üzrə başqa səlahiyyətli şəxs qarşısına yalnız ibtidai həbsə yerləşdirmək məqsədilə azadlıq və həbs məsələlərinə baxan hakimin yanına çıxarkən, yəni azadlıqdan məhrum edildikdən on beş-on altı gün keçdikdən sonra təqdim olunublar.

Məhkəmə qeyd etdi ki, yalnız müstəsna halların buna haqq qazandıra bilməsi ilə yanaşı, hər bir halda nəzərdə tutulur ki, heç bir şey üzv Dövlətləri öz yurisdiksiyası altında olan şəxslərə qanunsuz olaraq azadlıqdan məhrum edilməyə qarşı adekvat təminatları təqdim etmək öhdəliyindən azad etmir.

Məhkəmə göstərdi ki, maddi cəhətdən belə qısa müddət ərzində ərizəçiləri hakim və ya qanun üzrə başqa səlahiyyətli şəxs qarşısına gətirmək mümkünsüz idi. Nəhayət, həttə dənizdə on üç gün həbsdə qaldıqdan sonra limana gətirildikdə belə, ərizəçilər, bəziləri üçün iki gün, digərləri üçün isə üç gün ərzində hakim və ya qanun üzrə səlahiyyətli olan başqa şəxs qarşısına gətirilməzdən əvvəl yenə də nəzarət altında saxlanılıblar. Beləliklə, ərizəçilərin həbsdə saxlandığıları

²¹¹ *Medvedev və digərləri Fransaya qarşı iş üzrə 10.07.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə), Medvedev v. France (№ 3394/03).*

ümumi müddət *Riqopulos işi* ilə müqayisə edilə bilər. Bununla belə, ərizəçilərin sayını və dindirilmənin davam etdirilməsi üçün tərcüməçi ilə təmin edilmə öhdəliyini nəzərə alaraq, bu həbs və onun davamiyyət müddəti istintaq zərurəti ilə əsaslandırılır. Əlbəttə, ərizəçilərin məhkəmə nəzarəti (Respublika Prokurorunun belə bir səlahiyyəti olmadığından) olmadan həbsdə saxlanılması və onların qanunsuz həbsə qarşı müdafiə imkanından istifadə edə bilməməsi faktları qalır. Hər bir halda, bu elementlər ərizəçilərin məruz qaldıqları həbs müddətinin işin yuxarıda göstərilən müstəsna halları ilə əsaslandırılmasını şübhə altına almır. Beləliklə də Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmayıb.

*Qutsanovi Bolqarıstana qarşı*²¹² iş üzrə ərizəçilər tanınmış yerli siyasətçi cənab Qutsanov, onun arvadı və iki azyaşlı uşaqlarıdır. Dövlət orqanları Qutsanovu korrupsiyada iştirak etməkdə şübhəli bilmiş və onun tutulmasını və evində axtarışın aparılmasını əmr etmişdir. 31 mart 2010-cu ildə saat 6.30-da bir neçə silahlı və maskalı polis əməkdaşlarından ibarət xüsusi qrup ərizəçinin evinə getmişdir. Qutsanov qapını açmaq əmrinə cavab vermədikdə, polis əməkdaşları evin ön qapısını açaraq içəri girmişlər. Qutsanovun arvadı və iki azyaşlı uşağı polsin gəlməsindən oyanıblar. Evdə axtarış aparılmış və bir neçə sübutlar əməliyyatdan sonra götürülmüşdür. Saat 13 radələrində Qutsanov evini polis müşayiəti ilə tərk etdikdə, müxbirlər və televiziya briqadaları artıq evin qarşısında toplaşmışlar. Mətbuat konfransı keçirilmişdir. Ertəsi gün regional gündəlik qəzet işə aid prokuror tərəfindən edilmiş izahları və daxili işlər naziri ilə müsahibədən çıxarışları dərc etmişdir. Həmin gün prokuror dövlət qulluqçusu kimi ərizəçini bələdiyyəyə potensial zərər vuran müqavilələrin bağlanmasına səbəb olmuş fəaliyyətlə məşğul olan cinayət qrupunda iştirakçılıq və dövlət qulluqçusu tərəfindən vəzifədən sui-istifadə daxil olmaqla bir neçə cinayət əməllərində ittiham etmişdir.

Məhkəmədə iştirakını təmin etmək məqsədilə prokuror birinci ərizəçinin yetmiş iki saat ərzində həbsini qərara almışdır. 03 aprel 2010-cu ildə Qutsanov məhkəmə iclasında iştirak etmiş və baxış bitdikdən sonra ibtidai həbsə aparılmışdır. 25 may 2010-cu ildə Apellyasiya Məhkəməsi onun barəsində məcburi rezidensiya qərarı çıxarmışdır. 26 iyul 2010-cu ildə birinci instansiya məhkəməsi onu girov müqabilində azadlığa buraxıb. 2013-cü ilin aprelində ona qarşı cinayət icraatı ibtidai araşdırma mərhələsində hələ davam edib.

²¹² *Qutsanovi Bolqarıstana qarşı iş üzrə 15.10.2013-cü il tarixli Qərar (no. 34529/10), Gutsanovi v. Bulgaria (no. 34529/10), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 10/2013.*

Məhkəmə qeyd etdi ki, Qutsanov 31 mart 2010-cu ildə saat 6.30-da tutulmuş və üç gün beş saat otuz dəqiqə sonra hakim qarşısına çıxarılmışdır. O, dövlət vəsaitlərinin talanması və vəzifədən sui-istifadədə şübhəli bilinmiş, lakin zorakı cinayət əməllərində iştirak etməkdə şübhəli

bilinməmişdir. O, tutulmasına gətirib çıxarmış polis əməliyyatı zamanı alçaldıcı rəftara məruz qalmışdır. Bu hadisələrdən sonra və onun yetkin olması və tutulmanın əvvəlindən başlayaraq vəkilin yardımından istifadəsinə baxmayaraq, Qutsanov tutulmasından sonrakı ilk günlərində psixoloji zəif olub. Bundan başqa, tanınmış siyasətçi olması faktı və tutulması məsələsində medianın marağı həbsinin ilk hissəsi zamanı sözsüz olaraq onun üzərinə psixoloji təzyiqli əlavə etmişdir. Həbsinin ilk günü Qutsanov bir neçə istintaq hərəkətlərinə cəlb edilmişdir. Lakin regional prokurorluq məhkəmənin icazəsi olmadan daxili qanunvericiliyə əsasən yolverilən dörd günlük həbs müddətinin son gününədək onun qətimkan tədbiri kimi həbsini istəməmişdir, halbuki, ərizəçi iki gün ərzində heç bir istintaq tədbirində iştirak etməmişdir. O, həbsini həll etmək səlahiyyətində olan məhkəmənin yerləşdiyi şəhərdə saxlanılıb və onun işində hər hansı müstəsna təhlükəsizlik tədbirləri tələb edilməmişdir. Nəticədə, tutulmasının ilk günlərində ərizəçinin psixoloji vəziyyətinin zəifliyi və həbsinin ikinci və ya üçüncü günlərində onun hakim qarşısına çıxarılmaması barədə qərarı əsaslandırılan hər hansı halların olmaması baxımından, Dövlət həbsinin qanuniliyini yoxlaya bilən hakim və ya başqa səlahiyyətli vəzifəli şəxs qarşısına “dərhal” çıxarmaq öhdəliyinə əməl etməmişdir.

*İgnatenko Moldovaya qarşı*²¹³ iş üzrə daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq şübhəli şəxs məhkəmə qərarı olmadan polis tərəfindən 72 saatdan artıq saxlana bilməzdi. Ərizəçi qanunsuz ələ keçirmə və saxtakarlıq şübhələri ilə 2007-ci il iyunun 19-da saat 12.15-də tutulmuşdur. Prokurorluq 2007-ci il iyunun 22-də saat 8.55-də onun həbsə alınmasını tələb etmişdir. Lakin bu müraciət üzrə iclas 12.45-də başlamışdır (yəni 72 saatlıq müddətin bitməsindən 30 dəqiqə sonra). İclas saat 4-də istintaq hakiminin ərizəçinin 10 günlük həbs qərarı ilə bitmiş və həmin müddət daha sonra uzadılmışdır.

2007-ci il iyunun 22-də saat 12.15-dən 4-ə qədər saxlanma Məhkəmə əvvəlki işlərdə məhbusun azad edilməsi ilə bağlı məhkəmə qərarının icrası

²¹³ *İgnatenko Moldovaya qarşı iş üzrə 08.02.2011-ci il tarixli Qərar (IV Bölmə), Ignatenko v. Moldova (no. 36988/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 2/2011.*

zamanı praktiki mülahizələrdən irəli gələrək təxirəsalmaların qaçılmaz olduğunu qəbul etsə də, müəyyən zamandan sonra azad edilmənin qanuni tələb olduğu hallarda daha sərt meyarların tətbiq edilməli olduğunu bildirmişdir. Bu cür hallarda dövlət orqanları icazə verilən müddətin aşılmasından əmin olmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görmək öhdəliyi daşıyırdılar (baxın, *K.F. Almaniya qarşı*²¹⁴, 45 dəqiqəlik gecikmə ilə bağlı ortaya çıxan pozuntu).

Məhkəmə göstərdi ki, hazırki işdə istintaq hakimi ərizəçinin həbsi barədə 2007-ci il iyunun 22-də saat 4-də qərar vermişdir, halbuki, ordersiz saxlanma üzrə qanuni müddət saat 12.15-də bitmişdir. Müvafiq olaraq, ərizəçinin saat 12.15-dən 4-ə qədər saxlanması üçün heç bir qanuni əsas yox idi. Bununla belə, Məhkəmə prokurorluğun ərizəçinin həbsdə saxlanması ilə bağ-

lı müraciəti qanuni zaman müddəti ərzində etdiyini və onun istintaq hakimi qarşısında iclasda iştirak etməli olduğunu və həqiqətdə də iştirak etdiyini qeyd etmişdir. Beləliklə, ərizəçi 30 dəqiqəlik gecikmə səbəbindən maddi təsirlənmişdir (saat 12.15-12.45 arasında). Hazırki halda müddətin uzadılma-

sı müraciətinin müvafiq zaman müddəti ərzində verildiyi, dərhal iclasın keçirildiyi və saxlanmanın qanuni əsasa malik olmadığı müddətin qısa olması baxımından, hazırki iş *K.F. Almaniya qarşı* işdən fərqləndirilməlidir. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmamışdır.

*Kantshov Bolqarıstana qarşı*²¹⁵ iş üzrə ərizəçi həbs edildikdən üç gün iyirmi üç saat sonra hakim qarşısına gətirilib. Hazırki işin hallarında bu, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələb etdiyi kimi dərhal gətirilmə kimi görünməyib. O, kiçik zorakılıqla bağlı olmayan ittihamlar üzrə həbs olunub. Polis işə baxan prokuroru ərizəçinin ibtidai həbsə alınması barədə hakimə təqdimat vermək üçün dəvət etdikdə, o, artıq 24 saat həbsdə olub. Prokuror zərurətlə bağlı hər hansı səbəblər göstərmədən, sadəcə olaraq ərizəçinin qaçmaq və yenidən cinayət törətmək təhlükəsinin olduğuna dair stereotip formulaları qeyd etməklə, sonrakı 72 saata həbsdə saxlanılmasını əmr edib. Məsələ, yerli məhkəmə qarşısına 72 saatın bitmək üzrə olduğu sonuncu mümkün anda çıxarılıb. Məhkəmə ərizəçinin hakim qarşısına daha tez gətirilməsinə

²¹⁴ *F. Almaniya K. qarşı*, no. 25629/94, 27 noyabr 1997-ci il.

²¹⁵ *Kantshov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 06.11.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə) (Kandzhov v. Bulgary (№ 68294/01), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 11/2008.*

mane olan hər hansı xüsusi çətinlikləri və ya müstəsna halları görmədi. Bu, onun həbsi üçün şübhəli hüquqi əsaslar baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edib. Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

B . Ağlabatan müddət ərzində mühakimə və ya məhkəməyə qədər azad edilmə hüququ

“3. Bu maddənin 1 bəndinin (c) yarım-bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs... ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir. Azad edilmək məhkəməyə gəlmə təminatlarının təqdim edilməsi ilə şərtləndirilə bilər.”

Məhkəmənin presedent hüququna əsasən Konvensiyanın 5-ci maddəsində nəzərdə tutulan prezumpsiya azad olmanın xeyrinədir. 5-ci maddənin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə orqanlarına təqsirləndirilən şəxsin ağlabatan müddət ərzində məhkəməyə gətirilməsi və onun məhkəməyə qədər şərti azad olunması arasında seçim vermir. Məhkum olunana qədər, o, təqsirsiz hesab olunmalı və göstərilən maddənin məqsədi, əsasən, təqsirləndirilən şəxsin davamlı həbsinin ağlabatan olmadığı andan şərti olaraq azad olunmasını tələb etməkdən ibarətdir (bax: MakKey Birləşmiş Krallığa qarşı²¹⁶ və Bikov Rusiyaya qarşı²¹⁷).

Məhkəmə xatırladır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə hətta qısa müddətə olsa belə, məhkəməyəqədərki həbsə qeyd-şərtsiz icazə verən norma kimi baxıla bilməz. Qısalığından asılı olmayaraq, həbsin istənilən müddətinə haqq qazandırılması müvafiq orqanlar tərəfindən inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilməlidir (Belçev Bolqarıstana qarşı²¹⁸, Sarban Moldovaya qarşı²¹⁹).

Hətta şəxsin tutulmasından bir neçə gün sonra onun həbs olunması barədə qərar qəbul edərkən yerli hakimiyyət orqanları artıq bu tədbirin tətbiq olunması üçün inandırıcı şəkildə öz əsaslarını göstərmək öhdəliyini daşıyırlar

²¹⁶ MakKey Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 543/03, § 41, AIHM 2006-X.

²¹⁷ Bikov Rusiyaya qarşı [BP], № 4378/02, § 61, 10 mart 2009-cu il.

²¹⁸ Belçev Bolqarıstana qarşı, N39270/98, §82, 8 aprel 2004.

²¹⁹ Sarban Moldovaya qarşı, 3456/05, §97, 4 oktyabr 2005.

(Patsuria Gürcüstana qarşı²²⁰, Georgi Nikolaşvili Gürcüstana qarşı²²¹, Zayidov Azərbaycanca qarşı²²²).

Avropa Məhkəməsinin hüquqi mövqeyinə görə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin məqsədlərinə müvafiq nəzərə alınmalı müddət təqsirləndirilən şəxsin həbsə alındığı gün başlayır və “yalnız birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən müəyyən olunduğu halda belə təqsirin müəyyən olunduğu gün” bitir (bax: Kalaşnikov Rusiyaya qarşı²²³, Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı²²⁴, Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı²²⁵, Zayidov Azərbaycanca qarşı²²⁶).

Məhkəmə qeyd edir ki, hətta məhkəməyəqədər həbsin ən erkən mərhələlərində belə, cinayətin əməlinin xarakteri və ya cinayətkarın şəxsi halları həbsin əsassız hesab olunmasına səbəb olduqda və ya həbs olunma müvafiq və yetərli əsaslara malik olmadığı hallarda, məhkəmə baxışına qədər azad olunma imkanına hüquqi qiymət verilməlidir.

Cinayət əməlinə təqsirli bilinən şəxs, Dövlətin onun davamlı həbsini əsaslandıraraq “müvafiq və yetərli” səbəblər olduğu hallar istisna olmaqla, məhkəməyə qədər azad edilməlidir (bax: Smirnova Rusiyaya qarşı²²⁷ və Xodorkovski Rusiyaya qarşı²²⁸, Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı²²⁹, Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı²³⁰).

Məhkəmə qeyd edir ki, yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə münasibətdə, şəxsi azadlığa hörmət prinsipindən kənara çıxmağa haqq qazandıran ictimai maraq tələblərinin mövcudluğunun lehinə və əleyhinə dəlalət edən bütün faktları araşdırmalı və azad edilmək barədə vəsatətlərə dair qərarlarında onları göstərməlidirlər. Azad edilmənin lehinə və əleyhinə olan arqumentlər ümumi və ya mücərrəd olmamalıdır (bax: Letelye Fransaya qarşı²³¹, Klot Belçikaya qarşı²³², Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı²³³, Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı²³⁴).

²²⁰ Patsuria Gürcüstana qarşı, N30779/04, §67, 6 noyabr 2007.

²²¹ Georgi Nikolaşvili Gürcüstana qarşı, N37048/04, §75, 13 yanvar 2009.

²²² Zayidov Azərbaycanca qarşı (11948/08 №-li şikayət), qərar 20 fevral 2014-cü il.

²²³ Kalaşnikov Rusiyaya qarşı, № 47095/99, § 110, AİHM 2002-VI.

²²⁴ Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı (49192/08 №-li Ərizə) qərar, 6 Mart 2014-cü il.

²²⁵ Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı, (16794/05 №-li Şikayət), qərar 20 fevral 2014-cü il.

²²⁶ Zayidov Azərbaycanca qarşı (11948/08 №-li şikayət), qərar 20 fevral 2014-cü il.

²²⁷ Smirnova Rusiyaya qarşı, № 46133/99 və 48183/99, § 58, AİHM 2003-IX (çıxarışlar).

²²⁸ Xodorkovski Rusiyaya qarşı, № 5829/04, § 182, 31 may 2011-ci il.

²²⁹ Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı, 49192/08 №-li ərizə, qərar, 6 mart 2014-cü il.

²³⁰ Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı, 16794/05 №-li şikayət, qərar, 20 fevral 2014-cü il.

²³¹ bax: Letelye Fransaya qarşı, 26 iyun 1991-ci il, § 35, A Seriyaları, № 207.

²³² Klot Belçikaya qarşı, 12 dekabr 1991-ci il, § 44, A Seriyaları, № 225.

²³³ Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı, 49192/08 №-li ərizə, qərar, 6 mart 2014-cü il.

²³⁴ Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı, 16794/05 №-li şikayət, qərar, 20 fevral 2014-cü il.

Tutulan şəxsin cinayət əməlini törətməsinə əsaslı şübhənin olması həbsin davam etdirilməsinin qanuniliyi üçün sine qua non-dur (zəruri şərt-dir), lakin müəyyən müddət keçdikdən sonra bu, artıq kifayət etmir və bu halda Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, məhkəmə orqanları tərəfindən təqdim olunan digər hallar azadlıqdan məhrum etməyə əsas verməkdə davam edir. Belə əsasların “müvafiq” və “yetərli” olduğu halda, Məhkəmə həmçinin qane olmalıdır ki, yerli orqanlar icraatın gedişində “xüsusi say” göstərmişdir (bax: Labita İtaliyaya qarşı²³⁵).

Məhkəmə qeyd edir ki, 5-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin azad olunmasına və ya həbs olunmasına qərar verərkən onun məhkəmədə iştirakını təmin etmək üçün alternativ qətimkan tədbirlərini nəzərdən keçirməlidir. Həqiqətən, qeyd edilən maddə yalnız “ağlabatan müddətdə işinə baxılma və ya məhkəməyə qədər azad olunma” hüququnu müəyyən etmir, eyni zamanda “azad olunmanın məhkəmə prosesində iştirak etmək üçün təminatlarla şərtləndirilməsini” nəzərdə tutur (*Jablonski Polşaya qarşı*²³⁶).

İstintaqdan gizlənmə riski girov və ya digər təminatlar vasitəsilə aradan qaldırılı bildiyi halda, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və belə alternativləri həmişə lazımı qaydada nəzərdən keçirtmək yerli hakimiyət orqanlarının üzərinə düşür (bax *mutatis mutandis*, *G.K Polşaya qarşı*²³⁷).

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında”

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli Qərarında²³⁸ məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə onun həbsə alınması üçün zəruri şərtidir. Bununla belə bu cür şübhə şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsi üçün yetərli deyildir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırılması üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı, digər əsaslar da mövcud olmalıdır. Bu cür əsaslara cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları

²³⁵ *Labita İtaliyaya qarşı [BP], № 26772/95, § 153, AİHM 2000-IV.*

²³⁶ *Jablonski Polşaya qarşı, N33492/96, §83, 21 dekabr 2000.*

²³⁷ *G.K Polşaya qarşı, 38816/97, §85, 20 yanvar 2004.*

²³⁸ *“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli, 5 nömrəli Qərarı.*

gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq kimi əsasları aid etmək olar. Bununla belə, həmin əsaslar real olmalı, yəni mötəbər məlumatlarla təsdiq olunmalıdırlar. Həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılması zamanı məhkəmələr bunun üçün mövcud olan əsasları və onları təsdiq edən sübutları qərarlarında göstərməlidirlər.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, təqsirləndirilən şəxsin uzunmüddətli həbsi üçün tutarlı əsaslar yoxdursa, iş üzrə ehtimal həmişə şəxsin azadlığa buraxılmasının xeyrinə olmalıdır. Azadlığa buraxılmanın əsasları məhkəməyəqədərki bütün müddət ərzində istənilən vaxt tətbiq edilə bilər. Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi nəzərdə tutur ki, şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsinə haqq qazandırmaq mümkün olmadıqda, o azadlığa buraxılmalıdır. Həbsin əsaslılığı, hər bir işin xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Məhkəmələr öz qərarlarında azadlığa buraxılmanı rədd edən konkret əsasları təsdiqləyən faktlara və məlumatlara əsaslanmalıdırlar. Həmin qərarların əsasları, tərəflərin irəli sürdüyü arqumentlər də daxil olmaqla, müvafiq sənəddə öz əksini tapmalı, qərarın surəti təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə verilməlidir. Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhə olmalıdır. Yalnız belə hallırdə azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət hadisəsi arasında əlaqə fakt və məlumatlarla təsdiq olunduqda əsaslı hesab oluna bilər. Əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanma bilməz.

«Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 03.11.2009-cu il tarixli Qərarında Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumu belə bir izah verir ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 157.5 və 448.1.3-cü maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara baxılarkən şəxsin cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbiri əvəzinə ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçə, yaxud həbs qətimkan tədbirini ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz edə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi də apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protestinə baxarkən eyni məzmunlu qərar (təqsirləndirilən şəxs haqqında ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında) qəbul etmək hüququna malikdir.

CPM-nin 163.2-ci maddəsinə əsasən, ev dustaqlığının qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə məhkəmə tərəfindən müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi də baxıla bilər. Ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilərkən məhkəmələr tərəfindən təqsirləndirilən şəxsin yaşı, sağlamlıq vəziyyəti, ailə vəziyyəti və başqa hallar nəzərə alınmalıdır. Tərəfdilmiş cinayətin ağırlığından asılı olaraq haqqında ev dustaqlığı qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin barəsində CPM-nin 163.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlərin hamısı və ya bir hissəsi tətbiq edilə bilər. Bu məhdudiyətlərin tətbiqi məhkəmənin qərarında

öz əksini tapmalıdır. Qeyd olunan məhdudiyətlərin tətbiqi zamanı barəsində ev dustaqlığı seçilmiş yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərin yaşına, yaşayış və tərbiyə olunmaları şəraitinə, şəxsiyyətlərinin xüsusiyyətlərinə, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin, o cümlədən qanuni nümayəndələrinin onlara təsiri dərəcəsinə xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır.

CPM-nin 159-cu maddəsi cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddətinin uzadılması məsələsini nizamlayır. Həmin maddənin tələbinə əsasən, həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec yeddi gün qalmış müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora vəsatət verir və sonuncu bununla razılaşıqda həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec beş gün qalmış məhkəməyə təqdimatla müraciət edir. Məhkəmə isə, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması zəruriliyi ilə razılaşıqda bu müddətin uzadılması barədə qərar qəbul edir.

*Məhkəmələrə izah edilsin ki, qanunverici həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə olan təqdimatlara baxılmanın maddi və prosesual əsas və qaydalarını eyni cür müəyyən etsə də, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması şəxsin azadlıq hüququnun təqsirsizlik prezumpsiyası hüququndan kənarında daha uzun müddətə məhdudlaşdırdığından məhkəmələr bu haqda təqdimatlara baxarkən diqqətli olmalı, müddətin uzadılmasının səbəb və əsaslarını yoxlamalı, öz qərarında zatmanın zəruriliyini həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zəruriliyindən fərqli şəkildə əsaslandırma-
dırlar.*

Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdır. Bu vaxt nəzərə almaq lazımdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas olmuş eyni hallara əsaslanmaqla həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbləri baxımından şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir.

Həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılarkən ibtidai araşdırmanın lazımi dərəcədə təşkil edilməməsi səbəbindən süründürməçiliyə yol verilməsi, təqdimatın CPM-nin 159.3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması ilə məhkəməyə təqdim edilməsi və sair qanun pozuntuları aşkar edildikdə məhkəmə ibtidai araşdırma və ya təhqiqat orqanının vəzifəli şəxsləri barəsində xüsusi qərarlar qəbul etməklə bu pozuntulara öz münasibətini bildirməlidir.

Təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlanılmasının son müddəti isə CPM-nin 159.7-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Bu o deməkdir ki, həm təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, həm də bu müddətin təkrarən uzadılması məsələsinə baxılarkən təqdimatların

təmin edilməsi hallarında CPM-nin 159-cu maddəsində müəyyən edilən müddətlərdən kənara çıxmaq olmaz. Əksinə, təqdim edilən sənədləri, təqdimatın dəlillərini təhlil edən hakim istintaq hərəkətlərini daha az müddətdə başa çatdırmağın mümkün olması qənaətinə gəldikdə həbsdə saxlama müddətinin daha qısa vaxt üçün uzadılması barədə qərar qəbul edə bilər.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında təqdimat təmin edilmədikdə, onun ibtidai istintaqın gedişində yenidən həbsə alınmasını, yaxud haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilməsini zəruri edən yeni hallar aşkar edildikdə, bu barədə məhkəməyə yenidən təqdimat verilə bilər. Yeni hallar dedikdə məhkəmənin qərarından sonra şəxsin istintaqdan gizlənməsi, cinayətkar fəaliyyətini davam etdirməsi, cinayət işi üzrə həqiqətin aşkar edilməsinə mane olan hərəkətlər etməsi, ona daha ağır, yeni ittiham elan edilməsi və bu kimi hallar başa düşülür.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri insani rəftara məruz qalması haqmda ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

Cinayət təqibi üzrə icraatın tezliyinin təmin olunmasını göstərən prinsip onu nəzərdə tutur ki, cinayət təqibi üzrə icraat təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən nəzərdə tutulmuş müddətlərdə elə başlanmalı və qurtarmalıdır ki, haqqında həbs, ev dustaqlığı və ya girov qismində qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxs qətimkan tədbiri seçildikdən sonra bu CPM-in 158 və 159-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlər keçənədək ittihamın əsaslılığının müəyyən olunması üçün məhkəmə qarşısında dayana bilsin (CPM m. 48).

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı qətimkan tədbiri qismində həbs seçilməsi barədə qərar qəbul edərkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törədilməsinə görə 2 (iki) ay həddində, az ağır cinayət törədilməsinə görə 3 (üç) ay həddində, ağır və xüsusilə ağır cinayət törədilməsinə görə isə 4 (dörd) ay həddində müəyyən edir. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddəti şəxsin tutulma zamanı azadlığının faktiki məhdudlaşdırıldığı vaxtdan, o, tutulmadıqda isə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarının icra edildiyi andan hesablanır. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddətinə aşağıdakılar daxildir:

- **tutulduğu və həbsdə saxlanıldığı müddət;***
- **ev dustaqlığında saxlanıldığı müddət;***

➤ *məhkəmənin qərarı əsasında prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə tibb müəssisəsində stasionar ekspertizanın keçirilməsi və ya müvəqqəti xəstəliyi ilə əlaqədar saxlandığı müddət.*

➤ *Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarında tutulduğu andan Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət prosesini həyata keçirən orqana təhvil verilənədək olan müddət.*

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı həbsdə saxlama müddəti bu Məcəllənin 159-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş həmin müddətlərin uzadılması halları istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən müddətlərdən artıq ola bilməz. Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı məhkəməyə göndərilmiş cinayət işi üzrə qətimkan tədbiri ilə bağlı məsələyə baxıldığı, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır. Cinayət işi üzrə icraatın aparılması zamanı (məhkəməyədək, habelə birinci və apellyasiya instansiyası məhkəmələrində aparılmış icraat daxil olmaqla) şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti məhkəmə tərəfindən ona təyin olunmuş cəza müddətinə daxil edilir (CPM m. 158).

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə 1 (bir) aydan, az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 4 (dörd) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər. Məhkəməyədək icraat zamanı işin müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi ilə əlaqədar həbsdə saxlanılma müddəti təkrarən az ağır cinayətlər üzrə 2 (iki) aydan, ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə isə 5 (beş) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən, məhkəmə həbsdə saxlanılmanın sonrakı müddətini bu hədlərdə müəyyən edir.

Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması və ya bundan imtina edilməsi barədə məhkəmə qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələ üzrə qərarı qətidir.

Cinayət işinin məhkəməyədək icraatı zamanı təqsirləndirilən şəxsin hər bir halda həbsdə saxlanılmasının son müddəti bir qayda olaraq aşağıdakılardan artıq ola bilməz:

böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə – 3 (üç) ay;

az ağır cinayətlər üzrə – 7 (yeddi) ay;

ağır cinayətlər üzrə – 10 (on) ay;

xüsusilə ağır cinayətlər üzrə – 13 (on üç) ay.

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı toplanmış materialların həcmnin böyüklüyü və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu işin istintaqını gecikdirdiyi və başqa formada çətinlik yaratdığı müstəsna hallarda təqsirləndirilən

şəxsin həbsdə saxlanılmasının bu son müddəti az ağır və ağır cinayətlər üzrə 3 (üç) aydan, xüsusilə ağır cinayətlər üzrə 6 (altı) aydan artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda tutulduğu andan Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət prosesini həyata keçirən orqana təhvil verilənədək olan hallarda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının 159.7-ci maddədə göstərilən son müddəti keçdikdə və ibtidai araşdırmanın davam etdirilməsi zərurəti olduqda həbsdə saxlanılma müddəti 6 (altı) aydan çox olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər (CPM m. 159).

Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qərarına gəldikdə, həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Məhkəmə həbs barədə qərar çıxarmaqla eyni vaxtda təqsirləndirilən şəxsin girov qoyulmaqla həbsdən azad edilməsinin mümkünlüyü məsələsini həll edə bilər və belə azad etməni mümkün hesab etdikdə, girovun məbləğini müəyyən edir. Məhkəmə girovun yolverilməzliyi və girovun məbləği barədə qərarına müdafiə tərəfinin vəsatəti ilə yenidən baxa bilər. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya seçilməsindən imtina edilməsi barədə məhkəmənin qərarından cinayət prosesinin tərəfləri apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət verə bilərlər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələyə dair qərarı qətidir. Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi barədə qərar çıxarmış məhkəmə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatına əsasən bu qərarı vaxtından əvvəl dəyişməyə və ya ləğv etməyə haqlıdır (CPM m. 157).

Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasını zəruri hesab edən müstəntiq həbsdə saxlanılma müddətinin keçməsinə ən gec 7 (yeddi) gün qalmış ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora müvafiq əsaslandırılmış vəsatət verir. İbtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddətinin uzadılması zərurəti ilə razılaşdıqda, məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilən həbsdə saxlama müddətinin keçməsinə ən gec 5 (beş) gün qalmış məhkəməyə müvafiq təqdimatla müraciət edir. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılmasının zəruriliyi ilə razılaşdıqda, onun barəsində qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarla müəyyən edilmiş həbsdə saxlanılma müddəti başa çatanaqədək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edir. Həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi, habelə girov qoyulmaqla təqsirləndirilən şəxsin azad edilməsinin mümkünlüyü və girovun məbləğinin müəyyən edilməsi hüququ məhkəmədə saxlanılır (CPM m. 159.).

Ev dustaqlığı qətimkan tədbiri qismində təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlamadan və cəmiyyətdən tam təcrid etmədən, lakin məhkəmənin qərarı ilə müəyyən edilmiş azadlıq və digər bir sıra hüquqlara məhdudiyətlər qoyulmasından ibarətdir. Bu məsələyə məhkəmə tərəfindən yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi baxıla bilər. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin həbsdən azad edilməsi məsələsini həll edərkən ev dustaqlığının qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya bundan

imtina edilməsi barədə qərar qəbul edir. Ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya bundan imtina edilməsi barədə məhkəmənin qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər (CPM m. 163.).

Əvvəlki CPM-in müddəalarına görə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror həmin qərarla razı olmadıqda: ev dustaqlığı qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmənin qərarı yalnız apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qanuni qüvvəyə minirdi və bu qərarın qanuniliyi və əsaslılığı məsələsinə apellyasiya instansiyası məhkəməsində baxılanadək birinci instansiya məhkəməsinin həbs qətimkan tədbiri kimi seçdiyi qərar ev dustaqlığı məsələsi həll edilənədək qüvvədə saxlanılırdı. Bütün bunlar isə əssasız olaraq şəxsin azadlıq hüququnun pozulmasına gətirib çıxarırdı. CPM Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğunlaşdırılaraq bu maddələr ləğv edilmiş və ziddiyyət aradan qaldırılmışdır.²³⁹

Girov qismində qətimkan tədbiri böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır, habelə ehtiyatsızlıq üzündən ağır cinayətləri törətməkdə ittiham olunan şəxsin həbsdən azad edilməsi, lakin onun cinayət prosesini həyata keçirən orqanın sərəncamında qalmasını təmin etmək məqsədi ilə məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş pul məbləğini (qiymətli kağız) və ya digər qiymətli əşyaları dövlət bankında məhkəmənin depozitinə qoymaqdan ibarətdir. Məhkəmənin qərarı ilə girov qismində daşınmaz əmlak da qəbul edilə bilər. Girovun qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə məhkəmə tərəfindən yalnız müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qəbul olunmuş qərarın əvəz edilməsi kimi baxıla bilər. Girovun qoyulması həm təqsirləndirilən şəxsin əmlakı və vəsaiti, həm də onun yaxın qohumlarının və ya digər fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı və vəsaiti hesabına həyata keçirilə bilər. Girovun dəyərini sübut etmə vəzifəsi girov qoyanın üzərinə düşür. Məcəllənin 155.1 və 155.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan hər hansı biri mövcuddursa, məhkəmə müvafiq motivlərə istinad edərək girov qoyulmaqla həbsdən azad etməni qeyri-mümkün hesab edə bilər.

Məhkəmə girovun məbləğini həddən artıq yüksək təyin etməməli, lakin onun məbləği aşağıdakılardan az olmamalıdır:

böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törədilməsinə görə verilmiş ittiham üzrə — beş min manat miqdarından; az ağır və ya ehtiyatsızlıq üzündən ağır cinayət törədilməsinə görə verilmiş ittiham üzrə — on min manat miqdarından.

Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin girov qoyulmaqla həbsdən azad edilməsi məsələsinə həll edərək girovun qətimkan tədbiri qismində tətbiq olunması və ya bundan imtina edilməsi barədə qərar qəbul edir. Girovun qətimkan tədbiri qismində tətbiq olunması barədə qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət və ya protest verilə bilər.

Əvvəlki CPM-in müddəalarına görə bu qərarla ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror razı olmadıqda: girov qətimkan

²³⁹ "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə" 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ("Respublika" qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354).

tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmənin qərarı yalnız apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra qanuni qüvvəyə minirdi və bu qərarın qanuniliyi və əsaslılığı məsələsinə apellyasiya instansiyası məhkəməsində baxılanadək birinci instansiya məhkəməsinin həbs qətimkan tədbiri kimi seçdiyi qərar girov məsələsi həll edilənədək qüvvədə saxlanılırdı. Bütün bunlar isə əssasız olaraq şəxsin azadlıq hüququnun pozulmasına gətirib çıxarırdı. CPM Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğunlaşdırılaraq bu maddələr ləğv edilmiş və ziddiyyət aradan qaldırılmışdır.²⁴⁰

Məhkəmə təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirini girovla əvəz etdikdə, girovun müəyyən edilmiş məbləği dövlət bankında məhkəmənin depozitinə köçürülməyənədək təqsirləndirilən şəxs həbsdə saxlanılır. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan girovun qoyulduğunu təsdiq edən sübut əldə etdikdə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarından sonra təqsirləndirilən şəxsin dərhal həbsdən azad edilməsi barədə həbs yerinin rəisinə məlumat verir.

Təqsirləndirilən şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizləndiyi, onun icazəsi olmadan başqa yerə getdiyi və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırdığı halda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror girovun dövlət nəfinə keçirilməsi barədə təqdimatla məhkəməyə müraciət edir. Bu halda girovun dövlət nəfinə keçirilməsi ilə eyni vaxtda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı əsasında məhkəmə girovu həbslə əvəz edir. Girov qoyan bu girovun dövlətin nəfinə keçirilməsi barədə məhkəmə qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət edə bilər.

Məhkəmənin hökmü qanuni qüvvəyə mindikdən sonra, habelə pozuntuların sübut olunmadığı və ya girov qətimkan tədbirinin ləğv edildiyi, yaxud dəyişdirildiyi bütün hallarda girov onu qoymuş şəxsə qaytarılmalıdır. Girovun qaytarılması barədə qərar məhkəmə tərəfindən hökmə və ya qətimkan tədbirinin dəyişdirilməsi, yaxud ləğv edilməsi barədə qərarla bir vaxtda çıxarılır (CPM m. 164.).

Nağıyevin Azərbaycanca qarşı işində (Nağıyev v. Azerbaijan²⁴¹) ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinə istinad edərək həbsinin qanunsuz olması və bununla bağlı səmərəli müdafiə vasitəsinin olmamasından şikayət etmişdir. Ərizəçi iddia etmişdir ki, 18 sentyabr 2008-ci il tarixdən 10 mart 2009-cu il tarixə qədər heç bir qanuni əsas olmadan tutularaq həbs edilmiş və onun tutulması barədə heç bir sənədləşdirmə aparılmamış, nə ailəsinə, nə də ki, vəkilinə məlumat vermək üçün onlarla əlaqə saxlamağa icazə verilməmiş və nəticədə, o, məhkəmə iclasında məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş müdafiəçi vasitəsilə təmsil olunaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqan-

²⁴⁰ "Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə" 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ("Respublika" qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354).

²⁴¹ Bax: Nağıyev Azərbaycanca qarşı, AİHM-in 23.07.2015-ci il tarixli qərarı, ərizə № 16499/09.

dan gizlənmək təhlükəsinin mövcud olması səbəbi göstərilməklə barəsindən həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir.

Məhkəmənin mövqeyinə əsasən, tutulmanın tarixi, vaxtı və yeri barədə məlumatlar, tutulan şəxsin adı, tutulmanın səbəbləri, və tutulmanın həyata keçirən şəxsin adı əks olunan sənədin olmaması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tələblərinə ziddir. Nağiyevin işində isə sözügedən sənəddə tutulmanın səbəbləri və əsasları barədə məlumat olmamış, nə də ki, tutulmanın tarixi düzgün qeyd olunmamışdır. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, ərizəçinin 2008-ci ilin sentyabr ayının 18-dən 27-nə kimi azadlığının məhrum edilməsi sənədləşdirilmədiyindən həbs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi çərçivəsində qanunsuz olmuşdur.

Həmçinin, qeyd edilmişdir ki, ərizəçi Rusiyada partlayıcı maddələrin qanunsuz saxlanması ilə ittiham olunmuş və Rusiyanın müvafiq orqanları tərəfindən onun tutulması barədə qərar qəbul edilmişdir. Milli məhkəmələr həbs qətimkan tədbirinin uzadılmasını Rusiya Baş Prokurorluq İdarəsindən müvafiq sənədlərin göndərilməsi üçün vaxt tələb edildiyi faktına əsaslandırmışlar ki, iş materiallarından da görünür ki, Rusiya Hökuməti tərəfindən ərizəçi barəsində cinayət işinin başlanılması üçün heç bir rəsmi sənəd göndərilməmişdir. Bu səbəbdən də, Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin 2008-ci ilin 27 sentyabrından 2009-cu ilin 10 martınadək həbsdə saxlanması Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələblərinə zidd olmuşdur.

“Qanunsuz” həbsdə saxlama ilə bağlı *İsayevanın Azərbaycana qarşı işində də (İsayeva v. Azerbaijan²⁴²)* Məhkəmə ərizəçinin 2011-ci ilin 07 aprelindən 04 maya qədər məhkəmənin müvafiq qərarı olmadan həbsdə saxlanılmasını qanunsuz hesab etmişdir.

Azərbaycana qarşı baxdığı digər işlərdə (*Farhad Aliyev v. Azerbaijan²⁴³*, *Rafiq Aliyev v. Azerbaijan²⁴⁴* və *Allahverdiyev v. Azerbaijan²⁴⁵*)

²⁴² Bax: *İsayeva Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 25.09.2015-ci il qərarı, ərizə № 36229/11.*

²⁴³ Bax: *Fərhad Əliyev Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 09.11.2010-cu il tarixli qərarı, ərizə № 37138/06.*

²⁴⁴ Bax: *Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 06.03.2012-ci il tarixli qərarı, ərizə № 45875/06.*

²⁴⁵ Bax: *Allahverdiyev Azərbaycana qarşı, AİHM-nin 06.03.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 49192/08.*

müəyyən etdiyi kimi bu işdə də Məhkəmə qərara gəlmişdir ki, ərizəçi məhkəmənin qanuni qərarı olmadan qanunsuz olaraq həbs edildiyindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin tələbləri pozulmuşdur. Hazırkı işdə ərizəçi 2009-cu ilin avqust ayında narkotik vasitələrini qanunsuz saxlamada ittiham olunmuşdur. Bundan sonra, onun barəsində 02 (iki) ay müddətinə həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənməsi və ya istintaqa mane olması səbəbləri göstərilməklə də həmin tədbir bir neçə dəfə uzadılmışdır. Ərizəçinin həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı şikayətləri isə nəticəsiz olmuşdur. Ərizəçi ittiham olunduğu cinayət əməlinə görə mühakimə olmuş və 10 (on) il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş, lakin həmin hökm Ali Məhkəmə tərəfindən ləğv edilmişdir. İş yenidən prokurorluğa göndərilmiş və ərizəçinin həbsi təkrarən bir neçə dəfə uzadılmışdır. Ərizəçi yenidən mühakimə olmuş və 09 (doqquz) il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişdir. Ərizəçi AİHM-nə verdiyi şikayətə baxılmaqda olan müddətdə həbsxanada vəfat etmişdir. AİHM, məhkəmənin qərarına əsasən təqsirləndirilən şəxslərin həbsdə saxlanılmaları ilə bağlı baxdığı digər işlərdə olduğu kimi də, hazırkı işdə 5-ci maddənin 1-ci bəndinin pozuntusunu müəyyən etmişdir.

Məhkəmənin fikrincə, təqsirləndirilən şəxslərin vəziyyətlərini tənzimləyən hər hansı konkret qanuni əsas və ya aydın qaydalar olmadan həbsə alınmaları – bu səbəbdən də məhkəmə qərarı olmadan qeyri-müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum edilmələri – Konvensiyanın və qanunun aliliyinin əsasını təşkil edən “hüquqi müəyyənlik” və “özbaşınalıqdan müdafiə” prinsiplərinə zidd ola bilər. Məhkəmə, həmçinin, hesab etmişdir ki, milli məhkəmələr ərizəçinin həbs olunması üçün əsasları standart düsturdan istifadə edərək sadalamış, işə dair xüsusi faktları nəzərə almamış, işə uyğun olmayan faktlara əsaslanmış və ərizəçinin 02 (iki) il müddətindən artıq məhkəməyə qədər həbs olunmasının əsaslandırılması üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər. Beləliklə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

Həbs olunmanın maddi əsasını təşkil edən “əsaslı şübhə” anlayışını şərh edən AİHM, xüsusilə, vurğulamışdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə baxıldığı vaxt məhkəməyə təqdim edilən şübhəyə səbəb olan faktların mühakimə olunma və yaxud ittihamın irəli sürülməsi üçün zəruri olan faktlarla eyni səviyyədə olmasına ehtiyac yoxdur. AİHM-nin fikrincə “əsaslı şübhə” dedikdə, həbs olunan şəxsin cinayət əməlini törədə bilmiş olduğuna obyektiv müşahidəçini qane edəcək faktların və ya məlumatların mövcudluğu başa

düşülməlidir²⁴⁶. “Əsası şübhə” həm həbs və ilkin saxlanma dövründə mövcud olmalı, həm də saxlanılmanın uzadılması hallarında mütləq göstərilməlidir.

“Əsaslı şübhə” olmadan tutulmuş və həbsə alınmış *İlqar Məmmədovun Azərbaycanla qarşı və Yagublunun Azərbaycanla qarşı* işlərində də (*İlqar Məmmədov v. Azerbaijan*²⁴⁷ və *Yagublu v. Azerbaijan*²⁴⁸) milli məhkəmələr ərizəçilərin həbsinin uzadılmasına “müvafiq” və “yeterli” əsaslar göstərə bilməmişlər. AİHM bu işlərdə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndinin pozuntusunu aşkar etmişdir. *İlqar Məmmədovun Azərbaycanla qarşı* işində isə AİHM hesab etmişdir ki, ərizəçinin həbs olunmasının qanuniliyinə müvafiq məhkəmə baxışı olmadığından 4-cü bəndin pozuntusu baş vermişdir.

*Zayidov Azərbaycanla qarşı*²⁴⁹ işdə ərizəçinin girov qoyulmaqla həbsdən azad olunması tələbinə dair Məhkəmə qeyd etdi ki, məhkəmələr bu tələbi rədd edən zaman Cinayət-Prosessual Məcəllənin 164.4-cü maddəsinə istinad etmişlər. Bu maddə müəyyən edir ki, məhkəmə girov qoyulmaqla həbsdən azad olunma tələbindən Cinayət-Prosessual Məcəllənin 155.1 və 155.2-ci maddələrində qeyd edilən hallardan hər hansısa birinin mövcud olduğu halda imtina edə bilər. (bax §27 və §29).

Məhkəmə bununla əlaqədar qeyd edir ki, CPM-in 164-cü maddəsi az ağır cinayət törətməkdə ittiham edilən şəxsin azadlığa buraxılmasına əngəl törətmir, lakin CPM-in 155.1 və 155.2-ci maddələrində qeyd edilən hallardan hər hansı biri mövcud olduğu təqdirdə məhkəmənin girov qoyulmaqla şəxsin həbsdən azad olunması tələbini rədd edə biləcəyini nəzərdə tutur. Lakin bu maddəyə istinad edərək ərizəçinin tələbini rədd edən zaman, yerli məhkəmələr CPM-in 155.1 və 155.2-ci maddələrində qeyd edilən və işdə mövcud olan hallardan heç birini ətraflı şəkildə təsvir etməmişlər. Məhkəmələr dəlilləri də nəzərdən keçirməmiş və hətta onları təkzib etməyə belə cəhd göstərməmişlər.

*Kostin Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁵⁰ işdə Avropa Məhkəməsinin qeyd etdi ki, həbs olunan şəxsin cinayət törətməsi barədə əsaslı şübhənin olması, onun həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün əsas şərt hesab edilir, müəyyən edilmiş müddət sona yetdikdən sonra isə bu şərtin də müddətinin uzadılması üçün kifayət qədər olması öz hüquqi qüvvəsini itirir. Belə hallarda Məhkəmə müəyyən etməlidir ki, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması üçün gətirilən səbəb məhkəmə orqanları tərəfindən təmin olunsun. Əgər bu

²⁴⁶ Novruz İsmayilov *Azərbaycana qarşı qərarının 41-ci bəndinə, ərizə № 16794/05.*

²⁴⁷ *İlqar Məmmədov Azərbaycanla qarşı, AİHM-in 22.05.2014-cü il tarixli qərarı, ərizə № 15172/13.*

²⁴⁸ *Yagublu Azərbaycanla qarşı, AİHM-in 05.02.2016-cı il tarixli qərarı, ərizə № 31709/13.*

²⁴⁹ *Zayidov Azərbaycanla qarşı, 11948/08 №-li şikayət, qərar 20 fevral 2014-cü il.*

²⁵⁰ *Kostin Rusiya Federasiyasına qarşı işi (2052/08 №-li şikayət) Qərar, 28 may 2009-cu il.*

cür səbəblər “işə aid olan” və “kifayət qədərdirsə”, Məhkəmə həmçinin əmin olmalıdır ki, səlahiyyətli daxili hökumət orqanları məhkəmə araşdırması apararkən xüsusi səy göstərmişlər (bax. *Labita İtaliyaya qarşı*²⁵¹).

Bununla bərabər həbsdən azad etmə zərurəti haqqında prezumpsiya mövcuddur. Avropa Məhkəməsinin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin ikinci hissəsi məhkəmə hakimiyyət orqanlarına müvafiq vaxta uyğun olaraq məhkəmə araşdırmalar həyata keçirməklə məhkəmə araşdırması zamanı şəxsin azadlığa buraxılması arasında seçim etmək hüququnu vermir. Qərar çıxarılan qədər təqsirləndirilən şəxs günahsız hesab edilir və Konvensiyanın da əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, onun həbsdə saxlanması üçün hər hansı bir əsas gətirilmədikdə şəxs azadlığa buraxılsın. Cinayət törədilməsində təqsirli bilinən şəxs dövlət tərəfindən işə aid və kifayət qədər olan səbəb gətirməzsə məhkəməyə kimi azadlığa buraxılmalıdır (bax. digər misalların arasında *Kastraveç Moldaviyaya qarşı*²⁵², *Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı*²⁵³, *Yablonskiy Polşaya qarşı*²⁵⁴ və *Noymaster Avstriyaya qarşı*²⁵⁵).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun həbsdə saxlanılan şəxsin saxlanılma müddəti müəyyən olunmuş zaman kəsiyini əhatə etmirsə bu zaman onun həbsdə saxlanması üçün şərtsiz zəmanət kimi çıxış edə bilməz. Hökumət orqanları həbsin müddətindən asılı olmayaraq onun hər dövrünü diqqətlə nəzərdən keçirməlidirlər (*Şişkov Bolqariyaya qarşı*²⁵⁶).

Həbsdə olma müddətini müəyyənləşdirmək üçün xüsusi faktları araşdırma məsuliyyətini dövlət daxili hökumət orqanları daşıyır. Vaxtla bağlı bu cür məsələləri həll sübut edilməsinin həbsdə olan şəxsin üzərinə qoyulması, eyni norma ilə Konvensiyanın 5-ci maddəsində öz əksini tapır (bax. *Roxlina Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁵⁷ və *İliykov Bolqariyaya qarşı*²⁵⁸).

²⁵¹ *Labita İtaliyaya qarşı (Labita v. Italy) işinə görə Yuxarı Palatanın qərarı, şikayət №26772/95, ECHR 2000-IV, §§152 və 153.*

²⁵² *Kastraveç Moldaviyaya qarşı (Castraver v. Moldova) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 13 mart 2007-ci il qərarı, şikayət №23393/05, §§30 və 32.*

²⁵³ *Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı (McKay v. United Kingdom) işinə görə Yuxarı Palatanın qərarı, şikayət №543/03, ECHR 2006-..., §41.*

²⁵⁴ *Yablonskiy Polşaya qarşı (Yablonski v. Poland) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 21 dekabr 2000-ci il qərarı, şikayət №33492/96, §83.*

²⁵⁵ *Noymaster Avstriyaya qarşı (Neumeister v. Austria) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 27 iyun 2007-ci il qərarı, Seriya A, №8, §4.*

²⁵⁶ *Şişkov Bolqariyaya qarşı (Shiskov v. Bugaria) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №38822/97, ECHR-2003, əlavə-I, §66.*

²⁵⁷ *Roxlina Rusiya 20 Federasiyasına qarşı (Rokhlina v. Russia) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 07 aprel 2005-ci il qərarı, şikayət №5407100.*

²⁵⁸ *İliykov Bolqariyaya qarşı (Ilijkov v. Bugaria) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №33977/96, §§84- 85.*

Məhkəmə hakimiyyətinin yerli orqanları prezumpsianın bütün prinsiplərini nəzərdən keçirməli, bunları öz qərarlarında əks etdirməli, həbsdən azad edilib-edilməməyinin bütün məqamlarını diqqətlə nəzərdən keçirməlidir. Bu cür məqamları və ya dövlət daxili orqanların həbs haqqında qəbul etdiyi qərarları müəyyən etmək Avropa Məhkəməsinin vəzifəsinə daxil deyildir. Əsasən, yerli məhkəmələrin verdiyi qərarlara və ərizəçinin öz şikayət ərizələrində göstərdiyi faktlara əsasən Avropa Məhkəməsi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulub-pozulmamağını müəyyən edir (bax. *Korçuqanova Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁵⁹, *İlykov Bolqariyaya qarşı*²⁶⁰ və yuxarıda göstərilən *Labita İtaliyaya qarşı*²⁶¹).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan təminatın məqsədi zərərin əvəzinin ödənilməsi deyil, xüsusilə təqsirləndirilən şəxsin dinləməyə gəlməsinin təmin edilməsidir. Buna görə də onun məbləği əsas etibarilə "(təqsirləndirilən şəxsə), onun vəsaitlərinə və ona zəmanət verən şəxslərlə münasibətinə istinadən, başqa sözlə, onun məhkəməyə gəlməməsi halında girovun itirilmə ehtimalının və ya zəminlərə qarşı görüləcək tədbirlərin hər hansı qaçış arzusundan kifayət qədər çəkindirici olacağına inamın dərəcəsinə əsasən" qiymətləndirilməlidir (*Manquras İspaniyaya qarşı [GC]*, § 78; *Noymayster Avstriyaya qarşı*, § 14).

Zəminlik yalnız həbsdə saxlamaya haqq qazandıran səbəblər üstünlük təşkil etdikdə tələb oluna bilər. Qaçıb gizlənmək riskinin qarşısı zəminlik və ya başqa zəmanətlərin vasitəsilə alınarsa, təqsirləndirilən şəxs azadlığa buraxılmalıdır və nəzərə alınmalıdır ki, daha yüngül hökmün çıxarılacağına gözləndiyi təqdirdə, təqsirləndirilən şəxsin qaçıb gizlənmək meylli böyük deyil. Səlahiyyətli orqanlar müvafiq girov məbləğinin müəyyən edilməsinə təqsirləndirilən şəxsin həbsinin davam etdirilməsinin zəruri olub-olmaması barədə qərara yanaşdıqları qədər ehtiyatla yanaşmalıdırlar (*Musuk Moldovaya qarşı*, § 42; *Aleksandr Makarov Rusiyaya qarşı*, § 139; *Vrençev Serbiyaya qarşı*, § 76; *Piotr Osuç Polşaya qarşı*, § 39; *Bojilov Bolqarıstana qarşı*, § 60; *Skrobol Polşaya qarşı*, § 57).

²⁵⁹ *Korçuqanova Rusiya Federasiyasına qarşı (Korchuganova v. Russia) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 08 iyul 2006-cı il qərarı, şikayət №75039/01, §72.*

²⁶⁰ *İlykov Bolqariyaya qarşı (Ilijkov v. Bugaria) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №333977/96, §86.*

²⁶¹ *Labita İtaliyaya qarşı işinə görə Yuxarı Palatanın qərarı, §152.*

Bundan əlavə, girov üçün müəyyən edilən məbləğ girovun müəyyən edilməsi haqqında qərarla lazımi qaydada əsaslandırılmalıdır və təqsirləndirilən şəxsin sahib olduğu vəsaitləri və ödəmə qabiliyyətini nəzərə almalıdır. Müəyyən şərtlər daxilində həmçinin iddia edilən vurulmuş zərərin məbləği də

nəzərə alma bilər (*Georgieva Bolqarıstana qarşı*, §§ 15 və 30-31; *Hristova Bolqarıstana qarşı*, § 111; *Toşev Bolqarıstana qarşı*, §§ 69-73; *Manquras İspaniyaya qarşı [GC]*, §§ 81 and 92).

*Manquras İspaniyaya qarşı*²⁶² iş üzrə ərizəçi 2002-ci ilin noyabrında İspaniya sahillərindən gəmi ilə üzərkən korpusdan qəflətən axma nəticəsində

Atlantik okeanına 70.000 ton benzin buraxan Prestij gəmisinin kapitanı olub. Bu, nəticələri Marina və Floridada bir neçə ay davam edən və Fransa sahillərindəki çıxan ekoloji fəlakətinə səbəb olub. Cinayət işi açılıb və hakim ərizəçinin həbsdə saxlanılmasını 3.000.000 EUR zəminlə qərarlaşdırıb.

Hakim qeyd edib ki, ərizəçi gəminin təbii ehtiyatlara və ekologiyaya vurduğu zərər və portun orqanlarının göstərişlərinə tabe olmamaqla cinayət törədə bilərdi. Hakimin qənaətinə görə, ittihamların ağırlığı və ərizəçinin xarici vətəndaşlığı və İspaniya ilə xüsusi əlaqənin olmaması zəminliyin belə yüksək məbləğdə təyin edilməsini əsaslandırır. Ərizəçi azadlığa çıxmaq və, alternativ olaraq, zəminlik məbləğinin azaldılması üçün müraciət edib. Hakim bu müraciəti o əsasla rədd edib ki, onun davamlı həbsi ittihamların ağırlığı ilə əsaslı olub. Zəminliyin dərəcəsinə aid, hakim əvvəl gətirilmiş səbəbləri təkrarlamaqla qeyd edib ki, ərizəçinin məhkəmə araşdırılmasında iştirakı gəminin korpusunda axının əmələ gəlməsindən sonrakı ardıcılığı müəyyən etmək üçün həlledicidir. Bu qərarın ləğvi üçün şikayətlər rədd edilib. Sonradan, hakim ərizəçinin zəminlə buraxılmasını tələb olunan məbləğdə bank zəmanətinin depozitindən sonra müəyyən şərtlərdən asılı olduğunu əmr edib. Zəminlik məbləğinin dərəcəsinə mübahisələndirən ərizəçinin Konstitusiya Məhkəməsinə verildiyi şikayəti qeyri-məqbul elan edilib. Sonradan, İspan hakimiyyət orqanları ərizəçinin hazırda yaşadığı vətənə qayıtmasına icazə verib o şərtlə ki, Yunan hakimiyyət orqanları onun İspaniyada olduğu kimi mütəmadi nəzarət etsin. Bu onu nəzərdə tutur ki, o, anadan olduğu adada və ya Afinada polis bölməsinə iki həftədə bir dəfə qeydə alınsın. Ona qarşı cinayət təqibi hələ də davam edir. Ərizəçi 83 gün ərzində azadlı-

²⁶² *Manquras İspaniyaya qarşı iş üzrə 08.01.2009-cu il tarixli Qərar (III Bölmə)*, *Mangouras v. Spain (№ 12050/04)*, *İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni*, 1/2009.

ğından məhrum edilib və tələb olunan zəminlik məbləği 3.000.000 EUR üçün bank zəmanətinin təqdim edilməsinə qarşı azadlığa buraxılıb.

Məhkəmə qəbul etdi ki, zəminlik üçün müəyyən edilmiş məbləğ həddən artıq olub, lakin, qeyd edib ki, bu məbləğ, həm də ərizəçinin işəgötürəni olan gəmi sahibi üçün hərəkət edən sığorta şirkəti tərəfindən, gəmi ilə edilmiş çirkləndirmədən irəli gələn zərərə görə mülki məsuliyyəti əhatə edən sığorta polisi əsasında və beləliklə, sahiblə sığortaçı arasında hüquqi müqavilə münasibətinə uyğun ödənilib. Sözügedən məbləğin ödənilməsindən sonra, ərizəçi Yunanıstana qayıdaraq, orada mütəmadi şəkildə polisdə qeydiyyatdan keçib. Zəminliyin müəyyən edilməsinin əsas məqsədi – onun məhkəmə araşdırılmasında iştirakının təmin edilməsi – hələ də mövcuddur. Belə olan halda, Məhkəmə, həm Avropada, həm də beynəlxalq müstəvidə, ekologiya cinayətləri barədə artan qanuni narahatlığı nəzərə almaya bilməz. Bununla bağlı, Məhkəmə, dəniz çirkləndirmənin qarşısının alınmasına və məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsinə və onların mühakiməyə cəlb edilməsi və cəzalandırılması üçün Dövlətlər və Avropa və beynəlxalq təşkilatlar arasında yekdil müəyyən etməyə aid Dövlətlərin səlahiyyət və öhdəliklərini qeyd edib. Dəniz hüququnda və xüsusən, dəniz ekologiyasına zərərin vurulmasına aid işlərə spesifik olan «məsuliyyətlərin iyerarxiyası» kontekstində törədilmiş cinayətlərin xüsusi təbiəti nəzərə alınmalıdır və bu, ərizəçinin işini ibtidai həbsin davamiyyətinə aid olan başqa işlərdən fərqləndirməlidir. İşin ciddiliyi təbii fəlakətin nəyin olduğu üçün məsuliyyətin təyin edilməsi məqsədilə İspaniya məhkəmələrinin narahatlığını əsaslandırır və onlar, müvafiq olaraq, zəminliyin yüksək dərəcəsini müəyyən etməklə ərizəçinin məhkəmə araşdırılmasında iştirakının təmin edilməsi üçün əsaslı hərəkət ediblər.

Nəticə etibarlı ilə, milli hakimiyyət orqanları kifayətedici tərzdə göstəriblər ki, ərizəçinin verməli olduğu zəminliyin məbləği mütənasib olub və onun şəxsi hallarını kifayətedici tərzdə nəzərə alıb, xüsusilə o faktı ki, o, gəmi sahibinin işçisi olub, gəminin sahibi isə belə növ təhlükəyə qarşı sığortalanıb. Tələb olunan zəminlik məbləği, yüksək olsa belə, qorunan hüquqi marağı, cinayətin ciddiliyini və gəminin yükünün axını ilə vurulmuş həm ekoloci, həm də iqtisadi fəlakətli nəticələri nəzərə alaraq qeyri-mütənasib olmayıb. Məhkəmə qərara alıb ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmayıb.

C. HƏBS ÜÇÜN DÖRD ƏSAS QƏBUL EDİLƏN SƏBƏBLƏR

Konvensiyanın presedent hüququ şəxs cinayət əməlinə təqsirli bilindiği halda qərar verilməzdən əvvəl onun həbsi üçün dörd əsas qəbul edilən səbəb göstərir:

- *təqsirləndirilən şəxsin ədalət mühakiməsindən yayınma və qaçıb gizlənmə riski;*
- *təqsirləndirilən şəxsin azad olduğu təqdirdə ibtidai araşdırmanın və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə maneə törədəcəyi riski;*
- *digər cinayət əməlləri törədəcəyi riski;*
- *ictimai qaydanı pozması riski.*

AİHM-nin presedent hüququna əsasən dövlət tərəfindən həbsin davam etdirilməsi üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərilməyənədək cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxs hər zaman məhkəmə araşdırması boyunca azad edilməlidir. Yerli məhkəmələr təqsirsizlik prezumpsiyası, fərdi azadlığa hörmət prinsipini nəzərə alaraq, mövcud ictimai maraq naminə və ya əleyhinə olan bütün faktları araşdırmalı və bunları azad edilmə haqqında müraciətlə bağlı qərarla göstərməlidirlər. Azadlığın lehinə və ya əleyhinə olan arqumentlər ümumi və mücərrəd olmamalıdır. Buna görə də, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxsin məhkəmə qərarı çıxarılanadək həbsdə saxlanması üçün Konvensiyanın presedentləri dörd əsas qəbul olunan səbəb müəyyən etmişlər.

“Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu Qərarında²⁶³ məhkəmələrə izah edilmişdir

ki, nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsin cinayəti törətməsinə əsaslı şübhə onun həbsə

²⁶³ “Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddəalarının və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, 30 mart 2006-cı il, 5 nömrəli.

alınması üçün zəruri şərtidir. Bununla belə bu cür şübhə şəxsin həbsdə saxlanılmasının davam etdirilməsi üçün yetərli deyildir. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına bəraət qazandırılması üçün əsaslı şübhə ilə yanaşı digər əsaslar da mövcud olmalıdır. Bu cür əsaslara cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq kimi əsasları aid etmək olar. Bununla belə həmin əsaslar real olmalı, yəni mötəbər məlumatlarla təsdiq olunmalıdırlar. Həbs qətimkan tədbiri müddətinin uzadılması zamanı məhkəmələr bunun üçün mövcud olan əsasları və onları təsdiq edən sübutları qərarlarında göstərməlidirlər.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

CPM-in 155-ci maddəsinə görə qətimkan tədbirləri müvafiq təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə tərəfindən o hallarda tətbiq oluna bilər ki, cinayət təqibi üzrə toplanmış materiallar şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs tərəfindən aşağıdakı hərəkətlərin edilməsi ehtimalına kifayət qədər əsas versin:

- cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək;*
- cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olmaq;*
- cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq;*
- cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırmaq;*
- məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək.*

(a) Ədalət mühakiməsindən yayınma və qaçıb gizlənmə riski

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi AİHM-nin presedent hüququnda şübhəli şəxs barəsində hökm çıxarılan qədər həbs edilmə üçün dörd əsas (səbəb) vardır. Bunlardan biri gizlənmək təhlükəsidir. AİHM-nin mövqeyinə əsasən gizlənmək təhlükəsinin qiymətləndirilməsi zamanı gözlənilən cəzanın ağırlığı müvafiq elementlərdən biri olsa da, irəli sürülmüş ittihamların ağırlığı öz-özlüyündə həbsin uzun müddət davam etməsinin əsası kimi çıxış edə bilməz. Gizlənmə təhlükəsi həbsə haqq qazandıra bilsə də, onun yalnız gözlənilən cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilməsi düzgün deyil. O, gizlənmə

təhlükəsinin mövcudluğunu təsdiq edə biləcək və ya belə təhlükənin məhkəməyə qədər həbsə haqq qazandıra bilməyəcək dərəcədə az olmasını ortaya çıxaracaq bir sıra digər müvafiq amillərə istinad etməklə qiymətləndirilməlidir. Gizlənmə təhlükəsini qiymətləndirərkən şəxsin gizlənərək itirəcəyi ailə və əmlak vəziyyətləri nəzərə alınmalıdır (bax: *İliykov Bolqarıstana qarşı*²⁶⁴, *Pançenko Rusiyaya qarşı*²⁶⁵).

Qaçıb gizlənmə təhlükəsi şəxsin xarakteri, əxlaqı, evi, məşğuliyyəti, vəsaitləri, qohumluq əlaqələri, təqib edildiyi ölkə ilə bütün növ əlaqələr kimi amillər kontekstində qiymətləndirilməlidir (*Bekçiev Moldova-ya qarşı*, § 58). Sadəcə daimi yaşayış yerinin olmaması qaçmaq təhlükəsini yaratmır (*Sulaoya Estoniyaya qarşı*, § 64).

Azərbaycana qarşı çıxarılan bir sıra işlərdə Məhkəmə göstərir ki, şəxsin məhkəməyəqədər həbsi barədə verilən ilkin qərarlar kimi sonrakı məhkəmə qərarlarında da cinayət-prosessual qanunvericiliyində göstərilən şərtlər standart formulalarla ifadə edilməklə, cinayət əməlinin ağırlığı və ədalət mühakiməsindən yayınma və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mane olma riski də daxil olmaqla yuxarıda göstərilən əsaslar sadalanmışdır. Qərarlarda həmin əsaslara uyğun olaraq işə aid olan hər hansı xüsusi faktlar göstərilmiş və onlar müvafiq və yetərli səbəblərlə əsaslandırılmamışdır. Bu kimi qərarlarda şəxslərin həbsdə saxlanılma müddətini uzadarkən məhkəmələr eyni stereotip ifadələrdən təkrar olaraq istifadə etmişlər və onların gətirdiyi əsaslar zaman keçdikcə dəyişən vəziyyətin gedişini əks etdirməyib və prosesin sonrakı mərhələlərində həmin əsasların öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığı yoxlanılmamışdır (müqayisə et: *Giorgi Nikolaişvili Gürcüstanına qarşı*²⁶⁶, *Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı*²⁶⁷, *Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı*²⁶⁸, *Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı*²⁶⁹, *Zayidov Azərbaycanca qarşı*²⁷⁰, *Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı*²⁷¹ və *Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı*²⁷²).

Məhkəmə həmçinin qeyd edir ki, digər istintaq tədbirlərinin həyata keçirilməsinə ehtiyac olması və ya prosesin hələ tamamlanmaması faktı Kon-

²⁶⁴ *İliykov Bolqarıstana qarşı*, № 33977/96, §§ 80-81, 26 iyul 2001.

²⁶⁵ *Pançenko Rusiyaya qarşı*, № 45100/98, § 105, 8 fevral 2005-ci il.

²⁶⁶ *Giorgi Nikolaişvili Gürcüstanına qarşı*, № 37048/04, §§ 76-79, 13 yanvar 2009-cu il.

²⁶⁷ *Allahverdiyev Azərbaycanca qarşı*, 49192/08 №-li ərizə, qərar, 6 mart 2014-cü il.

²⁶⁸ *Novruz İsmayilov Azərbaycanca qarşı*, 16794/05 №-li şikayət, qərar, 20 fevral 2014-cü il.

²⁶⁹ *Rafiq Əliyev Azərbaycanca qarşı*, № 45875/06, § 92, 6 dekabr 2011-ci il.

²⁷⁰ *Zayidov Azərbaycanca qarşı* (11948/08 №-li şikayət), qərar 20 fevral 2014-cü il.

²⁷¹ *Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı*, no 37138/06, §190-194, 09 noyabr 2010.

²⁷² *Muradverdiyev Azərbaycanca qarşı*, no.16966/06, §§87-91, 09 dekabr 2010.

vensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunması üçün qəbul edilə bilən səbəblərdən heç birinə uyğun gəlmir.

Həbs müddətini uzadaraq məhkəmələr qərarını onunla əsaslandırmışlar ki, bir sıra istintaq hərəkətləri aparılmalı, əlavə ittihamlar irəli sürülməli və cinayətlərdə digər şəxslərin iştirakı müəyyən edilməli və onların məsuliyyətə cəlb edilməsi məsələləri həll edilməlidir. Buna görə də istintaqın tamamlanması üçün daha çox vaxt tələb olunur.

Lakin Məhkəmə bildirir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən növbəti istintaq hərəkətlərinin aparılmasının zəruriliyi və istintaqın başa çatmaması kimi əsaslar şəxsin həbsdə saxlanması üçün qəbul edilən əsaslar deyil.

Məhkəmə həmçinin göstərir ki, məhkəmələr şəxsə qarşı əlavə ittihamların irəli sürülməsinə əsaslanaraq həbs müddətini uzatmışlar, lakin digər cinayətlərlə əlaqədar olaraq yeni ittihamlar irəli sürülməmişdir.

Bundan başqa, Məhkəmə, məhkəmə qərarlarının mətninin həbs müddətinin uzadılması ilə bağlı olan prokurorun təqdimatı ilə sözbəsöz eyni olması faktını da qeyd edir. Qərarlarda həbs müddətinin uzadılmasının əsaslarına və şəxsin vəziyyətinə istinad edilməmişdir.

Yerli məhkəmələr şəxsin məhkəməyə qədər olan həbs müddətinin əsaslarını və şəxsiyyətini səciyyələndirən halları (belə ki, onun daimi yaşayış yerinin olmasını, ailəli olmasını, iş yerindən müsbət xasiyyətnamələrinin olmasını və əvvəllər məhkum olunmamasını) müəyyən edə bilməmişlər və qərarlarda həbs müddətinin uzadılmasını aidiyyəti olmayan dəlillərlə əsaslandırmışlar.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq Məhkəmə belə nəticəyə gəlmiş ki, şəxsin işinə dair xüsusi faktları nəzərə almadan həbs olunma üçün əsasları standart formuladan istifadə etməklə sadalamaqla, həmçinin, işə uyğun olmayan əsaslara əsaslanmaqla, məhkəmə orqanları şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunmasının əsaslandırılması üçün “müvafiq” və “yetərli” səbəblər göstərə bilməmişlər. Müvafiq olaraq, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

*Çumakov Rusiyaya qarşı*²⁷³ və *Xudoyorov Rusiyaya qarşı*²⁷⁴ olan işlərdə də Məhkəmə qeyd edir ki, şəxsin məhkəməyə qədər həbs olunması və həbsin uzadılması barədə yuxarıda nəzərdən keçirilən məhkəmə qərarları kimi bu qərarlar da şəxsin davamlı həbsi üçün müvafiq və yetərli səbəblər göstərə bilməmişlər. Məhkəmələr şəxslərin həbsi üçün heç bir konkret əsas gətirmədən barəsində həbs qətimkan tədbirinin “dəyişdirilmədən” saxlanması barədə qərar verməklə kifayətlənmişlər. Yerli məhkəmələr həm ərizəçinin həbs olun-

²⁷³ *Çumakov Rusiyaya qarşı, № 41794/04, § 130, 24 aprel 2012-ci il.*

²⁷⁴ *Xudoyorov Rusiyaya qarşı, № 6847/02, § 142, AİHM 2005-X (çıxarışlar).*

ması barədə, həm də onun həbs müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul edərkən eyni standart formuladan istifadə etmişlər. Onlar, ümumiyyətlə, ərizəçi tərəfindən onun azad olmasının xeyrinə irəli sürülən arqumentləri təkzib etməyə cəhd göstərməmişlər. Məhkəmə bununla bağlı olaraq qeyd edir ki, heç bir əsas olmadan həbsin uzadılması barədə məhkəmə qərarları Konvensiyanın 5-ci maddəsinə ziddir.

Məhkəmə göstərir ki, presedent hüququna müvafiq olaraq əqlabatan müddət haqqında məsələ abstrakt olaraq qiymətləndirilə bilməz. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması aqlabatan müddətə uyğunluğu haqqında məsələ onun xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq hər işdə konkret həll edilir.

Uzun müddət ərzində həbsdə saxlanma yalnız ictimai marağın həqiqi tələbinin xüsusi əlamətləri olduqda izah edilə bilər ki, bu hal təqsirsizliyin heç bir mövcud prezumpsiyasına baxmayaraq əhəmiyyətinə görə şəxsin azadlığına hörmət haqqında tələbdən üstün olduqda mümkündür.

Prezumpsiya təqsirləndirilən şəxsin azad edilməsinə tərəf çıxış edir. Məhkəmə qeyd edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3 bəndinin 2-ci hissəsi təqsirləndirilən şəxsin barəsində aqlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması aparılması ilə məhkəməyə qədər azad olunma məsələləri üzrə seçim haqqı vermir. Məhkəmə tərəfindən təqsirkar hesab edilməyə qədər şəxs günahsız hesab edilir. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələbi ondan ibarətdir ki, həbsdə saxlama müddəti aqlabatan müddət çərçivəsini ötdükdə şəxs ibtidai həbsdən azad olunmalıdır.

*Matskus Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁷⁵ işdə ərizəçinin iki il altı ay həbsdə saxlanılmasına dair Məhkəmə qeyd etdi ki, milli hökumət orqanları aqlabatan müddətin ötməsi məsələsini bir dəfə də olsun nəzərdən keçirməmişlər. Daxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlama müddəti limitinin keçməməsi Məhkəmə tərəfindən qiymətləndirmə zamanı həlledici şərt hesab edilmir. Milli qanunvericiliyə əsasən həbsdə saxlamanın müddəti-

nin həddi ittihamın ağırlığından mütləq asılıdır ki, həmin ittiham prokurorluq orqanları tərəfindən müəyyən olunur və məhkəmə baxışının predmeti ola bilməz.

Məhkəmə göstərdi ki, Rusiya Federasiyasının hökuməti ərizəçinin belə

²⁷⁵ *Matskus Rusiya Federasiyasına qarşı, şikayət № 18123/04, məhkəmənin qərarı, 21 fevral 2008-ci il.*

uzun müddətli həbs altında saxlanması üçün olduqca ciddi əsaslar gətirməli idilər. Ərizəçi daxili işlər orqanının əməkdaşı kimi öz vəzifəsindən sui-istifadə edərək rüşvət almağa görə şübhələndiyi üçün tutulmuşdur.

Bu səbəbdən Məhkəmə qeyd etdi ki, onun tutulması ilk öncə ağılabatan şübhələr ilə əsalandırılmışdır və səlahiyyətli hakimiyyət orqanına təqdim edilməsi üçün zəruri hal kimi baxılmalıdır, lakin buna baxmayaraq zaman keçdikcə bu əsaslar öz effektivliyini itirmişdir. Buna baxmayaraq növbəti illər ərzində əsaslar dəyişməmişdir və yeni məhkəmə mərhələlərində bu əsasların yetərli olması kifayət etməsi araşdırılmamışdır. Təqsirləndirilən şəxsin 2002-ci ilin may ayında işdən azad edilməsinə və məhkəmə orqanlarının bu haqda məlumatlandırılmasına baxmayaraq bir il yarım ərzində məhkəmə həbsdə saxlanılmasının əsası kimi onun Daxili İşlər Orqanlarında işləməsinə dəfələrlə vurğulanmışdır. Bu sübutlar faktiki əsaslara malik deyildir və ərizəçinin həbs altında saxlanması üçün əsas kimi çıxış edə bilməzdi. Bütün müddət ərzində ərizəçinin həbsdə saxlanması müddətini Frunze rayon məhkəməsi uzatmış və əsas ünsür kimi ərizəçiyə və R-yə verilən ittihamın ağırlığına əsaslanmışdır.

Məhkəmə göstərdi ki, cinayətin ağırlığı təqsirləndirilən şəxsin qaçıb gizlənmə ehtimalının əhəmiyyətli ünsürü olsa da, həbs müddətinin uzadılması mütləq nöqtəyi-nəzərdən həbsdə saxlama müddətinin uzadılması üçün istisna hal kimi qiymətləndirilə bilməz və yalnız cinayətin ağırlığı həbsdə saxlama müddətinin uzadılması üçün əsaslı hesab edilmir.

Həbsdə saxlama müddətinin uzadılması həm də azadlıqdan məhrum etmə cəzasını qabaqlamamalıdır.

Qeyd edilən tələb Rusiya Federasiyasının hüquq sistemində mühüm əhəmiyyət daşıyır, belə ki, faktın tövsifi, və beləliklə də ərizəçinin çəkməli olduğu cəza, toplanmış sübutlarla ağılabatan şübhənin təsdiqi, ərizəçinin ehtimal olunan cinayəti törədib-törətməməsi məhkəmə araşdırılması olmadan prokurorluq tərəfindən müəyyən olunur. Ərizəçi gizlənmə biləcəyi riskinin azalması haqqında uzun müddət həbsdə saxlandığı zaman faktlar gətirmişdir. Lakin yerli məhkəmə ittihamın ağır olması ilə əlaqədar olaraq başqa hər hansı bir əsası azad edilməyə səbəb olmayacağını qeyd etmişdir. 2004-cü ilin sentyabr ayına qədər Sankt-Peterburq şəhəri Frunze rayon məhkəməsi və Sankt-Peterburq şəhər məhkəməsinin *cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası cinayətin xarakterini və onun ağırlığını nəzərə almış, lakin bu zaman təqsirləndirilən şəxsin daimi yaşayış yerinin olması, ailəli olması, müsbət*

xarakterizə olunması və əvvəllər məhkum olmaması barədə dəlillərini açıq-aşkar rədd edirdi. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəməsi təkrar etdi ki, şəxsin azadlığına hörmətdən daha üstün olan işin konkret faktlarının mövcudluğunun müəyyənləşdirməsi və sübut etmək öhdəliyi milli hökumətin üzərinə qoyulması səbəbinə görə məcburi həbsdə saxlamanın istənilən sistemi Konvensiyanın 5 maddəsinin 3-cü bəndinə uyğunluq təşkil etmir.

Daha əvvəllər də Avropa Məhkəməsi Rusiya Federasiyasına qarşı Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin pozulmasını bir neçə işlər üzrə müəyyən etmişdir ki, milli məhkəmələr həbsdə saxlama müddətini uzadarkən elan edilmiş ittihamın ağırlığına, RF CPM-ində nəzərdə tutulmuş həbsdə saxlamanın şablon ifadələrinə əsaslanmışlar və bu zaman həmin ifadələrin ərizəçinin işinə hansı əsasla aidiyyatını konkretləşdirməmişlər, habelə alternativ qətimkan tədbirlərinin tətbiqinin mümkünüyü məsələsinə baxmamışlar.

Bu məsələ üzrə öz presedent təcrübəsini və həmçinin qeyd edilmiş mühakimələri nəzərə alaraq Avropa Məhkəməsi belə nəticə çıxardı ki, daxili hakimiyyət ərizəçinin ağlabatan müddətdən çox həbsdə saxlanmasına bəraət qazandıran lazımi və kifayət edən sübutları təqdim edə bilməmişdir. Bu halda işin icraatının xüsusi ləngitmədən həyata keçirilib keçirilmədiyi haqqında məsələləri nəzərdən keçirməyə lüzum yoxdur. Beləliklə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələbləri pozulmuşdur.

Həbsdə saxlanmağa haqq qazandıran bilən ədalət mühakiməsindən yayınma riski yalnız şəxsin üzləşə biləcəyi cəzanın ağırlığı əsasında qiymətləndirilə bilməz. Ədalət mühakiməsindən yayınma riski onun mövcudluğunu ya təsdiq edən, ya da həmin riski ibtidai həbsə haqq qazandırılmasını mümkün-süz edən dərəcədə minimuma endirən bir sıra digər müvafiq amillərə istinadən qiymətləndirilməlidir (bax: *Pançenko (Panchenko) Rusiyaya qarşı*²⁷⁶ və *Letelyenin (Letellier) işi*²⁷⁷). Lakin bu işdə CPM-in müddəalarını təkrarlayan stereotip ifadələrdən istifadə edilmiş məhkəmə qərarlarında ədalət mühakiməsindən yayınma riski də daxil olmaqla yuxarıdakı əsasların sadalanmasından savayı başqa bir şey yoxdur (müqayisə et: *Giorgi Nikolaişvilinin (Giorgi Nikolaishvili) işi*²⁷⁸). Bu qərarlarda həmin əsasların söykəndiyi hər hansı konkret faktlar göstərilməyib və həmin əsaslara haqq qazandıran münasib və yetərli səbəblər öz əksini tapmayıb. Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, həbsdə saxlanma müddətini uzatmış məhkəmələr eyni stereotip ifadələrdən təkrar-təkrar istifadə ediblər və onların gətirdiyi əsaslar zaman keçdikcə dəyişə bilən

²⁷⁶ *Pançenko (Panchenko) Rusiyaya qarşı*, № 45100/98, 106-cı bənd, 8 fevral 2005-ci il

²⁷⁷ *Letelye Fransaya qarşı (Letellier v. France) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 26 iyul 1991-ci il qərarı, Seriya A, №207, 43-cü bənd.*

²⁷⁸ *Giorgi Nikolaişvilinin (Giorgi Nikolaishvili) işi üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 23-24, 28, 76 və 79-cu bəndlər.*

vəziyyətin gedişini əks etdirməyib və prosesin sonrakı mərhələlərində həmin əsasların öz qüvvəsini saxlayıb-saxlamadığı yoxlanılmayıb.

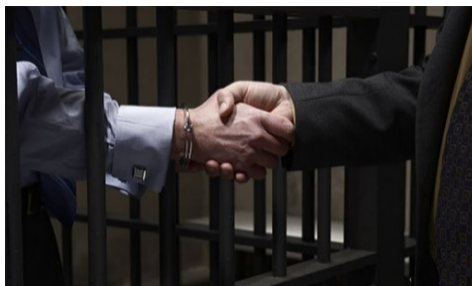
Məhkəmə inkar etmədi ki, şikayətçinin azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandıran konkret, münasib faktlar mövcud ola bilərdi. Lakin hətta bu cür faktlar mövcud olmuşsa belə, onlar müvafiq məhkəmə qərarlarında öz əksini tapmamışdır. Milli hakimiyyət orqanlarını əvəzləmək və onların əvəzinə belə faktları müəyyən etmək Məhkəmənin işi deyil (*box: İlykovun (Ilijkov) işi*²⁷⁹; *Pançenkonun (Panchenko) işi*²⁸⁰ üzrə yuxanda adı çəkilən qərar, 105-ci bənd və *Giorgi Nikolaişvilinin (Giorgi Nikolaishvili) işi*²⁸¹).

Məhkəmə qeyd etdi ki, *təqsirləndirilən şəxslərin ədalət mühakiməsindən yayınması və şahidlərə təzyiq göstərməsi riskini qiymətləndirərkən müəyyən amilləri qeyd edib (məsələn, təqsirləndirilən şəxslərin maddi imkanları və xaricdəki əlaqələri)*. Lakin məhkəmə təhlili kollektiv surətdə bir neçə təqsirləndirilən şəxsə aid olub və şikayətçi də daxil olmaqla həbsdə saxlanılan hər bir şəxsin həbsinə haqq qazandıran əsaslar hər kəs üçün ayrıca qiymətləndirilməyib. Həbsdə saxlanılanların saxlanma müddətini "kollektiv surətdə" uzadan bu cür qərarların qəbulu praktikası özlüyündə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndində təsbit olunmuş təminatlara uyğun deyil, çünki bu zaman həbsdə saxlanılan hər bir şəxsə aid fərdi hallar nəzərə alınmalıdır (*box: Xudoyorovun (Khudoyorov) işi*²⁸²).

(b) Təqsirləndirilən şəxsin azad olduğu təqdirdə ibtidai araşdırmanın və ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə maneə törədəcəyi riski

Məhkəmə izah edir ki, təqsirləndirilən şəxsin araşdırmanın lazımcına aparılmasına maneə ola bilməsi təhlükəsi abstrakt şəkildə qiymətləndirilə bilməz və faktiki dəlillərlə dəstəklənməlidir (*Bekçiev Məhdovaya qarşı*, § 59).

Şahidlərə təzyiqin göstərilməsi riski icraatın ilkin mərhələlərində diqqətə alına bilər. Lakin zaman keçdikcə, istintaqın tələbləri şübhəli şəxsin həbsdə saxlanmasının əsaslandırılması üçün kifayət etmir: hadisələrin normal

²⁷⁹ *İlykov Bolqariyaya qarşı (Ilijkov v. Bugaria) işi üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №33977/96.*

²⁸⁰ *Pançenkonun (Panchenko) işi üzrə yuxanda adı çəkilən qərar, 105-ci bənd.*

²⁸¹ *Giorgi Nikolaişvilinin (Giorgi Nikolaishvili) işi üzrə yuxanda adı çəkilən qərar, 77-ci bənd.*

²⁸² *Xudoyorovun (Khudoyorov) işi üzrə yuxanda adı çəkilən qərar, 186-cı bənd.*

cərəyan etdiyi hallarda güman edilən risklər vaxt ötdükcə aradan qalxır, belə ki, araşdırmalar aparılmış, ifadələr alınmış, yoxlamalar aparılmış olur ((*Yarjinski Polşaya qarşı*, § 43, *Kloot Belçikaya qarşı*, § 44).

*Kostin Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁸³ işdə ərizəçi 03 oktyabr 2006-cı ildə həbs edilmişdir. O girov əvəzi 07 may 2008-ci ildə azad edilmişdir. Bu müddət bir il və yeddi ay davam etmişdir. Ərizəçinin həbsə alınma səbəbinin qanunsuz narkotik dövriyyəsi ilə bağlı olması tərəflər arasında mübahisə obyektinə çevrilməmişdir. Məhkəmələr tərəfindən ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün “işə aid olan” və “kifayət qədər olan” faktların gətirilməsi və işin araşdırılması zamanı xüsusi səy göstərməsi müəyyən olunmalıdır. Cinayətin ağırlığı ərizəçinin gizlənmə, yeni cinayət törədə və ya istintaqın aparılmasına mane ola bilməsi üçün əsas göstərici idi. Buna baxmayaraq Məhkəmə dəfələrlə müəyyən etmişdir ki, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması, həmin şəxsin həbsdə saxlanılma müddətini keçməsi kimi istifadə oluna bilməz (*bax.Letelye Fransaya qarşı*²⁸⁴, *o cümlədən Pançenko Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁸⁵, *Qoral Polşaya qarşı*²⁸⁶ və *yuxarıda göstərilən İliykov Bolqariyaya qarşı*²⁸⁷).

Məhkəmə onunla razılaşdı ki, işə aid istintaqın aparılması üçün ərizəçinin müəyyən vaxt ərzində həbsdə saxlanılmasına görə kifayət qədər əsas vardır. Ancaq ərizəçinin qrupun digər iştirakçıların adını çəkməkdən imtina etməsi onun həbsdə saxlanılması üçün əsas ola bilməz, belə ki, o hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində deyildir və buna görə də ərizəçi susmaq hüququndan tam istifadə edilməsində günahlandırıla bilməz (*bax. Məmmədova Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁸⁸ və *mutatis mutandis, Yağçı və Sarğın Türkiyəyə qarşı*²⁸⁹, *W. İsveçrəyə qarşı*²⁹⁰).

²⁸³ *Kostin Rusiya Federasiyasına qarşı işi (2052/08 №-li şikayət) qərar, 28 may 2009-cu il.*

²⁸⁴ *Letelye Fransaya qarşı (Letellier v.France) Avropa Məhkəmənin 26 iyul 1991-ci il qərarı, Seriya A, №207, § 51.*

²⁸⁵ *Pançenko Rusiya Federasiyasına qarşı (Panchenko v.Russia) Məhkəmənin 08 fevral 2005-ci il qərarı, şikayət №45100/98, §102.*

²⁸⁶ *Qoral Polşaya qarşı (Goral v.Polsha) Məhkəmənin 30 oktyabr 2003-cü il qərarı, şikayət №38654/97, §68.*

²⁸⁷ *İliykov Bolqariyaya qarşı (Ilijkov v.Bugaria) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №33977/96, §81.*

²⁸⁸ *Məmmədova Rusiya Federasiyasına qarşı (Mamedova v.Russia) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §83.*

Məhkəmə onunla razılaşdı ki, ərizəçinin istintaqın gedişinə mane ola bilmə riski qabaqcadan mövcud idi, belə ki, o mütəşəkkil cinayətkar dəstəsinə rəhbərlik etməkdə şübhəli bilinirdi. Əvvəlcədən təşkil olunmuş cinayət qruplaşmalarının işlərində həbsdən azad edildikdə istintaqın gedişinə mane olmaq və ya hər hansı bir yolla təzyiq göstərmə riski böyükdür. Bu cür göstəricilər kifayət qədər uzun müddət ərzində həbsdə saxlanılmanı ifadə edə bilər. Ancaq onlar bu cür həbsin istənilən müddətə qədər uzadılması səlahiyyətlərini hökumət orqanlarına vermir (bax. *Osux Polşaya qarşı*²⁹¹ və *Çeleyevskiy Polşaya qarşı*²⁹²).

Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçinin əvvəlcədən təşkil olunmuş qruplaşmaya rəhbərlik etməkdə şübhəli bilinməsi istintaq zamanı onun həbsdə saxlanılmasına kifayət edirdi. İstintaq xüsusi səylə həyata keçirilib və nəzərə alsaq ki, iş kifayət qədər çətin idi və cinayətdə iştirak edənləri müəyyən etmək və kifayət qədər sübut toplamaq üçün müəyyən zaman lazım idi, onda məlum olur ki, bir il müddəti elə də uzun istintaqın sona yetməsi üçün elə də uzun müddət deyildir.

Avropa Məhkəməsinin fikrincə sentyabr 2007-ci ildə istintaq sona yetdikdən sonra yuxarıda göstərilən risk artıq mövcud deyildi və buna görə də ərizəçi məhkəmədən əvvəl azadlığa buraxmaq lazım idi. Eyni zamanda Rusiya Federasiyası məhkəmələri ərizəçinin sentyabr 2007-ci ildən sonra həbsdə saxlanılmasına görə heç bir səbəb göstərməmişdilər. Moskva vilayət məhkəməsinin narkotik yoxlaması zamanı müsbət nəticə əldə etməyin həbsdə saxlanılma müddətinin 17 mart 2008-ci ildən uzadılması üçün səbəb kimi göstərməsi Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi tərəfindən işə aid olmağı kimi qəbul edilmişdir (bax. bu Qərarın §29).

Avropa Məhkəməsi Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsinə heç bir səbəb görmədi. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə belə bir nəticəyə gəldi ki, yerli məhkəmələri ərizəçinin gizlənmə, yeni cinayətlərə törədə və ya istintaqa mane ola bilmə riski barəsində heç bir konkret sübut irəli sürməmişdilər. Digər tərəfdən ərizəçi daima bu cür riskləri azaldan faktlar irəli sürürdü. Bundan əlavə Rusiya Federasiyası məhkəmələri *ərizəçinin səhhətinin yaxşı olmamağı, müsbət xasiyyətnaməsinin olması, məhkumlu-*

²⁸⁹ *mutatis mutandis, Yağçı və Sarğın Türkiyəyə qarşı (Yağçı və Sarğın v.Turkey) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 08 iyun 1995-ci il qərarı, Seriya A, №319-A, §66.*

²⁹⁰ *W. İsviçərəyə qarşı (W. v.Switzerland) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 26 yanvar 1993-cü il qərarı, Seriya A, №254-A, §42.*

²⁹¹ *Osux Polşaya qarşı (Osuch v.Poland) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 14 noyabr 2006-cı il qərarı, şikayət №31246/02, §26.*

²⁹² *Çeleyevskiy Polşaya qarşı (Celejewski v.Poland) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 04 may 2006-cı il qərarı, şikayət №17584/04, §§37-38.*

ğunun olmamağı, daimi yaşayış və iş yerinin olması, qardaşının xəstə olması ilə bağlı irəli sürdüyü faktlara əhəmiyyət verməmişdir. Bu cür faktlar Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi tərəfindən may 2008-ci ildə nəzərə aldı və bildirdi ki, belə göstəricilər onun gizlənmə və ya yenidən cinayət törədə bilmə riskini azaldır.

Avropa Məhkəməsi həmçinin qeyd etdi ki, şəxsin həbsdə saxlanması və ya həbsdən azad edilməsi barədə qərar qəbul olunduqda, hökumət orqanları Konvensiyanın 5 maddəsinin 3 bəndinə əsasən onun məhkəməyə gəlməsinin alternativ yollarını nəzərdən keçirməlidirlər. Konvensiyanın bu maddəsi özündə nəinki məhkəmə araşdırmasının lazımı müddətdə həyata keçirilməsi və məhkəmədən əvvəl həbsdən azad edilməsini birləşdirir, həmçinin bildirir ki, həbsdən azad etmə məhkəməyə gəlmə haqqında zəmanət əldə etməklə şərtləndirilə bilər (bax..*Sulaoya Estoniyaya qarşı*²⁹³).

Məhkəmə qeyd etdi ki, istintaq bitdikdən sonra, yerli məhkəmələr ərizəçinin məhkəmələrdən yayınmamağına görə girov əvəzi zəmanətin əldə edilməsi məsələsinə xüsusi diqqət ayırmalı idilər. Ancaq onlar bu məsələyə may 2008-ci ildən sonra, baxmayaraq ki, ərizəçi dəfələrlə girov təklif etmişdir, istintaq bitdikdən səkkiz ay sonra diqqət ayırmağa başladılar.

Sonda Məhkəməsi qeyd etdi ki, istintaqın sentyabr 2007-ci ildə sona yetməsinə baxmayaraq, may 2008-ci ildə iş məhkəməyə verilməyə hələ hazır deyildi. Rusiya Federasiyası hökumət orqanları bu səkkiz ay müddətinə görə heç bir izahat təqdim etməmişdilər.

Məhkəmə Konvensiyanın 5 maddəsinin 3 bəndinin pozulmasını dəfələrlə bildirmiş və qeyd etmiş ki, həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması əvəzinə yerli məhkəmələr tərəfindən digər konkret alternativ variantlar nəzərdən keçirilmir (*bax.Belevičkiy Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁴, *Xudobin Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁵, *Məmmədova Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁶, *Dolqova Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁷, *Xudayarov Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁸, *Roxlina Rusiya Federasiyasına qarşı*²⁹⁹, *Pançenko Rusiya Federasiyasına qarşı*³⁰⁰).

²⁹³ *Osux Polşaya qarşı (Osuch v.Poland) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 14 noyabr 2006-cı il qərarı, şikayət №31246/02, §26.*

²⁹⁴ *Belevičkiy Rusiya Federasiyasına qarşı (Belevitskiy v.Russia) işinə görə Avropa Məhkəməsinin 01 mart 2007-ci il qərarı, şikayət №72976/01, §§99.*

²⁹⁵ *Xudobin Rusiya Federasiyasına qarşı (Khudobin v.Russia) işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, şikayət №59596/00, ECHR 2006-... (əlavə), §§103.*

²⁹⁶ *Məmmədova Rusiya Federasiyasına qarşı işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §§72.*

²⁹⁷ *Dolqova Rusiya Federasiyasına qarşı işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §§38.*

²⁹⁸ *Xudayarov Rusiya Federasiyasına qarşı işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §§172.*

²⁹⁹ *Roxlina Rusiya Federasiyasına qarşı işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §§63.*

³⁰⁰ *Pançenko Rusiya Federasiyasına qarşı işinə görə Avropa Məhkəməsinin qərarı, §§91.*

Məhkəmə bildirdi ki, işə aid konkret faktlara müraciət etməyərək və ya alternativ həbs cəzasını nəzərə almayaraq, Rusiya Federasiyası hökumət orqanları ərizəçinin həbsdə saxlanılma müddətini uzatmışdılar. Bundan əlavə işin istintaqı xüsusi səylə həyata keçirilməmişdir. Bundan da belə nəticəyə gəldi ki, Konvensiyanın 5 maddəsinin 3 bəndi pozulmuşdur.

*Qutsanovi Bolqarıstana qarşı*³⁰¹ işdə Məhkəmə göstərdi ki, Qutsanov dörd ay müddətində azadlıqdan məhrum edilmişdir. Bunun iki ayı məcburi rezidensiya qərarı əsasında keçirilmişdir. Azadlığa çıxmaq üçün hətta ilk şikayətləri zamanı daxili məhkəmələr onun qaça biləcəyinə dair hər hansı təhlükənin üstündən xətt çəkmişdir. Buna baxmayaraq, onlar onun davamlı həbsini bu əsasla əmr ediblər ki, o, xüsusən sübutları saxtalaşdırmaqla yeni cinayətlər törədə bilər. Apellyasiya Məhkəməsi 25 may 2010-cu il tarixli qərarında o məqamı nəzərə alıb ki, sonuncu təhlükə həm də bələdiyyə şurasının sədri kimi ərizəçinin öz vəzifəsindən istefaya getməsi baxımından artıq mövcud olmamışdır. Buna baxmayaraq, əlavə iki ay ərzində qüvvədə qalmış məcburi rezidensiya əmri bu tədbiri əsaslandırın hər hansı spesifik səbəb gətirmədən, Qutsanova aid qəbul edilmişdir. Müvafiq olaraq, dövlət orqanları 25 may 2010-cu ildən sonra ərizəçinin davamlı həbsini əsaslandırmağa səbəblər gətirmək öhdəliyinə əməl etməmişlər. Beləliklə Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Qiorqi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı*³⁰² iş üzrə Məhkəmə göstərdi ki, daxili məhkəmələr ərizəçinin ibtidai həbsinə kifayətedici və ya müvafiq səbəblər gətirməyiblər. İki qərarında, yerli məhkəmə sadəcə olaraq abstract terminlərdə şablon əsaslandırmanı əks etdirən standart formalardan istifadə edib. Öz tərəfində, regional məhkəmə qardaşına qarşı aparılan tamamilə ayrı ölüm işində istintaqın maraqlarına istinad etməklə ibtidai həbsi əsaslandırmağa çalışıb. Bu, Konvensiya məqsədlərinə tamamilə yad olub və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) bəndinə əsasən istisnanın mahiyyətindən yan keçib. Nəhayət, ərizəçinin ibtidai həbsinin təxminən on ay davam etdiyi faktı göstərib ki, hakimiyyət orqanları tələb olunan xüsusi diqqətlə işə baxa bilməyib.

*İqnatenko Moldovaya qarşı*³⁰³ iş üzrə daxili məhkəmələr ərizəçinin həbsini uzadan növbəti qərarlar üçün müvafiq və yetərli səbəblər gətirə bilmə-

³⁰¹ *Qutsanovi Bolqarıstana qarşı iş üzrə 15.10.2013-cü il tarixli Qərar (no. 34529/10), Gutsanovi v. Bulgaria (no. 34529/10), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 10/2013.*

³⁰² *Qiorqi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı iş üzrə 13.01.2009-cu il tarixli Qərar (II Bölmə), Giorgi Nikolaişvili v. Georgia (№ 37048/04), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 1/2009).*

³⁰³ *İqnatenko Moldovaya qarşı iş üzrə 08.02.2011-ci il tarixli Qərar (IV Bölmə), Ignatenko v. Moldova (no. 36988/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 2/2011.*

mişlər. Bununla bağlı, Məhkəmə ərizəçinin onun yurisprudensiyasına istinad etməsinin daxili məhkəmələr tərəfindən daxili icraatın normal gedişatına mane olmaq cəhdi kimi qiymətləndirməsi ilə bağlı ciddi narahatçılığını ifadə etmişdir. Məhkəmə qərara almışdır ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Krecçir Çexiya Respublikasına qarşı*³⁰⁴ iş üzrə 2003-cü ildə Çexiya Respublikasının vətəndaşı olan ərizəçi tutulmuş və kredit müqavilələri əsasında bank tərəfindən ona təqdim edilmiş vəsaitlərin dələduzluq yolu ilə istifadəsinə görə ona qarşı araşdırma üzrə dindirilmişdir.

2003-cü ilin sentyabrında böyük instansiya məhkəməsi onu ibtidai həbsə almışdır. 2003-cü ilin oktyabrında şəhər

məhkəməsi tərəfindən onun şikayəti iclas keçirilmədən rədd olunmuşdur. Konstitusiya Məhkəməsi də onun şikayətini rədd etmişdir. Azadlığa buraxılma barədə ilk şikayətini böyük instansiya məhkəməsi rədd etmişdir. 2003-cü ilin dekabrında, prokuror ittihamın ağırlığını, onun obyektinə ola biləcəyi paralel cinayət təqiblərini, qaçmaq üçün onun tərəfindən saxta sənədlərin düzəldilməsinin mümkünlüyünü və şahidlərin üzərinə artıq etdiyi təzyiqli nəzərə alaraq, ərizəçini həbsdə saxlamaq qərarına gəlmişdir. Prokuror hesab etmişdir ki, Cinayət Prosesual Məcəlləsinin (CPM) 67 (b) maddəsində nəzərdə tutulmuş həbsin müvəqqəti məhdudlaşdırılması hazırkı işə tətbiq olunmur. CPM-in şahidlərə təzyiqli təhlükəsi ilə əsaslandırılmış həbsin müvəqqəti məhdudlaşdırılmasının istisna olunmasına icazə verən 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinin ikinci ifadəsi tətbiq olunmuşdur. Bu qərardan ərizəçinin şikayəti iclas keçirilmədən Ali Məhkəmə tərəfindən 2004-cü ilin yanvarında təmin edilməmişdir. O, həmçinin, ikinci tələbini rədd edən qərarı da uğursuz olaraq mübahisələndirmişdir. 2003-cü il dekabr və 2004-cü il yanvar qərarlarına qarşı verdiyi konstitusiya şikayətləri də rədd olunmuşdur. Sonradan, ərizəçi həbsin maksimum müddətini nəzərdə tutan CPM-in müddəaları əsasında prokurorun qəbul etdiyi qərarla azadlığa buraxılıb. 2005-ci ildə, evdə aparılmış axtarış zamanı, ərizəçi qaçmış və uğurlu olaraq Seyşel adalarına və həbs edildiyi Cənubi Afrikaya getmişdir. Hazırda, o, Çexiya Respublikasına ekstradisiyasının predmetini təşkil edir.

³⁰⁴ *Krecçir Çexiya Respublikasına qarşı iş üzrə 26.03.2009-cu il tarixli Qərar (V Bölmə), Krecçir v. Czech Republic (№ 39298/04 and 8723/05), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 3/2009.*

Ərizəçi iddia edirdi ki, həbsdə saxlanılmasına dair qərarlar həbsə yerləşdirilməsi barədə qərarda göstərilənləri təkrarlamaqla kifayətlənir. O, həmçinin, şikayət edir ki, 2003-cü il dekabr tarixli qərarlarının motivlərində prokuror hesab etmişdir ki, şahidlərə təzyiqlə təhlükəsi ilə əsaslandırılmış həbsin müvəqqəti məhdudlaşdırılmasının istisna olunmasına icazə verən 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinin hazırkı işə tətbiqi mümkündür, halbuki, onun fikrinə görə, belə tədbir məhkəmə tərəfindən elan edilməli və müvafiq qərarın əsaslandırılmasında göstərilməli olmuşdur. Bu baxımından, ilkin üç aylıq müddətdən sonra, tətbiq olunmuş ərizəçinin həbsinin ilk uzadılmasının qanuniliyi məsələsinə toxunulur.

Məhkəmə göstərdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin təminatları ilə uyğun gələn görünür ki, həbs məsələsini həll edən məhkəmə üç ay sonra tətbiq edilməli olan bu tədbirin uzadılması qərarını əvvəlcədən həll edir. Həmçinin, mübahisə olunmur ki, həbsdə saxlanılma barədə qərar tələb olunan müstəqillik təminatlarını ifadə etməyən prokuror tərəfindən qəbul olunub. Hazırkı işdə, Çexiyə Konstitusiyaya Məhkəməsi tanıyıb ki, CPM 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinin ikinci ifadəsi əsasında üç aylıq müddətin tətbiq olunmamasının hansı yolla elan edilməli olduğunu göstərmir. Beləliklə, daxili qanunvericilikdə belə boşluq yuxarıda qeyd olunmuş hüquqi müəyyənlik və əvvəlcədən gözlənilik tələblərinə ziddir. Bu baxımdan, əhəmiyyətsiz deyildir ki, CPM-in 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinin mübahisəli müddəası 01 iyul 2004-cü ildə dəyişilərək, bu məsələnin həllini hakimə və ya məhkəməyə həvalə edir.

Nəhayət, Məhkəmə qeyd etdi ki, milli hakimiyyət orqanları ərizəçinin həbsdə saxlanılmasının zəruriliyini, həmçinin, 71-ci maddənin 2-ci bəndində göstərilməyən hüquqi əsasla əsaslandırmışlar. Eyni zamanda, ərizəçinin həbsinin rejiminə, eləcə də onun tərəfindən, müvafiq təminatlarla, azadlığa buraxılmasından istifadə etmək mümkünlüyünə nəticəvi təsir göstərən CPM-in 67 (b) maddəsinin tətbiqi və özbaşınalığa qarşı fərdi şəxsin müdafiəsinin fundamental əhəmiyyətini nəzərə alaraq, daxili qanunvericiliyin qeyd olunan çatışmazlığı və onun hazırkı işdə səbəb olduğu vəziyyət ərizəçinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi ilə təmin olunmuş hüququ pozmuşdur. Belə olan halda, məhkəmələr tərəfindən əsas götürülmüş motivlərin «əhəmiyyətli» və «kifayətedici» olub-olmamasına və səlahiyyətli milli hakimiyyət orqanları tərəfindən araşdırmanı «xüsusi diqqətlə» həyata keçirilib-keçirilməməsini müəyyən etmək tələb olunmur. Beləliklə Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

Ərizəçi, həmçinin, şikayət edirdi ki, azadlığa buraxılmaqdan istifadə edə bilməmişdir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi azadlıqdan məhrum olunmanın işin halları baxımından artıq əsaslı olmadığı halda, ibtidai həbsdə saxlanılan şəxsin üzərində daxili məhkəmələr tərəfindən nəzarət olunması öhdəliyini yaradır. Hazırkı işdə, məhz CPM-in 67 (b) maddəsi ilə birgə 73 və 73a maddələrinin tətbiqi olmuşdur ki, azadlığa buraxılma barədə ilk iki tələbdə ərizəçi tərəfindən irəli sürülmüş təminatlar təklifinin məhkəmələr tərəfindən araşdırılmasına hüquqi maneə yaratmışdır. Bu maneə, CPM-in 67 (b) maddəsində müəyyən olunmuş şahidlərə təzyiq etmək təhlükəsinin ərizəçiyə qarşı məhkəmə tərəfindən tətbiq olunmasınadək, mövcud olmuşdur. Bir tərəfdən, irəli gəlir ki, məhkəmə nəzarətinin olmaması yalnız ərizəçinin ibtidai həbsini əvəzlənməsi ehtimal olunan təminatlara toxunub, digər tərəfdən isə, belə nəzarətin olmaması vaxt üzrə məhdudlaşdırılmışdır. Mübahisəli həbsin bütün dövründə müxtəlif məhkəmələr tərəfindən qəbul olunmuş qərarları nəzərə alaraq, yenə də demək mümkün deyildir ki, ərizəçi sözügedən hüquq pozuntusunun törətməsində şübhəli bilinməyin inandırıcı səbəblərini və azadlığın məhrum olunmasının başqa səbəblərini mübahisələndirmək üzrə hər hansı nəzarətdən məhrum olunmuşdur. Beləliklə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tələblərinə riayət olunmuşdur. Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmayıb.

(c) Təqsirləndirilən şəxsin digər cinayət əməlləri törədəcəyi riski

Məhkəmə izah edir ki, ittihamın ağırlığı yeni hüquq pozuntularına cəhdin qarşısının alınması məqsədi ilə səlahiyyətli məhkəmə orqanlarının şübhəli şəxs haqqında həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi barədə qərar və ya tədbirin uzadılması barədə qərar verməsinə səbəb ola bilər. ***Lakin işin halları, xüsusən sözügedən şəxsin keçmişi və şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla təhlükənin aşkar, tədbirin isə məqsədəuyğun olması zəruridir.*** Əvvəlki məhkumluqlar təqsirləndirilən şəxsin yeni hüquq pozuntusu törədə biləcəyi barədə əsaslı şübhəyə əsas yarada bilər. Eyni zamanda şəxsin işi və ya ailəsi olmadığına görə onun tərəfindən yeni hüquq pozuntuları törətməyə meyilli olduğu nəticəsinə gəlmək olmaz (*Kloot Belçikaya qarşı, § 40; Selçuk Türkiyəyə qarşı, § 34; Matznetter Avstriyaya qarşı, § 9; Sulaoya Estoniyaya qarşı, § 64*).

*Kantshov Bolqarıstana qarşı*³⁰⁵ işin hallarına görə 10 iyul 2000-ci ildə ərizəçi həbs edildi. 11 iyul 2000-ci ildə yerli prokurorluq

³⁰⁵ *Kantshov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 06.11.2008-ci il tarixli Qərar (V Bölmə) (Kandzhov v. Bulgary (№ 68294/01), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 11/2008.*

Ədliyyə Nazirindən şikayəti qəbul etdi. Bu şikayətdə ərizəçi barəsində təhqir və xuliqanlığa görə cinayət təqibinin başlanılması xahiş edilirdi. Həmin gün prokuror əmr etdi ki, ərizəçi «ibtidai həbs» məsələsi yerli məhkəmə tərəfindən həll olunanaqədək 72 saatadək tutulsun. O qeyd edib ki, ərizəçiyə qarşı təqib təhqir və xuliqanlığa görə başlanılıb və göstərib ki, onun qaçması və ya yenidən cinayət törətməsi ilə bağlı real təhlükə vardır. Ərizəçinin vəkili yerli prokurorluğun qərarından dərhal şikayət edib, lakin cavab almayıb. 14 iyul 2000-ci ildə ərizəçini zaminə buraxmaq qərarına gəlinib. 2001-ci ildə o, ağırlaşdırıcı xuliqanlıqda məhkum olunub. O, apellyasiya qaydasında bəraət alıb və onun bəraəti Ali Kassasiya Məhkəməsi tərəfindən qüvvədə saxlanılıb.

Məhkəmə göstərdi ki, ərizəçi iddia olunan iki cinayət əməlini – xuliqanlıq və təhqir – törədən şəxs kimi tutulub və həbs edilib. Təhqirə aid ittihama gəldikdə, həmin vaxtda bu, xüsusi ittiham olunan cinayət olub və azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutmayıb. Buna görə, təhqir cinayəti ilə bağlı ittihamlar 11-14 iyul 2000-ci il tarixlərində ərizəçinin həbsinə əsas ola bilməzdi. Bununla bağlı qərar verməklə, prokurorluq daxili qanunvericiliyin açıq və birmənalı müddəalarını kobud şəkildə pozmuşdur. Prokurorluğun qərarında bilavasitə əvvəlki müddətə gəldikdə, aydındır ki, polis təhqir kimi xüsusi mühakimə olunan hüquq pozuntuları ilə bağlı ibtidai araşdırmanı həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmayıb. Buna görə, bu əsaslarla ərizəçinin polis tutulması qanunsuz olub. Xuliqanlıq ittihamına gəldikdə isə, Ali Kassasiya Məhkəməsi müəyyən edib ki, ərizəçinin hərəkətləri tamamilə dinc olub, vətəndaşlara maneçilik törətməyib, heç bir şəkildə başqalarını zorakılığa təhrik etməyə yönələn kimi görünməyib və buna görə, xuliqanlıq cinayətinin tərkibini təşkil etməyib. Həmçinin, məhkəmə tərəfindən yenidən baxılmanın predmeti olmayan ərizəçinin tutulması və həbs edilməsi barədə qərarlarda hakimiyyət orqanları üçün onun etdiyi hərəkətlərin xuliqanlıq təşkil etməsini hesab etməyə əsas verən heç bir şey əks olunmayıb.

Məhkəmə izah edir ki, təqsirləndirilən şəxsin qaçıb gizlənmə təhlükəsi, sadəcə cəzanın ağırlığına əsaslanılaraq müəyyən edilə bilməz. Bu, qaçıb gizlənmə təhlükəsini ya təsdiq edən, ya da zəif olduğu üçün şəxsin həbsdə saxlanmasını əsaslandırma bilməyən bir sıra müvafiq faktorlara istinad edilərək araşdırılmalıdır (bax *Yağcı və Sargın Türkiyəyə qarşı*³⁰⁶).

Qaçıb gizlənmək riski şəxsin xarakteri, əxlaqı, evi, iş yeri, mülkiyyəti, ailə bağlılığı və ittiham olunduğu ölkədəki bütün əlaqələri kimi faktorların işığında araşdırılmalıdır. Ağır cəzanın gözlənilməsi və sübutların mötəbərliyi əhəmiyyətli ola bilər, lakin o qədər də həlledici deyil və təminatların əldə

³⁰⁶ *Yağcı və Sargın Türkiyəyə qarşı (Yağcı və Sargın v. Turkey) 8 iyun 1995, § 52, Seriya A No 319-A.*

olunmasının mümkünlüyü hər hansı riskin aradan qaldırılması üçün istifadə olunma bilər (bax *Neumeister Avstriyaya qarşı*³⁰⁷).

(d) Təqsirləndirilən şəxsin ictimai qaydanı pozma riski

Məhkəmə qeyd edir ki, xüsusi ağırlığı və cəmiyyətin onlara münasibəti nəzərə alınaraq, bəzi hüquq pozuntuları ictimai iğtişasa səbəb ola bilər və bundan qaçmaq üçün, ən azından müəyyən müddətə, məhkəməyədək həbsə haqq qazandırıla bilər. Buna görə də, istisna hallarda, hər bir halda yerli qanunvericiliyin bir hüquq pozuntusunun səbəb olduğu ictimai iğtişas anlayışını qəbul etdiyi dərəcədə, bu amil Konvensiyanın məqsədləri üçün nəzərə alınmalıdır.

Lakin bu əsas yalnız təqsirləndirilən şəxsin azadlığa buraxılmasının faktiki olaraq ictimai asayışı pozacağına dəlalət edən faktlara söykəndikdə müvafiq və yetərli sayıla bilər. Bundan əlavə, həbs yalnız ictimai asayiş təhlükəsi mövcud olana qədər qanuni sayılacaq; həbs yalnız azadlıqdan məhrum etmə cəzasını gözləmək üçün uzadıla bilməz (*Letellier Fransaya qarşı*, § 51; *I.A. Fransaya qarşı*, § 104; *Pransipe Monakoya qarşı*, § 79; *Tiron Rumıniyaya qarşı*, §§ 41-42).

*Pransip Monakoya qarşı*³⁰⁸ iş üzrə ərizəçi, fransız vətəndaşı, o zaman Monako bankının işçisi kimi vəzifələrinin icrası çərçivəsində bir neçə milyon həddində əmlakın mənimsənilməsinə görə ittiham edilmişdir. 2004-cü ildə, ilkin dindirilməsindən sonra, şəxsən gəlir əldə etmədən mənimsəmə əməllərini etdiyini etiraf edir. Ertəsi gün, ona qarşı ittiham irəli sürülmüş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmişdir. 2004 və 2006-cı illər arasında, ərizəçi azadlığa buraxılması barədə çoxsaylı müraciətlər etmişdir, lakin onlar hamısı rədd edilmişdir.

2006-cı ilin sentyabrında, Nəzarət Məhkəməsi ərizəçinin işinə nəzarət qaydasına yenidən baxılması üçün müraciətini rədd etmiş və onun cərimə ödəməyə, o cümlədən məhkəmə xərclərini ödəməyə məhkum edir. Təcridxananın tibbi xidmətinin həkimi ərizəçinin səhhətinin həbslə bir araya sığmayacağını bildirməsindən sonra, ərizəçi səhhətini nəzərə alaraq yenidən azadlığa buraxılması üçün istintaq hakiminə müraciət etmişdir, lakin bu müraciət rədd edilmişdir. Apellyasiya Məhkəmə-

³⁰⁷ *Neumeister Avstriyaya qarşı (Neumeister v. Austria) 27 iyun 1968, § 10, Seriya A No 8.*

³⁰⁸ *Pransip Monakoya qarşı iş üzrə 16.07.2009-cu il tarixli Qərar (V Bölmə), Prinsipe v. Monaco (Nö 43376/06), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 7/2009.*

sinin Şura palatası 2006-cı ilin dekabrında verilmiş qərarı təsdiq etmişdir. Ərizəçi bu qərara qarşı kassasiya şikayəti verməmişdir. 2007-ci ildə, ərizəçi, «həbs qətimkan tədbirinin ağılabatan müddəti ilə əlaqədar İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının tələblərinə cavab vermək məqsədilə» azadlığa buraxılmışdır, lakin iş üzrə cinayət prosesi davam etmişdir.

Ərizəçinin həbsi ümumilikdə təxminən dörd il davam etmişdir. Bu müddətə baxılması üzrə Məhkəmənin yurisdiksiyası Konvensiyanın Monakoya münasibətdə qüvvəyə minməsi tarixindən (2005-ci il 30 noyabr) 2007-ci ildə ərizəçinin azadlığa buraxılması tarixinə qədər olan vaxta şamil edilirdi, lakin Məhkəmə nəzərə aldı ki, ərizəçi 2004-cü ildən etibarən həbsdə saxlanılmışdır. Yerli məhkəmələr ərizəçinin həbsdə saxlanılmasına və başlanılmış istintaqın müddətinə haqq qazandıran çoxsaylı səbəblər göstərmişlər.

İrəli sürülən ittihamların xüsusi ağırlığı və ictimai qaydanın pozulması riski ilə bağlı Məhkəmə hesab etdi ki, vaxtaşırı ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün əsaslı motivlər təşkil etməsi üçün, sözügedən risklər dövlət orqanları tərəfindən kifayət qədər göstərilməmişdir. Hər bir halda, əməllərin ağırlığı və ictimai qaydanın pozulması özlüyündə bu cür uzunmüddətli həbsdə saxlamaya haqq qazandıra bilməz. Ərizəçini ədalət mühakiməsinin sərəncamında saxlanılmasının təmin edilməsi zərurətinə gəldikdə isə, çıxarılmış qərarların əksəriyyəti bu məsələ ilə bağlı əsaslandırılmamışdır, məhkəmələr «ərizəçinin iştirak etməsini təmin edilməli olduğu»nu göstərməklə kifayətlənmişlər, lakin bundan əlavə heç bir əlavə təfəsilat qeyd edilməmiş və hazırkı işin halları nəzərə alınmaqla təxminən dörd il həbsdən sonra niyə görə ədalət mühakiməsindən qaçma riskin olduğunu göstərməmişlər. Digər tərəfdən, ərizəçinin sözügedən dövlətlərlə məxsus olduğu şəxsi münasibətləri nəzərə almaq lazımdır. Bu məsələ ilə bağlı, qaçma təhlükəsini azaldan digər üzə çıxarılan elementlər – əvvəllər məhkumluğunun olmaması, Monakoda anadan olmuş ərizəçinin şahzadəliklə malik olduğu güclü şəxsi, sosial və ailə bağlılığı – yerli məhkəmələr tərəfindən heç bir zaman nəzərə alınmamışdır. Bundan əlavə, nəticədə azadlığa buraxılması halında ərizəçinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən boyun qaçırmayacağı barədə adekvat təminatlar verə bilməsi məsələsinə lazımi qaydada baxılmamışdır. Nəhayət, cinayət sövdələşməsi və ittiham edilənlər arasında təzyiqlər riski ilə əlaqədar bildirilməlidir ki, bu motiv yalnız bir dəfə əsaslandırılmadan və xarakterizə edilmədən göstərilmişdir. Bu istintaqın lazımi qaydada aparılmasına maneə ola biləcək cinayət sövdələşməsi və təzyiq üçün ciddi risk olmuşdur. Buna görə də, bu cür riskin aradan qaldırılması zərurəti ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün əsas kimi çıxış edə bilməz. Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

3. HƏBSİN QANUNİLİYİNƏ MƏHKƏMƏ TƏRƏFİNDƏN TƏXİRƏ SALINMADAN BAXILMASI HÜQUQU.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi

“4. Tutulma və ya həbsə alınma nəticəsində azadlıqdan məhrum edilmiş hər kəsin onun həbsə alınmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən təxirə salınmadan baxılması hüququna və əgər onun həbsi məhkəmə tərəfindən qanunsuz hesab edilibsə, azad edilmək hüququna malikdir.”

5-ci maddənin 4-cü bəndi Konvensiyanın **habeas corpus** (tutulmuş şəxsin məhkəməyə gətirilməsinə sərəncam verən) müddəsidir. **O, həbs olunmuş şəxslərə məhkəmə tərəfindən həbslərinin qanuniliyinə baxılmasını tələb etmək hüququ verir** (Mooren Almaniyaya qarşı [GC], § 106; Rakeviç Rusiyaya qarşı, § 43).

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində³⁰⁹, xüsusilə də İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası və Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı³¹⁰ kimi digər beynəlxalq sənədlərdə ədalət mühakiməsi üzrə təminatlar və xüsusilə təqsirləndirilən şəxslərin müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətli və təxirəsalınmaz mühakiməsinin aparılmasını tələb etmək hüququ özündə əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən, bu hüquq dövlət orqanlarının qarşısındakı yüksək prioritetlərdən biri hesab olunur.

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ bütün cinayət işlərinə münasibətdə tətbiq olunan hamılıqla qəbul edilmiş və uzun zamandan bəri mövcud olan insan hüquqları standartıdır. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ÜİHB, MSHBP və AİHK tərəfindən təmin olunur. Milli hüquq sistemlərində ədalətli məhkəmə standartının tətbiq edilməsi hər bir şəxsin özbaşınalıq və dövlət orqanlarının öz səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsindən hüquqi müdafiəsini təmin etmək üçün hər bir Dövlətin atdığı ən mühüm addımlardan biridir. Bu hüquq qanunun düzgün tətbiq edildiyi hala xas olan bəzi prosesual tələblər və təminatlara riayət edilməsi və onlara müvafiqliyi doğurur ki, bunlara aiddir:

³⁰⁹ Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, BMT-nin Baş Assambleyasının 10 dekabr 1948-ci il tarixli 217 A (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir.

³¹⁰ Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı, BMT-nin Baş Assambleyasının 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200A (XXI) sayılı qətnaməsi (23 mart 1976-ci ildə qüvvəyə minmişdir).

- 1) məhkəmənin gərəksiz gecikməyə yol vermədən tez bir zamanda məhkəmə icraatını həyata keçirməsi tələbi³¹¹;
- 2) təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə icraatında iştirak etmək və şəxsən dinlənilmək hüququ³¹²;
- 3) təqsirləndirilən şəxsə özünə qarşı ittihamlara cavab vermək üçün adekvat şəraitin yaradılması da daxil olmaqla, müdafiə hüququ;
- 4) məhkəmə icraatlarında tərəflərin bərabər prosessual hüquqlara malik olması və ya “tərəflərin bərabərliyi” prinsipi;
- 5) icraatların çəkişmə xarakterli olması prinsipi³¹³;
- 6) hüquqi yardım almaq hüququ.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsi

CPM-in 90, 91, 157-ci maddələrində "Habeus corpus" prosedurunun ayrı-ayrı elementlərini görmək mümkündür. Bura daxildir: şübhəli şəxsin cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən qəbul edilmiş və onun hüquq və qanuni mənafeyinə toxunan qərarlar haqqında həmin orqan tərəfindən məlumatlandırmaq və öz xahişi ilə qərarların surətini almaq (maddə 90.7.19) və məhkəmənin qərarlarından şikayət etmək hüququ (maddə 90.7.20); təqsirləndirilən şəxsin həbsdə alma və həbsdə saxlanmanın qanuni və əsaslı olduğunu təsdiq etmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın məhkəməyə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmaq hüququ (maddə 91.5.21) və s.

Həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi və ya seçilməsindən imtina edilməsi barədə məhkəmənin qərarından, eləcə də həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması və ya bundan imtina edilməsi barədə məhkəmə qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayət verilə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin bu məsələyə dair qərarı qətidir (maddələr 157.6 və 159.6).

Məhkəmə araşdırması zamanı qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarından yuxarı məhkəməyə apellyasiya şikayəti verilə bilməz (maddə 173.2).

Yuxarıda qeyd edilən məhkəmə qərarı qəbul edildikdən sonra üç gün müddətində ondan şikayət verilə bilər (maddə 452.1). Şikayət alındıqdan sonra ona üç gün müddətində üç hakimdən ibarət apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən baxılır (maddələr 453.1 və 453.2). Həmin iclasda iştirak etmək hüququna aşağıdakı şəxslər malikdirlər: a) şikayət vermiş şəxs; b) ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror; və c) təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi (maddə 453.3).

³¹¹ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsi, 32 saylı Ümumi Şərh, Maddə 14: Məhkəmədə tərəflərin bərabərliyi və ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ, 27-ci bənd

³¹² Botten Norveçə qarşı məhkəmə işi, AIHM-in 19 Fevral 1996-cı il tarixli Qərarının 53-cü bəndi, Ərizə Nömrəsi:162\90.

³¹³ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsi, 26 mart 1992-ci ildə qəbul edilən Rəy, D.Volf Panamaya qarşı məhkəmə işi, AIHM-in 289\1988 sayılı Kommunikasiyasının 6.6-cı bəndi.

İş məhkəməyə daxil olduqdan sonra on beş gün müddətində (iş mürəkkəb olduqda isə otuz gün müddətində) birinci instansiya məhkəməsi hazırlıq iclası keçirməlidir (maddə 298.2). Bu hazırlıq iclasında məhkəmə digər məsələlərlə yanaşı məhkəmə araşdırması müddətində təqsirləndirilən şəxsin həbsdə qalması və ya azadlığa buraxılması məsələsini həll etməli və müvafiq qərar çıxarmalıdır (maddələr 299.3.5, 301.2 və 306).

Məhkəmə baxışı zamanı məhkəmə istənilən vaxt öz qərarı ilə təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri də daxil olmaqla istənilən qətimkan tədbirini seçə, dəyişə və ya ləğv edə bilər (maddələr 156.2 və 320). İstənilən belə qərar müşavirə otağında çıxarılmalı və məhkəmənin bütün tərkibi tərəfindən imzalanmalıdır (maddə 321.2.2).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi həbs olunmuş və ya tutulmuş şəxsə azadlıqdan məhrum edilməsinin 5-ci maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində qanuniliyi üçün vacib olan prosessual və maddi-hüquqi şərtlərə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün məhkəmə işi qaldırmaq hüququ verir (bax: *İdalov Rusiyaya qarşı* [GC], § 161; *Reinprext Avstriyaya qarşı*, § 31).

Bu halda 5-ci maddənin 4-cü maddəsinə əsasən "qanunilik" anlayışı 5-ci maddənin 1-ci maddəsi ilə eynidir, belə ki, həbs edilmiş və ya tutulmuş şəxs həbsinin qanuniliyinin yalnız milli qanunvericiliyin deyil, həm də Konvensiyanın tələbləri, əhatə etdiyi ümumi prinsiplər və 5-ci maddənin 1-ci bəndinin icazə verdiyi məhdudiyətlərin məqsədi kontekstində yenidən qiymətləndirilməsi hüququna malikdir (*Suso Musa Maltaya qarşı*, § 50).

Məhkəməsi qeyd edir ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə görə, tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxs həbsin "qanuniliyinin" müəyyən edilməsində xüsusi əhəmiyyət daşıyan prosessual və maddi-hüquq məsələləri üzrə məhkəmə araşdırmasını başlamaq imkanında olmalıdır. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə yalnız milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulan prosessual əsasları deyil, həm də həbsə almaya əsas olmuş şübhələrin ağırlıqlı olduğunu, eləcə də həbsə alma və həbs müddətinin uzadılması ilə qanuni məqsədlərin güdüldüyünü araşdırmalıdır (*Belevitski Rusiyaya qarşı*³¹⁴).

Azadlıq hüququnun səciyyəvi əlamətlərindən biri şəxsin saxlanılmasına və həbs olunmasına dair qərarın məhkəmə nəzarəti qaydasında qəbul edilməsidir. Bu əlamət "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında" Konstitusiya Qanununun 4.3-cü maddəsində konstitusiya hüquq kimi ifadə olunaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu hüquq müstəqil mənaya malik olmaqla nə qanunda azadlığın

³¹⁴ *Belevitski Rusiyaya qarşı iş üzrə 1 mart 2007-ci il tarixli Qərar.*

məhdudlaşdırılmasının müəyyən müddətlərinin, nə də şəxs tərəfindən həbslə əlaqədar məhkəmə qaydasında şikayət vermə imkanının təsbit edilməsi ilə əvəz oluna bilməz. Belə ki, həmin maddə baxımından məhkəmə nəzarəti olmadan uzun müddət ərzində şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması yolverilməzdir.

Şəxsin saxlanılması və ya həbs edilməsinə dair məhkəmə nəzarəti proseduru ədalətliyin tələblərinə cavab verdikdə, tərəflərin çəkişməsi prinsipinə əsaslandığında, səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən isə qətimkan tədbirinin seçilib-seçilməməsinə dair qəbul olunmuş qərar tərəflər üçün məcburi olduğu təqdirdə səmərəli hesab edilə bilər.

Bu öz növbəsində məhkəmə tərəfindən qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması üçün faktiki və hüquqi əsasların tədqiq edilməsini nəzərdə tutur. Həbs qətimkan tədbirinin özbaşına və ya hər hansı formal şərtlərdən çıxış edərək həll edilməməsi üçün şəxsə öz mövqeyini məhkəməyə çatdırmaq imkanı təmin edilməlidir. Məhkəmə isə belə qərarın qəbul olunması üçün həm ittiham tərəfinin, həm də müdafiə tərəfinin təqdim etdiyi əsasların qiymətləndirilməsi nəticəsində öz müstəqil qərarını qəbul etməlidir.

Məhkəməsinin bu sahədə presedent hüququna nəzər salarkən üç cəhəti müəyyən etmək olar: 5-ci maddənin 1-ci bəndində sadalanan hallar tam (bitkin) xarakter daşıyır və məhdud çərçivədə şərh olunmalıdır və həbs tədbirinin geniş şərh olunaraq digər maddələrlə (xüsusən Konvensiyanın 8-11-ci maddələri) əsaslandırılmasına icazə verilmir; həbsə almanın prosessual və maddi hüquq baxımından qanuniliyi döna-döna vurğulanır, qanunun aliliyinə ciddi riayət edilməsi tələb olunur; zəruri məhkəmə nəzarətinin dərhal və təxirə salınmadan həyata keçirilməsinin (Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndləri) əhəmiyyəti qeyd edilir (*Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı*³¹⁵).

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndi özbaşına həbslərə qarşı təminatların hüquqi bazasının bir hissəsi olaraq, struktur baxımından iki ayrıca şaxə ilə bağlıdır: tutulmadan sonrakı ilkin mərhələlər (bu zaman tutulmuş şəxs dövlət orqanlarının ixtiyarına verilir) və şəxsin cinayət məhkəməsi tərəfindən işinə baxılmasını gözlədiyi müddət (bu müddətdə şübhəli şəxs həbsdə saxlanıla, yaxud müəyyən şərtlərlə və ya qeyd-şərtsiz azad edilə bilər). Bu iki şaxə fərqli hüquqları nəzərdə tutur və məntiqi cəhətdən və ya zaman baxımından zahirən bir-biri ilə əlaqəli deyil. (*T.W. Maltaya qarşı*³¹⁶).

³¹⁵ *Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 3 oktyabr 2006-cı il tarixli Qərarı*, §30.

³¹⁶ *T.W. Maltaya qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 29 aprel 1999-cu il tarixli Qərarı*, § 49.

Məhkəmə **məhkəmə nəzarətinin avtomatik xarakterli olmasının vacibliyini** dəfələrlə qeyd etmişdir (*Medvedev və başqaları Fransaya qarşı*³¹⁷; *Akvilina Maltaya qarşı*³¹⁸).

Məhkəmə nəzarətinin digər əhəmiyyətli cəhəti onu həyata keçirən vəzifəli şəxsin icra hakimiyyətindən və tərəflərdən müstəqil olması və şəxsi dinlədikdən və onun tutulmasının və ya həbsə alınmasının qanuniliyi və əsaslılığı

məsələsini yoxladıqdan sonra onu azad etmək haqqında məcburi qüvvəyə malik qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmasıdır (*Şisser Avstriyaya qarşı*³¹⁹; *Assenov Bolqarıstana qarşı*³²⁰).

Məhkəmə yuxarıda qeyd olunan Assenov Bolqarıstana qarşı iş üzrə Qərarında belə qənaətə gəlmişdir ki, əgər məhkəmə nəzarətini həyata keçirən vəzifəli şəxs həbs qətimkan tədbirinin seçilib-seçilməsinə dair məcburi hüquqi qüvvəyə malik qərarlar qəbul etmək səlahiyyətində deyilsə və onun müvafiq qərarları prokuror tərəfindən ləğv edilə bilirsə, həmin vəzifəli şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin mənası baxımından kifayət qədər müstəqil deyil (§ 148).

Beləliklə, Konstitusiyanın 28-ci maddəsi, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun 4-cü maddəsi və Avropa Məhkəməsi tərəfindən Konvensiyanın 5-ci maddəsinə verilmiş rəsmi şərh qanunverici tərəfindən cinayət prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulan qətimkan tədbirlərinin tənzimlənməsi zamanı azadlıq hüququna dair mümkün məhdudiyətlərin xarakterini, hədlərini və şərtlərini müəyyənləşdirir. Buna müvafiq olaraq, həbs, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasında ifadə olunduğu üçün təcürübədə yuxarıda müəyyən olunan mövqelərə zidd tətbiq edilə bilməz.

16 sentyabr 2014-cü il tarixədək qüvədə olan CPM-in 448.5-ci maddəsinin tələbinə görə həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsinin və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılmasının rədd edilməsi haqqında hakimin qərarı elan edildikdən dərhal sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror məhkəmənin qərarı ilə razı olmadığını və həmin qərardan apellyasiya instansiyası məhkəməsinə protest verəcəyini bildirdikdə,

³¹⁷ *Medvedev və başqaları Fransaya qarşı iş üzrə 29 mart 2010-cu il tarixli Qərar, § 118.*

³¹⁸ *Akvilina Maltaya qarşı iş üzrə Böyük Palatanın 29 aprel 1999-cu il tarixli Qərarı, § 49.*

³¹⁹ *Şisser Avstriyaya qarşı iş üzrə 4 dekabr 1979-cu il tarixli Qərar, § 3.*

³²⁰ *Assenov Bolqarıstana qarşı iş üzrə 28 oktyabr 1998-ci il tarixli Qərar, § 146.*

hakim öz qərarına təqsirləndirilən şəxsin müvəqqəti olaraq 7 gün müddətində ev dustaqlığı və ya həbsdə saxlanması barədə müddəanı əlavə etməli idi.

Bununla bağlı formalaşan məhkəmə təcrübəsinə görə, məhkəmələr Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin II hissəsini, 28-ci maddəsinin, 149-cu maddəsinin III hissəsini və 151-ci maddəsinin, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin, CPM-in 2.3 və 2.4-cü maddələrini rəhbər tutaraq, həmin Məcəllənin 448.5-ci maddəsinin tətbiq etmədilər.

Beləliklə, CPM-in 448.5-ci maddəsində təsbit olunmuş qayda həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zamanı mütləq xarakter daşıyan məhkəmə nəzarəti təminatlarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və bununla da Konstitusiyanın 28-ci maddəsi, habelə “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında” Konstitusiya Qanununun 4-cü maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edirdi.

CPM-in 448.5-ci maddəsi CPM-in digər oxşar normalarından da əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Belə ki, CPM-in 353.5.1 və 357.0.1-ci maddələrinin məzmununa görə məhkəmənin hökmü ilə şəxsə bəraət verildikdə, birinci instansiya məhkəməsinin hökmü şübhə altına qoyulmur və elan edildikdən dərhal sonra şəxs məhkəmə iclası zalında həbsdən azad olunur. Lakin bu qaydanın tətbiqi prokurorun hökmdən protest vermək səlahiyyətini istisna etmir (CPM-in 84.6.11-ci maddəsi), habelə apellyasiya instansiyası məhkəməsinin cinayət işi üzrə qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün əsasların olub-olmadığını araşdırmaq vəzifəsindən azad etmir (CPM-in 391.2.4-cü maddəsi).

Göstərilənləri nəzərə alaraq Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 sentyabr 2014-cü il tarixli qərarı³²¹ ilə CPM-in 448.5-ci maddəsi Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin I hissəsinə və 149-cu maddəsinin III hissəsinə uyğun olmayan hesab edildi.

Məhkəməsi qeyd edir ki, şəxs Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 (c) yarımbəndinə əsasən həbsdə saxlanılırsa, "məhkəmə"nin onun hüquq pozuntusu törətdiyinə dair əsaslı şübhəyə rəvac verən yetərli dəlilin olub-olmadığını yoxlamaq səlahiyyəti olmalıdır, çünki həbs qətimkan tədbirinin Konvensiya çərçivəsində "qanuni" olması üçün belə şübhənin mövcud olması vacibdir (*Nikolova Bolqarıstana qarşı [GC], § 58*).

Şəxs səlahiyyətli məhkəmənin ittiham hökmü əsasında azadlıqdan məhrum edilibsə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə tələb olunan nəzarət məhkə-

³²¹ Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.5-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 16 sentyabr 2014-cü il tarixli qərarı.

mə icraatının sonunda məhkəmənin qəbul etdiyi qərar da əks etdirilir və buna görə də əlavə qiymətləndirmə tələb olunmur. Lakin şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandıran əsaslar vaxtın ötməsi ilə dəyişə bildikdə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verən orqana müraciət imkanının olması tələb olunur (*De Vilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı*, § 76; *Kafkaris Kiprə qarşı* (dec.), § 58).

5-ci maddənin 4-cü bəndinə əsasən, tutulmuş şəxs azadlıqdan məhrum edilməsi barədə ilkin qərarın qəbul edilməsindən sonra meydana gəlmiş yeni amillərə əsasən azadlıqdan məhrum edilməsinin "qeyri-qanuni" olub-olmadığını "yubatmadan" araşdırmaq yurisdiksiyasına malik olan "məhkəməyə" müraciət etmək hüququna malikdir (*Əbdülxanov Rusiyaya qarşı*, § 208; *Əzimov Rusiyaya qarşı*, §§ 151-52).

Psixiatrik müəssisəyə məcburi qaydada uzun müddətə yerləşdirilən ruhi xəstə saxlanmasının qanuniliyini məhkəmədə mübahisələndirmək üçün "ağlabatan müddətdə" işinin araşdırılması hüququna malikdir. Ruhi xəstənin davamlı həbsinə münasibətdə 5-ci maddənin 4-cü yarımbəndi ilə təminat verilən qanuniliyin qiymətləndirilməsi zamanı xəstənin cari sağlamlıq vəziyyətinə, o cümlədən onun yenilənmiş tibbi qiymətləndirmə ilə sübuta yetirilən təhlükəliliyinə istinad edilməlidir və ilkin həbs qərarının irəli gəlmiş keçmiş hadisələr əsas götürülməməlidir (*Cunkal Birləşmiş Krallığa qarşı* (dec.), § 30; *Ruiz Rivera İsveçrəyə qarşı*, § 60; *H.V. Almaniyaya qarşı*, § 107; *M.H. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 77).

5-ci maddənin 4-cü bəndi həbsin qanunsuzluğu ilə bağlı apellyasiya şikayətinə baxan məhkəmənin üzərinə ərizəçinin irəli sürdüyü hər bir arqumenti nəzərə almaq öhdəliyini qoymur. Lakin məhkəmə həbs edilən şəxsin istinad etdiyi və azadlıqdan məhrum edilmənin Konvensiyaya əsasən qanuniliyi üçün vacib şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları əhəmiyyətsiz hesab edə və ya diqqətə almaya bilməz (*İlijkov Bolqarıstana qarşı*, § 94).

"Məhkəmə" həbsin qeyri-qanuni olduğunu aşkar etdikdə, azadlığa buraxılma haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır; yalnız tövsiyə vermək səlahiyyəti yetərli deyil (*Benjamin və Vilson Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 33-34).

Şəxsin həbsi 5-ci maddənin § 1 (c) yarımbəndinə uyğun gəldikdə, dinlənmə tələb olunur. Həbs edilmiş şəxsin şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə dinlənilmək imkanının olması azadlıqdan məhrum edilmə məsələlərində tətbiq edilən prosedurun fundamental təminatları arasındadır ((*Nikolova Bolqarıstana qarşı* [GC], § 58, *Kampanis Yunanıstana qarşı*, § 47).

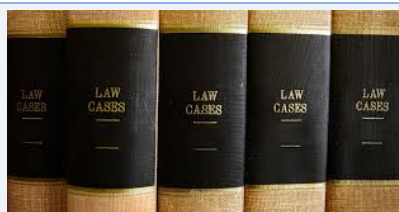
Lakin 5-ci maddənin 4-cü bəndi həbs edilmiş şəxsin həbs müddətinin uzadılması qərarı əleyhinə təqdim etdiyi hər bir apellyasiya şikayəti zamanı dinlənilməsinə tələb etmir, bununla belə, ağlabatan intervallar daxilində dinlənilmək hüququnun həyata keçirilməsi mümkün olmalıdır (*Çatal Türkiyəyə qarşı*, § 33; *Altınok Türkiyəyə qarşı*, § 45).

İcraatlar çəkişmə xarakteri daşımali və hər zaman tərəflərin "bərabərliyi" təmin etməlidir (*Reinprext Avstriyaya qarşı*, § 31; *A. və başqaları Birleşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 204). Həbs qətimkan tədbiri hallarında təqsirləndirilən şəxsin hüquq pozuntusuna yol verdiyinə dair əsaslı şübhənin mövcudluğu davamlı həbsin qanuniliyi üçün *sine qua non* (məcburi) şərt olduğundan, həbs olunmuş şəxsə ona qarşı irəli sürülən ittihamın əsasını səmərəli şəkildə mübahisələndirmək imkanı verilməlidir. Bu, məhkəmədən ifadələri həbsin qanuniliyinə təsir edə bilən şahidləri dinləməyi tələb edə bilər (*Turkan Moldovaya qarşı*, §§ 67-70).

Məhkəməsi qeyd edir ki, ərizəçi və ya onun nümayəndəsinin həbs qərarının qanuniliyini səmərəli şəkildə mübahisələndirmək üçün əhəmiyyətli istintaq işi sənədlərinə çıxış hüququnun rədd edilməsi halında bərabərlik təmin edilmir (*Ovsyannikov Estoniyaya qarşı*, § 72; *Fodale İtaliyaya qarşı*, § 41; *Korneykova Ukraynaya qarşı*, § 68). Həmçinin çəkişmə və tərəflərin bərabərliyi prinsipinə apellyasiya məhkəməsi qarşısındakı icraat zamanı da əməl edilməlidir (*Çatal Türkiyəyə qarşı*, §§ 33-34 və orada istinad edilən işlər).

Həbs olunan şəxslərə həbslərinin qanuniliyinə etiraz etmək üçün məhkəmə icraatını qaldırmaq hüququnu təmin edən 5-ci maddənin 4-cü bəndi belə icraatın başlanılması nəticəsində onların həbsdə saxlanması qanuniliyinə təxirəsalınmadan baxılması və həbs qanunsuz hesab edildiyi təqdirdə ona xitam verilməsi barədə qərara hüquq verir (*İdalov Rusiyaya qarşı* [GC], § 154; *Baranovski Polşaya qarşı*, § 68). Belə ki, Məhkəmə tərəfindən ərizəçinin həbsinin qanuniliyinə dair qərarın verilməsi üçün on yeddi günlük vaxt müddəti və həmçinin, apellyasiya icraatının iyirmi altı gün çəkməsi "təxirəsalınmazlıq" tələbinin pozulması hesab edilmişdir (*Mamedova Rusiyaya qarşı* iş, § 96).

Məhkəmə qeyd edir ki, cinayət işlərində həbs qətimkan tədbiri baxışlar arasındakı intervalların qısa olmasına tələb edir (*Beziçeri İtaliyaya qarşı*, § 21). Nə işin həddən artıq çox olması, nə məzuniyyət dövrü səlahiyyətli məhkəmə orqanları tərəfindən fəaliyyətsizliyə bəraət qazandıra bilməz (*E Norveçə qarşı*, § 66; *Beziçeri İtaliyaya qarşı*, § 25).

“Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarında³²² məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara və həbsin ev dustaqlığı ilə və ya girovla əvəz edilməsinə dair vəsatətlərə onların alındıqları vaxtdan 24 saat ərzində (qeyri iş gününə və ya iş vaxtından sonraya düşməsindən asılı olmayaraq) məhkəmənin binasında təkbaşına, qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Məhkəmə iclasında təqdimatla hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqda təqdimatlara baxılmasına təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqaladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

CPM-nin 447.3 və 447.6-cı maddələrinə əsasən, vəsatət vermiş şəxs və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror da məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna malikdirlər. Lakin müraciətin baxılma yeri və vaxtı barədə vaxtında məlumatlandırılmış həmin şəxslərin məhkəmə iclasına gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur. Hakim zəruri hesab etdikdə ibtidai araşdırma apararı müstəntiqi məhkəmə iclasına çağıra bilər. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi olduqda o, məhkəmə iclasına mütləq dəvət edilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan, məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə əlaqədar psixiatriya stasionarında müalicədə olan təqsirləndirilən şəxslər haqqında verilmiş təqdimatlara baxılması zamanı müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Belə təqdimatlara baxılarkən təqsirləndirilən şəxslərin qanuni nümayəndələri də məhkəmə iclasında iştirak edə bilərlər.

Azərbaycan Respublikasından kənarda olan və ya istintaqdan gizlənən şəxslər barəsində təqdimatlara baxılarkən onların müdafiəçilərinin məhkəmə iclasında iştirakları CPM-nin 92 və 447-ci maddələrinin müddəalarına uyğun həyata keçirilir.

³²² “Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, Bakı şəhəri, 3 noyabr 2009-cu il, № 2.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqqında təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna malik olan şəxslərin siyahısı CPM-nin 447.3.1-447.3.3-cü maddələri ilə məhdudlaşdırılır. Qanunvericiliyin, o cümlədən CPM-nin 87, 447.7 və 452.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş normaların mənasına görə, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinin həlli zərər çəkmiş şəxsin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən söylədiyi hədələrə görə onun şəxsi təhlükəsizliyinin qorunması, ona vurulmuş maddi zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar qanuni maraqlarına və hüquqlarına toxunduqda, zərərçəkmiş, onun nümayəndəsi və ya qanuni nümayəndəsi belə icaslarda iştirak etmək və təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması və ya bunlardan imtina ilə bağlı öz mövqelərini məhkəmənin nəzərinə çatırmaq hüququna malikdirlər.

CPM-nin 452.1-ci maddəsinə əsasən, zərərçəkmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi və qanuni nümayəndəsi təqdimata baxılması nəticəsində birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış qərardan apellyasiya şikayəti verə bilərlər. Bu hüququn həyata keçirilməsi həmin şəxslərin təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında iştirak edib-etməmələrindən asılı deyildir.

Zərurət olduqda, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 99-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məhkəmə iclasına tərcüməçi dəvət olunur.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən müraciətin əsaslılığının yoxlanılması üçün zəruri olan sənədləri və maddi sübutları tələb etmək hüququna malikdir. Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, cinayət-prosesual qanunvericiliyin bu norması məhkəmələr tərəfindən sübutların araşdırılmasını və ya qiymətləndirilməsini özündə ehtiva etmir. Göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosesual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasından ibarət olmalıdır.

Məhkəmələr ibtidai araşdırma orqanının bu məsələ ilə bağlı məhkəməyə təqdim etdiyi materialların tam və keyfiyyətli olmasına diqqətli olmalıdırlar.

Təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimatda şəxsin məhz hansı cinayət əməlini törətməsi qısa şəkildə şərh olunmalı, əməlin cinayət qanunu ilə müəyyən edilən tövsifi verilməli, onun

haqqında məhz həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməli olması əsaslandırılmalıdır.

Təqdimata onun qanuni həlli üçün zəruri olan materiallar, məsələn cinayət işinin başlanması, təqsirləndirilən şəxsin tutulması, onun təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi, dindirilməsi barədə protokol və qərarların surətləri, şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər əlavə edilməlidir. Azərbaycan Respublikası CPM-nin 447.5-ci maddəsinə əsasən, hakim müraciətlərin əsaslılığını yoxlamaq məqsədilə ibtidai araşdırma zamanı əldə olunmuş digər sənədləri (məsələn, ittihamla bağlı ifadələri, üzləşmə protokollarını), maddi sübutları tələb edərək nəzərdən keçirmək hüququna malikdir.

CPM-nin 91.5.21 və 92.9.10-cu maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq təqsirləndirilən şəxs və ya onun müdafiəçisi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, yaxud həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarla əlaqədar məhkəməyə təqdim olunan materiallarla tanış olmaq hüququna malikdirlər. Həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi barədə vəsatət verildiyi hallarda isə ittiham tərəfi də belə hüquqa malikdir. Bu halda hakim müraciətə baxılmasının qanunla müəyyən edilən müddətini gözləməklə materiallarla tanış olmaq üçün ağlabatan vaxt müəyyən etməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 109.1.6-cı maddəsinin mənasına görə hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında təqsirləndirilən şəxs haqqında verilən təqdimata baxması onun həmin şəxs haqqında təkrar təqdimata baxmaq hüququnu istisna etmir.

Hakimin təqdimata və ya vəsatətə baxılma nəticəsi haqqında qəbul etdiyi qərar dərhal elan edilməlidir. Qərarın surəti 3 gündən gec olmayaraq CPM-nin 448.6-cı maddəsində göstərilən şəxslərə göndərilməlidir. Müvafiq müraciət olduqda qərarın surəti müdafiəçiyə də göndərilməli və ya təqdim olunmalıdır.

Haqqında həbsdən ibarət qətimkan tədbiri tətbiq edilən şəxs xarici ölkə vətəndaşı olduqda qərarın surəti Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinə də göndərilməlidir.

Həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir. Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri insani rəftara məruz qalması hakimdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

Tərəflər məhkəmə iclas protokolu ilə tanış olmaq və ona qeydlər vermək hüququna malikdirlər. Qeydlərə Azərbaycan Respublikası CPM-nin 51.7-ci maddəsində müəyyən edilən qaydada baxılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 452.1-ci maddəsinə əsasən hakimlərin həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı qərarı elan edildikdən sonrakı 3 gün müddətində ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən apellyasiya protesti, təqsirləndirilən şəxs, onun müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi, habelə zərərçəkmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi tərəfindən apellyasiya şikayəti verilə bilər. Apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti daxil olduqdan dərhal sonra birinci instansiya məhkəməsi bu barədə məhkəmə baxışının tərəflərinə yazılı məlumat verməklə məhkəmədə olan materialları apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərməlidir.

Apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti bilavasitə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə daxil olduqda həmin məhkəmə təxirə salmadan müvafiq materialları baxılmaq üçün birinci instansiya məhkəməsindən tələb etməlidir.

Materiallar apellyasiya instansiyası məhkəməsinə daxil olduqdan sonra həmin məhkəmə cinayət işinin materiallarını ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan tələb etməklə apellyasiya şikayətinə və ya apellyasiya protestinə 3 gün ərzində qapalı məhkəmə iclasında baxılmalıdır.

Təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması və ya bunlardan imtina edilməsi haqqında qərarlardan verilmiş apellyasiya şikayətinə və ya apellyasiya protestinə məhkəmə iclasında baxılarkən şikayət və ya protest vermiş şəxslər məhkəməyə çağırılırlar. Lakin, onların məhkəmə iclasına gəlməməsi apellyasiya şikayətinə və ya apellyasiya protestinə baxılmasına mane olmur.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi apellyasiya şikayəti və ya apellyasiya protesti əsasında materiala baxarkən birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən qəbul edilmiş qərarın Azərbaycan Respublikası CPM-nin 154-155-ci maddələri, habelə CPM-nin 442-448-ci maddələrinin tələblərinə uyğun olub-olmamasını ətraflı yoxlamalıdır.

Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı³²³ işdə ərizəçi şikayət etdi ki, həbsdə saxlanılması ilə bağlı məhkəmə icraatı çəkişmə xarakterli olmayıb və ədalətsiz olub. Konkret olaraq, o, qeyd etdi ki, məhkəmələr onun həbsdə saxlanılması məsələsinə onun iştirakı olmadan baxıblar, məhkəmə iclasları açıq keçirilməyib, onun həbsdə saxlanılması barədə təqdimatlarını əsaslandırmaq üçün

³²³ Rafiq Əliyev Azərbaycana qarşı, № 45875/06, § 92, 6 dekabr 2011-ci il.

cinayət təqibi orqanlarının məhkəmələrə təqdim etdiyi materiallarla tanış olmasına imkan yaradılmayıb, məhkəmələr onun azad edilməsinin lehinə irəli sürdüyü konkret arqumentləri nəzərdən keçirməyiblər və ümumiyyətlə, tərəflərin bərabərliyi prinsipi rədd edilib. Ərizəçi bu şikayətlə bağlı qaldırdığı digər arqumentlərlə yanaşı şikayət edib ki, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılması ilə bağlı icraat çərçivəsindəki məhkəmə iclasları açıq olmayıb.

Bu məsələ ilə bağlı Məhkəmə əvvəlki işlərdə də bildirmişdir ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndi məhkəməyəqədər həbsin qanuniliyinin yoxlanılması üçün məhkəmə iclası keçirilməsini tələb etsə də, bir qayda olaraq, belə iclasın açıq olmasını tələb etmir (bax: *Raynprext Avstriyaya qarşı*³²⁴ və *Fərhad Əliyevin işi üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 198-ci bənd*). Məhkəmə hazırkı işdə ərizəçinin həbsə alınmasının qanuniliyinin yoxlanılması ilə bağlı icraat çərçivəsində açıq məhkəmə iclası keçirilməsini tələb edən hər hansı xüsusi hal görmədi və buradan belə nəticə çıxardı ki, ərizənin bu hissəsi açıq-aydın əsassızdır, Konvensiyanın 35-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “a” yarım-bəndinə və 4-cü bəndinə uyğun olaraq rədd edildi.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, hazırkı şikayətin əhatə dairəsi ərizəçinin məhkəməyəqədər araşdırma zamanı həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi məsələsinə baxılması üzrə icraatla məhdudlaşır.

Məhkəmə xatırlatdı ki, tutulan və ya həbsə alınan şəxs 5-ci maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada azadlıqdan məhrum edilməsinin “qanuniliyi” məsələsi üçün əhəmiyyətli olan prosessual və maddi hüquqi şərtlərə riayət edilib-edilmədiyinin, 5-ci maddənin 4-cü bəndi vasitəsilə, məhkəmə tərəfindən yoxlanılması hüququna malikdir. Bu o deməkdir ki, səlahiyyətli məhkəmə təkcə daxili qanunvericilikdəki prosessual tələblərə riayət edilib-edilmədiyini deyil, həm də ərizəçinin tutulmasına səbəb olmuş şübhənin əsaslılığını və onun tutulmasının və həbsdə saxlanılmasının daşdığı məqsədin qanuniliyini yoxlamalıdır (bax: *Broqan və başqalarının işi üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 65-ci bənd*).

Məhkəmə qeyd etdi ki, cinayət prosesi və ya mülki proseslə bağlı Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin tələb etdiyi eyni təminatların 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulan icraatda da yer alması həmişə zəruri olmasa da, sonuncu icraat məhkəmə xarakterli olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrum etmə hallarına uyğun qarantiyaları təmin etməlidir. ***Bu icraat çəkişmə xarakteri daşmalı və tərəflərin bərabərliyi həmişə təmin edilməlidir.*** Şəxsin həbsi 5-ci maddənin 1-ci bəndinin “c” yarım-bəndinin

³²⁴ *Raynprext Avstriyaya qarşı, ərizə № 67175/01, 34-41-ci bəndlər, ECHR 2005-XII; və Fərhad Əliyevin işi üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 198-ci bənd.*

tətbiq dairəsinə düşürsə, o zaman məhkəmə iclasının keçirilməsi tələb olunur (bax: *Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı*³²⁵).

Məhkəmə vurğulayır ki, tutulmuş şəxsin şəxsən və ya müəyyən formada təmsil olunmaqla dinlənilməsi imkanı azadlıqdan məhrumetmə məsələləri ilə bağlı keçirilən icraatlardakı təməl təminatlar arasında xüsusi yer tutur (bax: *Kampanis Yunanıstana qarşı*³²⁶). Bundan başqa, *tutulmuş şəxsin və ya onun vəkilinin tutulmanın qanuniliyi məsələsinə səmərəli şəkildə etiraz edə bilməsi üçün istintaq materiallarındakı sənədlərlə tanış olmasına imkan yaradılmadıqda tərəflərin bərabərliyi təmin edilmiş olmur* (bax: *Lami Belçikaya qarşı*³²⁷).

Məhkəmə qeyd etdi ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndi iştirakçı dövlətləri ibtidai həbsdən azad edilmək üçün verilmiş ərizələrə baxılması ilə bağlı ikinci instansiya səviyyəsini yaratmağa məcbur etmir. Bununla belə, daxili qanunvericilikdə bu cür apellyasiya şikayəti sistemi nəzərdə tutulubsa, apellyasiya instansiyası orqanı da 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə riayət etməlidir (bax: *Tot Avstriyaya qarşı*³²⁸).

Həbsə alınma və ya həbs müddətinin uzadılması barədə məhkəmə qərarlarına gəldikdə, 5-ci maddənin 4-cü bəndi özlüyündə bu qərarlardan apellyasiya şikayət vermək hüququnu nəzərdə tutmur və ən azı bir instansiya səviyyəsində məhkəmə orqanının müdaxiləsi bu tələblərə cavab verir (*müvafiq dəyişikliklərlə bax: Yesius Litvaya qarşı*³²⁹).

Hazırkı işin faktlarına gəldikdə, Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsi barədə qərar ərizəçi 20 oktyabr 2005-ci ildə Nəsimi rayon məhkəməsinin hakiminin yanına gətirildikdən sonra qəbul edilib. Daxili qanunvericilik ona bu qərardan şikayət etmək hüququ verib. Şikayət üzrə icraata Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələblərinin tətbiq edilməli olduğunu söyləmək olar, həmin icraat Apellyasiya Məhkəməsinin 27 oktyabr 2005-ci il tarixli qərarı ilə nəticələnib və bu icraatda ərizəçi vəkili ilə təmsil olunub. Daha sonra ərizəçinin “ibtidai araşdırma dövründə” həbsdə saxlanılmasının müddəti Nəsimi rayon məhkəməsi tərəfindən 13 dekabr 2005-ci il, 10 fevral 2006-cı il, 13 aprel 2006-cı il, 14 iyul 2006-cı il və 2 oktyabr 2006-cı ildə beş dəfə uzadılıb. Həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə bu qərarların hamısından ərizəçinin şikayət verərək həbsdə saxlanılmasının qanuniliyi məsələsinə etiraz etməsinə gəldikdə, bu şikayətlər üzrə Apellyasiya

³²⁵ *Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 28 oktyabr 1998-ci il, 162-ci bənd, *Qərarlar toplusu*, 1998-VIII.

³²⁶ *Kampanis Yunanıstana qarşı*, 13 iyul 1995-ci il, 47-ci bənd, *A seriyaları*, № 318-B.

³²⁷ *Lami Belçikaya qarşı*, 30 mart 1989-cu il, 29-cu bənd, *A seriyaları*, № 151.

³²⁸ *Tot Avstriyaya qarşı*, 12 dekabr 1991-ci il, 84-cü bənd, *A seriyaları*, № 224.

³²⁹ *Yesius Litvaya qarşı*, ərizə № 34578/97, 100-cü bənd, *ECHR 2000-IX*.

Məhkəməndəki icraatların hamısına Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin təminatları şamil olunur.

Məhkəmə qeyd etdi ki, bu şikayətlərə baxılarkən ərizəçi vəkilləri ilə təmsil olunub, amma özü məhkəmə iclaslarında iştirak etməyib. Ərizəçinin “ibtidai araşdırma dövründə” həbsdə saxlanılmasının müddəti yuxarıda qeyd edilən icraatların vasitəsilə əhəmiyyətli dərəcədə uzun müddətə uzadılsa da, o, həbsə alınması barədə ilkin qərardan aylarla sonra keçirilmiş həmin məhkəmə iclaslarının heç birində iştirak edə bilməyib.

Məhkəmə hesab etdi ki, həll edilməli olan məsələnin (onun azadlığı məsələsinin) ərizəçi üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu, habelə ilkin məhkəmə qərarı ilə sonradan həbs müddətinin uzadılması barədə qəbul edilmiş qərarlar arasındakı vaxtı nəzərə alaraq, məhkəmələr ərizəçinin şəxsən dinlənilməsini və fərdi vəziyyəti ilə bağlı məlumatlarını və azad edilməsi üçün arqumentlərini məhkəmələrə çatdırmasını təmin etmək üçün tədbirlər görməli idilər (müqayisə et (müvafiq dəyişikliklərlə): *Qraujinis Litvaya qarşı*³³⁰ və *Mamedova Rusiyaya qarşı*³³¹; *Fərhad Əliyevin işi üzrə yuxarıda istinad edilən qərar, 207-ci bənd*). Onlar bunu etməsələr də, vəkil tərəfindən səmərəli təmsil olunma vasitəsilə ərizəçinin mövqeyinin çatdırılmasını təmin etmək üçün səylər göstərməli idilər.

Ərizəçinin vəkilləri onun şikayətlərinə baxılması ilə bağlı məhkəmə iclaslarında iştirak etsələr də, Məhkəmə qeyd etdi ki, həmin məhkəmə iclasları formal olaraq keçirilmiş və digər məsələlərlə yanaşı tərəflərin şifahi arqumentlərini də özündə ehtiva edən həqiqi çəkişmə xarakterli iclas formasında olmamışdı. Doğrudur, şikayətlərlə bağlı icaslarda ərizəçinin vəkilləri arqumentlərini yazılı şəkildə təqdim edə bilərdilər, amma bu fakt özlüyündə tərəflərin bərabərliyi prinsipinin təmin olunduğu demək deyildi. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin həbsdə saxlanılması üçün cinayət təqibi orqanının gətirdiyi arqumentlər nə ərizəçiyə, nə də onun vəkillərinə bildirilməmişdi, bununla da onlar həbsə haqq qazandırmaq üçün ittiham orqanının gətirdiyi əsaslara səmərəli şəkildə etiraz edə bilmək üçün həmin arqumentlərə dair yazılı və ya şifahi şərhlərini təqdim etmək imkanından məhrum olmuşdular.

Məhkəmə xatırlatdı ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tutulmuş şəxsin izahatlarında yer alan hər bir arqumenti araşdırmaq öhdəliyini müəyyən etməsə də, məhkəməyəqədər həbsdə saxlanılmaya qarşı şikayətlərə baxan hakim tutulmuş şəxs tərəfindən istinad edilən və Konvensiyanın məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmənin “qanuniliyi” məsələsinə dair önəmli şərtlərin mövcudluğunu şübhə altına ala bilən konkret faktları nəzərə

³³⁰ *Qraujinis Litvaya qarşı, ərizə № 37975/97, 33-34-cü bəndlər, 10 oktyabr 2000-ci il*

³³¹ *Mamedova Rusiyaya qarşı, ərizə № 7064/05, 91-ci bənd, 1 iyun 2006-cı il.*

almalıdır (bax: *Nikolova Bolqarıstana qarşı*³³²). Ərizəçinin həbsdə saxlanılmasına qarşı konkret arqumentlərini nəzərə almamaqla daxili məhkəmələr hüduqları və xarakteri Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələb etdiyi kimi olan məhkəmə baxışını həyata keçirməmişlər. Müvafiq olaraq, Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin pozuntusunun baş verməsi barədə qərar qəbul etdi.

*Çahal (Chahal) Birləşmiş Krallığa qarşı*³³³ işdə (yuxarıda göstərilib) ərizəçi bildirdi ki, onun həbsinin qanuniliyinin milli məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməsi hüququnu həyata keçirmək niyyəti rədd edilib, bu isə 5-ci maddənin 4-cü bəndinin pozuntusudur.

Ərizəçi bildirdi ki, daxili məhkəmələr onun həbsini əsaslandırmaq üçün səbəb qismində milli təhlükəsizlik mənafeələrini qeyd-şərtsiz qəbul edərək, həmin həbsin qanuni və əsaslı olub-olmadığını araşdırmadılar.

Məhkəmə xatırlatdı ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndindəki “qanunilik” (“düzgünlük”, “hüquqa uyğunluq” – *red.*) anlayışı həmin maddənin 1-ci bəndindəki anlayışla eyni məna daşıyır; buna görə də, tutulmuş şəxs öz həbsi barədə qərara təkəcə daxili hüququn tələbləri baxımından yox, həm də Konvensiya baxımından, onun ümumi prinsipləri və məqsədi baxımından, habelə 1-ci bənddə müəyyən edilən məhdudiyətlərin güddüyü məqsədlər baxımından məhkəmə nəzarəti hüququna malikdir (bax: *E. Norveçə qarşı*³³⁴).

5-ci maddənin 4-cü bəndi üzrə öhdəliklərin hüduqları azadlıqdan məhrum etmənin bütün növləri üçün eyni deyil (bax: *Buamar Belçikaya qarşı*³³⁵) və bu xüsusiyyətlər Məhkəmə nəzarətinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Tamamilə aydındır ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndi məhkəmə nəzarəti hüququnu o dərəcədə geniş təmin etmir ki, məhkəmə, işin bütün aspektləri üzrə, sırf məqsədə uyğunluq məsələləri də daxil olmaqla, müvafiq hakimiyyət orqanının sərbəst qərar qəbul etmək səlahiyyətini öz üzərinə götürsün. Lakin hər halda, məhkəmə nəzarəti kifayət qədər geniş olmalıdır ki, 5-ci maddənin 1-ci bəndi əsasında şəxsin qanuni həbsi üçün zəruri olan şərtlərə əməl edilməsi barədə qərar qəbul etmək mümkün olsun (bax: *E. Norveçə qarşı*³³⁶).

³³² Nikolova Bolqarıstana qarşı [Böyük Palatanın qərarı], ərizə № 31195/96, 61-ci bənd, ECHR 1999-II.

³³³ Çahal (Chahal) Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə qərarı (ərizə n 70/1995/576/662) noyabr 1996-cı il, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Seçilmiş Qərarlar Toplusu, i cild. Bakı 2008.

³³⁴ Norveçə qarşı məhkəmə işi üzrə 29 avqust 1990-cı il tarixli qərara. A seriyası, cild 181-A, səh. 21, bənd 49.

³³⁵ Buamar Belçikaya qarşı məhkəmə işi üzrə 29 fevral 1988-ci il tarixli qərara. A seriyası, cild 129, səh. 24, bənd 60.

³³⁶ Norveçə qarşı məhkəmə işi üzrə 29 avqust 1990-cı il tarixli qərara. A seriyası, cild 181-A, səh. 21, bənd 50.

Məhkəmə bir daha diqqəti ölkədən çıxarılma proseduru zamanı şəxsin həbsi ilə bağlı 5-ci maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə cəlb etdi. Bu tələblərdən belə çıxır ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndində belə bir tələb yoxdur ki, daxili məhkəmələr şəxsin həbsinə səbəb olmuş ölkədən çıxarılma haqqında qərara milli qanunvericilik və ya Konvensiya baxımından haqq qazandırmadığını mümkün olub-olmadığını yoxlamalıdır.

5-ci maddənin 1 (f) bəndindəki “qanunilik” anlayışı təkcə milli maddi və prosessual hüquq normalarına əməl etmək vəzifəsini göstərmir, həm də azadlıqdan məhrum edilmənin 5-ci maddənin şərtlərinə uyğun olması tələbini bildirir. Belə bir sual yaranır ki, milli məhkəmələr tərəfindən lazımi nəzarət və Çahalın əlində olan prosessual imkanlar həbsin qanuniliyinə etiraz etməyi və girov müqabilində azad edilməni təmin edibmi?

Məhkəmə xatırlatdı ki, iş milli təhlükəsizlik mənafevləri ilə bağlı olduğuna görə daxili məhkəmələr Çahalın tutulmasına və həbsdə saxlanmasına həmin səbəbin haqq qazandırmaq-qazandırmaması məsələsini araşdırmaq imkanına malik olmayıblar. Məsləhət Komitəsinin baxış proseduru müəyyən dərəcədə nəzarəti təmin etsə də, hər halda, Çahalın Komitə qarşısında öz vəkili ilə durmaq hüququna malik olmadığını, ona ölkədən çıxarılmasına əsas olmuş səbəblərin qısa şəkildə icmalının verilməsini, Məsləhət Komitəsinin qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmadığını, onun Daxili İşlər Nazirinə göndərdiyi rəyin məcburi olmadığını və elan edilmədiyini nəzərə alaraq, Məsləhət Komitəsinə 5-ci maddənin 4-cü bəndi baxımından məhkəmə kimi baxıla bilməz (*bax: X Birləşmiş Krallığa qarşı*³³⁷).

Məhkəmə təsdiq etdi ki, söhbət milli təhlükəsizlikdən gedən zaman konfidensial materiallardan istifadə qaçılmaz ola bilər. Lakin bu, o demək deyil ki, ölkənin hakimiyyət orqanları məsələnin milli təhlükəsizlik və terrorçuluqla bağlı olduğunu bildirdikləri bütün hallarda milli məhkəmələrin səmərəli nəzarətindən azad ola bilərlər (*bax: Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*³³⁸ və *Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı*).

Məhkəmə belə bir fakta böyük əhəmiyyət verdi ki, Kanadada bu cür işlər üçün daha səmərəli məhkəmə nəzarəti forması yaradılıb. Bu nümunə

³³⁷ *X Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi üzrə 5 noyabr 1981-ci il tarixli qərara. A seriyası, cild 46, səh. 26, bənd 61.*

³³⁸ *Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi üzrə 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar. A seriyası, cild 182, səh. 17, bənd 34.*

göstərir ki, bir tərəfdən təhlükəsizliklə, informasiyanın xarakteri və mənbəyi ilə bağlı qanuni narahatlıqları nəzərə almağa, digər tərəfdən konkret şəxsə kifayət qədər prosessual qarantiyaları təmin etməyə imkan verən üsullar mövcuddur.

Yuxarıda qeyd edilənlərin əsasında Məhkəmə hesab etdi ki, nə milli məhkəmələrdə *habeas corpus* çərçivəsində və Çahalın həbsi haqqında qərara məhkəmə nəzarəti qaydasında məhkəmə araşdırması, nə də iş Məsləhət Komitəsi tərəfindən baxılması 5-ci maddənin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verir. Bu uyğunsuzluq xüsusilə ona görə əhəmiyyət daşıyır ki, Çahal, sözsüz ki, kifayət qədər uzun müddət ərzində azadlıqdan məhrum edilib və bu, ciddi narahatlıq doğurmaya bilməz. Buradan belə Məhkəmə nəticə çıxardı ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulub.

*Ramişvili və Koxreidze Gürcüstana qarşı*³³⁹ iş üzrə ərizəçilər televiziya kanalının həmtəsisçiləri və payçıları olub. Birinci ərizəçi məşhur TV tok-şou yaradıcısı kimi geniş nüfuza malik olub. Hər iki ərizəçi iddia olunan korrupsiyaya bulaşmış parlament üzvü barədə biabırçı məlumatın aşkarlanmaması müqabilində pulun tələb edilməsi ehtimalı ilə bağlı mühakiməyə cəlb edilənlər.

Məhkəmə onlar barəsində həbs qətimkan tədbirini seçib və onlar şikayət edib. Regional məhkəmə şifahi iclasda bu şikayəti rədd edib. İnsanların həddən artıq çox olduğu iclas zalında ərizəçilər bir neçə mühafizəçi ilə əhatə olunmuş kamerada saxlanılıb. Onun ibtidai həbsi zamanı, ərizəçi intizam tədbiri kimi cəza kamerasına köçürülüb. O, 5.65 m2

olan kameranı bölüşdürüb və bir nəfər başqa şəxslə orada saxlanılıb. O, bu kamerada saxlanılma şəraitindən hakimiyyət orqanlarına şikayət edərək, izah edib ki, orada tarakanlar və siçanlar olub, pəncərə və ya havalanma olmayıb və ora çox nəmişli olub, ona görə ki, su 24 saat axıb. Bundan başqa, küncdə nazik boru tualet kimi xidmət edib və kameranın qalan hissəsindən ayrı olmayıb və bu səbəbdən pis qoxu havada daimi olaraq qalır. O, parazitlər olduğu 120 sm genişliyində olan yataq yerini yad şəxslə bölüşməyə məcbur olub və hətta, «tualetdə» də müşahidə altında olmadan özünü rahat hiss edər

³³⁹ *Ramişvili və Koxreidze Gürcüstana qarşı iş üzrə 27.01.2009-cu il tarixli Qərar (II Bölmə), Ramishvili and Kokhraidze v. Georgia (№ 1704/06) İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 1/2009.*

bilməyib. Onun şikayəti rədd edilib. İkinci ərizəçi 12 yataq yeri olan kameyaya yerləşdirilib ki, orada 29-dan 35-dək məhbus fərqli vaxtlarda saxlanılıb. 2006-cı ildə, hər iki ərizəçi ittiham edildiyi kimi məhkum olunub.

Məhkəmə, ərizəçinin həbsinin qanuniliyinin məhkəmədə araşdırıldığı tərzə təəssüf hissi ilə qəbul edib. Araşdırma zamanı, onlar tam nizamsızlıq şəraitində məhkəmə iclas zalının uzaq küncündəki qəfəsdə nəzarətçilərlə əhatə olunmaqla yerləşdirilmişlər. Onlar üçün vəkilləri ilə əlaqə qurmaq çətin olub, prokuror və hakim onları eşitməyib və zaldakı səs-küyə görə dəlillərinin yazılması demək olar mümkünsüz olmuşdur. Onlar qəfəsdə oturacağı üstündə dayanaraq, metal qəfəsdən tutmalı və qışqırmalı olmuşlar. Məhkəmə zalında kommunikasiyalara jurnalistlərin özbaşına müdaxilələri, daimi mobil telefon zəngləri və insanların kəskin mübahisələri və söyüşləri ilə maneə yaratmışdır. Hakim qaydanı təmin etmək ya istəməyib ya da bunu etmək gücündə olmayıb. Prokurordan fərqli olaraq, ərizəçinin vəkilləri öz müdafiə çıxışlarını edərəkən, kameranın işıqları onların birbaşa gözlərinə istiqamətləndirilmişdir. Onların bəyanatlarını yazmaq çətin olmuşdur. Müqayisə üçün, prokurorun yerinin hakimə çox yaxınlığına görə, onların arasındakı sual-cavab dialoqu təsirə məruz qalmayıb və yazılması mümkün olub. *Belə xaotik şəraitdə şifahi araşdırma ağlabatan məhkəmə araşdırılmasına çətin cavab verə bilər.*

Məhkəmə Hökumətin dəlilini qəbul etmədi ki, yazılı ərizələrin mümkünlüyü məhkəmə zalındakı səs-küyü yumuşalda bilər. *Şifahi baxış şərait yaratmalıdır ki, söz cavabları və tərəflərlə hakim arasında audio-vizual mübadilə səliqəli, dinamik və rahat keçsin. Metal qəfəsə oxşayan bağlı blokda ərizəçilərin yerləşdirilməsi və məhkəmə zalında «xüsusi qüvvələrin» mövcudluğu səmərəli müdafiənin keçirilməsi üçün mütləq olan ərizəçilərin güc konsentrasiyasına pis təsir göstərib. Ölkə üzrə yayımlanan açıq məhkəmə araşdırılması zamanı belə təhqiredici və əsassız sərt tədbirlərin tətbiqi təqsirsizlik prezumpsiyasını pozub. Hakimin şəxsi davranışı qərəzlikdən uzaq olan kimi qəbul oluna bilməz. O, müdafiə tərəfin prokurora ünvanlanmış sualları özü cavablandırmaqla və ya prokurora sərf edən kimi onları dəyişdirməklə, iclas zamanı aşkar şəkildə prokurora kömək edib. Gizli hökumət əməkdaşlarının və hətta: «xüsusi qüvvələrin» iclasda iştirakını nəzərə alaraq, məhkəmə müstəqillik görüntüsünə malik olan kimi qiymətləndirilə bilməz. Bu əməkdaşlar məhkəmə zalında hakimdən daha çox vəziyyəti idarə edən kimi görünür. Qapalı və toxunulmaz olmalı olan hakimin müşavirə otağı kənar şəxslərin asan daxil olmasına açıq olub.*

Buna görə, ərizəçinin həbsinin qanuniliyinin məhkəmə yoxlanılması ədalətli məhkəmə araşdırılmasının fundamental tələblərinə cavab verməyib.

*Krecçir Çexiya Respublikasına qarşı*³⁴⁰ iş üzrə ərizəçi bildirib ki, 2003-cü il oktyabr tarixli qərarında, şəhər məhkəməsi özünün səthi və məntiqsiz motivləri ilə birinci instansiya məhkəməsinin motivlərini əvəz etmiş, lakin, ona ifadə etmək imkanını verməmişdir. O, həmçinin, şikayət etmişdir ki, 2004-cü ilin yanvarında işi həll etmiş Ali Məhkəmə müdafiə tərəfinin həmin vaxtda malik olmadığı protokoldan tərcüməyə əsaslanmaqdan çəkinməmiş və sonuncuları dinləməmişdir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırki işdə, mübahisələndirilmir ki, dinlənilməsi nəticəsində 2003-cü ilin sentyabrında böyük instansiya məhkəməsi tərəfindən qəbul olunmuş qərardan ərizəçinin şikayəti dinlənilmə keçirilmədən və tərəflərin iştirakı olmadan baxılmışdır. Əgər müəyyən hallarda, o cümlədən ilk dəfə həbsə alınmasını həll edən məhkəmə qarşısında maraqlı şəxs çıxsa bildikdə, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində təsbit olunmuş prosesual təminatlara riayət olunma tələb etmir ki, o, şikayət verdiyi instansiya qarşısına yenidən çıxsın.

Bununla belə, prosesin keçdiyi halların xüsusi təbiətini nəzərə almaq lazımdır ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndindən asılı olan bu prosesin zəruri təminatlar təklif edib-etmədiyi müəyyən olunsun. Hazırkı halda, vəziyyət həqiqətən heç kəsin mübahisələndirmədiyində xüsusi görünür ki, şəhər məhkəməsi düşünülmüş və əhəmiyyətli şəkildə dairə məhkəməsi tərəfindən kifayət qədər qeyri-aydın irəli sürdüyü həbs motivlərini inkişaf etdirmiş və konkretləşdirmişdir. Həmçinin, şəhər məhkəməsi hazırkı iş üzrə prokurordan əlavə sənədlər tələb etmişdir. Bütün bu sənədlərin ərizəçinin tanış ola bildiyi materialların bir hissəsinin olduğunun doğru olması ilə yanaşı, müəyyən olunmalıdır ki, ərizəçi onun həbsdə olmasının zəruriliyinə dair şəhər məhkəməsi tərəfindən məhz hansı faktlara əsaslanacağını nəzərə ala bilməzdir. Həmçinin, bu qərar həbs üzrə ən azı fundamental nəticələrə malik olub, çünki, onun nəticəsində sonradan gəlinmiş qənaətə görə, bu qərarla göstərilmiş faktlar CPM-in 71-ci maddəsinin 2-ci bəndinin ikinci ifadəsinin hazırkı işə tətbiqinə və bununla da, şahidlərə təzyiq təhlükəsi ilə əsaslandırılmış həbs üçün nəzərdə tutulmuş üç aylıq müddətin tətbiq edilməməsindən yan keçməyə haqq qazandırır.

Nəhayət, Məhkəmə qeyd etdi ki, hazırkı işdə azadlığa çıxmaq tələbinin təqdim olunması üçün iclasda iştirak etmək imkanı əldə edilməyib. Həmin vaxtda belə iclasın keçirilməsi avtomatik olmaqdan uzaq idi. 2004-cü il yanvar tarixli qərarının qəbul olunmasını əhatə edən hallara gəldikdə,

³⁴⁰ *Krecçir Çexiya Respublikasına qarşı, iş üzrə 26.03.2009-cu il tarixli Qərar (V Bölmə), Krecçir v. Czech Republic (№ 39298/04 and 8723/05), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 3/2009.*

mübahisəyə səbəb olmur ki, müdafiə tərəfi mübahisəli protokola yalnız Ali Məhkəmənin qərarında bir ay sonra tanış olmuşdur. Nəhayət, CPM-in 71-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, ərizəçinin həbsdə saxlanılmasına dair qərar 2003-cü ilin dekabrında prokuror tərəfindən qəbul olunub. Bu prosedur Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi ilə nəzərdə tutulmuş məhkəmə xarakterini almadığı üçün, bu, Ali Məhkəmənin üzünə düşüb ki, sözügedən azadlıqdan məhrum etmə xarakterinə xas təminatlarla özünü əhatə etsin; lakin, o, *şikayəti iclas keçirmədən rədd etmiş, bununla da, öz həbsinin qanuniliyinin qiymətləndirilməsi üçün əsas elementlər üzrə mövqeyini şifahi ifadə etmək imkanını ərizəçiyə verməmiş* və bu, ərizəçinin dindirilməsinin bir neçə həftələr deyil, aylar aparılmadığı vəziyyətdə baş vermişdir. Hazırkı işin xüsusi hallarında, 2003-cü il sentyabr və dekabr tarixli qərarlarla bağlı, ərizəçi, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin tələblərinə cavab verən məhkəmə şikayətindən istifadə edə bilməyib. Bunları nəzərə alaraq Məhkəmə qərara aldı ki, iş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Şçerbina Rusiyaya qarşı*³⁴¹ iş üzrə 28 fevral 2011-ci ildə ərizəçi Qazax dövlət orqanlarından ekstradisiya sorğusundan sonra prokuror tərəfindən qəbul edilmiş qərara uyğun olaraq Rusiyada həbs edilmişdir. 30 mart 2011-ci ildə ərizəçi birinci instansiya məhkəməsində azadlığa çıxmaq üçün müraciət etmiş və bu məhkəmə on altı gün sonra, 15 aprel 2011-ci ildə həbs qərarını ləğv etmişdir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, iş Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “c” deyil, həmin maddənin 1 “f” yarımbəndi ilə tənzimlənən ekstradisiya məqsədləri üçün həbsə aiddir. Nəticədə, dövlət orqanları ərizəçini hakim qarşısına təcili çıxarmaq öhdəliyi daşımır. Lakin ərizəçi məhkəmə qarşısına “icraatı gətirtmək” və Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, azadlığını fəal tələb etmək hüququna malikdir. Azadlıq üçün müraciət verildikdə həbsin qanuniliyinin məhkəmə yoxlaması təcili keçirilməlidir.

Buna baxmayaraq Məhkəmə göstərdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin “sürətlilik” tələbi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinin “cəldlilik” tələbi ilə hökmən eyni deyil. Bu səbəbdən, ilkin həbs qərarı məhkəmə (yəni düzgün prosesin zəruri təminatlarını təqdim edən prosedurd müstəqil və qərəzsiz məhkəmə orqanı) tərəfindən təyin olunduğu halda, Məhkəmə Rusiyaya qarşı bir neçə işlərdə ikinci instansiya məhkəməsi qarşısında icraatlarda yoxlamanın daha uzun müddətlərinə tolerantlıqla yanaşmağa hazır idi. Belə işlərdə on altı günlük müddət Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən məsələni qaldırmaya da bilər. Lakin bu işlər-

³⁴¹ *Şçerbina Rusiyaya qarşı iş üzrə 26.06.2014-cü il tarixli Qərar (I Bölmə) Shcherbina v. Russia (no. 41970/11), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 6/2014.*

dəki mövqedən fərqli olaraq, ərizəçinin işində ilkin həbs qərarı hakim və ya digər məhkəmə rəsmisi deyil, prokuror tərəfindən qəbul edilmişdir.

Bundan başqa Məhkəmə qeyd etdi ki, həbs qərarı ilə nəticələnmiş qərar qəbuletmə prosesi düzgün prosesin təminatlarını təqdim etməyib: qərar qapalı şəkildə və ərizəçinin hər hansı iştirakı olmadan qəbul edilmişdir. Əlavə olaraq, yoxlayan məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduğu kimi, prokuror səlahiyyətlərindən kənara çıxmış və ərizəçinin həbsini əmr etməyə səlahiyyətə malik deyildi.

Belə olan halda, Məhkəmə hesab etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndində məhkəmə yoxlamasının “sürətlilik” tələbi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə “cədlilik” tələbinə daha yaxın olur. Buna görə, 28 fevral 2011-ci il tarixli həbs qərarının məhkəmə yoxlamasında on altı günlük gecikdirmə həddən artıq idi. Məhkəmə qərara aldı ki, Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*İsmayıl Birləşmiş Krallığa qarşı*³⁴² iş üzrə 2006-cı ilin noyabrında ərizəçi 1971-ci il tarixli “İmmiqrasiya haqqında” Qanunda göstərilmiş səlahiyyət üzrə bu əsasla həbs olunmuşdur ki, o, deportasiya əmrini vermək qərarının predmetidir. 2007-ci ilin martında o, girov üçün müraciət etmiş və onun gizlənməsi ehtimalına görə rədd cavabı verilmişdir. Daha sonra deportasiya qərarı verilmiş və bundan dərhal sonra ərizəçi girov üçün yeni müraciət edərək üç iş günü müddətində baxışın keçirilməsini xahiş etmişdir. Bu baş vermədikdə o, məhkəmə yoxlamasını tələb edərək iddia irəli sürmüşdür ki, müvafiq daxili qaydalarda göstərilmiş üç günlük müddətdə girov müraciətinə baxılmaması onun Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə hüquqlarının pozuntusudur. Lakin ona məhkəmə yoxlaması icraatının başlanmasından həm də bu əsasla rədd cavabı verilmişdir ki, girov üçün müraciət həbsin qanuniliyini həll etmədiyi üçün Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tətbiq edilmir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi 2006-cı ilin noyabrından 2007-ci ilin iyuladək həbsdə ilkin olaraq bu əsasla saxlanılmışdır ki, o, deportasiya əmri vermək üçün qərarın predmetidir. O, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “f” yarım-bəndinə uyğun olub-olmaması daxil olmaqla həbsinin qanuniliyini mübahisləndirməyə cəhd etməmişdir; bunu seçdiyi halda, o, yenidən baxılma üçün müraciət edə bilərdi. Əvəzində, o, bu əsasla girov üçün müraciət etməyi seçib ki, həbsinin qanuni olduğuna baxmayaraq, məlumat vermək və ya başqa şərtlər üzrə azad edilmə kimi daha az məcburi vasitələr onun deportasiya

³⁴² *İsmayıl Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə 17.09.2013-cü il tarixli Qərardad (IV Bölmə), İsmail v. United Kingdom (no. 48078/09) İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 10/2013.*

zamanı iştirakını təmin edə bilərdi. Müvafiq olaraq Məhkəmə hesab etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1 “f” yarımbəndi əsasında həbsin qanuniliyi müzakirə mövzusu olmadığı üçün, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi tətbiq edilmir. Məhkəmə qərara aldı ki, şikayət *ratione materiae* uyğun olmadığı üçün qeyri-məqbuldur.

*S.D. Yunanıstana qarşı*³⁴³ iş üzrə Məhkəmə qeyd etdi ki, xarici yalnız ərazidən çıxarılması üçün həbsdə saxlanıla bildiyindən, onun həbsinin qanuniliyinə birbaşa nəzarət edilməsinə aidiyyəti daxili hüquq imkan vermir. Həbsdə saxlama qərarı ekspulsiya qərarından ayrı deyildir. Əgər ekspulsiya haqqında qərarın qanunsuzluğu barədə qərar avtomatik olaraq həbs qərarını da ləğv edərsə, məhkəmələr ekspulsiya qərarı dayandırıldığı təqdirdə xaricini həbsinin qanuniliyi məsələsinə ayrıca olaraq baxmırlar. Buna qanunun dilinin qeyri-dəqiq formada tərtib edilməsi əlavə olunur. Bu yazılışdan Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, xaricinin özünün həbsinə qarşı məhkəmə qarşısında şikayəti təmin edilsə belə, məhkəmə ərazini tərk etmək üçün ona otuz gün müəyyən etməlidir. Bundan əlavə, inzibati məhkəmələr qarşısında ekspulsiya qərarının ləğv edilməsi və dayandırılması barədə şikayətin verilməsi həbs tədbirinin ləğv edilməsinə səbəb olmur. Bununla yanaşı bu cür proseslər uzun vaxt aparır və qanunvericilik inzibati mübahisələr sahəsində hüquqi yardım nəzərdə tutmur.

Beləliklə Məhkəmə qeyd etdi ki, inzibati məhkəmənin sədri ərizəçinin həbsə qarşı ilkin şikayətlərini rədd etmiş və buna səbəb kimi göstərmişdir ki, sığınacaq axtaran şəxs olaraq o, qanunla nəzərdə tutulan otuz gün müddətində ərazini tərk etməmişdir. Əvvəlki məhkəmənin qərarının ləğv edilməsi üçün ərizəçinin müraciət etdiyi inzibati məhkəmə də həmçinin həbsin qanuniliyi məsələsinə baxmamışdır.

Ərizəçinin müraciətinə Komissiya tərəfindən baxıldığını və işə baxılmanın işgəncə qurbanlarının reabilitasiyası üçün Tibbi Mərkəzin nəticələrini gözləmək üçün təxirə salındığını qeyd edərək, məhkəmə onun azadlığa buraxılması barədə qərar qəbul etmişdir, ancaq əvvəlki həbsin qanuniliyi məsələsinə baxmamışdır. Belə olduğu təqdirdə Məhkəmə hesab etdi ki, hüquqi sistem ərizəçiyə yerli məhkəmələr tərəfindən həbsinin qanuniliyinə baxılması üçün heç bir imkan verməmişdir. Məhkəmə qərara aldı ki, İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

³⁴³ *S.D. Yunanıstana qarşı iş üzrə 11.06.2009-cu il tarixli Qərardad (I Bölmə), S.D. v. Greece (№ 53541/07), İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 6/2009.*

*Muren Almaniyaya qarşı*³⁴⁴ iş üzrə qərara görə işin yenidən baxılması üçün aşağı məhkəmələrə göndərilməsi həbs qərarının qanuniliyini yoxlamaq üçün məhkəmə qaydasında nəzarət prosesini əsassız olaraq gecikdirmişdir. Ərizəçinin 2002-ci il 7 avqustda məhkəmə qaydasında nəzarət üçün müraciət etməsi və rayon məhkəməsinin onun azadlığa buraxılması barədə qərarı arasında ümumilikdə iki ay iyirmi iki gün ötmüşdür. İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

Əgər müdafiə tərəfi, səmərəli surətdə həbsin qanuniliyini sübut etmək üçün əhəmiyyətli olan iş üzrə sənədləri əldə edə bilmirsə, tərəflərin bərabərliyi təmin edilməmişdir. Böyük Palata Palatanın qərarını təsdiq etmişdir. Bu qərara görə faktların və sübutların şifahi qaydada göstərilməsi təklifi və dörd səhifəli arayışın təqdim edilməsi kifayət etmirdi, çünki müdafiə vəkili, ərizəçiyə qarşı şübhələrin əsasən yer tapdığı cinayət işinin hissələrini əldə edə bilməmişdir. İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

*Cernak Slovakiyaya qarşı*³⁴⁵ iş üzrə 2005-2007-ci illərdə ərizəçi yeddi epizod üzrə adam öldürmədə, adam öldürməyə təhrikdə ittiham edilmişdir. Cinayətlərin Çexiya Respublikasında törədilməsi iddia olunur. 2006-cı ilin dekabrında və 2007-ci ilin martında ərizəçiyə aid Slovakiya məhkəməsi tərəfindən iki Avropa həbs qərarı qəbul edilmişdir. Bundan irəli gələrək, Çexiya məhkəmələri ərizəçinin mühakimə olunmasının bu həbs qərarına uyğun olaraq Slovakiyada keçirilməsinə razılıq vermişdir. 02 fevral 2007-ci ildə ərizəçi məhkəmə baxışından sonra həbs olunmuşdur. İclasda həm o, həm də prokurorluq şifahi bildiriblər ki, onlar bu qərardan şikayət vermək istəyirlər. 12 fevral 2007-ci ildə regional məhkəmə ərizəçini və ya onun vəkili dinləmədən müdafiənin şikayətini rədd etmişdir. Bu qərar müdafiə tərəfinə həbs qərarının çətdirilməsindən əvvəl və bu səbəbdən şikayəti üçün ərizəçinin səbəbləri olmadan çıxarılmışdır. Həmin qərarla regional məhkəmə prokurorluğun protestini qismən təmin edib. 10 iyul 2007-ci ildə ərizəçinin həbsini altı ay uzatmaq barədə prokurorluğun tələbinə uyğun olaraq rayon məhkəməsi ərizəçinin dəlillərini dinləmədən tələbi təmin etmişdir. 18 iyul 2007-ci ildə ərizəçi 10 iyul 2007-ci il tarixli qərara qarşı ilkin şikayəti əks etdirən yazılı dəlilləri təqdim etmiş və daha sonra şəxsən çıxış etmək tələbini bildirmişdir. 25 iyul 2007-ci ildə regional məhkəmə ilkin şikayəti rədd etmişdir. Bundan sonra ərizəçi Konstitusiya Məhkəməsinə şikayət edərək həm də onu bildirmişdir ki, 02 fevral 2007-ci ildə çıxarılmış qərar əsasında onun həbsi “Ekstradisiya

³⁴⁴ *Muren Almaniyaya qarşı iş üzrə 09.07.2009-cu il tarixli Qərar (BP), Mooren v. Germany (№ 11364/03) İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni 7/2009.*

³⁴⁵ *Cernak Slovakiyaya qarşı iş üzrə 17.12.2013-cü il tarixli Qərar (III Bölmə), Cernak v. Slovakia (no. 369997/08) İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülleteni, 12/2013.*

haqqında” 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasına əsasən xüsusiyyətlik qaydasına ziddir və onun həbsini uzatmaq barədə qərar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə hüquqlarını pozur. Lakin onun şikayətləri qeyri-məqbul elan edilmişdir.

Məhkəmə qeyd etdi ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən *prosesual ədalət tələbi nəzərdə tutur ki, prosedur məhkəmə xarakterində olmalı və sözügedən azadlıqdan məhrum etmə növünə uyğun təminatlar təmin etməlidir*. Xüsusən tərəflər arasında “imkanlar bərabərliyini” təmin etmək üçün icraat çəkişməli olmalıdır. Ərizəçinin işinə gəldikdə, Hökumətin dəlillərinə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qənaəti 02 fevral 2007-ci il tarixli həbs qərarına əsas olmuşsəbəblərə uyğun gəlmir. Hər bir halda, işinin hazırlanması üçün ərizəçinin vəkillərinə verilmiş müddət və vasitələr məhdud idi. Bundan başqa, qanuna uyğun yaşamaq və cinayət təqibi üçün özünü təslim etmək barədə ərizəçinin yazılı dəlilləri daxili məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmayıb. Ərizəçinin dəlillərinin regional məhkəmə şikayətləri həll edənədək rayon məhkəməsinə çatmadığı görünəndə də, dəlilin şəxsi xarakterini, xüsusilik qaydasına aid məsələlərin mürəkkəbliyini və 02 fevral 2007-ci il tarixli həbs qərarı istisna olmaqla, bütün mübahisələndirilən qərarların ərizəçinin və ya onun vəkiliyin iştirakı olmadan çıxarıldığını nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edib ki, həbsin uzadılması üçün qərara qarşı ilkin şikayətinə şifahi baxılması məqsədmüvafiqdir. Həbs barədə qərarın “əsaslandırılaraq və əlçatan vasitəyə aid təlimatla” 02 fevral 2007-ci il tarixdə iclasda qəbul edilməsinə baxmayaraq, bu iclasın protokolu hər hansı əsaslandırmanı əks etdirməmişdir. Buna görə yeganə tələbi odur ki, onu lazımınca mübahisələndirmək məqsədilə ərizəçi yazılı qərarın ona göndərilməsini gözləməli idi. Nə qərar, nə də prokurorluğun ilkin yazılı şikayəti şifahi elan edilmiş şikayətinin həll olunmasından əvvəl ərizəçiyə verildiyi üçün, onun şikayət vermək hüququnun hər hansı mənalı həyata keçirilməsi praktiki olaraq sadəcə formal vasitəyə çevrilmişdir. Bundan əlavə, ərizəçinin həbs və onun uzadılması barədə qərarlardan şikayətlərinə baxarkən, daxili məhkəmələrdən heç biri xüsusilik qaydasına əsasən həbsin qanuniliyinə aid həlledici dəlilinə əhəmiyyət verməmişlər.

Yuxarıda göstərilən elementlərin məcmusunu nəzərə alaraq, Məhkəmə hesab edib ki, 02 fevral 2007-ci il tarixli həbs qərarına və 10 iyul 2007-ci il tarixli uzadılma haqqında qərara qarşı ilkin şikayətlərinə aid ərizəçi Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinin mənasında həbsin qanuniliyinə yenidən baxılması üçün icraatdan imtina olunmuşdur. İş üzrə Konvensiyanın müddəaları pozulmuşdur.

Qarayev Azərbaycana qarşı işdə Məhkəmə bir daha xatırlatdı ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndinin məqsədi tutulmuş və həbsə alınmış şəxslərin onlara qarşı görülmüş bu tədbirin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən nəzarət edilməsi hüququnu təmin etməkdir (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *De Vilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı*³⁴⁶).

Şəxs həbsdə saxlanıldığı müddətdə həbsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən tez bir zamanda baxılması üçün onun ixtiyarında hüquqi müdafiə vasitəsi olmalıdır, elə bir vasitə ki, müvafiq hallarda onun azad edilməsini təmin edə bilsin. **5-ci maddənin 4-cü bəndi ilə tələb olunan hüquqi müdafiə vasitəsinin mövcudluğu təkə nəzəri cəhətdən deyil, həm də praktiki cəhətdən kifayət qədər aydın olmalıdır, belə olmasa, həmin vasitə bu maddənin məqsədləri üçün tələb olunan əlçatanlıq və səmərəlilik keyfiyyətlərindən məhrum olar** (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *Stoiçkov Bolqarıstana qarşı*³⁴⁷ və *Vaçev Bolqarıstana qarşı*³⁴⁸).

Hazırkı işin hallarına qayıdaraq Məhkəmə qeyd etdi ki, 1993-cü il tarixli Minsk Konvensiyasında ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma qərarından şikayət etmək qaydası barədə hər hansı normalar yer almayıb. Müvafiq olaraq, ərizəçi həbsdə saxlanılmasının qanuniliyindən şikayət etmək üçün Konvensiyadan irəli gələn hər hansı hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmayıb (bax: *Curayev Rusiyaya qarşı*³⁴⁹).

Məhkəmə Hökumətin belə bir arqumentini qəbul edə bilməz ki, CPM-in 449-451-ci maddələri ərizəçiyə həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyinin yoxlanılması üçün məhkəmə icraatına başlamaq imkanı verir. Bu maddələrə diqqət yetirərək Məhkəmə qeyd etdi ki, onlar ərizəçinin ümumi hüququnu – cinayət təqibi orqanlarının hərəkətlərindən və qərarlarından daxili məhkəmələrə şikayət etmək hüququnu nəzərdə tutur. Lakin ərizəçinin situasiyası elədir ki, ərizəçini ekstradisiya edib-ətməmək məsələsini cinayət təqibi orqanı həll etsə də, ekstradisiya qərarı çıxarılanadək onun həbsdə saxlanılması barədə qərar məhkəmə tərəfindən qəbul edilə bilər (və qəbul edilmişdi). Belə olan halda Məhkəmə aydın edə bilmədi ki, ərizəçi həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyi məsələsinə baxılması üçün CPM-in 449-451-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş prosedurdan necə istifadə edilə bilər, axı sadəcə olaraq onun həbsi barədə qərar «cinayət təqibi orqanının hərəkəti və ya qərarı» deyildi. Bu səbəblərə görə Məhkəmə qəbul etmədi ki,

³⁴⁶ *De Vilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı*, 18 iyun 1971-ci il, A seriyaları, № 12.

³⁴⁷ *Stoiçkov Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 9808/02, 66-cı bənd, 24 mart 2005-ci il.

³⁴⁸ *Vaçev Bolqarıstana qarşı*, ərizə № 42987/98, 71-ci bənd, AİHM 2004-VIII, çıxarışlar.

³⁴⁹ *Curayev Rusiyaya qarşı*, ərizə № 38124/07, 58-ci bənd, 17 dekabr 2009-cu il.

Hökumətin istinad etdiyi normalar Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi ilə tələb olunan məhkəmə nəzarəti növünü təmin edib.

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçi ilkin həbsinə qarşı Səbail rayon məhkəməsinə və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə şikayət edib. Lakin ərizəçinin 5-ci maddənin 4-cü bəndi üzrə şikayətinin məğzi onun ilkin həbsinin qanuniliyinə baxılması ilə deyil, həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması imkanına malik olmaması ilə əlaqədar idi (müvafiq dəyişikliklərlə bax: *İsmoylov və başqalarının işi* üzrə yuxarıda adı çəkilən qərar, 146-cı bənd). Hökumət sübuta yetirmədi ki, ərizəçi bu məqsədlə məhkəmə icraatına başlamaq imkanına malik idi. Bundan başqa, Məhkəmə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 1-ci bəndi üzrə gəldiyi qənaətə – ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanılma prosedurunun tənzimləyən, nəticələri öncədən görülə bilən hüquq normalarının olmadığı barədə qənaətə istinad edir. O, hesab etdi ki, onun gəldiyi bu qənaət hazırkı işin halları baxımından ərizəçinin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi üzrə şikayətinə də aiddir, çünki Hökumət ərizəçinin ixtiyarında həbsdə saxlanılmaqda davam etməsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılmasına imkan verən hər hansı aydın və nəticələri öncədən görülə bilən prosessual hüquqi baza olduğunu sübut edə bilməyib.

Buradan belə nəticə çıxardı ki, ərizəçi ekstradisiyaya qədər həbsdə saxlanıldığı bütün müddət ərzində onun ixtiyarında həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən baxılması üçün hər hansı prosedur olmayıb. Buna görə də, Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi pozulub.

4. QEYRI-QANUNİ HƏBSƏ GÖRƏ KOMPENSASIYA HÜQUQU.

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi

“5. Bu maddənin müddəalarının pozulması ilə tutulmağa və ya həbsə alınmağa məruz qalan hər kəsin iddia ilə təmin olunan kompensasiya hüququ var.”

Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 5-ci bəndi milli məhkəmələr qarşısında birbaşa və məcburi qüvvəyə malik kompensasiya hüququnu təmin edir (*A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [GC], § 229; *Ştork Almaniyaya qarşı*, § 122).

Kompensasiya hüququ ilk növbədə maddi kompensasiyanı nəzərdə tutur. O, həbs edilmiş şəxsin Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndi ilə əhatə olunan azadlığa buraxılma hüququnu təmin etmir (*Bozano Fransaya qarşı*, Komissiya qərarı).

Məhkəməyə qədər həbsdə saxlanma müddətinin cəza müddətinə hesablanması, qeyri-maliyyə xarakterli olduğundan 5-ci maddənin 5-ci bəndi çərçivəsində müəyyən edilən kompensasiyaya hesab olunmur (*Vlox Polşaya qarşı* (№ 2), § 32).

AR CPM-nə görə şəxs cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda bu Məcəllənin 158 və 159-cu maddələrində göstərilmiş müddətdən artıq həbsdə qalarsa, ona dəymiş mənəvi ziyanı görə pul kompensasiyasını almaq hüququna malikdir. Kompensasiya cinayət işi üzrə çıxarılmış qərardan asılı olmayaraq, mülki mühakimə icraatı qaydasında həll olunur (CPM-in 48.4-cü maddəsi).

Qanunsuz həbs olunmuş və ya tibbi, yaxud tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilmiş, habelə qanuni əsas olmadan müəyyən edilmiş müddətdən artıq həbsdə saxlanılmış şəxs; cinayət təqibi üzrə icraat zamanı qanunsuz olaraq bu Məcəllənin 176 və 177-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda prosessual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmış şəxs cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsi hüququna malikdirlər (CPM-in 56.0.5-56.0.6-cı maddələri).

Cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səhvi və ya sui-istifadəsi nəticəsində bu Məcəllənin 56-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş şəxslərə vurulmuş mənəvi, fiziki və maddi ziyan ödənilməlidir. Həmçinin, bu şəxslərin əmək və mənzil hüquqları bərpa edilməli, bunlar mümkün olmadıqda isə həmin hüquqların pozulması nəticəsində dəyən ziyanın pul kompensasiyası təmin edilməlidir (CPM-in 57-ci maddəsi).

Məhkəmə bir daha diqqəti ölkədən çıxarılma proseduru zamanı şəxsin həbsi ilə bağlı 5-ci maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə cəlb etdi. Bu tələblərdən belə çıxır ki, 5-ci maddənin 4-cü bəndində belə bir tələb yoxdur ki, daxili məhkəmələr şəxsin həbsinə səbəb olmuş ölkədən çıxarılma haqqında qərara milli qanunvericilik və ya Konvensiya baxımından haqq qazandırmadığının mümkün olub-olmadığını yoxlamalıdırlar.

5-ci maddənin 1 (f) bəndindəki “qanunilik” anlayışı təkcə milli maddi və prosessual hüquq normalarına əməl etmək vəzifəsini göstərmir, həm də azadlıqdan məhrum edilmənin 5-ci maddənin şərtlərinə uyğun olması tələbini bildirir. Belə bir sual yaranır ki, milli məhkəmələr tərəfindən lazımi nəzarət və Çahalın əlində olan prosessual imkanlar həbsin qanuniliyinə etiraz etməyi və girov müqabilində azad edilməni təmin edibmi?

Məhkəmə xatırlatdı ki, iş milli təhlükəsizlik mənafevləri ilə bağlı olduğuna görə daxili məhkəmələr Çahalın tutulmasına və həbsdə saxlanmasına həmin səbəbin haqq qazandırmaq-qazandırmaması məsələsini araşdırmaq imkanına malik olmayıblar. Məsləhət Komitəsinin baxış proseduru müəyyən dərəcədə nəzarəti təmin etsə də, hər halda, Çahalın Komitə qarşısında öz vəkili ilə durmaq hüququna malik olmadığını, ona ölkədən çıxarılmasına əsas olmuş səbəblərin qısa şəkildə icmalının verilməsini, Məsləhət Komitəsinin qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olmadığını, onun Daxili İşlər Nazirinə göndərdiyi rəyin məcburi olmadığını və elan edilmədiyini nəzərə alaraq, Məsləhət Komitəsinə 5-ci maddənin 4-cü bəndi baxımından məhkəmə kimi baxıla bilməz (*bax: X Birləşmiş Krallığa qarşı*³³⁷).

Məhkəmə təsdiq etdi ki, söhbət milli təhlükəsizlikdən gedən zaman konfidensial materiallardan istifadə qaçılmaz ola bilər. Lakin bu, o demək deyil ki, ölkənin hakimiyyət orqanları məsələnin milli təhlükəsizlik və terrorçuluqla bağlı olduğunu bildirdikləri bütün hallarda milli məhkəmələrin səmərəli nəzarətindən azad ola bilərlər (*bax: Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı*³³⁸ və *Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı*).

Məhkəmə belə bir fakta böyük əhəmiyyət verdi ki, Kanadada bu cür işlər üçün daha səmərəli məhkəmə nəzarəti forması yaradılıb. Bu nümunə

³³⁷ *X Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi üzrə 5 noyabr 1981-ci il tarixli qərara. A seriyası, cild 46, səh. 26, bənd 61.*

³³⁸ *Foks, Kempbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi üzrə 30 avqust 1990-cı il tarixli qərar. A seriyası, cild 182, səh. 17, bənd 34.*

Qeyd: kitabın yazılmasında istifadə olunan AİHM qərarları internetdən alınmışdır. Elektron variantında adı çəkilən məhkəmə işlərinə istinadlar Məhkəmənin (Böyük Palata, Palata və Komitə qərarları, qəraradları) presedent hüququna çıxışı təmin edən HUDOC məlumat bazasına (<<http://hudoc.echr.coe.int>>) yönləndirir.

Məhkəmə öz qərar və qəraradlarını iki rəsmi dildə, ingiliscə və/və ya fransızca çıxarır. HUDOC bazasında həmçinin çoxsaylı mühüm məhkəmə işlərinin otuzaya yaxın qeyri-rəsmi dilə tərcümələri və üçüncü şəxslərin hazırladığı presedent hüququ üzrə yüzə yaxın onlayn toplulara istinadlar mövcuddur.

İSTİNAD EDİLƏN İŞLƏRİN SİYAHISI

—A—

1. *A. and Others v. Bulgaria* (A. və başqaları Bolqarıstana qarşı), № 51776/08, 29 noyabr 2011-ci il
2. *A. and Others v. the United Kingdom [GC]* (A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), № 3455/05, AİHM 2009-cu il
3. *Abdulkhanov v. Russia* (Abdulxanov Rusiyaya qarşı), № 14743/11, 2 oktyabr 2012-ci il *Adamov v. Switzerland* (Adamov İsveçrəyə qarşı), № 3052/06, 21 iyun 2011-ci il
4. *Airey v. Ireland* (Eyri İrlandiyaya qarşı), № 6289/73, Komissiyanın 7 iyul 1977-ci il qərarı, Qərarlar və Hesabatlar (DR) 8
5. *Aleksandr Makarov v. Russia* (Aleksandr Makarov Rusiyaya qarşı), № 15217/07, 12 mart 2009-cu il
6. *Altınok v. Turkey* (Altınok Türkiyəyə qarşı), № 31610/08, 29 noyabr 2011-ci il *Ambruszkiewicz v. Poland* (Ambruşkeviç Polşaya qarşı), № 38797/03, 4 may 2006-cı il *Amie and Others v. Bulgaria* (Emi və başqaları Bolqarıstana qarşı), № 58149/08, 12 fevral 2013-cü il
7. *Amuur v. France* (Amuur Fransaya qarşı), 25 iyun 1996-cı il, Qərarlar və Qərardadlar barədə hesabatlar 1996-III
8. *Anguelova v. Bulgaria* (Anguelova Bolqarıstana qarşı), № 38361/97, AİHM 2002-IV *Aquilina v. Malta [GC]* (Aquilina Maltaya qarşı), № 25642/94, AİHM 1999-III *Ashingdane v. the United Kingdom* (Aşingdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı), 28 may 1985-ci il, Seriya A, № 93
9. *Assanidze v. Georgia [GC]* (Assanidze Gürcüstana qarşı), № 71503/01, AİHM 2004-II *Assenov and Others v. Bulgaria* (Assenov və Başqaları Bolqarıstana qarşı), 28 oktyabr 1998-ci il, Hesabatlar 1998-VIII
10. *Attard v. Malta* (dec.) (Attard Maltaya qarşı), № 46750/99, 28 sentyabr 2000-ci il
11. *Austin and Others v. the United Kingdom [GC]* (Ostin və Başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), № 39692/09, 40713/09 və 41008/09, 15 mart 2012-ci il
12. *Azimov v. Russia* (Əzimov Rusiyaya qarşı), № 67474/11, 18 aprel 2013-cü il

— B —

1. *B. v. Austria* (B. Avstriyaya qarşı), 28 mart 1990-cı il, Seriya A № 175
2. *Baranowski v. Poland* (Baranovski Polşaya qarşı), № 28358/95, AİHM 2000-III
3. *Becciev v. Moldova* (Beçiyev Moldovaya qarşı), № 9190/03, 4 oktyabr 2005-ci il

4. Beiere v. Latvia (Beyere Latviyaya qarşı), № 30954/05, 29 noyabr 2011-ci il
5. Bejaoui v. Greece (Bejaui Yunanıstana qarşı), № 23916/94, Komissiyanın 6 aprel 1995-ci il qərarı
6. Belchev v. Bulgaria (Belçev Bolqarıstana qarşı), № 39270/98, 8 aprel 2004-cü il Belevitskiy v. Russia (Belevitski Rusiyaya qarşı), № 72967/01, 1 mart 2007-ci il
7. Benham v. the United Kingdom (Benham Birləşmiş Krallığa qarşı), 10 iyun 1996-cı il, Hesabatlar 996-III
8. Benjamin and Wilson v. the United Kingdom (Benjamin və Vilson Birləşmiş Krallığa qarşı), № 28212/95, 26 sentyabr 2002-ci il
9. Bergmann v. Estonia (Bergmann Estoniyaya qarşı), № 38241/04, 29 may 2008-ci il Bezicheri v. Italy (Beziçeri İtaliyaya qarşı), 25 oktyabr 1989-cu il, Seriya A № 164 Blackstock v. the United Kingdom (Blakstok Birləşmiş Krallığa qarşı), № 59512/00, 21 iyun 2005-ci il
10. Boicenco v. Moldova (Boyçenko Moldovaya qarşı), № 41088/05, 11 iyul 2006-cı il Bojilov v. Bulgaria (Bojilov Bolqarıstana qarşı), № 45114/98, 22 dekabr 2004-cü il Bollan v. the United Kingdom (dec.) (Bollan Birləşmiş Krallığa qarşı), № 42117/98, AİHM 2000-V
11. Bordovskiy v. Russia (Bordovski Rusiyaya qarşı), № 49491/99, 8 fevral 2005-ci il Bouamar v. Belgium (Buamar Belçikaya qarşı), 29 fevral 1988-ci il, Seriya A № 129 Bozano v. France (Bozano Fransaya qarşı), № 9990/82, Komissiyanın 15 may 1984-cü il qərarı, DR 39
12. Bozano v. France (Bozano Fransaya qarşı), 18 dekabr 1986-cı il, Seriya A № 111
13. Brand v. the Netherlands (Brand Niderlanda qarşı), № 49902/99, 11 may 2004-cü il Brega and Others v. Moldova (Breqa və Başqaları Moldovaya qarşı), № 61485/08, 24 yanvar 2012-ci il
14. Brincat v. Italy (Brinkat İtaliyaya qarşı), 26 noyabr 1992-cı il, Seriya A № 249-A
15. Brogan and Others v. the United Kingdom (Broqan və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), 29 noyabr 1988-ci il, Seriya A № 145-B
16. Bykov v. Russia [GC] (Bıkov Rusiyaya qarşı), № 4378/02, 10 mart 2009-cu il

— C —

1. Calmanovici v. Romania (Kalmanoviçi Rumıniyaya qarşı), № 42250/02, 1 iyul 2008-ci il Castravet v. Moldova (Kastravet Moldovaya qarşı), № 23393/05, 13 mart 2007-ci il
2. Çatal v. Turkey (Çatal Türkiyəyə qarşı), № 26808/08, 17 aprel 2012-ci il

3. Chahal v. the United Kingdom (Çahal Birləşmiş Krallığa qarşı), 15 noyabr 1996-cı il, Hesabatlar 1996-V
4. Chitayev and Chitayev v. Russia (Çitayev və Çitayev Rusiyaya qarşı), № 59334/00, 18 yanvar 2007-ci il
5. Chraidi v. Germany (Çraidi Almaniya qarşı), № 65655/01, AİHM 2006-XII
6. Cernák v. Slovakia (Sernak Slovakiya qarşı) № 36997/08, 17 dekabr 2013-cü il
7. Ciulla v. Italy (Çiulla İtaliya qarşı), 22 fevral 1989-cu il, Seriya A № 148
8. Clooth v. Belgium (Kloot Belçikaya qarşı), 12 dekabr 1991-ci il, Seriya A № 225 Eonka v. Belgium (Eonka Belçikaya qarşı), № 51564/99, AİHM 2002-I
9. Creangă v. Romania [GC] (Kryanqa Rumıniya qarşı), № 29226/03, 23 fevral 2012-ci il Cristina Boicenco v. Moldova (Kristina Boyçenko Moldovaya qarşı), № 25688/09, 27 sentyabr 2011-ci il
10. Cumber v. the United Kingdom (Kamber Birləşmiş Krallığa qarşı) № 28779/95, Komissiyanın 27 noyabr 1996-cı il qərarı

— D —

1. D.D. v. Lithuania (D.D. Litvaya qarşı), № 13469/06, 14 fevral 2012-ci il
2. D.G. v. Ireland (D.G. İrlandiya qarşı), № 39474/98, AİHM 2002-III
3. Dacosta Silva v. Spain (Dakosta Silva İspaniya qarşı), № 69966/01, AİHM 2006-XIII Damian-Burueana and Damian v. Romania (Damian-Burueana və Damian Rumıniya qarşı), № 6773/02, 26 may 2009-cu il
4. Danev v. Bulgaria (Danev Bolqarıstan qarşı), № 9411/05, 2 sentyabr 2010-cu il
5. De Jong, Baljet and Van den Brink v. the Netherlands (De Jong, Baljet və Van den Brink Niderlanda qarşı), 22 may 1984-cü il, Seriya A № 77
6. Delcourt v. Belgium (Delkurt Belçikaya qarşı), № 2689/65, Komissiyanın 1 oktyabr 1968-ci il tarixli hesabatında istinad edilən 7 fevral 1967-ci il tarixli Komissiyanın qərarı Del Río Prada v. Spain [GC] (Del Río Prada İspaniya qarşı), № 42750/09, AİHM 2013 Dereci v. Turkey (Dereci Türkiyəyə qarşı), № 77845/01, 24 may 2005-ci il
7. De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium (De Wilde, Ooms və Versip Belçikaya qarşı), 18 iyun 1971-ci il, Seriya A № 12
8. Dikme v. Turkey (Dikme Türkiyəyə qarşı), № 20869/92, AİHM 2000-VIII
9. Duiyeb v. the Netherlands [GC] (Duiyeb Niderlanda qarşı), № 31464/96, 4 avqust 1999-cu il

10. Drozd and Janousek v. France and Spain (Drozd və Yanusek Fransaya və İspaniyaya qarşı), 26 iyun 1992-ci il, Seriya A № 240
11. Dubovik v. Ukraine (Dubovik Ukraynaya qarşı), № 33210/07 və 41866/08, 15 oktyabr 2009- cu il

— E —

1. E. v. Norway (E. Norveçə qarşı), 29 avqust 1990-cı il, Seriya A № 181-A
2. El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia (El-Masri keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı) [GC], № 39630/09, AİHM 2012-ci il
3. Elçi and Others v. Turkey (Elçi və başqaları Türkiyəyə qarşı), № 23145/93 və 25091/94, 13 noyabr 2003-cü il
4. Engel and Others v. the Netherlands (Engel və başqaları Niderlanda qarşı), 8 iyun 1976-cı il, Seriya A № 22
5. Enhorn v. Sweden (Enhorn İsveçə qarşı), № 56529/00, AİHM 2005-I
6. Epple v. Germany (Epple Almaniyaya qarşı), № 77909/01, 24 mart 2005-ci il
7. Erdagöz v. Turkey (Erdagöz Türkiyəyə qarşı), № 21890/93, 22 oktyabr 1997-ci il, Hesabatlar 1997-VI
8. Erkalo v. the Netherlands (Erkalo Niderlanda qarşı), 2 sentyabr 1998-ci il, Hesabatlar 1998-VI

— F —

1. Farhad Aliyev v. Azerbaijan (Fərhad Əliyev Azərbaycanca qarşı), № 37138/06, 9 noyabr 2010- cu il
2. Fodale v. Italy (Fodale İtaliyaya qarşı), № 70148/01, AİHM 2006-VII
3. Foka v. Turkey (Foka Türkiyəyə qarşı), № 28940/95, 24 iyun 2008-ci il
4. Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom (Foks, Kampbell və Hartli Birləşmiş Krallığa qarşı), 30 avqust 1990-cı il, Seriya A № 182
5. Frasik v. Poland (Frasik Polşaya qarşı), № 22933/02, AİHM 2010-cu il
6. Freda v Italy (Freda İtaliyaya qarşı), № 8916/80, Komissiyanın 2 oktyabr 1980-ci il qərarı, DR 21

— G —

1. Gahramanov v. Azerbaijan (Qəhrəmanov Azərbaycanca qarşı) (dec.), № 26291/06, 15 oktyabr 2013-cü il
2. Ganea v. Moldova (Qaneyə Moldovaya qarşı), № 2474/06, 17 may 2011-ci il
3. G.K. v. Poland (G.K. Polşaya qarşı), № 38816/97, 20 yanvar 2004-cü il

4. Gaidjurgis v. Lithuania (Qaidyurgis Litvaya qarşı) (dec.), № 49098/99, 16 iyun 2001-ci il Garycki v. Poland (Qarıçki Polşaya qarşı), № 14348/02, 6 fevral 2007-ci il
5. Gasiò v. Latvia (Gasiòd Latviyaya qarşı), № 69458/01, 19 aprel 2011-ci il
6. Gatt v. Malta (Qatt Maltaya qarşı), № 28221/08, AİHM 2010-cu il
7. Gebremedhin [Gaberamadhien] v. France (Qebremedhin [Qaberamadhien] Fransaya qarşı), № 25389/05, AİHM 2007-II
8. Georgieva v. Bulgaria (Qeorqiyeva Bolqarıstana qarşı), № 16085/02, 3 iyul 2008-ci il Gillan and Quinton v. the United Kingdom (Gillan və Kuinton Birləşmiş Krallığa qarşı), № 4158/05, AİHM 2010
9. Giorgi Nikolaishvili v. Georgia (Giorgi Nikolaişvili Gürcüstana qarşı), № 37048/04, 13 yanvar 2009-cu il
10. Giulia Manzoni v. Italy (Giulia Manzoni İtaliyaya qarşı), 1 iyul 1997-ci il, Hesabatlar 1997-IV
11. Glien v. Germany (Qlien Almaniyaya qarşı), № 7345/12, 28 noyabr 2013-cü il
12. Górski v. Poland (Qorski Polşaya qarşı), № 28904/02, 4 oktyabr 2005-ci il
13. Gutsanovi v. Bulgaria (Qutsanovi Bolqarıstana qarşı), № 34529/10, AİHM 2013-ci il Güveç v. Turkey (Güveç Türkiyəyə qarşı), № 70337/01, AİHM 2009-cu il
14. Guzzardi v. Italy (Quzzardi İtaliyaya qarşı), 6 noyabr 1980-ci il, Seriya A № 39

— H —

1. H.L. v. the United Kingdom (H.L. Birləşmiş Krallığa qarşı), № 45508/99, AİHM 2004-IX H.M. v. Switzerland (H.M. İsveçrəyə qarşı), № 39187/98, AİHM 2002-II
2. H.W. v. Germany (H.V. Almaniyaya qarşı), № 17167/11, 19 sentyabr 2013-ci il Harkmann v. Estonia (Harkmann Estoniyaya qarşı), № 2192/03, 11 iyul 2006-cı il
3. Hilda Hafsteinsdóttir v. Iceland (Hilda Hafsteinsdóttir İslandiya qarşı), № 40905/98, 8 iyun 2004-cü il
4. Hood v. the United Kingdom (Hud Birləşmiş Krallığa qarşı), [GC], № 27267/95, AİHM 1999-I
5. Houtman and Meeus v. Belgium (Hutman və Meus Belçikaya qarşı), № 22945/07, 17 mart 2009-cu il
6. Hristova v. Bulgaria (Hristova Bolqarıstana qarşı), № 60859/00, 7 dekabr 2006-cı il Huber v. Switzerland (Huber İsveçrəyə qarşı), 23 oktyabr 1990-

cı il, Seriya A № 188 *Hutchison Reid v. the United Kingdom* (Hatçison Reid Birləşmiş Krallığa qarşı), № 50272/99, AİHM 2003-IV

— I —

1. *İ.A. v. France* (İ.A. Fransaya qarşı), 23 sentyabr 1998-ci il, Hesabatlar 1998-VII
2. *İ.İ. v. Bulgaria* (İ.İ. Bolqarıstana qarşı), № 44082/98, 9 iyun 2005-ci il
3. *İchin and Others v. Ukraine* (İçin və başqaları Ukraynaya qarşı), № 28189/04 və 28192/04, 21 dekabr 2010-cu il
4. *İdalov v. Russia* (İdalov Rusiyaya qarşı) [GC], № 5826/03, 22 may 2012-ci il
5. *İlaşcu and Others v. Moldova and Russia* (İlaşku və başqaları Moldovaya və Rusiyaya qarşı) [GC], № 48787/99, AİHM 2004-VII
6. *İlgar Mammadov v. Azerbaijan* (İlqar Məmmədov Azərbaycana qarşı), № 15172/13, 22 May 2014
7. *İlijkov v. Bulgaria* (İlijkov Bolqarıstana qarşı), № 33977/96, 26 iyul 2001-ci il
8. *İliya Stefanov v. Bulgaria* (İliya Stefanov), № 65755/01, 22 may 2008-ci il
9. *İpek and Others v. Turkey* (İpək və başqaları Türkiyəyə qarşı), № 17019/02 və 30070/02, 3 fevral 2009-cu il
10. *Ireland v. the United Kingdom* (İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı), 18 yanvar 1978-ci il, Seriya A № 25
11. *İskandarov v. Russia* (İsgəndərov Rusiyaya qarşı), № 17185/05, 23 sentyabr 2010-cu il

— J —

1. *Jablonski v. Poland* (Yablonski Polşaya qarşı), № 33492/96, 21 dekabr 2000-ci il
2. *James, Wells and Lee v. the United Kingdom* (Ceyms, Vells və Li Birləşmiş Krallığa qarşı), № 25119/09, 57715/09 və 57877/09, 18 sentyabr 2012-ci il
3. *Jarzyński v. Poland* (Yarjinski Polşaya), № 15479/02, 4 oktyabr 2005-ci il
4. *Jeëius v. Lithuania* (Jeëius v. Litvaya qarşı), № 34578/97, AİHM 2000-IX
5. *Juncal v. the United Kingdom* (Cunkal Birləşmiş Krallığa qarşı) (dec.), № 32357/09, 17 sentyabr 2013-cü il

— K —

1. *Kerr v. the United Kingdom* (Kerr Birləşmiş Krallığa qarşı) (dec.), № 40451/98, 7 dekabr 1999-cu il

2. Kaboulov v. Ukraine (Kabulov Ukraynaya qarşı), № 41015/04, 19 noyabr 2009-cu il Kadem v. Malta (Kadem Maltaya qarşı), № 55263/00, 9 yanvar 2003-cü il
3. Kafkaris v. Cyprus (Kafkaris Kiprə qarşı) (№ 2) (dec.), № 9644/09, 21 iyun 2011-ci il Kalashnikov v. Russia (Kalaşnikov Rusiyaya qarşı), № 47095/99, AİHM 2002-VI Kallweit v. Germany (Kallveit Almaniyaya qarşı), № 17792/07, 13 yanvar 2011-ci il Kampanis v. Greece (Kampanis Yunanıstana qarşı), № 17977/91, 13 iyul 1995-ci il Kanagaratnam v. Belgium (Kanagaratnam Belçikaya qarşı), № 15297/09, 13 dekabr 2011-ci il
4. Kandzhov v. Bulgaria, № 68294/01, 6 noyabr 2008-ci il
5. Kane v. Cyprus (Kane Kiprə qarşı) (dec.), № 33655/06, 13 sentyabr 2011-ci il
6. Kharin v. Russia (Xarin Rusiyaya qarşı), № 37345/03, 3 fevral 2011-ci il
7. Khodorkovskiy v. Russia (Xodorkovski Rusiyaya qarşı), № 5829/04, 31 may 2011-ci il Khudoyorov v. Russia, № 6847/02, AİHM 2005-X (çıxarışlar)
8. Koendjbiharie v. the Netherlands (Kendjbihari Niderlanda qarşı), 25 oktyabr 1990-cı il, Seriya A № 185-B
9. Kolompar v. Belgium (Kolompar Belçikaya qarşı), 24 sentyabr 1992-cı il, Seriya A № 235-C
10. Koniarska v. United Kingdom (Koniarska Birləşmiş Krallığa qarşı), № 33670/96, (dec.) 12 oktyabr 2000-ci il
11. Korneykova v. Ukraine (Korneykova Ukraynaya qarşı), № 39884/05, 19 January 2012 Kortesis v. Greece (Kortesis Yunanıstana qarşı), № 60593/10, 12 iyun 2012-ci il
12. Krejçif v. the Czech Republic (Kreyçirj Çex Respublikasına qarşı), № 39298/04 və 8723/05, 26 mart 2009-cu il
13. Krupko and Others v. Russia (Krupko və başqaları Rusiyaya qarşı), № 26587/07, 26 iyun 2014-ci il
14. Kuèera v. Slovakia (Kuçera Slovakiyaya qarşı), № 48666/99, 17 iyul 2007-ci il
15. Kudùa v. Poland (Kudua Polşaya qarşı) [GC], № 30210/96, AİHM 2000-XI
16. Kurt v. Turkey (Kurt Türkiyəyə qarşı), 25 may 1998-ci il, Hesabatlar 1998-III

— L —

1. L.B. v. Belgium (L.B. Belçikaya qarşı), № 22831/08, 2 oktyabr 2012-ci il
2. Labita v. Italy (Labita İtaliyaya qarşı) [GC], № 26772/95, AİHM 2000-IV

3. Ladent v. Poland (Ladent Polşaya qarşı), № 11036/03, 18 mart 2008-ci il
4. Laumont v. France (Lamont Fransaya qarşı), № 43626/98, AİHM 2001-XI
5. Lavents v. Latvia (Lavents Latviyaya qarşı), № 58442/00, 28 noyabr 2002-ci il
6. Lawless v. Ireland (№ 3) (Loules İrlandiyaya qarşı), 1 iyul 1961-ci il, Seriya A № 3 Lebedev v. Russia (Lebedev Rusiyaya qarşı), № 4493/04, 25 oktyabr 2007-ci il
7. Lelièvre v. Belgium (Lelievre Belçikaya qarşı), № 11287/03, 8 noyabr 2007-ci il
8. Letellier v. France (Letellier Fransaya qarşı), 26 iyun 1991-ci il, Seriya A № 207
9. Lloyd and Others v. the United Kingdom (Lloyd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), № 29798/96 və digərilər, 1 mart 2005-ci il
10. Lobanov v. Russia (Lobanov Rusiyaya qarşı), № 16159/03, 16 oktyabr 2008-ci il
11. Luberti v. Italy (Luberti İtaliyaya qarşı), 23 fevral 1984-cü il, Seriya A № 75

— M —

1. M. v. Germany (M. Almaniyaya qarşı), № 19359/04, AİHM 2009-cu il
2. M.A. v. Cyprus (M.A. Kiprə qarşı), № 41872/10, AİHM 2013-cü il
3. Mahdid and Haddar v. Austria (Mahdid və Haddar Avstriyaya qarşı) (dec.), № 74762/01, AİHM 2005-XIII
4. Mamedova v. Russia (Mamedova Rusiyaya qarşı), № 7064/05, 1 iyun 2006-cı il
5. Mancini v. Italy (Mancini İtaliyaya qarşı), № 44955/98, AİHM 2001-IX
6. Mangouras v. Spain (Manquras İspaniyaya qarşı) [GC], № 12050/04, AİHM 2010 Marturana v. Italy (Marturana İtaliyaya qarşı), № 63154/00, 4 mart 2008-ci il
7. Matznetter v. Austria (Matznetter Avstriyaya qarşı), 10 noyabr 1969-cu il, Seriya A № 10 McKay v. the United Kingdom (Makkey Birləşmiş Krallığa qarşı) [GC], № 543/03, AİHM 2006-X
8. McVeigh and Others v. United Kingdom (Makvey və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), №8022/77, 8025/77, 8027/77, Komissiyanın 18 mart 1981-ci il hesabatı
9. Medova v. Russia (Medova Rusiyaya qarşı), № 25385/04, 15 yanvar 2009-cu il Medvedyev and Others v. France (Medvedyev və başqaları Fransaya qarşı) [GC], № 3394/03, AİHM 2010
10. Meloni v. Switzerland (Meloni İsveçrəyə qarşı), № 61697/00, 10 aprel 2008-ci il M.H. v. the United Kingdom (M.H, Birləşmiş Krallığa qarşı),

- № 11577/06, 22 oktyabr 2013-ci il Michalák v. Slovakia (Miçalak Slovakiyaya qarşı), № 30157/03, 8 fevral 2011-ci il Minjat v. Switzerland (Minjat İsveçrəyə qarşı), № 38223/97, 28 oktyabr 2003-cü il
11. Mogoş and Others v. Romania (Mogoş və başqaları Rumniyaya qarşı) (dec.), № 20420/02, 6 may 2004-cü il
 12. Molotchko v. Ukraine (Molotçko Ukraynaya qarşı), № 12275/10, 26 aprel 2012-ci il Monnell and Morris v. the United Kingdom (Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı), 2 mart 1987-ci il, Seriya A № 115
 13. Mooren v. Germany (Mooren Almaniya qarşı) [GC], № 11364/03, 9 iyul 2009-cu il Morsink v. the Netherlands (Morsink Niderlanda qarşı), № 48865/99, 11 may 2004-cü il Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium (Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunga Belçikaya qarşı), № 13178/03, AİHM 2006-XI
 14. Murray v. the United Kingdom (Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı) [GC], 28 oktyabr 1994-cü il, Seriya A № 300-A
 15. Musiaù v. Poland (Musial Polşaya qarşı) [GC], № 24557/94, AİHM 1999-II
 16. Muşuc v. Moldova (Musuk Moldovaya qarşı), № 42440/06, 6 noyabr 2007-ci il

— N —

1. N.C. v. Italy (N.C. İtaliyaya qarşı) [GC], № 24952/94, AİHM 2002-X
2. Nada v. Switzerland (Nada İsveçrəyə qarşı) [GC], № 10593/08, AİHM 2012-ci il
3. Nart v. Turkey (Nart Türkiyəyə qarşı), № 20817/04, 6 may 2008-ci il
4. Nasrulloev v. Russia (Nasrulloev Rusiyaya qarşı), № 656/06, 11 oktyabr 2007-ci il Năstase-Silivestru v. Romania (Năstase-Silivestru Rumniyaya qarşı), № 74785/01, 4 oktyabr 2007-ci il
5. Navarra v. France (Navarra Fransaya qarşı), 23 noyabr 1993-cü il, Seriya A № 273-B Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (Neçiporuk və Yonkalo Ukraynaya qarşı), № 42310/04, 21 aprel 2011-ci il
6. Neumeister v. Austria (Noymayster Avstriyaya qarşı), 27 iyun 1968-ci il, Seriya A № 8 Niedbaù v. Poland (Niedbala Polşaya qarşı), № 27915/95, 4 iyul 2000-ci il
7. Nielsen v. Denmark (Nilsen Danimarkaya qarşı), 28 noyabr 1988-ci il, Seriya A № 144 Nikolov v. Bulgaria (Nikolov Bolqarıstana qarşı), № 38884/97, 30 yanvar 2003-cü il Nikolova v. Bulgaria (Nikolova Bolqarıstana qarşı) [GC], № 31195/96, AİHM 1999-II Nikolova v. Bulgaria (№ 2) (Nikolova Bolqarıstana qarşı), № 40896/98, 30 sentyabr 2004-cü il

8. Novotka v. Slovakia (Novotka Slovakiyaya qarşı) (dec.), № 47244/99, 4 noyabr 2003-cü il
9. Nowak v. Ukraine (Novak Ukraynaya qarşı), № 60846/10, 31 mart 2011-ci il
10. Nowicka v. Poland (Noviçka Polşaya qarşı), № 30218/96, 3 dekabr 2002-ci il

— O —

1. O.H. v. Germany (O.H. Almaniyaya qarşı), № 4646/08, 24 noyabr 2011-ci il
2. O'Hara v. the United Kingdom (O'Hara Birləşmiş Krallığa qarşı) № 37555/97, AİHM 2001-X
3. Ostendorf v. Germany (Ostendorf Almaniyaya qarşı), № 15598/08, 7 mart 2013-cü il Osypenko v. Ukraine (Osipenko Ukraynaya qarşı), № 4634/04, 9 noyabr 2010-cu il Öcalan v. Turkey (Öcalan Türkiyəyə qarşı) (dec.), № 46221/99, 14 dekabr 2000-ci il Öcalan v. Turkey (Öcalan Türkiyəyə qarşı) [GC], № 46221/99, AİHM 2005-IV
4. Oral and Atabay v. Turkey (Oral və Atabay Türkiyəyə qarşı), № 39686/02, 23 iyun 2009-cu il
5. Ovsjannikov v. Estonia (Ovsyannikov Estoniyaya qarşı), № 1346/12, 20 fevral 2014-cü il

— P —

1. P. and S. v. Poland (P. Və S. Polşaya qarşı), № 57375/08, 30 oktyabr 2012-ci il Panchenko v. Russia (Pançenko Rusiyaya qarşı), № 45100/98, 8 fevral 2005-ci il Pankiewicz v. Poland, № 34151/04, 12 fevral 2008-ci il
2. Pantea v. Romania (Pankeviç Rumıniyaya qarşı), № 33343/96, AİHM 2003-VI
3. Paradis v. Germany (dec.), № 4065/04, 4 sentyabr 2007-ci il
4. Petkov and Profirov v. Bulgaria (Petkov və Profirov Bolqarıstana qarşı), № 50027/08 və № 50781/09, 24 iyun 2014-cü il
5. Petukhova v. Russia (Petuxova Rusiyaya qarşı), № 28796/07, 2 may 2013-cü il
6. Piotr Baranowski v. Poland, № 39742/05, 2 oktyabr 2007-ci il
7. Piotr Osuch v. Poland, № 30028/06, 3 noyabr 2009-cu il
8. Plesó v. Hungary (Plesou Macarıstana qarşı), № 41242/08, 2 oktyabr 2012-ci il
9. Prencipe v. Monaco, № 43376/06, 16 iyul 2009-cu il

— Q —

1. Quinn v. France (Kuinn Fransaya qarşı), 22 mart 1995-ci il, Seriya A № 311

— R —

1. R.L. and M.-J.D. v. France (R.L. və M. –J.D. Fransaya qarşı), № 44568/98, 19 may 2004-cü il
2. R.M.D. v. Switzerland (R.M.D. İsveçrəyə qarşı), 26 sentyabr 1997-ci il, Hesabatlar 1997-VI
3. Radu v. Germany (Radu Almaniyaya qarşı), № 20084/07, 16 may 2013-cü il
4. Rahimi v. Greece (Rahimi Yunanıstana qarşı) № 8687/08, 5 aprel 2011-ci il
5. Rakevich v. Russia (Rakeviç Rusiyaya qarşı), № 58973/00, 28 oktyabr 2003-cü il Rantsev v. Cyprus and Russia (Rantsev Kiprə və Rusiyaya qarşı), № 25965/04, AİHM 2010- cu il
6. Raudevs v. Latvia (Raudevs Latviyaya qarşı), № 24086/03, 17 dekabr 2013-cü il Rehbock v. Slovenia (Rebok Sloveniyaya qarşı), № 29462/95, AİHM 2000-XII Reinprecht v. Austria (Reinprext Avstriyaya qarşı), № 67175/01, AİHM 2005-XII
7. Riad and Idiab v. Belgium (Riad və İdiab Belçikaya qarşı), № 29787/03 və 29810/03, 24 yanvar 2008-ci il
8. Riera Blume and Others v. Spain (Riera Blume və başqaları İspaniyaya qarşı), № 37680/97, AİHM 1999-VII
9. Ruiz Rivera v. Switzerland (Ruiz Rivera İsveçrəyə qarşı), № 8300/06, 18 fevral 2014-cü il

— S —

1. S.B.C. v. the United Kingdom (S.B.C. Birləşmiş Krallığa qarşı), № 39360/98, 19 iyun 2001-ci il
2. S.P. v. Belgium (S.P. Belçikaya qarşı) (dec.), № 12572/08, 14 iyun 2011-ci il
3. S.R. v. the Netherlands (S.R. Niderlanda qarşı) (dec.), № 13837/07, 18 sentyabr 2012-ci il Saadi v. the United Kingdom (Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı), № 13229/03, 11 iyul 2006-cı il
4. Saadi v. the United Kingdom (Saadi Birləşmiş Krallığa qarşı) [GC], № 13229/03, AİHM 2008-ci il

5. Sadegül Özdemir v. Turkey (Sadegül Özdemir Türkiyəyə qarşı), № 61441/00, 2 avqust 2005- ci il
6. Şahin Çağdaş v. Turkey (Şahin Çağdaş Türkiyəyə qarşı), № 28137/02, 11 aprel 2006-cı il Sakık and Others v. Turkey (Sakık və başqaları Türkiyəyə qarşı), 26 noyabr 1997-ci il, Hesabatlar 1997-VII
7. Salayev v. Azerbaijan (Salayev Azərbaycanca qarşı), № 40900/05, 9 noyabr 2010-cu il
8. Sanchez-Reisse v. Switzerland (Sançes-Reisse İsveçrəyə qarşı), 21 oktyabr 1986-cı il, Seriya A № 107
9. Sarigiannis v. Italy (Sariqiannis İtaliyaya qarşı), № 14569/05, 5 aprel 2011-ci il
10. Schiesser v. Switzerland (Şisser İsveçrəyə qarşı), 4 dekabr 1979-cu il, Seriya A № 34 Schwabe and M.G. v. Germany (Şvabe və M.G. Almaniyaya qarşı), № 8080/08, 1 dekabr 2011-ci il
11. Scott v. Spain (Skott İspaniyaya qarşı), 18 dekabr 1996-cı il, Hesabatlar 1996-VI
12. Selçuk v. Turkey (Selçuk Türkiyəyə qarşı), № 21768/02, 10 yanvar 2006-cı il
13. Shabani v. Switzerland (Şabani İsveçrəyə qarşı), № 29044/06, 5 noyabr 2009-cu il Shamayev and Others v. Georgia and Russia (Şamayev və başqaları Gürcüstana və Rusiyaya qarşı), № 36378/02, AİHM 2005-III
14. Shamsa v. Poland (Şamsa Polşaya qarşı), № 45355/99 and 45357/99, 27 noyabr 2003-cü il
15. Shcherbina v. Russia (Şerbina Rusiyaya qarşı), № 41970/11, 26 iyun 2014-cü il Shimovolos v. Russia (Şimovolos Rusiyaya qarşı), № 30194/09, 21 iyun 2011-ci il Shtukaturonv. Russia (Ştukaturon Rusiyaya qarşı), № 44009/05, AİHM 2008-ci il Shulgin v. Ukraine (Şulqin Ukraynaya qarşı), № 29912/05, 8 dekabr 2011-ci il
16. Simons v. Belgium (Simons Belçikaya qarşı) (dec.), № 71407/10, 28 avqust 2012-ci il Skrobol v. Poland (Skrobol Polşaya qarşı), № 44165/98, 13 sentyabr 2005-ci il
17. Smirnova v. Russia (Smirnova Rusiyaya qarşı), № 46133/99 və 48183/99, AİHM 2003-IX
18. Soldatenko v. Ukraine (Soldatenko Ukraynaya qarşı), № 2440/07, 23 oktyabr 2008-ci il Solmaz v. Turkey (Solmaz Türkiyəyə qarşı), № 27561/02, 16 yanvar 2007-ci il
19. Stanev v. Bulgaria (Stanev Bolqarıstana qarşı), [GC] № 36760/06, 17 yanvar 2012-ci il Staðaitis v. Lithuania (Staşaıtis Litvaya qarşı), № 47679/99, 21 mart 2002-ci il
20. Steel and Others v. the United Kingdom (Stil və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı), 23 sentyabr 1998-ci il, Hesabatlar 1998-VII

21. Stephens v. Malta (№ 1) (Stefens Maltaya qarşı (№ 1)), № 11956/07, 21 aprel 2009-cu il Stephens v. Malta (№ 2) (Stefens Maltaya qarşı (№ 2)), № 33740/06, 21 aprel 2009-cu il Stepuleac v. Moldova (Stepulyak Moldovaya qarşı), № 8207/06, 6 noyabr 2007-ci il Stoichkov v. Bulgaria (Stoiçkov Bolqarıstana qarşı), № 9808/02, 24 mart 2005-ci il Storck v. Germany (Ştork Almaniya qarışı), № 61603/00, AİHM 2005-V
22. Sulaoja v. Estonia (Sulaoya Estoniyaya qarşı), № 55939/00, 15 fevral 2005-ci il
23. Suso Musa v. Malta (Suso Musa Maltaya qarşı), № 42337/12, 23 iyul 2013-ci il
24. Svipsta v. Latvia (Svipsta Latviyaya qarşı), № 66820/01, AİHM 2006-III

— T —

1. Talat Tepe v. Turkey (Talat Tepe Türkiyəyə qarşı), № 31247/96, 21 dekabr 2004-cü il Tepe v. Turkey (Tepe Türkiyəyə qarşı), № 31247/96, 21 dekabr 2004-cü il
2. Tase v. Romania (Tase Rumıniyaya qarşı), № 29761/02, 10 iyun 2008-ci il
3. Tiron v. Romania (Tiron Rumıniyaya qarşı), № 17689/03, 7 aprel 2009-cu il
4. Toniolo v. San Marino and Italy (Toniolo San Marinoa və İtaliyaya qarşı), № 44853/10, 26 iyun 2012-ci il
5. Toshev v. Bulgaria (Toşev Bolqarıstana qarşı), № 56308/00, 10 avqust 2006-cı il
6. Toth v. Austria (Tot Avstriyaya qarşı), 12 dekabr 1991-ci il, Seriya A № 224
7. Tsirlis and Kouloumpas v. Greece (Tsirlis və Kulumpas Yunanıstana qarşı), 29 may 1997-ci il, Hesabatlar 1997-III
8. Turcan v. Moldova (Turkan Moldovaya qarşı), № 39835/05, 23 oktyabr 2007-ci il

— V —

1. Vachev v. Bulgaria (Vaçev Bolqarıstana qarşı), № 42987/98, AİHM 2004-VIII
2. Vander Leer v. the Netherlands (Vander Leer Niderlanda qarşı), 21 fevral 1990-cı il, Seriya A № 170-A
3. Van Droogenbroeck v. Belgium (Van Droogenbroek Belçikaya qarşı), 24 iyun 1982-ci il, Seriya A № 50
4. Varbanov v. Bulgaria (Varbanov Bolqarıstana qarşı), № 31365/96, AİHM 2000-X

5. Varga v. Romania (Varqa Rumıniyaya qarşı), № 73957/01, 1 aprel 2008-ci il
6. Vasileva v. Denmark (Vasileva Danimarkaya qarşı), № 52792/99, 25 sentyabr 2003-cü il Vassis and Others v. France (Vassis və başqaları Fransaya qarşı), № 62736/09, 27 iyun 2013- cü il
7. Velinov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia (Velinov keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı), № 16880/08, 19 sentyabr 2013-cü il
8. Viorel Burzo v. Romania, № 75109/01 and 12639/02, 30 iyun 2009-cu il
9. Voskuil v. the Netherlands (Voskuil Niderlanda qarşı), № 64752/01, 22 noyabr 2007-ci il Vrenèev v. Serbia (Vrençev Serbiyaya qarşı), № 2361/05, 23 sentyabr 2008-ci il

— W —

1. Waite v. the United Kingdom (Ueyt Birləşmiş Krallığa qarşı), № 53236/99, 10 dekabr 2002-ci il
2. Wassink v. the Netherlands (Vassink Niderlanda qarşı), 27 sentyabr 1990-cı il, Seriya A № 185-A
3. Weeks v. the United Kingdom (Viks Birləşmiş Krallığa qarşı), 2 mart 1987-ci il, Seriya A № 114
4. Wemhoff v. Germany (Vemhoff Almaniyaya qarşı), 27 iyun 1968-ci il, Seriya A № 7 Willcox and Hurford v. the United Kingdom (Villkoks və Hurford Birləşmiş Krallığa qarşı) (dec.). № 43759/10 və 43771/12, 8 yanvar 2013-cü il
5. Winterwerp v. the Netherlands (Vinterverp Niderlanda qarşı), 24 oktyabr 1979-cu il, Seriya A № 33
6. Witold Litwa v. Poland (Vitold Litva Polşaya qarşı), № 26629/95, AİHM 2000-III Wüoch v. Poland (Vlox Polşaya qarşı), № 27785/95, AİHM 2000-XI
7. Wüoch v. Poland (№ 2) (Vlox Polşaya qarşı № 2), № 33475/08, 10 may 2011-ci il

— X —

1. X. v. Austria, (X. Avstriyaya qarşı), № 8278/78, Komissiyanın 13 dekabr 1979-cu il qərarı, DR 18
2. X. v. Belgium (X. Belçikaya qarşı), № 4741/71, Komissiyanın 2 aprel 1973-cü il qərarı X. v. Finland (X. Finlandiyaya qarşı), № 34806/04, AİHM 2012-ci il

3. X. v. Germany (X. Almaniyaya qarşı), № 1322/62, Komissiyanın 14 dekabr 1963-cü il qərarı
4. X. v. Germany (X. Almaniyaya qarşı), № 6659/74, Komissiyanın 10 dekabr 1975-ci il qərarı
5. X. v. Germany (X. Almaniyaya qarşı), № 8098/77, Komissiyanın 13 dekabr 1978-ci il qərarı, DR 16
6. X. v. Switzerland (X. İsveçrəyə qarşı), № 8500/79, Komissiyanın 14 dekabr 1979-cu il qərarı, DR 18
7. X. v. Switzerland (X. İsveçrəyə qarşı), № 9012/80, Komissiyanın 9 dekabr 1980-ci il qərarı, DR 25
8. X. v. the United Kingdom (X. Birləşmiş Krallığa qarşı), № 6998/75, Komissiyanın 16 iyul 1980-ci il hesabatı
9. X. v. the United Kingdom (X. Birləşmiş Krallığa qarşı), 5 noyabr 1981-ci il, Seriya A № 46

— Y — Z —

1. Yankov v. Bulgaria (Yankov Bolqarıstana qarşı), № 39084/97, AİHM 2003-XII Yefimenko v. Russia (Yefimenko Rusiyaya qarşı), № 152/04, 12 fevral 2013-cü il
2. Yoh-Ekale Mwanje v. Belgium (Yoh-Ekale Belçikaya qarşı), № 10486/10, 20 dekabr 2011-ci il
3. Z.H. v. Hungary (Z.H. Macarıstana qarşı), № 28973/11, 8 noyabr 2012-ci il

**KONVENSİYANIN 5-ci MADDƏSİNİN POZUNTUSU İLƏ BAĞLI
AZƏRBAYCANA QARŞI ÇIXARILMIŞ QƏRARLAR:**

1. YAQUBLU AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 31709/13) – 2015
 - 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (c) yarımbəndi pozulmuşdur.

2. XALİKOVA AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № III83ΠI) – 2015
 - 5-ci maddə pozulmuşdur.
 - 8-ci maddə pozulmuşdur.
 - 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi pozulmuşdur.

3. QAFQAZ MƏMMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(ərizə № 60259/11) – 2015
 - 5-ci maddə pozulmuşdur.
 - 6-cı maddənin 1-ci və 3-cü bəndləri pozulmuşdur.
 - 11-ci maddə pozulmuşdur.

4. İSAYEVA AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 36229/11) – 2015
 - 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.
 - 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

5. EMİN HÜSEYNOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(ərizə M 59135/09) – 2015
 - 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.
 - 3-cü maddə pozulmuşdur.
 - 11-ci maddə pozulmuşdur.

6. NAĞIYEV AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 16499/09) – 2015
 - 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.

7. İLQAR MƏMMƏDOV AZƏRBAYCANA QARŞI
(ərizə № 15172/13) – 2014
 - 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.
 - 5-ci maddənin 4-cü bəndi pozulmuşdur.
 - 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuşdur.
 - 18-ci maddə pozulmuşdur.

8. ALLAHYERDİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI

(ərizə № 49192/08) – 2014

- 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

9. NOVRUZ İSMAYILOV AZƏRBAYCANA QARŞI

(ərizə № 16294/05) – 2014

- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 4-cü bəndi pozulmuşdur.

10. ZAYİDOV AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № U948/08) – 2014

- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.

11. RAFİQ ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 45875/06) – 2011

- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 4-cü bəndi pozulmuşdur.
- 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi pozulmuşdur.

12. MURADVERDİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI

(ərizə M16966/06) – 2010

- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.
- 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuşdur.

13. SALAYEV AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 40900/05) – 2010

- 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.

13. FƏRHAD ƏLİYEV AZƏRBAYCANA QARŞI

(ərizə № 37138/06) – 2010

- 5-ci maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 3-cü bəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 4-cü bəndi pozulmuşdur.
- 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuşdur.

15. QARAYEV AZƏRBAYCANA QARŞI (ərizə № 53688/08) – 2010

- 5-ci maddənin 1-ci bəndinin (f) yanmbəndi pozulmuşdur.
- 5-ci maddənin 4-cü bəndi pozulmuşdur.
- Ərizəçinin Özbəkistana ekstradisiyası 3-cü maddənin pozuntusuna səbəb olacaq.
- 13-cü maddə pozulmuşdur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ QANUNVERİCİLİK

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunda dərc edilmişdir (31 iyul 1997-ci il, №1)
2. «Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Qanunu, 24.12.2002 tarixli, 04-IIKQ nömrəli
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, 14 iyul 2000-cü il tarixli 907-IQ nömrəli «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il, № 8 (II kitab), maddə 585) ilə təsdiq edilmişdir
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, 30 dekabr 1999-cü il tarixli 787-IQ nömrəli «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il, № 4, maddə 251) ilə təsdiq edilmişdir
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi, 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir
6. «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 12 iyun 2001-ci il, № 142-IIQ
7. «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə» 27 dekabr 2013-cü il tarixli 873-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu («Respublika» qəzeti, 11 fevral 2014-cü il, № 29, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2014-cü il, № 2, maddə 90)
8. «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə» 18 aprel 2014-cü il tarixli 941-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu («Respublika» qəzeti, 1 may 2014-cü il, № 89, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2014-cü il, № 04, maddə 344)
9. «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə» 17 oktyabr 2014-cü il tarixli 1074-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu («Respublika» qəzeti, 16 noyabr 2014-cü il, № 250; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2014-cü il, № 11, maddə 1354)

10. «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə» 20 oktyabr 2015-ci il tarixli 1395-IVQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu («Azərbaycan» qəzeti, 4 noyabr 2015-ci il, № 242)
11. «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Qanunu, 31 may 2002-ci il, No 336-IIQ
12. «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» 15 may 2001-ci tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu
13. «Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22.05.2012-ci il tarixli Qanunu
14. «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı
15. «Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli 1880 №-li Sərəncamı, «Respublika» qəzetində dərc edilmişdir (29 dekabr 2006-cı il, № 293), «Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu»nda dərc edilmişdir (31 dekabr 2006-cı il, № 12, maddə 1138)
16. «Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

İSTİFADƏ OLUNMUŞ BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

1. «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyası, Roma, 4.XI.1950, 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmiş, 25 dekabr 2001-ci il № 236-IIQ nömrəli qanunla təsdiq edilmişdir
2. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, BMT-nin Baş Assambleyasının 10 dekabr 1948-ci il tarixli 217 A (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir
3. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı, BMT-nin Baş Assambleyasının 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200A (XXI) sayılı qətnaməsi (23 mart 1976-ci ildə qüvvəyə minmişdir)
4. «Milli məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin yaxşılaşdırılması barədə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2004) 6 sayılı tövsiyəsi» (2004-cü il mayın 12-də Nazirlər Komitəsinin 114-cü iclasında qəbul olunmuşdur)
5. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2000) 2 sayılı tövsiyəsi
6. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsinin 32 sayılı Ümumi Şərhi
7. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsinin 26 mart 1992-ci ildə qəbul edilən Rəyi
8. Uşaq Hüquqları Konvensiyası, 20 noyabr 1989-cu ildə BMT-nin Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmişdir
9. BMT Baş Assambleyasının 9 dekabr 1988-ci il tarixli qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş «Formasından asılı olmayaraq saxlanılmağa və tutulmağa məruz qalmış bütün şəxslərin müdafiə prinsipləri Toplusu»
10. «Milli məhkəmə müdafiəsi vasitələrinin yaxşılaşdırılması barədə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin üzv dövlətlərə Rec (2004)6 sayılı tövsiyəsi» (2004-cü il mayın 12-də Nazirlər Komitəsinin 114-cü iclasında qəbul olunmuşdur)
11. İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı Konvensiya
12. «Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında» Konvensiya, 2002-ci il oktyabrın 7-də Kişinyov şəhərində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Dövlət Başçıları Şurasının iclasında Azərbaycan Respublikası tərəfindən xüsusi rəy ilə imzalanmışdır
13. «Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında» Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş 9 dekabr 1948-ci il tarixli Konvensiya
14. «Döyüşən silahlı qüvvələrdə yaralılardan və xəstələrin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası

15. «Dənizdə silahlı qüvvələr tərkibində yaralılardan, xəstələrin və gəmi qəzasına uğrayanların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası
16. «Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası
17. «Müharibə zamanı mülki əhalinin qorunması haqqında» 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyası
18. Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Birinci Konqressi tərəfindən qəbul olunmuş Məhbuslarla rəftarın Minimal Standart Qaydaları
19. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyanın 9 dekabr 1988-ci il tarixli 43/173 sayılı qətnaməsi ilə bəyənən və həmin qətnamənin əlavəsində yer alan İstənilən formada tutulmağa və ya həbsə məruz qalan bütün şəxslərin müdafiəsinə dair Prinsiplər Toplusu
20. Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yeddinci Konqressinin 21 sayılı qətnaməsi (həmin qətnamədə Konqress azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair qaydaların hazırlanmasına çağırılmışdır)
21. 21 may 1986-cı il tarixli 1986/10 sayılı qətnamənin II bölməsində İqtisadi və Sosial Şuranın Baş katibdən Cinayətkarlığın qarşısının alınması və onunla mübarizə üzrə Komitənin onuncu sessiyasında həmin Komitəyə qaydaların hazırlanması işində əldə edilən irəliləyiş barədə məruzə təqdim etməsini xahiş etdiyini, habelə Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozucuları ilə rəftara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Səkkizinci Konqressindən təklif olunan qaydaları qəbul etmək məqsədilə onları nəzərdən keçirməsini xahiş etdiyini BMT Baş Assambleyasının 45/113 sayılı qətnaməsi
22. Avropa Həbsxana Qaydalarına dair Rec(2006)2 sayılı Tövsiyə
23. Yetimxanalarda yaşayan uşaqların hüquqlarına dair Rec(2005)5 sayılı Tövsiyə
24. Psixi çatışmazlığı olan şəxslərin insan hüquqları və ləyaqətlərinin qorunması ilə əlaqədar Rec(2004)10 sayılı Tövsiyə
25. Uşaq cinayətkarlığı ilə işləməyin yeni yolları və yuvenal ədliyyənin rolu ilə əlaqədar Rec(2003)20 sayılı Tövsiyə
26. Sanksiya və ya cəza tədbirlərinin tətbiqi ilə məşğul olan heyət ilə əlaqədar R (97) 12 sayılı Tövsiyə
27. İctimai sanksiyalar və tədbirlər barədə Avropa Qaydalarına dair R (92) 16 sayılı Tövsiyə
28. Uşaq cinayətkarlığına ictimai reaksiyaya dair R (87) 20 sayılı Tövsiyə
29. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığın aradan qaldırılmasına dair BMT-nin təlimatları (Ər-Riyad Təlimatları);

30. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid Minimal Standart Qaydaları (Pekin Qaydaları);
31. Azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə əlaqədar olmayan meyarlara dair BMT minimum standart qaydaları (Tokio qaydaları);
32. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrin Müdafiəsi Qaydaları (Havana Qaydaları);
33. Avropa Şurasına üzv olan ölkələrin Dövlət və Hökumət Başçılarının Üçüncü Sammitində qəbul olunmuş Yekun Bəyannamə və Tədbirlər Planı (Polşa, Varşava, 16-17 may 2005), və xüsusilə də Tədbirlər Planının «Avropanın uşaqlar üçün və uşaqlarla qurulması» adlı III.2 hissəsini, eləcə də Avropa ölkələri Ədliyyə Nazirlərinin 28-ci Konfransında (İspaniya, Lanzarote, 25-26 oktyabr 2007) qəbul olunmuş 2 sayılı Qətnamə
34. Azadlıqdan məhrum edilmiş yetkinlik yaşına çatmayanların müdafiəsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təlimatları, BMT Baş Assambleyasının 45/113 sayılı qətnaməsi, 68-ci plenar iclasda qəbul edilmişdir, 14 dekabr 1990-cı il
35. «Məhkumlarla davranışın minimal standart qaydaları», «Hüquq pozucuları ilə davranış və cinayətkarlığa qarşı mübarizə» üzrə BMT-nin 30 avqust 1955-ci il tarixdə keçirilmiş Birinci Konqresində qəbul edilmişdir
36. «Psixi xəstələrin vəziyyəti haqqında» Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1977-ci il 8 oktyabr tarixli 818 sayılı Təvsiyələri
37. «Məcburi qaydada hospitalaşdırılan psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 1983-cü il 22 fevral tarixli R (83) 2 nömrəli Təvsiyələri
38. «Yaşlı anlaqsız şəxslərin hüquqi müdafiəsinin Prinsipləri haqqında» Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 1999-cu il 23 fevral tarixli R (99) 4 nömrəli Təvsiyələri
39. «Psixi xəstə insanların şəxsiyyətinin qorunması və hüquqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin 2004-cü il 24 fevral tarixli R (2004) 10 nömrəli Təvsiyələri
40. Avropa Şurasının İşgəncələrə qarşı Komitəsinin Azərbaycan Respublikasında apardığı monitorinqin nəticələrinə dair 2008-ci il 8-12 dekabr tarixli Hesabatı

ƏDƏBİYYAT

1. Avropa hüququ. Dərslik / E.Ə.Əliyevin redaktəsi ilə. Bakı, 2016, 764 s.
2. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi İctimai Əlaqələr, Council of Europe Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi: AİHM 50 SUALDA, İyul 2012-ci il, 67075 Strasbourg cedex, France, www.echr.coe.int
3. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, 2013, 506 s.
4. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi. Bakı, 2009.
5. Əliyev Ə.İ., Əliyev E.Ə. və b. Avropa insan hüquqları hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2015, 128 s.
6. Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2012, 232 s.
7. İnsan Hüquqları Üzrə Avropa Məhkəməsinin Bülletenləri.
8. Mustafayeva A.İ. İnsan hüquqlarının müdafiəsi bioetikanın tərkib hissəsi kimi. Bakı, 2012, 131 s.
9. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, 2008.
10. Hüseynov Ə.M. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2006.
11. 5-ci maddə üzrə təlimat – azadlıq və toxunulmazlıq hüququ, Avropa Şurası / İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014.
12. Бюллетень Европейского Суда по правам человека. Российское издание.
13. Гусейнов Л.Г. Международная ответственность государств за нарушения прав человека. Киев, 2000.
14. Европейский Суд по Правам Человека и Российская Федерация. Постановления и решения, вынесенные до 1 марта 2004 года. М., 2005.
15. Журнал «Российское право».
16. Курс международного права. В 7 т. / Гл. ред. В.Н. Кудрявцев. М., Наука, 1992, т. 6.
17. Моника Маковей, С.А.Раçумов Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 5. Право на свободу и личную неприкосновенность. Прецеденты и комментарии. Москва, 2002.

18. Нула Моул., Катарина Харби., Алексеева Л.Б. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. М., 2001.
19. Путеводитель по прецедентной практике Европейского Суда по Правам Человека. 2003 год. М., 2003.
20. Туманов В.В. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. М., 2001.
21. Introduction to the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Publications, Human Rights File, No 1, Strasbourg, 2005.

İNTERNET RESURSLARI

www.justice.gov.az
www.judicialcouncil.gov.az
www.supremecourt.gov.az
www.constcourt.gov.az
www.e-qanun.az
www.echr.coe.int
www.europeancourt.ru
www.consultant.ru

**AZƏRBAYCAN HÜQUQŞÜNASLARI
KONFEDERASIYASI**

MEHRİBAN QARAYEVA

**AVROPA KONVENSIYASININ 5-ci MADDƏSİ:
AZADLIQ VƏ TOXUNULMAZLIQ HÜQUQU
MƏHKƏMƏ PRAKTİKASINDA
TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ**

BAKI – 2016

Çapa imzalanmışdır: 19.08.2016
Formatı 70x100 1/16.
Şerti çap vərəqi 17,5.
Ofset kağızı.
Şrift: Times New Roman.
Tiraj 300.